Munkácsy Mihály

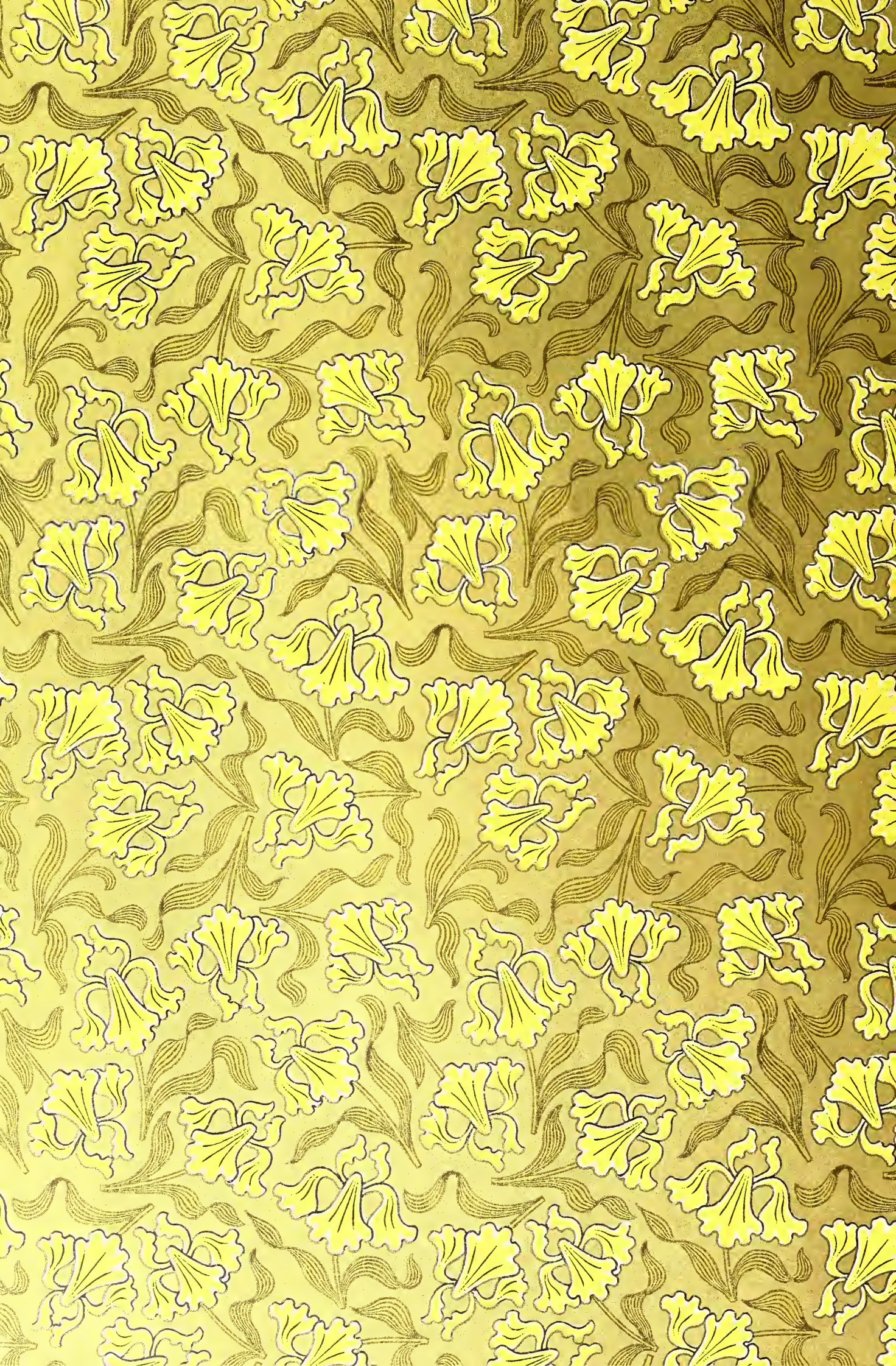

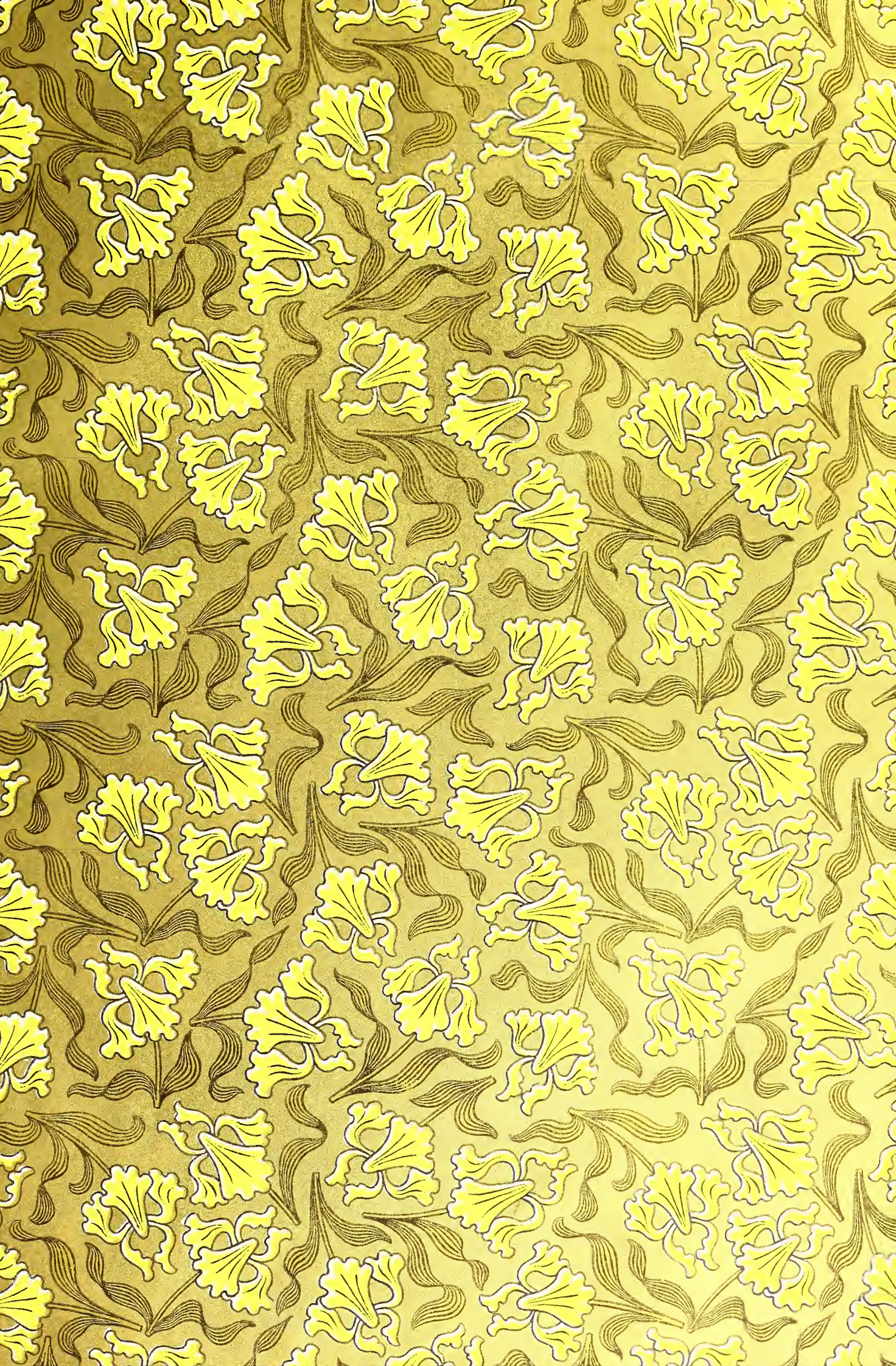

Digitized by the Internet Archive
in 2015

https://archive.org/details/munkacsymihalyel00malo

Munkácsy Mihály

Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat
tagjainak 1898-ra és 1899-re
szóló illetménye

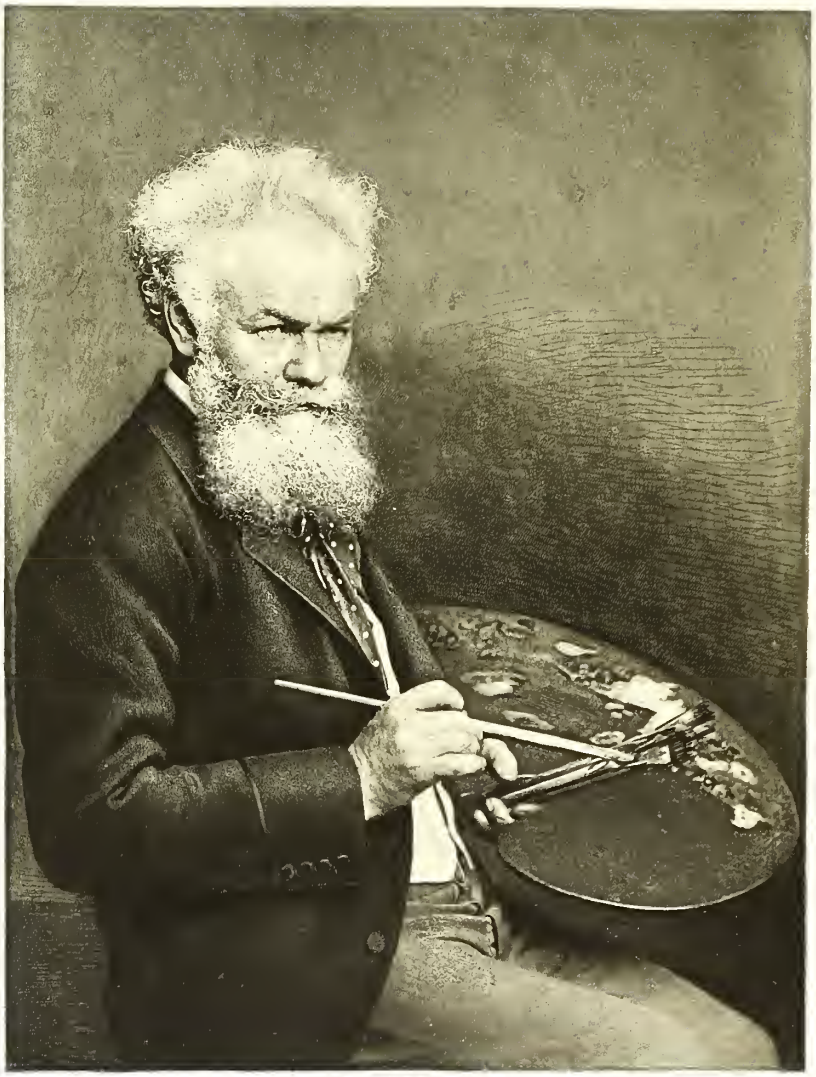

Munkácsy Mihály

Munkácsy Mihály

élete és munkái

«A lángészt mindenekelőtt az jellemzi,
hogy teremt»

Írta

Malonyay Dezső

24 műmelléklettel és 110 képpel, vázlattal

Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat
közreműködésével és támogatásával

Kiadja Singer és Wolfner
Budapest 1898

MINDEN JOG FENTARTVA.

Mese sincs mesésebb, mint a mi Munkácsynk históriája, — a vézna kis asztalos inasé, a ki elindult mezítláb, egyedül, hogy meghódítsa a világot és ezt meg is cselekedte.

Nem bírt vele semmi nyomorúság; pedig hányszor állta útját ezerféle akadály! — Nem telt belé hét esztendő, minden tündér engedelmesen melléje szegődött és hordtak az ölébe dicsőséget, kincset töménytelent.

Csak még éppen egy kicsi híjja volt a mesének, a vége: — hogy mikor aztán a kis asztalos inas meghódította az egész világot, száz szekérre rakja a babérkoszorúit és haza jöjjön boldog embernek.

Már útban volt . . .

Talán haza segíti még valaha a jó Isten.

Addig is ez a könyv jön helyette azokhoz, a kik szeretik és várják: minden magyarhoz.

1844—1863

I.

MUNKÁCSY MIHÁLY 1844 február huszadikán született Beregmegyében, Munkácson. Családi neve »Lieb«, a Munkácsy nevet művészi pályája kezdetén vette föl születési helye után s később, a mikor már világhírűvé lett az, megkapta hozzá királyunktól a magyar nemességet is, kettős mezőre osztott címerben három csillag között a szárnyas oroszlánnal.

Apja, Lieb Leó Mihály, kincstári sótiszt volt Munkácson, de még a szabadságharc kitörése előtt áthelyezték Miskolcra s családjával együtt oda költözött. Öt gyermeke volt: Emil, Aurél, Mihály, Gyula és Gizella, kiknek nevelésével inkább az ő áldott jóságú felesége, született Reök Cecilia foglalkozott.

A Lieb családról szeretettel emlékezik meg mindenki, a ki csak valaha körükben megfordult. Munkácsy szüleinek társadalmi műveltsége, kedélyessége és vendégszeretete, — írja Zsilinszky Mihály, Munkácsy ifjuságára vonatkozó becses jegyzeteiben, melyeket kéziratban szíveskedett rendelkezésünkre bocsátani, — messze földön ismeretes volt. Az apa, örökké vígkedélyű ember, jó kedvet vitt magával minden társaságba, melyben megfordult s boldognak érezte magát, ha saját otthonában vendéget láthatott. Családjához rajongó szeretettel vonzódott, de gyermekei nevelésének gondját teljesen a feleségére bízta, ki nagyműveltségű asszony és a legszeretetreméltóbb anya volt.

Munkácsy Mihály gyermekkora ott kezdődik a szabadságharc nagy idejében. Négyéves volt s azokból a szent eszmékből, melyekért akkor küzdöttünk, persze nem értett ő még semmit és legfeljebb arra emlékezett később, hogy Miskolcon a házuk előtt éjjel-nappal egy katonastrázsa járkált föl és alá, a sóház őre.

Az orosz csapatok közeledtének hírére menekülni kezdtek a miskolci családok s Lieb Mihály is akkor küldte feleségét, gyermekeivel együtt Cserépvárra, feleségének a bátyjához, Reök Antalhoz, ki Koburg herceg uradalmi tisztje volt.

Az oroszok már akkor körülvették Miskolcot. A menekülő Lieb család útja is veszélyes volt, minden pillanatban az oroszok kezébe kerülhettek. Egy kozák

csapat, lándzsaszegezve, neki is rontott az országúton a kocsinak, de a rémületen kívül egyéb bajt nem okozott a menekülő családnak. Csak egy szegény anya ült a kocsiban az öt gyermekével, — hát útnak eresztették őket ismét és szerencsésen meg is érkeztek Cserépvárra.

Szép hely az, ott a Mátra tövében.

E helyhez fűződnek Munkácsy gyermekkorának legboldogabb emlékei.

Egy vén, vén kastélyban laktak, mely hatalmas, boltíves kapujával akkora volt mint egy vár és olyan erős, mintha örök időkre építették volna. Néhány ócska ágyú is rozsdásodott a kapuszínben. Soha ennél alkalmasabb helyet egy élénk gyermek fantáziájának a nevelésére! A kastély udvarán, a bejárattól jobbra, kis kápolna állott, balra meg egy kerekes kút, a híres mély kút. A kút körül bölcs nyugalommal ballagott kora reggeltől késő estig egy szürke csacsi, olyan egyformán, olyan mindíg, hogy talán ma is ott ballag még. Ez a csacsi volt a Lieb gyerekek legnagyobb gyönyörűsége. Az öt közül egyik rendesen a hátán lakott s állandóan háborúskodtak, hogy melyik legyen hát ez az egyik. Legtöbbször Emil diadalmaskodott, mert ő volt a fiúk közt a legmarkosabb és egyszersmind a legcsintalanabb is. De hogy megvigasztalja gyalog maradt testvéreit, befogta őket a csacsi elé. A tanító rendesen ott találta növendékeit a szürke csacsi társaságában s volt vesződsége, míg ki tudta oldozni őket a zsineghámok közül.

A vidék is festői szép ott.

Sokszor megrohan a vágy, — írja Munkácsy akkor, mikor már hófehér lett a haja s messze Cserépvártól, Lamalouból gondolt vissza gyermekéveire, — hogy menjek, hogy megkeressem és újra lássam azokat a szépséges helyeket. Mert soha én azóta, soha nem voltam ott és most, a mikor le akarnám írni azt a vidéket, keresve szépségének a részleteit, úgy vagyok vele, mint egy régi, fényessé fakult daguerrotyppel: úgy együtt, előttem van az egész, de az egyes részleteket többé már nem látom. És a midőn azt mondom, hogy ezen helyek azok, melyekhez gyermekkorom emlékei fűződnek, csak az általános impresszióimról adhatok számot, — a kedves részletek eltüntek. Életemnek ebből a kötetéből a lapok nagyrészét kitépte az idő . . .

A kastély alatt, lent a völgyben terült el a falu. Fehérre meszelt apró házai derülten húzódtak meg a zöld fák közt. A lejtőkön békés nyájak legelésztek, a kecskék meg fölkapaszkodtak a meredekebb oldalakra s a Lieb gyerekek is utánuk. Isten csodája, hogy soha semmi komolyabb bajuk nem esett.

Jelentéktelen apróságok ezek, de nincsenek érdek nélkül. Hisz ezek az első képek, az első jelenetek, melyek a leendő nagy művész gyermeklelkét megkapták és foglalkoztatták. Az istentől való lángésznek minden magyarázata többé-kevésbbé problematikus találgatás, legszebb s talán éppen ezért legigazabb az a magyarázat, melyet a mese ad: — hogy tündér, a Múzsa csókolja homlokon az ő választottjait a bölcsőben . . . De története van a lángésznek s éppen az ilyen apróságok révén követhetjük nyomon a művész jellemfejlődését és megértvén az embert, jobban

értjük a művészetét is. Nem igaz az, hogy a művész-ember két ember, hogy benne az embernek semmi köze a művészhez és viszont; csakúgy mint jó tulajdonságait, jellemének hibáit vagy ferdeségeit is menthetetlenül beleviszi minden művész a művészetébe, azok mindig megtalálhatók, mint kvalitások az alkotásaiban, emezek pedig, — bármily ügyesen palástolja, — mint hiányosságok. Csak jól kell keresni, megtaláljuk az író munkájában ép úgy, mint a festő vásznán. Természetesen, ne kívánjunk tökéletes embert, olyan nincsen, nem is lehet, valaminthogy művészet sincsen és nem is lehet tökéletes; el se tudnók képzelni se az egyiket, sem a másikat, — hisz az a feltétlen nyugalom volna, a merő mozdulatlanság, színtelen, alaktalan, anyag és erő nélkül való, se jó, se rossz, nem is a halál, hanem a semmi,

Munkácsy édes anyja.
Munkácsy ifjúkori rajza.

a mi pedig nem létezik. A lángelmék éppen azáltal érdekesek a történetükben is, a mit az ő tiszta benső harmóniájuk révén nyújtanak tanuságul, valaminthogy e magasztos benső harmóniájuk eredményei műremekeik is.

Azt a jó, szelíd, egészen gyermeklelkű Munkácsyt, a szinte öntudatlanul teremtő nagy művészt látjuk, mikor egyik lamaloui levelében, életének erről a korszakáról beszél és felsóhajt ilyenformán: — én csak fecsegek, fecsegek, pedig talán nem is érdekelnek ezek a jelentéktelen apróságok senkit, de nekem olyan kedvesek és olyan jól esik visszamennem, messze, messze, a mennyire csak tudok, ebbe a multba, olyan jól esik visszaidézni ezeket a napokat, melyek, hej, de hamar elmúltak! . . . És ha mégis ily sokszor visszatérek életem ezen korszakára, teszem azért, mert kényszeríteni akarom a lelkemet az emlékezésre, látni szeretném életem e korszakát mentől világosabban, szeretném újra megtalálni minden pillanatát, mert any-

nyira igazán boldoggá tesz az, a mire ebből a korból emlékszem, hogy iparkodom mentől többre emlékezni. Pedig talán nem is okos dolog az, a mit így cselekszem!... Mert hisz bőségesen megtanított azóta az élet arra, hogy minden, a mi pozitívvé válik, a mit bonckés alá vehetünk és a minek a miért? -jeire megfeleltünk, nemcsak báját veszti el, nemcsak himpora pereg le annak, de elvész gyakran egészen... Nincs is talán semmi egyéb igazán jó az életben, mint az, a mihez a fantáziánk révén jutunk. Talán azért találok hát én is életem eme korszakában annyi gyönyörűséget, mert a fantáziámon keresztül jutok hozzá és annak a kristályai szegik be szivárványnyal. Mert hát mi is volna egyéb érdekes egy gyermek életében, ki öntudatlanul élvezi apró semmiségekből születő örömeit és sírásra csak akkor jut oka, ha a tanítója letérdelteti vagy megrázza a fülét. El is rebben ez a kor hamarosan, csak a könnyek maradnak meg belőle és gyakran csak a könnyek, az egész többi életre...

Éppen abban a korszakban volt ő ilyen boldog gyermek, mikor hazánk földjét vér áztatta, lángban állott az egész ország, egyik végétől a másikig s csakhamar Cserépvárra is elkövetkeztek a nehéz idők. A szép kis falut, mely olyan fehér volt, fölgyújtották s fekete romok maradtak csak belőle a zöldelő völgyben. Cserépvártól alig félórányira vívták Dembinszky vezérlete alatt Schlick gróf osztrákjai ellen a szabadságharc egyik legvéresebb ütközetét, a szerencsétlen kápolnait.

A család azonban Cserépváron maradt mindaddig, míg kissé enyhültek a viszonyok s visszaköltözhettek, a világosi katasztrófa után, Miskolcra.

Csönd volt a városban, olyan nehéz, ijesztő csönd, a milyen a nagy szerencsétlenségeket szokta követni. Lieb, Miskolcon, az ellenség kezei közé került, fogva volt s valószinűleg akkor rohanta őt meg az a végzetes betegség, mely később sírba vitte. Előbb azonban az édes anya hagyta árván az övéit. Alig szedte kissé ismét rendbe a feldúlt családi fészket, jött egy irgalmatlan betegség, a gyomorrák s gyermekei éppen akkor maradtak anya nélkül, mikor leginkább szükségük lett volna az ő gondviselő szeretetére.

A kis Munkácsy megsiratta az édes anyját, de nem tudta ő még akkor, hogy milyen rettenetes csapás érte s hamar megvigasztalódott. Olyankor érezte, hogy nincs már mellette, mikor nem volt kihez menekülnie a gyakran megérdemlett büntetések elől. Olyankor kereste, hívta, de nem jött, soha többé, hogy ótalmába vegye. Az özvegyen maradt Lieb Mihály csakhamar újra megnősült. Valószinűleg anyát keresett az árvái mellé az új asszonyban és ő kapott is feleséget, de édes anyát nem kaptak a gyerekek.

A kis Miska szerette kavicsokkal teliszedni a zsebeit az utcán. Valóságos szenvedélye volt ez, pedig sokszor kikapott érte, mert biz az nem igen használt a nadrágjainak. Az apja szigorúan megtiltotta neki ezt a mulatságot, de hát az ilyen apró bűnökről csak olyan bajos leszokni, akár a nagyobbakról. Nem használt ellene a vessző se. Egyszer, éppen délben, az asztal körül ültek, Miska az apja mellett, midőn megcsörrentek zsebeiben a kavicsok.

Pillanatnyi fölhevülés. *Sedelmeyer jogosításával.*

— Fordítsd ki a zsebeidet, te gyerek! — parancsolt rá az apja.

Nagy búsan előszedte hát a kavicsokat s kirakta sorjában az asztalra. Apja mélyen a szemei közé nézett és komoran így szólt hozzá: — Edd meg azonnal!

Hogy megrémült... Arra gondolni se mert, hogy meg ne tegye, a mit az apja parancsolt neki. Megeszi a kavicsokat, meg, de hogyan?... Apja fogta a legnagyobbat s oda adta neki, hogy tessék, lásson hozzá. Ő próbálta is, de a kavics nem fért a szájába, bármily keservesen erőlködött.

— Csak rajta, rajta! Siess!!

Végre is hát sírva fakadt, mire apja, látva benne a jó szándékot, hajlandónak nyilatkozott egy ünnepélyes igéretben kiegyezni vele még egyszer, de utoljára. A kavicsot az apjának kellett kivennie a szájából, úgy beleszorult erőlködései közben.

— Tehát igéred, hogy soha többé, egy árva kavics nem sok, de annyit se teszel a zsebedbe?

— Soha! — igérte a gyerek zokogva, — soha!

És az édes anyámra gondoltam — teszi hozzá élete e félig tréfás, de nem kevésbé kegyetlen jelenetének elbeszéléséhez Munkácsy.

Ritka nap volt ezután az olyan, melyen büntetésben ne lett volna része. Az erre szolgáló érdemeket nem annyira a saját inspirációi révén szerezte, mint inkább a bátyja, Emil volt a jó mestere. Borzasztó csintalan gyerek lehetett az és olyan ügyesen tudta rendezni a csínyjeit, hogy azok következetesen a pajtásai rovására kerültek. Neki ösztönszerűleg bűntársakra volt szüksége a vállalataihoz. Cimborákra persze könnyen talált a testvérei közt, kivált ha arról volt szó, hogy fürödni menjenek a Szinva vagy a Tece vizébe, sőt esetleg messzebb, ki a Sajóba.

Egy nap, valami kirándulásról tértek haza a fiúk. Aurél az udvaron lévő kúthoz futott, hogy igyék. Emil azt tanácsolta, hogy álljon föl a kút kávájára és igyék úgy, inkább ő is segít neki s felhúzza a vedret. Aurél követte bátyja tanácsát, de alig hajlott a veder fölé, Emil elbocsátotta a kereket és Aurél a vederrel együtt a kútba zuhant. Ez alkalommal nem ok nélkül kiáltoztak a fiúk segítségért! A gondviselés jött a segítségükre, a francia tanító személyében, ki szerencsére éppen akkor lépett az udvarba. Aurélt megmentették, de beteg lett utána, tüdőgyulladásba esett és talán akkor szerezte ama mellbetegség csiráit, mely tíz év múlva, tizennyolcéves korában a koporsóba fektette szegény fiút.

Emil kommandírozta a gyerekeket a zsidók ellen vezetett ütközetekben is, kiket ők német-eknek tekintettek. A kis Miskában békés hajlandóságok lakoztak, de a bátyja erőszakkal is kivonszolta őt a csatatérre, mely rendesen nem esett messzire a Lieb háztól. Emlékszem, — beszéli Munkácsy, — tél volt s egy vörös kendő volt a nyakamon, azt fogta hurokra és úgy húzott, mint egy csökönyös kis borjút: zsidót ütni! Kapálóztam én, de bezzeg nem sokat használt. A csatatéren aztán elbocsátott, hogy boldoguljak ott a tizennégy-tizenötéves fiúk közt, a mint tudok... Biz én menten szaladtam onnan a merre lehetett, ő pedig rendesen véres fejjel került haza a viadalból.

Munkácsy gyermekkori rajza.

Öt esztendős múlt, mikor iskolába kezdett járni Miskolcon.

Ebben az időben támadt nagy vágyakozása édes atyjának egyik pipájára, egy szép tajtékpipára, melyen apja nevének kezdőbetűi is ki voltak faragva. Az apja szobájában állott a pipatóriumon, számos pipa társaságában, melyek ott díszelegtek, szép sorjában, mint az orgonasípok. A kis Miska egy formás, szép gömbölyded tajtékpipára áhítozott, mely már sárgulni kezdett s a nyaka fényes, habosbarna színbe játszott. Ó, de szép színe volt! . . . Hátha talán ekkor ébredezett a fiúban a művészi érzék, a színek szerelme?! . . . Mert hiszen nem akartam én pipázni, — írja Munkácsy, — a formája bódított meg és a színe csábított el. Igen bizony, itt a csirája az én két legjellemzőbb tulajdonságomnak. A hányszor csak közelébe juthattam annak a pipának, mindannyiszor megcirógattam, meg is csókoltam s biz én elloptam volna, ha jól el tudtam volna dugni.

Nem tartozott ő azok közé a csodagyerekek közé, kik öt esztendős korukban ámulatba ejtik a nagybácsikat és mesterműveket alkotnak az iskolában a pad alatt. Szeretett firkálni, annyi tény s ha plajbászhoz juthatott, szívesen koptatta le a hegyét; de csak legendák azok, hogy már ebben a korban bámulatos arcképeket rajzolt volna az iskolamesterről vagy hogy a tanulótársait örökítette volna meg. Valószínűleg annyi igaz e regékből, hogy ő is rajzolt olyan vitézeket, a kiknek két hosszú vonás a lábuk, egy karika a testök, kurta vonás a nyakuk s egy kisebb karika a fejük, — de ilyesmiket az iskolatársai is bizonnyal pazarul alkottak az ábécés könyveikbe.

Hanem emlékszem én még, — beszéli Munkácsy, — egy művészi próbál-

kozásomra, melynek nyoma talán még ma is meglátszik édes apám íróasztalának zöld posztóján, ha ugyan létezik még az az asztal valamerre, Isten tudja hol. Ott babrálva az asztalon a plajbászokkal, feldöntöttem a kalamárist. Kegyetlen nap volt az, az én életem históriájában! Látva azt a fekete tócsát, mely gyászosan csordult szét, egyre szélesebbé, szerettem volna beléveszni magam is, hogy elkerüljek valami még kegyetlenebb sorsot, melynek rémes voltát rettegve sejtettem. Mit tegyek?... Mit tegyek?... A fekete folt irgalmatlanul terjedt tovább és tovább, én pedig a sorsomat is éppen olyan feketének láttam. Nagy elkeseredésemben eszembe jutottak a szegénylegények.... Sok mesét hallottam én azokról, tudtam, mint szoktak világgá bújdosni, hogy tanyáznak az erdők sűrüiben és hogy nyargalnak versenyt a széllel a pusztákon, mikor a zsandár és a bánat űzi őket... Hát én is úgy teszek! Megyek azonnal s beállok valahol egy bandába szegénylegénynek, mielőtt édes apám észrevenné a tintafoltot... Házunktól, — mely a város szélén feküdt, — nem messze egy kis erdőcskeféle terült el. Nagy rengeteg volt az akkor nekem, kicsinyke embernek. A dajkánk, valószinűleg azért, hogy ne csavarogjunk ott egyedül, gyakran mesélte nekünk, hogy betyárok lakják azt az erdőt. Elhatároztam, hogy én most oda menekszem... Hamarosan el is képzeltem, milyen jó dolgom lesz ott nekem, a tűz körül heverésző betyárok közt...

Kisompolyogtam a szobából. Nem vett észre senki. Megszöktem.

Hasztalan kerestem én a betyárokat az erdőben, nem találtam senkit, de sőt, ott bolyongva olyan egyedül, magam kezdtem megszeppenni a magányosságtól, utóbb már féltem s csakhamar valóságos rettegés vett erőt rajtam. Szerettem volna visszatérni, de nem találtam az útat a fák és bokrok közt. Iszonyú volt a csönd is, elpityeredtem, aztán meg sírni kezdtem, hangosan, egyre hangosabban. Azt hittem, Isten tudja mióta bódorgok már, midőn kiáltozást hallottam. Engem híttak:

— Miska! Miska!!

Dacára rettegésemnek, nem mertem én mukkanni se. Most már valami határozottabb veszedelem előérzete fogott el. Ismét hívtak, többen egyszerre, a különböző hangok közül tisztán kivehettem az édes apámét. Úgy nyomoztak a bokrok közt, mint nyúlat a hajtók és én gyáván, mint egy nyúl, de éppen olyan bölcsen, meg se moccantam. Nem féltem én már akkor az erdőtől, a büntetéstől féltem. Apám folyton közelebbről és közelebbről kiáltozta a nevemet. Jaj, de nyomorúságos lelkiállapotban voltam... Azt is hallottam már, hogy egymás közt mit beszélnek a nyomozóim. Apám kérdezte: — De hát láttátok, hogy ide jött?

— Láttuk bizony. Úgy szaladt, mintha kergették volna.

Aztán ismét hívtak: — Miska! Hallod-e? Miska!!

Miska jól összekuporodva szurkolt egy bokor tövében, a fülét se billentette, félig megdermedve leste, hogy mikor sülyed a föld alá.

— Itt van ni! Itt vagy, jó madár?!...

Bajos azt elmesélni, a mi ezután következett, de az utolsó felvonás olyan hatásos volt, hogy a ki valaha részt vett az ilyenben, nem felejti azt el, ha olyan

Singer és Wolfner kiadása.

SIRALOMHÁZ

Sedelmeyer jogosításával.

nagy kort ér is, mint Hugó Viktor. Szegény Miska gyerek másik fele aligha foltosabb nem volt, mint az a zöld posztó az íróasztalon.

Ha ebből az esetből se lehet fényes jövőt jósolni a Miskának, hát jó, mesélek egy másikat, még meggyőzőbbet, kevésbé drámait, de elég csattanósat. Ma is hordom még a nyomát a bajuszom alatt, az ajkam hasadt be tőle. Ez is egyik emléke kezdetleges művészi inspirációimnak.

Atyám szobájában, — az ő szobája volt az én operációim kedves színtere, — függött a falon egy acélmetszet. Az tartott engem állandóan lázban. A metszet egy lovas legényt ábrázolt. Hogy kisértett az engem! . . . Szerettem volna egészen közelről látni s arra is gondoltam, hogy én is rajzolok olyat. Sokszor mesterkedtem, miként lehetne leszállítani onnan a falról, de nagyon jól föl volt akasztva, magasabbra, mint a mennyire én, akár ágaskodva, fölértem a karjaimmal.

Egyszer aztán nem bírtam már ellenállni tovább a kísértésnek. Rakásra hordtam széket, sámlit s vakmerően hágtam alkotmányom ormára. Már elértem a képet, fogtam a keretet, leemeltem a szegről, midőn az áruló alkotmány megingott lábaim alatt... A többit nem nehéz kitalálni. A kép a fejemre zuhant, a fejem keresztül ütötte üvegestől, szemeimet megkimélte a jó szerencse, de az ajkamat összehasogatta az üveg.

Ez is csak azt bizonyítja, hogy szerettem firkálni. De bezzeg a könyvekkel nem tartottam benső barátságot. Azonban iskolába kellett menni, ha törött, ha szakadt. Szegény jó atyámnak az volt a szándéka, hogy minden tekintetben komoly nevelésben részesítsen bennünket, de hej! — ő csak a kezdet kezdetén viselhetett gondot reánk. Két idősebb testvéremnek több jutott az apai gondviselésből, én nagyon fiatal voltam, mikor teljesen árván maradtunk.

II.

Egyik lamaloui levelében apja halálát beszéli el Munkácsy.

. . . Jóizűen üldögéltem az imént kis szobámban, egy puha karosszékben. Régi szék, ki tudja, hány fáradt ember pihent már meg benne, álmodozva egy jobb világról. Én is álmodtam, vissza a multba, bár talán még nem vagyok annyira fáradt, hogy jogom volna hozzá, de a Figarót olvastam végig: — Hugó Viktor temetését írja le. . . Eszembe jutottak az én halottjaim, az atyám.

Egészségét lassan rágta a szabadságharc viszontagságai közt szerzett betegség. Gyakran láttam őt napokon keresztül az ágyban s nem sejtettem, milyen gyors léptekkel közeledik feléje a halál.

Egy nap mindnyájunkat ágya köré hivatott. Soha, soha nem fogom elfelejteni ezt a jelenetet, bár akkor nem értettem eléggé mélységes jelentőségét.

Az az idő is hamarosan elkövetkezett, mikor megértettem.

Letérdepeltünk az ágy köré, megáldott bennünket egyenkint s most, mikor ezt írom, úgy érzem, mintha a fejemen volna sovány keze és hallom is beszélni őt.

Nem nézett rám, nagyon halkan beszélt. Látom fejét a fehér párnába süppedve, hosszú, fekete haját, magas homlokát. Édes, jó apám! . . .

Másnap azt mondták nekem: — Meghalt az apád, Miska!

III.

1850-ben halt meg Lieb Mihály.

A Lieb gyerekek ekkor lettek egészen árvák. Mostoha anyjuk elfordult tőlük s talán mindannyian elzüllenek, ha megboldogult édes anyjuk testvérei szeretettel föl nem karolják őket. Öten maradtak. Kettő idősebb, kettő fiatalabb, mint Miska. A legidősebb, Emil, tizenhárom éves volt. Emilt és Gyulát a Koburg herczeg uradalmi tisztje, Reök Antal vette magához Cserépvárra, — Aurélt Reök Pál, ki főmérnök volt Szathmármegyében és Kaplonyban lakott, — Gizellát Reök Sarolta, Steiner Jakab uradalmi tiszttartónak a felesége vitte Békés-Csabára.

Miskát, ki ekkor járt a hatodik évében, nagybátyja: Reök István, az ügyvéd, vette magához, szintén Békés-Csabára.

Reök István, ki oly lényeges befolyással volt Munkácsy ifijúkori fejlődésére, kinek gondviselése nélkül aligha el nem kallódott volna a hétköznapi élet apró nyomorúságai közt az eleven, de pajkos és elkényeztetett fiú, ki a komoly, következetes munkához nehezen szokott, — Reök István eszes és szigorú ember volt. A nagy napok alatt Pesten lakott s a művészi és írói köröknek ismert alakja volt. Vörösmarty, Bajza, Egressy és a két Vahot barátságukkal tisztelték meg. Tagja volt és jegyzője az úgynevezett radikál kör-nek Pesten. A szabadságharc gyászos vége után Békés-Csabára vonult vissza, hol Sarolta nénje lakott. Ügyvédeskedni akart, de mivelhogy részt vett a negyvennyolcadiki küzdelmekben, a győzelmes osztrák kormány semmisnek nyilvánította ügyvédi oklevelét, őt magát pedig rendőri felügyelet alá helyezte. Ennek következtében igen súlyos helyzetbe jutott. Jövedelme alig volt, bár kiváló személyes tulajdonságai és magas műveltsége miatt mindenki szerette, a ki ismerte. Kedvezőbb politikai viszonyok közt bizonynyal tekintélyes állásban érvényesíthette volna tehetségeit, akkor azonban örvendhetett, hogy sógora, Steiner útján érintkezésbe jutva Apponyi György gróffal, a gróf részvéttel viseltetett sorsa iránt és ügyészi teendőit rábízta. Gyermekei fejlődésében az elérzékenyülésig tudott gyönyörködni, de dicsérő szót ugyancsak ritkán ejtett. Munkácsy gyakran emlegette nagybátyja szigorúságát, de készséggel bevallotta azt is, hogy sok hálával tartozik neki éppen azért a szigorúságért. Hiszen Reök jellemzésére bőven elegendő volna már az is, hogy abban az ő szűk anyagi helyzetében habozás nélkül vállalta magához testvére árváját.

1851-ben, csakhamar az apa temetése után vitte magával Reök István Csabára a kis Miskát. Nagy utazás volt az abban az időben. Vasút nem lévén, tengelyen mentek. A kis leányt, Gizellát előre elvitték Csabára a nagynénjéhez.

A csabai bevonulás élénken hatott a fiúra.

November elején történt ez, olyan szürke, nehéz őszi napon, mikor ólomszínű az ég s kivált a sík vidéken kétségbeejtően hosszú, fárasztó a perspektíva. A nagybácsi két tornyot mutatott neki a kocsiról a távolban. Az egyik magas, karcsú volt, a másik félakkora; szemközt álltak egymással s mintha diskurálgattak volna a láthatár peremén.

— Látod azokat a templomtornyokat? Az Csaba.

Türelmetlenűl vágyakozott a megérkezésre a kis Miska. Ott lesz az ő jövendő lakhelye. . . De a szekér lassan cammogott s lépten-nyomon megfeneklett a sárban. Az utat csupán néhány istenirgalmából tengődő rúd jelezte, melyek állítólag fák voltak és nem csak afféle levert cölöpök.

Mikor végre megérkeztek, nagyon meglepte őt a város. Széles, széles út, kétoldalt alacsony, hosszú házak, de sőt mintha ház se lett volna a súlyos nádfödelek alatt, mintha egyenesen csak a földet takarták volna a tetők. Olyan egyenes volt, olyan elhagyatott és hideg az az utca. . . A széles, hosszú út közepén állott a két templom, szemközt egymással. Mélységes csönd volt, egy lélek se járt az utcán. Csak a kapuk alól rohantak elő a kutyák, irgalmatlanul megugatták a szekeret s aztán visszasompolyogtak, haza, átadva a szót a szomszéd kutyájának. Így értek be Csabára.

Egyszer csak egy méla hangú harang kondult meg. Megkérdezte a nagybátyját: — Miért harangoznak itt olyan halkan?

— Nem a harang az, az óra ütött.

Soha ő Miskolcon ilyet nem hallott.

A kocsi haladt velük tovább, a templomon is túl értek, a midőn megállt egy kis úriház előtt. Nem volt biz az nagyobb, parádésabb se, mint a többi, melyek előtt elhaladtak idáig s melyeket nem talált kedvére valónak a gyerek.

Jól szemügyre vettem a kis házat, mialatt lecihelődtünk a kocsiról, — beszélte Munkácsy, — de nem szóltam semmit. Abban reménykedtem egyre, hogy itt bizonyosan csak megállunk egy kicsit s majd aztán tovább megyünk, egy nagyobb, szebb házba. De nem! Leszedték a bagázsiát is a szekérről, egy öreg asszony, a nagybátyám gazdasszonya, — mert legényember volt még akkor a nagybátyám, — bevezetett a házba. Bizalmatlanul kocogtam utána, folyton tanakodva, mi lehet annak az oka, hogy mi csak ilyen egyszerű kis házba szállunk?! . . . .

Munkácsy gyermekkori rajza.

A szobában se vigasztalódtam meg addig, míg észre nem vettem a bácsi íróasztalát. Azon valamivel több fényűzés nyilvánult. Tetszett nekem az íróasztalon a nagy papirvágó olló, szerettem a tintatartót s a tollakat,

de a minek a legjobban örvendtem, a mi valóságos oázis volt az egyszerűség e sivárságában luxus után sóhajtozó lelkemnek: — egy halom levélen gyönyörűen csillogott egy szép papirnyomó. Tehát mégse vagyunk mi itt olyan szegények!... Mert az a fényes papirnyomó bizonyosan valami nagyon értékes holmi lehet! Tetszett az az én büszkeségemnek, a hiúságomnak. Nagyon, nagyon büszke voltam arra, hogy az én bácsimnak olyan szép fényes papirnyomója van és kezdtem kibékülni a sorsommal, minden oldalról vizsgálgatva azt a színes üveggömböt. Alig mertem hozzányúlni ... Hogy föltüzelte az én képzelődésemet az az üveggömb! ...

Így megvigasztalódva, testvérem, Gizella után kérdezősködtem.

— Mindjárt megyünk s meglátogatjuk, — mondta a bácsi.

Kissé megpihentünk, berendezkedtünk s azután elmentünk Gizához, ki a nagynénémnél, Steinernénál volt elhelyezve.

Az első sétám Csabán nem kevésbbé emlékezetes előttem, mint a bevonulás.

Hogy kimehessünk a házból, előbb csizmát kellett húzni, még pedig tekintélyes csizmát, mert nem tartozott a ritkaságok közé, hogy a csizma lemaradt az ember lábáról, a sárba ragadva, abba a barátságos természetű alföldi sárba, mely télen tenger és nyáron is tenger, portenger. A gyalogjárót a házak mellé helyezett pallók képviselték, két deszka egymás mellett, egyik a menők, a másik a szemközt jövők számára. De csak az arisztokratikusabb hajlamú házak előtt volt ez így párosával berendezve, egyebütt egy szál deszka képviselte a közlekedők számára a gondviselést. A néni várt bennünket, tehát elindultunk. Milyen örömet szerzett nekem az az ugrándozás egyik pallóról a másikra! Én mentem elől, a bácsi követett s egyre figyelmeztetett: Miska, vigyázz! Ne ugrálj! Kitöröd a nyakadat!

Szerencsésen megérkeztünk. Széles tornác szolgált az udvarra s a néni csinos kertjére. Nagynéném és Giza hugom ott vártak bennünket a tornácon, megöleltek, megcsókoltak és én menten otthon éreztem magamat náluk. Giza megmutogatta az egész házat. Az aztán kedvemre való hely volt! Az udvaron tágas kocsiszín állott és szép kocsik voltak benne, az istállóban hat ló ropogtatta a szénát. Kocsis, kertész, az udvari legény, mind módosak voltak és azonnal össze is barátkoztam velük. Benyargaltuk Gizával az egész udvart s teljes megelégedéssel tértem vissza a szobába, hol szintén tetszett nekem minden. A nénit eddig nem ismertem, de igen kedvesnek találtam s a gyermekek ösztönével, kik rögtön megérzik, kitől várhatnak barátságot és szeretetet, azonnal vonzódtam is hozzá. Azt hittem, hogy boldog élet várakozik reám ott, abban az új városban. Akkor éjjel a néninél háltam, mert a bácsinál még nem volt elrendezve az én helyem. De másnap reggel haza kellett mennem s nagy volt e miatt az én szomorúságom. A bácsinál ezután még kevésbé éreztem jól magam, pedig mi lett volna belőlem az ő szigorú gondviselése nélkül?!... Néhány napig szabadon éltem világomat, de azután csakhamar kiszabta számomra nagybátyám a napi teendőimet. Eleinte nem adott iskolába, ő maga vesződött velem. A reggeli órák voltak a tanulásra szánva. Ma is látom még őt sötétkék hálóköntösében, mely pirossal volt hímezve, papucsokkal a lábain,

A pálmaházban.

Sedelmeyer jogosításával.

hosszúszárú csibukkal a kezében, a mint a pipaszár szopókájával simítja el jobbra s balra a bajuszát. Leült íróasztala mellé, jó közel állított magához s úgy mondtam el a leckét.

Eleinte a térdeire támaszkodtam, a gyermek naiv bizalmával, ki ha hibázott is, öntudatlanul tette. Szerettem babrálni hálóköntöse bojtjaival s az újjaimra akartam fűzni a kék füstkarikákat, melyeket nagyon ügyesen tudott eregetni, sebesen, egymásután. De bezzeg hamarosan tapasztaltam, hogy nem jó olyan nagyon közel lenni hozzá, mert bizony ha máskép nem akart menni a lecke, meg-megrázta a fülemet. Lassankint hátráltam s folyton a fejemen, a fülem körül babráltam, hogy azonnal parírozhassam a büntetést. Utóbb már annyira féltem tőle, hogy a mint rám nézett összeráncolt szemöldökei alól, azonnal elfelejtettem azt is, a mit tudtam, főként ha számokról volt szó.

Délben, pontosan, mint az óra, útrakeltünk. Most már a bácsi ment elől, én utána s mögöttem egy sovány agár sompolygott, melyet eddig elfeledtem bemutatni.

Óh, de jó volt ott a néninél!... Lassankint megbarátkoztunk a szomszéd kis leányával, kinek atyja, Omasztra bácsi, jó barátja volt a néninek s minden délben velünk ebédelt, mintha a családhoz tartozott volna. A két házat csak egy kis vasajtó választotta el egymástól s mi arra az udvarra is átjártunk játszani.

Este azután hazamentünk a bácsihoz. Télen egy kis kézilámpással világítottunk az úton, mert koromsötétség volt. Ma is látom, hogy botorkálunk a sötétben s látom a kis lámpák sárga fényét a fekete éjszakában, mintha csak maguk a lámpák jártak volna, mert az embereket nem lehetett látni.

Így mult el az első tél Csabán.

Miska szép szőke fiú volt, módos föllépésével és gyermekes naivitásával tünt ki társai közül. Alig ismerkedett meg néhány csabai gyerekkel, azonnal ő kezdte rendezni a játékokat. Ha lovarda vagy valami színésztársaság került a városba, Miska azonnal barátságot kötött a társaság valamelyik harmadrendű tagjával, hogy annak pártfogása mellett bejuthasson az előadásra. Ha a protekció nem használt, úgy cselhez folyamodott és beszökött holmi rosszul őrzött nyíláson. Sokszor éppen akkor dugta elé bozontos szőke fejét a pódiumon, mikor a függöny felgördült. Ilyenkor aztán volt taps és nevetés, a közönség mulatott az eseten, csak Pista bácsi csóválta komolyan a fejét.

A színészet különösen érdekelte. Nem egyszer mondta, hogy szeretne színész lenni. Persze, a képeket is szerette, szeretett rajzolgatni. Ő maga írta egyik lamaloui levelében: — Emlékszem, szerettem én firkálni abban az időben, de biz arra senki ügyet nem vetett. Egy nap a szomszéd kis leányánál láttam egy skatulya festéket. Óh, ha én nekem is lenne!... Nem volt egyéb vágyam attól a pillanattól kezdve. Könyörögtem a néninek folyton, hogy vegyen nekem olyat. Vett is, midőn ide adta a kis doboz festéket az ecsetekkel s hozzá még egy képes könyvet, nem cseréltem volna senkivel Csabán. Azonnal munkához láttam és a hol arra való kis helyet kaptam a kerítés vagy a ház oldalán, oda bizonyosan pingáltam valamit, mert papirosom soha se

volt elég, bár Giza is segített papirost szerezni. A vége az lett, hogy elvették tőlem a festékjeimet, de addig könyörögtem, míg csak vissza nem adták.

A rajzolgatás mellett, szerette a fiú a zenét is. Nagybátyja híres zenész, kitünő hegedűs és általában műkedvelő ember volt. Üres óráiban gyakran mulattatta vendégeit hegedűjátékával. Ilyenkor Miska valósággal elmerengett a szebbnél szebb nóták mellett és szeretett volna ő is hegedülni.

Jellemző, hogy hatalmas zenei érzéke daczára, Munkácsy egyetlen hangszeren se tanult meg játszani soha. Gyönyörűen fütyült, — de a többi, az is az ecsetjén keresztül érvényesült. Egyáltalában a nagy festők, kivált a koloristák, mindnyájan kiváló zenei érzékkel bírtak. Delacroix naplójegyzetei teli vannak zenei megjegyzésekkel, melyeket mindannyiszor a saját művészetével hoz vonatkozásba. Jeanniot, ki egyszersmind szellemes műkritikus, elengedhetetlennek tartja a festészet igazi nagy mesterének a lelkéből a jó zenei érzéket, sőt annak is okvetlenül tudnia kell a zenéhez, ki érteni akarja a festményt. Veronese nagy képén, a kánai mennyegzőn, éppen a kép közepén, a Jézus előtt ülő zenészek megannyi nagy piktorai annak a kornak: Tizian, Tintoretto, Bassano s köztük maga Veronese is, ölében a mély-hegedűvel.

IV.

Körülbelől két esztendőt töltött így nagybátyja és nagynénje gondviselése alatt. Nagynénje folyton jobban megszerette, sőt szó volt arról is, hogy a következő esztendőben beadják valami kollégiumba, mert ott Csabán csak kis iskola volt.

De a sors másként határozott.

A második télen történt. Ő maga így beszélte el életének ezt a megrendítő esetét egyik levelében: Az estéket rendesen nagynénémnél töltöttük. A jómódú családok mind abban a negyedben laktak s esténkint azok is ott jöttek össze beszélgetni. Az öreg szomszéd, Omasztra bácsi, már négy órakor átjött. Ő különben csak délelőttönkint volt otthon, egész nap politizálni járt. Azután jöttek a többi ismerősök és én szívesen elhallgattam politizálásukat, Gizával együtt. Néha úgy elszomorodtak beszélgetés közben, hogy mi féltünk és szerettünk volna sírni. Ma már értem, hogy miért voltak olyan búsak és értem, milyen boldogság volt az rájuk nézve, hogy a néninél jóizűen kibeszélgethették magukat. A hazafias szellemet s magyar voltukat ápolták, lopva, titokban, mert bűn volt az akkor! Nem volt tanácsos hangosan emlegetni azt, minden áldott nap hallottuk a szomorú hírt, hogy most itt fogtak el valakit, most meg amott, valami kicsiség miatt. Egy szó elég bűn volt, elég egy nóta vagy egy hazafias költemény, hogy megfosszanak valakit hosszú időre szabadságától. Emlékszem a szegény iskolamesterre, kit börtönbe vittek, mert Petőfi egy kiadatlan, hazafias versének a kéziratát találták meg nála. Csak 1860-ban szabadult ki a fogságból. Büszkén hasonlítom össze hazám mai helyzetét a nemzeti gyász eme korszakával. Mennyi

erély, milyen elszántság s mennyi lelki nagyság kellett a föltámadáshoz! E téli esték emlékét örökké őrzöm szívemben és hallom ma is a panasz, a sóhajtás elfojtott hangját, melyekben a nagy nemzeti szenvedés nyilatkozott. Adja a mi Istenünk, hogy akkor szenvedtünk légyen utoljára!

Igen, gyakran jöttek a szomszédok és egyikük fölolvasta az újságot, azután pedig megvitatták a napi eseményeket. Nem értettem még egészen, hogy mit beszélnek, de már figyeltem s a Bach nevét azóta ismerem.

A néni nagyon erélyes asszony volt, ő is rendesen részt vett a vitatkozásokban.

Egy este, mint rendesen, együtt ültek a nagy ebédlőben: Omasztra, a néni s férje és Giza. Az átelleni szomszédban táncmulatság volt.

Úgy hét óra felé dühösen csapott valaki a kilincsre s egy magas alak nyitott be hozzájuk. Az arca be volt kormozva, nagy szakál volt rajta, juhászbunda a vállán és nagy sáros csizmák a lábain. Megállt előttük és inkább meglepte, semmint megijesztette őket. Azt hitték, valami rossz tréfa s még Reök bácsit vélték felismerni a nagy szakál alatt, ki ekkor este véletlenül nem volt velük.

A néni zsémbelni kezdett, ízetlennek találta a tréfát, felállt s oda ment hozzá, haragosan szólt rá, hogy menjen ki és törülje le legalább a csizmáját, mert mind összesározza a padlót.

Bezzeg megrémültek, mikor az illető puskát húzott elő a bundája alól s a puskatussal durván mellbelökte a nénit. A néni hátratántorodott s ugyanakkor még három fegyveres ember rontott be és megkötözték a két férfit. A nénit az első ütni kezdte, mert segítségért kiáltozott. A cselédeket szintén megkötözték. Omasztráéktól ekkor jött át egy legény, tányérokat hozott, azt is megkötözték s belökték hozzájok az ebédlőbe. Azzal fenyegetőztek, hogy megfojtják azt, a ki moccanni mer. Nagyon jól ismerhették a házat, mert hallottam, átküldtek Omasztráékhoz is, hogy üssék agyon azt, a ki mutatkozni talál.

Borzasztó volt az! Ott hevertek az ebédlőben a földön s két puskás ember strázsálta őket. Giza pihegett, de nem mert sírni. Kínozni kezdték a nénit, rugdosták, ütötték, hogy adja elő a pénzét, meg a kulcsokat. Káromkodtak és azt mondták, — tudjuk, hogy nálad vannak a kulcsok!

A néni odaadta a kulcsokat, kinyitották és kiforgatták a szekrényeket, ki a kredencet is, de nem voltak megelégedve azzal, a mit találtak és csavarni kezdték a néni karjait, hogy adjon még! A szerencsétlen kiáltozott, de akkor a diványra taszították, egyik ember a fejére ült és úgy ütötték irgalom nélkül.

De minek beszéljem mind el e borzasztó részleteket, melyekre ma is reszketve gondolok még vissza. A gazemberek összeszedtek minden értékes holmit, a nénit magukkal hurcolták szobáról-szobára, míg csak ájultan össze nem esett. Akkor a szobaleányt vették elő, hogy rakja ki az ezüstneműeket. A mint kioldozták a szobaleány lábait, az el akart futni, de megfogták s vakmerően, nem törődve a lövés zajával, rálőttek. Nem akarták eltalálni vagy véletlenül hibázták el csak, de a lövés nem talált s a tornácon álló lámpát zúzta össze. Hihetetlen, hogy milyen

Singer és Wolfner kiadása.

A FALU HŐSE

Sedelmeyer jogosításával.

nyugalommal raboltak, pedig mondom, a szomszédban népes mulatság volt. Egészen éjfélig, szinte öt óra hosszáig voltak a Steiner-házban. Miután összeszedték az értékes holmikat, ennivalót kerestek, beütötték egy hordó fenekét a pincében, úgy ettek és ittak. Azután kivezették az istállóból a lovakat, befogtak két szekérbe és elhajtattak. A néni félholtan, eszmélet nélkül hevert a tornácon.

Csak reggel-felé vették észre, hogy mi történt, akkor jöttek segélyükre a szomszédságban mulató emberek. Betörték az ajtót, föloldozták az elkínzott háziaknak békóit. Jöttek a csendőrök és az asszonyok sikoltoztak . . . A rablókat nyomozták, úgy emlékszem, hogy hat embert nagysokára el is fogtak, de szegény jó néni a kiállott rémület és szenvedések következtében két hét mulva meghalt.

(Munkácsy ifjúkori rajza.)

V.

Hogy Steinerné meghalt, özvegyen maradt férje elköltözött Csabáról s Miska teljesen nagybátyja gondjaira maradt. Enni Omasztráékhoz jártak mindaddig, míg Reök István meg nem nősült. Akkor áthurcolkodtak Reök egyszerű legény-lakásáról egy nagyobb házba, a Vidovszky ház szomszédságába.

Vidovszkyéknak hat gyermekük volt, kikkel csakhamar barátságot kötött Miska s Vidovszkyné is úgy bánt vele, mintha ő lett volna a hetedik testvér a családban. Együtt tanult a Vidovszky fiúkkal, kikhez nevelő járt s Vidovszkyné semmi különbséget se tett közötte és a saját édes gyermekei között.

Mély hálával emlékezik meg róluk Munkácsy mindíg. Soha ő kissebb darab vajaskenyeret nem kapott mint a többi gyerekek s nem kevesebb szeretettel törülte meg izzadt homlokát Vidovszkyné, midőn kipirulva kergetőztek az udvaron.

Kedves napok voltak ezek is. Jó nagy udvara volt a háznak s a tágas kertbe szabad bejárásuk volt. Jó pajtásai közé tartozott ott még egy Hüke nevű fiú is. A Vidovszky fiúk közül kivált Lacival és Ferivel volt benső barátságban, azok is úgy szerettek rajzolni, mint ő. Feri rajzolt köztük a legszebben. Esténkint a nagy négyszegletes asztal köré ültek a gyerekszobában és képeket másoltak. Hatalmas lámpa világított az asztalra s a fiúk ugyancsak iparkodtak. Időnkint be-betekintett hozzájuk Vidovszkyné és ő mondott ítéletet, hogy ki rajzolt szebbet. Munkácsy még 1877-ben is szeretettel emlegette hajdani játszótársait, a többek közt így írván Párisból Reök Istvánnak: »Mindig igen kedvesen emlékszem vissza a Vidovszky családra. Milyen kedélyesen elrajzolgattunk Ferkóval a nagy négyszegletes asztalon. Aztán este hozták az almát a spájzból! Ej, de jól esett! . . . Hát mind ennek vége. Pedig kérdés, hogy nem az-e az igazi boldogság, mikor az ember olyan kicsiny helyben meg van elégedve és olyan jól érzi magát!

Néhány hónap telhetett el így, midőn emlegetni kezdték a Vidovszky családban, hogy a fiúkat valamelyik kollégiumba küldik. Lacit csakhamar el is vitték Pozsonyba. A kis Miskával folyton kevésbé voltak megelégedve tanítói s nagybátyja komolyan aggódni kezdett a fiú jövője miatt. Azt se látta szívesen, hogy milyen nagy barátságban él a házban lakó szabómester, Juhász Ferenc inasaival. Korholta, intette, fenyegette s miután meggyőződött, hogy mindez nem elegendő a vásott fiú fölrázására, komolyan elővette és meg akarta tudni, hogy mi akar hát lenni tulajdonképen.

— Lásd Miska, — mondá neki, — én szegény ember vagyok, de ezt a rajtam lévő kabátot is eladom, hogy kitaníttathassalak, csak azt mondd meg, mi akarsz hát lenni?

Természetesen azt várta, hogy Miska azt fogja válaszolni, hogy orvos, ügyvéd vagy hivatalnok akar lenni. A fiú azonban, bátyja nagy meglepetésére, azt felelte, hogy ő szabó szeretne lenni. Ebbe azonban Reök István nem egyezett bele. Nem mintha az iparos-pálya ellen lett volna kifogása, hisz annál sokkal felvilágosodottabb ember volt s ő maga tudta legjobban, hogy milyen siralmas volt az akkori viszonyok közt, — mikor a jó magyar ember nem kellett sehol s idegeneké volt a világ, — a diplomás ember, a magyar hivatalnok sorsa és tudta, hogy a becsületes mesterember helyzete szinte különb, mert az legalább függetlenebbül élhet a keresménye után. Nem is kívánta ő hivatal után futkosó urrá nevelni Miskát, csak a szabóság nem tetszett neki.

— Ha iparos akarsz lenni, akkor légy lakatos, gépész, asztalos vagy más efféle mesterember.

— Hát akkor asztalos leszek, — válaszolt határozott hangon a fiú.

Így lett belőle asztalosinas, 1855-ben.

Tetszett neki, hogy ő belőle asztalosinas lesz, hogy mezítláb futkoshat majd az utcán, felgyűrt ingújjal, köténynyel maga előtt, mint a többi inas, a kiket látott s a kiknek nem kellett az iskolában gubbasztani, — óh, mindez nagyon kívánatosnak tetszett előtte és előre örvendett neki. Elragadtatással fogadta bátyja engedélyét, sőt félt, hogy valahogyan mást ne találjon határozni időközben.

A bácsi nem határozott egyebet, de arról gondoskodni kívánt, hogy tisztességes műhelybe kerüljön az öcsese és emberségesen bánjanak vele; azt akarta, hogy asztalosinas legyen, ne pedig cseléd.

Néhány nap mulva áthivatta magához Lángi Mihály csabai asztalosmestert, hogy szerződésszerűleg megegyezzék vele Miska inaskodásának feltételeit illetőleg.

Reök István azt kívánta tőle, bánjék kissé különbül az öccsével, mint az inasokkal szokás, ne alkalmazza szigorú külső munkára, ne küldje malacokat őrizni a rétre, mosogatni a konyhába, — a mi tényleg nem is tartozik föltétlenül az asztalos mesterség megtanulandó titkai közé, de már így szokás, — hanem a műhelyben foglalkoztassa. Miska leendő mestere hajlandónak nyilatkozott e kivételes föltételek elfogadására, bár megjegyezte, hogy úrfiakból bajos becsületes embert

faragni. No de jó! A bácsi évente tizenkét pengő forintokat és négy zsák tiszta búzát fog adni és ezért Lángi mester három és fél év alatt embert nevel Miskából.

Ez volt az egyezség.

A kis Miska tizenegy esztendős volt ekkor. Égett a türelmetlenségtől, alig várta már, hogy megkezdje új, azaz első pályáját. Büszkén újságolta el Vidovszkyéknál, hogy ő már most asztalosinas lett. A jó Vidovszkyné szomorúan csóválta hozzá a fejét és sajnálkozva cirógatta meg. A gyerek nem tudta elgondolni, mi búsulni való lehet azon, hogy ő belőle asztalosinas lesz?! . . . Vidovszkyné megölelte s e szavakkal búcsuzott el tőle: — Aztán ide gyere ám minden vasárnap, mint eddig.

Nagybátyja összeállította a fölszerelését, kapott egy derekaljat, párnát s takarót, ruhaneműt és átadta neki édes apjáról maradt ezüst poharát, meg az ezüst evőeszközeit. Azután ő maga vezette el a műhelybe, Lángi uramhoz.

Olyan derűs kép maradt meg Munkácsy emlékezetében e napról!

A mint beléptek az udvarra, hallotta a fűrész és gyalu zaját, melybe az asztaloslegények vidám fütyülése vegyült. Jó kedvűnek látszott ott mindenki. Az udvaron, köröskörül, hosszú szál deszkák voltak sorra támogatva s halomba rakva, a tornác mentén meg frissen föstött ládák száradtak.

Hosszú folyosón keresztül jutottak a műhelybe, mely szintén tömve volt ócska, reperációra várakozó bútorokkal. A műhely bejárata előtt egy bádogból metszett Jézus volt két székre fektetve, még föstetlenül, — mert Lángi mester látta el a környék kálváriáit, országúti stációit feszületekkel s a mi festeni való akadt ezeken a feszületeken, azt ő sajátkezűleg végezte, vakmerő fantáziával kezelve a pemzlit. Miska gyerek elragadtatva állott meg a parasztládák előtt. Szépséges kék ládák voltak azok, tarka tulipánokkal kicifrázva . . .

A mester eléjük jött a műhelyből. Soha se fogom elfelejteni, — írja egyik francia levelében Munkácsy, — a mint kissé előre hajolva, lassan cammogott felénk. Ingújjban volt, felgyűrve az ing a karjain könyökig. Az arca . . . Hej később, később jobban megismertem ezt az arcot, mint ebben az első pillanatban, melyben itt mindent olyan kedvesnek találtam! Két kis szürke szem villogott reám szemöldökei alól, melyeket mintha moly rágott volna össze, úgy elpusztított a ragya. Himlőhelyes volt az egész arca s hétköznaponkint itt-ott borostás, mert csak vasárnap borotválta le azt a kis szakállát, mely az arcán tengődött. Kurtára nyírt bajusza alatt a szája, óh, a szája . . . De hagyjuk a portrét, bajos volna azt pennával visszaadni. Szóval Lángi uram jött elénk s bevezetett bennünket a műhelybe. Tágas helyiség volt az, teli gyalupadokkal, deszkákkal, bútorokkal, a gyalupadok alatt halommal állott a jószagú friss gyaluforgács, a legények gyalultak, fűrészeltek, kalapáltak . . .

Reök István még egyszer lelkére beszélt az öccsének s Lángi mester jóságába ajánlva őt, eltávozott. Kevéssel ezután földet bérelt Gerendáson és családjával együtt oda költözött Csabáról.

VI.

Munkácsy a nyolcvanas években gyakran töltött nyaranta néhány hetet Lamalouban, az ottani fürdőket használva orvosa, Charcot tanácsára.

Onnan, egy kedves barátunkhoz, M. J. Ch. úrasszonyhoz intézett francia leveleiben megírta élete húsz első évének számos epizódját. 1894-ben jutottak tudomásomra e becses levelek, melyekből már eddig is idéztem s melyekben nem csupán a tények értékesek, de a visszaemlékezések hangja és formája is jellemző. Csupa zsánerkép megannyiszor, valahányszor ifjúságának valamely epizódjához ér. A törött franciasággal írt levelekben is, — mert Munkácsy gondolatainak, érzelmeinek és meghatottságának még a formába alakulása is annyira egészen azonos fajának géniuszával, mely éppen a nyelvben válik a legmeghatározhatóbbá, Munkácsy olyan tősgyökeres magyar lélek, hogy anyanyelvén kívül más nyelvet soha se tudott megtanulni korrektül, — a mi nagy festőnk érvényesül, ki hatalmasan tudta azaz érezte a magyart minden apró viszonyaiban. Legszebb alkotásai a külföldön is ezekből a gyermekkori emlékeiből fakadtak, a Siralomház festőjének a lelke ennek a húsz esztendőnek a tapasztalataiból táplálkozott.

Átolvasva a leveleket, kiegészítettem gondosan az eseményeket és azok sorrendjét a Mester személyes elbeszéléseiből s mindenütt lehetőleg híven megkeresve az eredeti hangot a francia kifejezések mögött, Napló formában azonnal megírtam az egészet magyarul.*

A következő fejezeteket ebből a forrásból vettem.

VII.

Tehát asztalos vagyok!

Lángi mester legelébb is tudtomra adta, hogy ő a gazdám, hát úgy vigyázzak magamra! . . . Észrevettem volna én azonnal, ha ezt nem mondja is, hogy bezzeg más hangon beszélt velem, mihelyt együtt maradtunk. Ha nem örvendtem volna olyan mód nélkül annak, hogy én már most menten gyalulni fogok, rögtön tisztába jöhettem volna Lángi uram kuruc természetével.

Azonnal ruhát cseréltem, azaz, hogy le kellett vetnem a cipőimet, mint a többi inasnak, le kellett vetnem kabátot, mellényt, fel kellett gyűrnöm nekem is az ingújjaimat — és magam elé kötöttem a kötényt. Milyen gyorsan foszlottak szét boldog gyermekálmaim! Pedig azt hittem, hogy most kezdődik még csak az igazi boldogság. Hisz tanulni nem igen szerettem, kis pajtásaim, a Vidovszky fiúk is elszéledtek Csabáról s biz én éreztem, hogy vénülök és mégis csak buksi

* 1896-ban együtt dolgozván Boyer d'Agen úrral, a «L'oeuvre d'art» szerkesztőjével, közöltem vele e Naplót s Munkácsy beleegyezését megnyerve, a Napló franciául is megjelent 1897-ben, Boyer d'Agen előszavával, Calman Lévy kiadásában, Párisban, «Souvenirs» cím alatt.

EMENTS

maradok. És a gyalulás, a fürészelés, szegezés, meg a mezítláb való futkosás is kimondhatatlan örömmel töltött el.

Bezzeg, nem sokáig tartott az örömöm.

Majszter uram megmondta a legényeknek s a többi inasoknak, hogy itt ezt a gyereket ni, jól ráncba kell szedni, ha nem engedelmeskedik, — nekem pedig meghagyta, hogy megbecsüljem a legényeket, mert legények, az inasokat meg azért, mert mindnyájan többet tudnak már, mint én, a ki egészen csacsi vagyok.

Tisztán emlékszem minden alakra ott a műhelyben.

Az öreg János, az első legény, adta az első parancsot nekem.

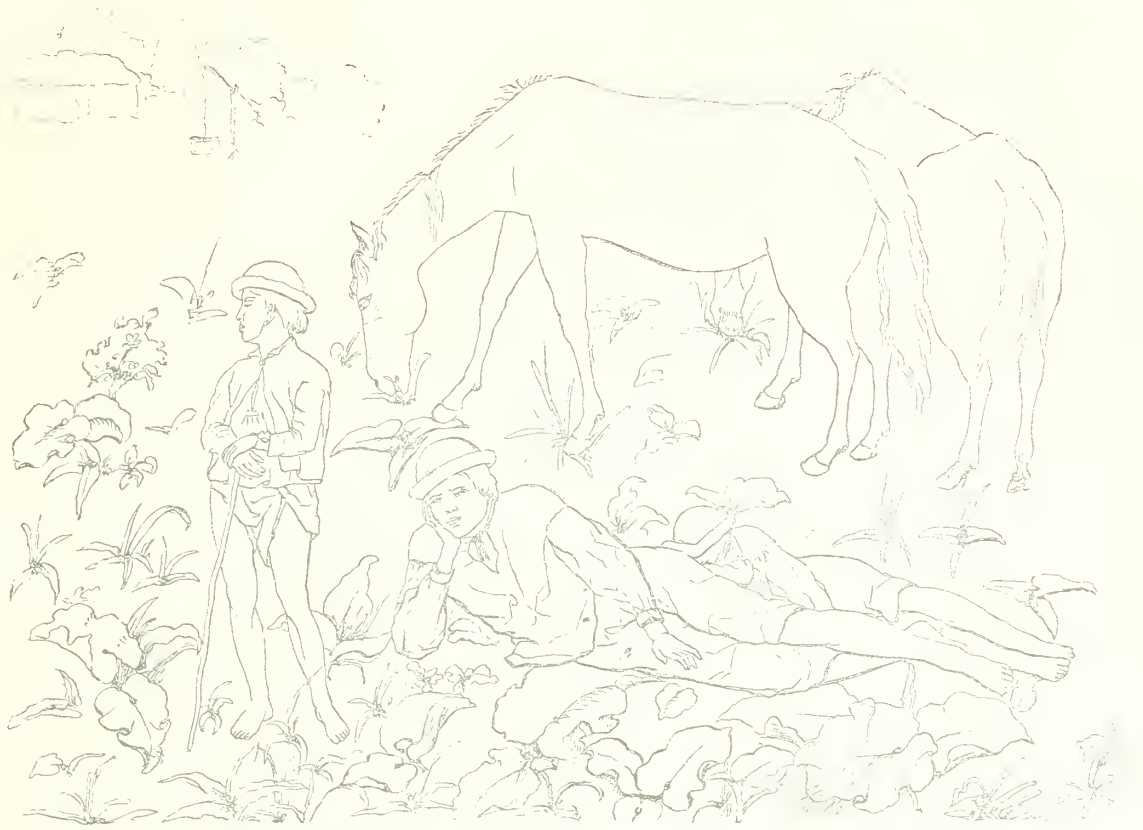

A réten.
(Munkácsy gyermekkori rajza.)

— Takarodj szaporán, enyvet melegíteni!

Az egyik inastársam, (mellesleg legyen megjegyezve, ez a bácsi gazdasszonyának, Foranginénak a fia volt), egy sötét kis kamrába vezetett, hol mint valami Veszta-tűzhelyen, örökké pislogott az enyves fazék alatt a tűz a hamuban. Azt fújni kellett. Fújtató nem volt, de hát Lángi uram inasai talán csak nem azért pusztították a kenyeret, hogy még fújtatót is tartson a házban. Ketten fújtuk, a szemünk is kidülledt belé, úgy iparkodtunk, míg valahogyan, nagy keservesen lángra kapott a parázs és az enyv olvadni kezdett. Bevittem az enyvet Jánosnak, a ki megkérdezte, hogy: — Hol a mennydörgős mennykőbe csavarogtál vele annyi ideig?

Ez volt első működésem az asztalosi pályán.

Persze jobban szerettem volna, hogy nekem is legyen egy gyalupadom. De az nem megy olyan hamarosan. Eleinte be kellett érnem egy hosszúnyelű késsel, melyet műnyelven »siccer«-nek hívnak s egy deszkadarabbal, hogy abból nyolc darab faszeget teremtsek. Már ez inkább megfelelt az ambiciómnak. Még aznap délután kifaragtam a szegeket az öreg Jánosnak.

A műhelyben, a hol ismerték kissé a familiánkat, csudálkoztak rajta, hogy engem inasnak adtak. Kérdezgetni kezdték tőlem, miért nem járattak tovább iskolába?... Az egyik legény azt mondta: — Nagy szamár lehet, nem akarják, hogy a padot koptassa. A másik azt mondta: — Bizonyosan nagy gazember a fráter!

Rosszul esett, de akkor még sokkal boldogabb voltam, semhogy nagyon bántam volna, akármit beszélnek is. Boldogan faragtam a szegeket estig.

Hét óra után, — nyár volt, — egy rémítően kövér fehérnép tótul kiáltotta be a műhelybe, hogy megvan a vacsora.

A legények, kik a mesterrel együtt vacsoráltak, azonnal abbahagyták a munkát. Az udvaron megmosdottak: ősi szokás szerint, vizet vettek a szájukba s úgy, abból mosakodtak. Azután megfésülködtek a műhelyben és egyenkint, méltóságosan vonultak ki a tornác végére, a hol terített asztal várta őket. A majszter és majszterné, már akkor ünnepélyesen helyet foglaltak az asztal mellett. A négy legény módosan jó apetitust kivánt. Majszterék, hogy jó példával járjanak elő a mértékletességben, csak kis porciókat mertek ki a tálból maguk elé. Majszterné rendesen arról panaszkodott, hogy halálosan el van fáradva, a majszter uram pedig rendesen attól félt, hogy megterheli a gyomrát... az egyszerű ételekből. Óh, azokból csak keveset evett. Hanem mikor a legények fölkeltek az asztal mellől, látni lehetett a tornác végén valami titokteljes mozgolódást, a szolgáló még hozott egy tál ételt — s ők kettesben újra kezdték a vacsorát.

Hej, abban az időben jobb étvágyam volt, mint manapság! Az első nap, látva, hogy csak a legényeket hívják asztal mellé, ijedten tudakoltam: — hát mi?... Szerettem volna tudni, hogy mivelünk mi lesz hát? Minket miért nem ültetnek az asztal mellé?... Nem sokáig tanakodhattam, jött a terebélyes szolgáló, hozott egy nagyfazekat s letette a műhely küszöbére.

A többiek tanítottak meg rá, hogy mit kell most csinálni.

Megrohanták a fazekat, lekuporodtak mellé a földre s egyetlen szerszámmal, a kanállal, hamarosan a fenekire jártak. Kanálnál egyéb evőeszközt nem kaptunk mi. Az első alkalommal meglepett ez a módja a közös étkezésnek. Félve húzódtam a fazék mellé, de hamarosan megtanultam, hogy mind a félénkség, mind pedig a szerénység azzal a veszedelemmel jár, hogy éhen maradok. Öten voltunk az egyetlen fazék mellé s a jelszó: — Isten velünk és ki-ki magáért!

Láttam, hogy milyen villámgyorsan merítették társaim a kanalakat a zsíros, barna lébe és szédítő gyorsan keresgéltek a fazék fenekén. Idejekorán értesültem arról is, hogy nem szabad a fazék fenekén lévő masszívabb anyagokhoz nyúlni mindaddig, míg a leve nincsen fölkanalazva. A húson pedig csak azután osztozunk

meg, testvériesen. Az osztozás hagyományos jogok és szokások által volt oltalmazva. Annak, ki a húst elosztotta, nem volt választási joga s meg kellett elégednie azzal a darabbal, melyet a többiek hagytak neki. Így természetes, hogy részrehajlás nélkül iparkodott földarabolni a húst az, a kire ez a tisztesség jutott.

Mindez ujdonság volt előttem, eddig se éltünk ugyan hercegileg, de mindíg tisztán és bőven kaptam enni. Látva, hogy itt így eszünk, nem mertem elővenni szép ezüst evőeszközeimet.

Még a fazék mellett ültünk, midőn a legények elvégezve a vacsorájukat, odajöttek hozzánk s az egyik azzal mulattatta a kövér szolgálót, hogy néhányszor keresztül ugrott rajtunk. A tót leány harsogva nevette, mire a hány legény, mind körülvette őt, csipkedni kezdték és birkoztak vele. Persze nekünk is tetszett ez a látványosság, volt is benne részünk minden este. Ma is látom a termetes leányzót, hogy pofozza a legényeket, hogy szidja őket, mire csak cifrábbnál cifrábbakat feleltek neki azok.

Azután aludni mentünk.

Nyár volt, a szabadban háltunk. Majszter uram a tornácon hált, mi pedig az udvaron, a fal mellett, sorjában. Ez is tetszett nekem mód nélkül. Ki-ki előhozta a szalmazsákját s arra feküdt.

Ezen az első éjszakán nem hunytam be szemeimet, alig vártam a másnapot, hogy ismét a műhelyben lehessek. Örökkévalóságnak tetszett az éjszaka, türelmetlenül lestem, hogy már hajnalodjék, szüntelenül piszkáltam a szomszédomat, hogy kérdezzek tőle valamit, hogy megkérdezzem, hány órakor kezdünk dolgozni? . . .

Az végre dühbe jött s nagyon igazat mondott, mondván: — A teremtésedet, maradj már veszteg, majd dolgozhatol még eleget!

VIII.

Alig virradt, én már talpon voltam. A többiek még jóizűen aludtak. Végre, nagy sokára előkászmálódott a szolgáló a konyhából s hangosan elordította:

— Chlapci horka!

Ez a két tót szó maradt meg hiven az emlékezetemben, úgy tudom, azt jelenti: — keljetek gyerekek!

Öt óra volt. Hamarosan fölcihelődtek valamennyien, ásítozva, álmosan, ki-ki összeszedte az ágyneműjét s behordta a hálószobába, melyről nemsokára lesz szerencsém szólani.

Az első gyalucsapásra boldogan vettem lélegzetet. A műhelyben ki-ki munkához látott s én gyönyörűséggel faragtam a szegeket, mintha megannyi remekművet teremtettem volna. Lángi uram hét óra után vonult be közénk, szokása szerint csipőre tett kezekkel, kidüllesztett hassal, megállt a műhely közepén és körültekintett méltóságosan. Megelégedését fejezte ki szegeim fölött, de viszont azonnal egyéb munkát bízott rám. A sarokba vezetett. Ott egy nagy négyszögletes már-

ványlap állott az asztalon. Levett a polcról egy papiros-zacskót és annak a tartalmát elém öntötte a márványlapra. Festékpor volt. Olajat is öntött közéje s megmutatta, hogy kell törni a festéket. Azután rám bízta, hogy csináljam.

Eleinte nagyon tetszett nekem ez a foglalatosság, pedig ez lett később legkegyetlenebb szenvedéseim egyike. Alig telt belé egy fél óra, fülig zöldszínű lettem, a műhely nem kis gyönyörűségére. A festék folyton le akart csurranni a márványlapról s én kézzel-lábbal iparkodtam visszaterelni a középre. A legények meg eközben hol ide, hol oda küldöztek, szívesen engedelmeskedtem azonban nekik, mert az legalább némi változatosságot szerzett s néhány percre abba hagyhattam az én szennyes, egyhangú munkámat. Egész estig egyebet se tettem, mint folyton a festéket törtem. Azt törtem másnap is, azt harmadnap is. Lassankint jól beletanultam s már úgy együvé tudtam terelni a márványlap közepére az egész masszát, hogy nem csurrant le. De mind kevésbé és kevésbé tudtam türtőztetni magamat a miatt, hogy én egész istenáldott nap csak ott ácsorogjak s azt az utálatos pépet keverjem, mialatt a többiek vígan gyalulnak. Néhány nap mulva már nem bírtam tovább és sírva fakadtam. A majszter rám támadt mérgesen:

— Hát téged mi a fene lelt?

— Én nem akarok több festéket törni, — szóltam zokogva.

Egy gyors nyaklevessel elvégezte rajtam Lángi uram a keresztelőt.

— Nem akarsz?! . . . Hát mit akarnál szentem? . . . Azt gondolod, hogy csak a szép szemedért etetlek? . . . No majd beszélek a bátyáddal!

Neki álltam hát megint a festéktörésnek, törtem, törtem . . . Néha a könnyeim is odapotyogtak az olaj közé, de csak forgattam megadással a márványsulykot, mint Sámson forgatta volt a malomkövet.

Mondanom se kell, úgy-e, hogy ezután már nem nyugtalanítottam a korán-keléssel a hálótársaimat. Áldottam azt a legényt, a ki elszólított a festéktöréstől és enyvet olvasztatott velem, — az a megváltás volt.

Egy nap az öreg János abban a megtiszteltetésben részesített, hogy engem hívott fürészelni. Asztallábakat fürészeltünk. Mindig irigyeltem azt az inast, a kinek az a szerencse jutott, hogy foghatta a fürész másik végét. Nagyon örvendtem, de kicsi voltam ám és gyönge. Attól féltem, hogy visszakerget a festék mellé János. Izzadva, minden igyekezettel iparkodtam jól csinálni és a jó öreg észrevehette, mert megkönyörült rajtam s már ezután pártfogásába vett, küldött ide, oda, gyalultatott, szegeztetett velem türelmesen.

Három hónap mulva elkészítettem az első asztalt. Nem volt az valami műremek, de hát asztal volt, négy lába volt és fiókja is volt és én nagyon, de nagyon büszke voltam reá.

Kipirulva mondtam el ezt a nagy hírt Vidovszkyéknak, a hova minden vasárnap hűségesen eljártam, annál is hűségesebben, mert néha ott találtam a hajdani szomszéd kis leányát, ki mindannyiszor megdobogtatta a szívemet. A nevét is megmondhatom, nem kompromitálom már vele, annál kevésbé, mert hisz soha se tudott ő

az én kis szívem epedéséről. A szép kis Bartóky Ilonka nagyon bájos leányka volt, de nem akarta soha észre venni az én lángoló érzelmeimet. Mi hát Ferivel a nagy asztal mellett rajzolgattunk s ez megvigasztalt reménytelen érzelmeimben.

Valahányszor Vidovszkyéktól, a jó ebéd után, visszatértem a műhelybe, mind kevésbé találtam ott meg azt a gyönyörűséget, melyet hajdan odaképzeltem. Hozzá se nyúltam a küszöbre tett fazékhoz, Ancsa, a kövér szolgáló álmélkodására. Vidovszkyéknál még a zsebeimet is megtöltötték süteménynyel, a mit én azután megosztottam inas társaimmal s így némileg megbocsátották, hogy az előkelő Vidovszkyék pártfogoltja vagyok.

Munkácsy vázlatkönyvéből.

Egyik vasárnap nagy darab süteménynyel és pompás almákkal tértem haza s eszembe jutott, hogy ezt az én szép ezüst evőeszközeimmel kellene megenni. Az öreg János is épen akkor érkezett haza és meglátta a kincseimet.

— Hát az mi, te gyerek?

Büszkén mutattam neki a gazdagságomat. Megnézte s így szólt:

— Nincs neked erre, fiam, szükséged! Nem adnád el nekem?

Egy ezüst tallért mutatott, olyan régi kétforintost.

Az ő kedviért is, meg mert a pénzt is szerettem volna, habozás nélkül eligazítottuk a vásárt. Átadtam neki az evőeszközeimet a tokkal együtt. Örültem a tallérnak.

Másnap az öreg János úgy okoskodhatott, hogy az se volna rossz, ha a tallért is visszakaparinthatná a körmeim közül. Ebéd után egy piros gyapju-nyakravalót keresett elő a ládájából s így szólott hozzám:

— Ide nézz gyerek! Ez aztán kendő, mi?!

— Gyönyörű! — feleltem én. Hisz olyan szép piros volt!

— No lásd! Azért a tallérért, a mit tegnap adtam, becserélhetjük, ha szereted.

Persze hogy becseréltem azonnal.

A következő vasárnap első dolgom volt nyakam köré csavarni a kendőt, — a két vége díszesen lógott ki a mellemre — és siettem Vidovszkyékhoz. A bácsit is náluk találtam. A kendő általános feltünést keltett, rögtön vallattak, hogy hol vettem?

— Vettem.

— Hát pénzhez, hogy jutottál?

Elbeszéltem a vásárt, mely korántsem keltett akkora helyeslést, mint én vártam, sőt a bácsi el is nadrágolt érte.

IX.

Hetek, hónapok teltek s minden nap szétfoszlott egy-egy illúzióm. Hol járt már ekkor az az éjszaka, melyre oly keservesen vártam a hajnalt...

Pedig jól megnyúltak az éjszakák, tél lett. Télen is, csakúgy mint nyáron, öt órakor kellett kelnünk. A kövér Ancsa egy percet se kegyelmezett s a chlapci horka minden reggel megharsant, mint az ítélet trombitája. Milyen kínos volt kiugrani a jó... Szinte azt mondtam: jó ágyból! De hát minden rélativ a világon és bizony jó volt az az én hajdani szalmazsákom. Azóta gyakran puhább párnák között se alszom olyan jóízűen. Egy szűk kis ágyban, kettesével aludtunk s összesen nyolcan háltunk egy négy méter hosszú, két méter széles szobában.

A legényeken és inasokon kívül volt e szűk ketrecnek még egy állandó lakója, a ki soha ki nem mozdult az ágyából vagy csak nagy ritkán, ha szép nap sütött. Olyankor, mint valami vén házőrző kutya, kikuporodott a küszöbre és ott sütkérezett a napon: a majszter uram édesapja...

Szegény tehetetlen öreg ember!

Csak az ágyban érezte jól magát. Ott köhécselt és köpködött éjjel-nappal a homályos kamrában és pipázott szüntelenül. Mégis jó dolog az a pipa... Ha rágondolok, sajnálom, hogy én nem értek hozzá! Mert ha már minden földi öröm búcsut vett tőlünk, mikor már a szív is fenékig égett és már az emlékek is mind füstbe szálltak s minden szeretet, még a gyermekeinké is elfogyott, a mikor egyedül érzi magát az ember, mint valami sarokba hajított ócska, elhasznált rongy s már a saját nyomorúságunk iránt is fásultakká leszünk: a pipás embernek még akkor is megmarad az ő páratlan, egyedül való gyönyörűsége, a hű barátja, mely nem hül ki az utolsó lélegzetig — a pipa!

Ez a boldogtalan öreg is így járt. Nem maradt öregségire egyebe a pipájánál. Csak pipázott hát egész nap és egész éjjel.

Látom reszkető kezét, mint szorongatja mocskos pipáját és szíjja, szíjja még akkor is, mikor már rég fenékig égett... Mint egy gyerek, ki holt anyja emlőjét szopja. Csupán olyankor panaszkodott keservesen, zokogásba bicsakló hangon, mikor elfogyott a dohánya és nem akartak adni neki.

Egyszer Ancsa, mint rendesen, bevitte neki délben egy tányéron az ebédjét s oda tette a székre, az ágya mellé. A széken egy tányér vágott dohány is volt.

Szegény öreg, ebéd után rá akart gyújtani. Keserűen panaszkodott, hogy megint nincsen dohány.

— De hisz reggel hoztam apuka, — szólt a szolgáló, — hova lett?

Keresni kezdte, de csak egy kicsi maradt a dohányból, melyre rádült a leves és apuka megette biz azt a nélkül, hogy észrevette volna tévedését. Mindössze kissé száraznak találta. Ancsa kerített valahonnan dohányt neki, megtömte a kedves pipát és az menten megvígasztalta az öreget.

Talán hosszasan időzöm itt, de a vén apuka egyike a legelevenebb alakok-

nak emlékeim között, jóllehet nem sokáig élt már azután, hogy én Lángihoz kerültem. Az első tél vége felé teljesen elgyöngült, minden tekintetben. A legények nem akartak már egy szobában maradni vele s megmondták a gazdának, hogy inkább itt hagyják a műhelyt. Majszter uram csitította s azzal vígasztalta őket, hogy: — úgy se tart már sokáig!

És megígérte, hogy szépen kitakaríttatja majd az egész szobát, azután...

De apuka görcsösen ragaszkodott a pipájához és nem akart kihurcolkodni még, nem, nem. Míg végre egy éjszaka heves, szaggatott fuldoklás ébresztett föl bennünket s egy mély, hosszú sóhajtás után örökre kiesett a pipa az apuka kezéből.

Mindnyájan fölkeltünk, kivált én legjobban megrémültem; gyertyát gyújtottunk s csakugyan ott feküdt az ágyon, a takaró lecsúszott vézna testéről.

Értesítettük édes fiát, ki csakolyan lassan, cammogva jött be halott apjához, mint a hogy rendesen járni szokott. Azonnal a szükséges teendőkhöz fogtunk, kiterítettük s mentünk a műhelybe koporsót csinálni.

A koporsó...

Nem ez volt az első eset, hogy a koporsócsinálás szakította félbe éjjeli nyugalmunkat. Ez mindig postamunka volt és jól ismertem már ezt a munkát, mely Damokles kardjaként lógott ágyaink fölött. A jó csabaiak, az éjszaka bármely órájában halt légyen meg valaki, hirtelen kirántottak a háztetőből néhány szál nádat s azzal megmérve az anya, apa vagy gyermek hosszát, futottak hozzánk és megrendelték az örök nyugalom ágyát, mely annyi élő kis asztalosinas éjszakai nyugalmát rabolja el. Ekkor éjjel is mi készítettük el apuka koporsóját, de a majszter ezúttal sajátkezűleg föstötte be s aranyos betűkkel írta rá édes apja nevét és korát.

Harmadnapra eltemettük és soha többé nem beszéltünk róla.

Néhány nap múlva kimeszelték a mi kamránkat is. Kissé kellemesebben éreztük magunkat benne azután. Ez volt a mi örökségünk.

Mióta Lángihoz kerültem, ezúttal történt másodszor, hogy álmatlanul töltöttem az éjszakát. Képzelődtem és féltem, alig vártam a hajnalt.

Minhogy én voltam a legfiatalabb, az én kötelességeim közé tartozott, hogy korán reggel tüzet rakjak a műhely kemencéjébe. De szívesen átengedtem volna azt a munkát másnak! Kivált akkor nagyon féltem a sötét műhelytől. Mert abban az időben nem olyan könnyű dolog volt ám gyertyát gyújtani. Lehet, hogy a gyufát már föltalálták, de nem a mi számunkra. Ha a kis Veszta-tűzhelyen (hol az enyvet olvasztottam) kialudt a hamu alatt minden parázs és hasztalan fújtam akármilyen lélekszakadva, akkor tűzkővel kellett szikrát csiholni s ebben a műveletben én nem igen voltam szerencsés. Hol a forgács nem akart tüzet fogni, hol a tűzköveim nem szikráztak alkalmatosan. Hányszor, de hányszor pityeregtem dideregve e hálátlan foglalkozás mellett! Farkasordító hideg volt a műhelyben reggelenkint, az ablakai állandóan be voltak fagyva s teli szeszélyes alakú jégvirágokkal. De ha végre sikerült tüzet teremteni, akkor öt perc alatt kipirult a kemence, fűtőanyagban nem volt hiány és én emberül meg is raktam ám a tüzet. Azután a reggeli

toalettemet végeztem a kályha mellett. A korsóból néhány korty vizet vettem a számba s az volt a csap, melynek segélyével megmosdottam egy kicsit.

Ha így szemlét tartok a múltból előtünő eme jelenetek fölött, biz ott akad elég zsáner-képre téma. De hol vannak ma már azok a modelek?...

Már ekkor egészen beleszoktam az inaskodásba és teljesen ismertem sorsomat. Csak a társadalmi különbségekről nem voltak még világos fogalmaim. Azt tudtam, hogy van az asztalos inasságnál nagyobb gyönyörűség is, de azt még nem, hogy ezért pirulni is szokás.

Erre is megtanítottak.

Mint már említettem, minden vasárnap szivesen láttak az áldott Vidovszkyék s ilyenkor hamarosan elfelejtettem a múlt heti nyomorúságaimat. De bezzeg megszenvedtem minden következő héten ezért a néhány órai boldogságért. Kissé a kollégáim is, de főként a majszter uram nem szenvedhette, hogy engem olyan atyafiságosan fogadtak abban a házban, melyben ő, Lángi mester, csak alárendelt szerepet játszott, ha megfordúlt. Néha megesett, hogy valami munkát adtak neki Vidovszkyék a házban s olyankor engem az angyali lelkű Vidovszkyné azon szurtosan az asztaluk mellé ültetett. Ha tudta volna, hogy meglakolok én ezért utólag mindannyiszor! Mert Lángi mester ugyan sajátságos módon értelmezte a nagybátyámmal kötött szerződés ama föltételeit, hogy szennyes külső munkára ne alkalmazzanak! A bácsi komoly, derék iparost akart nevelni belőlem s ez a csabai inaskodás Lánginál csak bevezetés kivánt lenni ahhoz, hogy majd ha megerősödöm s megemberesedem, elküldjön egy nagyobb városba. Hát májszter uram úgy okoskodott, hogy kivételes esetekben ki az ördög bánja a szerződést s biz engem állandóan csak vízért küldözött. Alig három tisztességes kút volt csak Csabán, meg a Körös, melyből a város nagy része ivóvízzel látta el magát. Ez csak nem szennyes munka, a béled teremtésit, hisz magad is azt iszod! — gondolta majszter uram.

Ezenkívül a talicskát is rám bízta Lángi uram, mikor sifonérokat kellett hazaszállítani. Ha meg nem volt kéznél a talicska, vittem a súlyos asztalokat a fejemen, harminc fokos hidegben vagy harminc fokos melegben. De főként festéket töretett velem irgalmatlan sokat, mert látta, hogy annál keservesebb munkát ki sem eszelhetne számomra. Ha valahol mázolni kellett valamit, oda engem küldött, ablakokat, kerítéseket én kentem be zöldre, a temetőben én föstöttem a lécrácsokat. Télen fagyott a körmöm, nyáron meg perzselt a nap. A mit a legkevésbé csináltam, az az asztalos mesterség volt. Pedig ehhez mégis mindíg volt kedvem. Valahányszor rám bízták egy-egy primitív paraszt bútor készítését, ünnepnapom volt, de mindannyiszor megkeserültem egy másik, a rajzolási szenvedélyem miatt. A mint ugyanis szép símára legyalultam a deszkákat, az a síma, fényes lap mindannyiszor ellenállhatatlanul csábítgatott, hogy rajzoljak rá valamit. Ott vesződtem, mert sehogy se akart az ideám a dúrva ácskréta alá simulni s egyszer csak érzem ám, hogy jól nyakon teremtenek hátulról, aztán még egyszer és harmadszor is... Már tudtam a keze járását, a majszter azt tartotta: három az igazság.

CHRISTUS & KALVARIAN

A kolpachi parkban.

Sedelmeyer jogosításával.

— Hát az apád... Azért gyalulod le, hogy most meg összekenjed!...

Úgy el voltam merülve, hogy észre se vettem a közeledését, meg különben is olyan halkan jött, hogy észre ne vegyem. Máskor aztán jobban ügyeltem, de, mondjuk hogy szerencsémre, sokkal kevesebbet állítottak a gyalupad mellé, semhogy leszoktathatott volna erről a bűnömről.

A mikor láttam őt a papiros zacskókkal s az olajos bödönnel közeledni felém, már akkor tudtam, hogy kezdődik az én mulatságom: a festéktörés. Miska gyerek ismét ott állott Sámson módjára a márványlap mellett s forgatta a malomkövet. De míg a monoton és butító festéktörés csak véghetetlen lelki unalommal gyötört, a mázolás néha fizikai kínokat is okozott.

X.

Mázolói működésemnek egyik legkeservesebb emléke az, mikor egyszer kegyetlen hidegben, a temetőben kellett egy sírt kiföstenem.

Hideg volt és fújt a szél, meg egy lélek se volt a közelben. Óh milyen szomorú világ volt az ott! Az a fehér, fehér síkság és körülöttem a sok apró, jobbra-balra dűlt kereszt, mennyi szomorú szegénységet és közönyt képviselt... Néhány jobban gondozott sír emlékeztetett az emberi kegyeletre, néhány kőemlék az egyenlőség ellen tiltakozott. Némelyik halomra egy-egy szomorú fűz vedlett ágai hajlottak s a mint rátévedt a fára egy kóbor varju, az ágakról sürűn omlott le a hó.

A temető közepén nagy feszület állott s Krisztus urunk kiterjesztett karjai ótalmazták ezt a bús világot.

Hevesen dobogott a szívem, félve, dideregve végeztem a dolgomat. Iszonyúan egyedül éreztem magam, mintha én lennék az utolsó, a ki életben van a kihalt világon. Lassan haladt a munka, a pemzli ki-kicsuklott az ujjaim közül a hóba. A hideg miatt se fogott a festék s a kerítésen csak itt-ott maradt néhány zöld folt, megannyi kérdőjel: — kinek lesz az?

Némely esetben milyen rémületes hangja van a csöndnek! Milyen nyomasztó, borzalmas. És a legkisebb zaj, a helyett, hogy vigasztalna, csak iszonyatosabbá teszi...

Jó szerencsém megkönyörült rajtam. Lépteket hallottam a hóban, a temető-őr jött felém. Látva, hogy mit csinálok, megcsóválta a fejét s azt mondta:

— Kemény állapot ez, fiacskám. Gyere be hozzánk egy kicsit melegedni.

Örömmel szedtem össze a föstékes bögréimet és boldogan mentem vele. Olyan kis gunyhóban laktak, hogy alig látszott kétszáz lépésnyiről. Soha életemben nem fogom elfelejteni azt a kedves, barátságos meleget, mely abban a nyomorúságos kis gunyhóban fogadott. Vajjon boldogok voltak ők ott?... Jó meleg volt náluk, annyi bizonyos és emlékszem, hogy annyi volt ott a gyerek, mint a lencse. A bölcsőben, mely a mestergerendán lógott, a kuckóban, a padon csupa gyerek,

— egy nagy bundás kutya szundikált az asztal alatt. A boglyas-kemence szinte a fél szobát elfoglalta, ásók s veremvágók voltak a sarokba támasztva.

Az asszony kérdezgetni kezdett s nagyon meg volt lepve, mikor elmondtam, hogy a Reökék, meg a Steinerék familiájához tartozom.

— Szegény gyerek! Most meg Lánginál szolgálsz?

Az asztalfiókból elővett egy nagy kést és egy jó karaj frissen sült kenyeret szegett nekem. Mondta, hogy délután sült, érzett is a szobában a szaga. Jóizűen elfogyasztottam és aztán útnak indultam.

Már akkor sötétedett.

Az egész környék abba a leírhatatlan mélabús ködbe burkolózott, mely a sík, csöndes Alföld jellemző sajátsága téli alkonyat idején. Megint reszketve futottam keresztül a temetőn, nem mertem körültekinteni s a mint futottam, mintha a sírok is megindultak volna. Maga a nagy feszület is mintha integetett volna a karjaival. Csak akkor mertem visszatekinteni, mikor már a kerítésen átjutottam. Ködben volt az egész temető, csak a feszület alakja látszott.

Az úton egy szekérrel találkoztam, négy ökör vonta, szalmával volt megrakva. Két paraszt ballagott az ökrök mellett, békésen pipázgatva. Melléjük szegődtem s így értünk be a széles csabai utcára.

Már akkor elhatároztam, hogy holnap semmi áron se jövök ki egyedül a temetőbe. Még vígan dolgoztak a műhelyben, fütyülve, énekelve, közbe-közbe káromkodva, csak úgy, a megkönnyebbülés végett, valami semmiség okán.

Alig hogy betoppantam, kergettek enyvet melegíteni. Jól esett, mert ott egyúttal magam is melegedhettem.

Nem emlékszem, hogy inaskodásom folyamán valaha jobban el lettem volna fáradva, mint akkor este; szinte meg voltam dermedve. Éhes is voltam, úgy vártam az Ancsa fazekát, mint a Messiást.

A legények vacsora után visszajöttek a műhelybe s körülállták a kemencét. Lángi uram gondoskodott róla, hogy ne fogyasszuk a meleget potyára. Ő ugyanis nagy barátja volt a sonkának s tudta a módját, hogy lesz a jó sonka. Rendesen öt-hat koca röfögött a hidasban és a majszter uram naponkint személyesen vakargatta meg a hátukat. De, ha az ember azt akarja, hogy a sonka jó harmatos, rózsaszínű legyen, akkor már eleven korában kényeztetni kell azt. Nagy inyencek is voltak a Lángi uram kocái, finom, úri fajták, kukoricán híztak, szemezett kukoricán, — mi hántottuk nekik, így esténkint a műhelyben.

De ekkor este én azonnal aludni mentem, míg a többiek a műhelyben a kemence köré telepedtek. Alig aludtam el, éreztem, hogy a hálótársam is mászik ám már be mellém az ágyba, keresztül az arcomon. Újra elszunnyadtam, midőn kopogtattak az ajtón. Majszter uram kisérteties alakja állott az ajtóban, gyertya volt a kezében s valami hosszú . . . Furcsa, milyen tisztán emlékszem a halvány, vöröses világosságra, melylyel a kezében levő gyertyaláng árasztotta el az alakját! . . . Kollégám azonnal kiugrott az ágyból s egyúttal rólam is lehúzta a takarót.

Csakhamar fölébredtem s megértettem, mit jelent ez az éjféli látogatás és hogy az a hosszú, a majszter uram kezében, az ominózus nádszál volt, melylyel egy halott hosszát mérték meg, kinek azonnal koporsót kell csinálni.

Hajnali három óráig dolgoztunk, azután ismét lefeküdtünk.

Nehogy azt higyje valaki, hogy ilyenkor csak egy órával is tovább alhattunk másnap reggel. Szó sincs róla! Öt órakor hangzott a chlapci horka s kezdődött a reggel, éppen úgy, mint más napokon.

Majszter uram a mint előkerült, küldött a temetőbe, hogy folytassam a mázolást. De mekkora volt a csodálkozása, midőn kategorikusan kijelentettem, hogy nem megyek. Ilyesmi ritkán esett meg a műhelyben. Azonnal védelmére is kelt megtámadott tekintélyének s a hármas nyakleveseken kezdte.

De a kis Miska inas ezúttal makacsul tartotta magát, mennél inkább páholták, annál keményebben ismételte: — nem! nem!!

Üvöltöttem, hisz úgy fájt, de úgy, gazdám meg folyton dühösebb lett és szinte tajtékot túrt a szája. Az ajkait harapdálta féktelen haragjában, csúnya, sárga fogait vicsorgatta.

— Nem? . . . Nem? . . .

— Nem! nem!! nem! . . . Nem megyek!! Nem. . . .

És ütött, folyton, irgalmatlanul, teljes erejéből, a nadrágszíjjával. A műhelyben csönd lett. Az inasok borzadva nézték a sorsomat, mint a megrémült kis ebek, mikor közelben érzik a korbácsot. Én ordítottam kínomban, de ha agyonütött volna, talán akkor sem mondtam volna egyebet a nemnél. Majszterné asszony rémülve szaladt elő, ki akart venni az ura kezéből, de az ellökte őt maga mellől. A legények vettek ki a gazdám kezeiből, mert már ők is nagyon megsokalták a dolgot. Mikor kissé lecsillapodott Lángi, újra előkeresett a forgácshalom mögül.

— Hát mi a mennykő lelt? Mért nem akarsz engedelmeskedni?

— Félek egyedül. Fázom! . . . Nem! nem!! . . .

Látta, hogy nincs kivel beszélni, otthagyott, azzal fenyegetve, hogy majd eligazítja a többit a bácsival.

De nem szólt biz ő a bácsinak és én se dicsekedtem el azzal, a mit kaptam, mert nem tudtam, milyen hatást tehet esetleg a bácsira az engedetlenségem.

Különben se tudtam volna a temetőben folytatni a munkát, egy hét belételt, míg kihevertem azt az oktatást, melyben Lángi mester részesített. A műhelyben megvitatták az esetet s egyhangulag nekem adtak igazat.

— Jól tetted, igazad volt! Már csak nem tűrjük, hogy úgy bánjanak velünk, mint a kapcával. Maholnap már mindenre jó az ember! . . .

Szóval, majszter uramat leszavazták.

Ő különben aznap — és ez soha, soha, se azelőtt, se azután meg nem esett, — délután a konyhába hivatott s egy karaj vajaskenyeret adott.

Bizony, ilyen volt a kis asztalosinas élete és ilyen az valamennyié.

Lassankint telt az idő s én már borzadtam a helyzetemtől, nem a mester-

A baba látogatói.

Sedelmeyer jogosításával.

ségtől, mely tetszett volna nekem, de borzadtam ettől a rabszolgaságtól, az ilyen módon való inaskodástól. Nem akarnám magamat olyan színben tüntetni föl, mintha folyton ártatlan áldozat lettem volna, a kit örökké csak kínoztak. Olyan voltam biz én is, mint a többi. Tudja mindenki, hogy az inaskodás ideje nem tartozik az élet legboldogabb esztendői közé. De ebben az én esetemben mégis az a rendkívüli, hogy nagyon fiatal voltam még és minden átmenet nélkül pottyantam Lángi uram kérges kezei közé. Hanem, szerencsére, éppen abban a korban vigasztalódunk meg a legkönnyebben. Egy kicsinység elég ahhoz, hogy elfeledtessen velünk minden nyomorúságot. Elég volt annyi, hogy a véletlenség vagy a majszterné asszonyunk szeszélye valamicskével jobb lével töltse meg a fazekunkat, mint rendesen, s már jókedvű voltam, mint a veréb.

Szombatesténkint például krumplinudlit kaptunk, mely ha nem volt agyonpörkölve, végtelen örömöt szerzett nemcsak nekem, de bajtársaimnak is. Ezért azután szenvedélyesen vártuk a szombatot s kibékültünk a szombat egyéb gyötrelmeivel. Szombaton kellett ugyanis kitakarítani a műhelyt, seperni, rendet csinálni és nemcsak a műhelyben, hanem az udvaron is. Rendesen későn feküdtünk, de másnap aztán kipihenhettük magunkat.

Vasárnap, mint rendesen, Vidovszkyékhoz mentem, hol, — jóllehet a második esztendőben a fiúk már valamennyien távol voltak a szülei háztól, — az én terítékem minden vasárnap az asztalon volt. A bácsi, ki állandóan a gazdaságában lakott, Gerendáson, vasárnaponkint szintén bejött Csabára s velünk ebédelt. Kedves, patriarkális ház volt az! Vidovszky az Apponyi gróf (gróf Apponyi Albert atyja) jószágainak a felügyelője volt. Vasárnap az összes gazdatisztek e vendégszerető asztalnál ebédeltek, néha huszonöten is ültünk az asztal körül.

A bácsit csak így vasárnaponkint láttam s mióta Lánginál voltam, egyszer se jártam kint az ő majorjában, Gerendáson.

XI.

Két esztendő multán egy új kis inas került a műhelybe és az váltott föl engem azokban a teendőkben, melyek rendesen a legfiatalabb inas életét keserítették meg. A legöregebb inas, András, egy huszonkétéves lurkó, legénynyé avanzsirozott. Nem hallgathatom el, mekkora esemény volt ez a műhelyben s főként, hogy mekkora esemény volt ez reá nézve! Már ezután neki is lesz jussa parancsolni, őt is az asztalhoz hívják majd enni. . . Ez nyugtalanította őt kivált.

— Hogy ülök én majd oda a majszter uram mellé? . . . Késsel, meg villával kell enni! . .

Örült az új ruhának is. A gazda kötelessége volt ez alkalomra új ruhába bújtatni őt. Vasárnap meg is érkezett a szabó s nagy ügyelettel rakta ki a gyalupadra az új ruhát: a nadrágot, a mellényt és egy kabátformát, fényes, fekete lüszterből. András menten parádéba csapta magát s az volt ám a furcsa! Soha éle-

tében ilyen úri módon ki nem öltözött még! Körülvettük őt a műhelyben; megnéztük elülről, megnéztük hátulról, — megtapogattuk a ruhát is rajta és kijelentettük, hogy biz az ha posztóból volna, még különb ancúg volna! András büszkén tekintett végig magán és mind a zsebeiben vájkált. Ancsa is előkerült és ő is nyilatkozott. Azután bevonult András a majszter uram elé, hogy kifejezze köszönetét neki a mindenféle jókért, melyekkel inaskodása folyamán elhalmozta, meg azért a szép ruháért, melyben mozdulni is alig mert. Áhítozva néztünk utána a tornácon. Az ajtó előtt megállt, megigazgatta a kabát ráncait, leveregette, mert hátha poros lett, a zsebkendőjét meg visszadugta a hátsó zsebébe, úgy, hogy szépen kilógjon a csücske.

Néhány nap mulva egy kis zsidó fiucskát vezetett az apja kézenfogva a műhelybe, az én utódomat, a ki azonban hamarosan rájött, hogy szebb lesz a kereskedői pálya, mint az asztalosság, főkép Lángi uram műhelyében kezdve.

Egy szép reggel ismét eljött utána az apja, kézenfogta, elvitte, azóta már régen bankár lehetett belőle.

Került a helyébe egy másik s így hát végre mégis csak én is inkább hozzákezdhettem az igazi asztalossághoz. Szívesen nyúltam volna a díszítő-munkákhoz is, de az már sok lett volna a gyönyörűségből ilyen egyszerre.

Lángi mester ritkán vett gyalut a kezébe, de arról szentül meg volt győződve, hogy ő páratlan díszítő. A lócák hátára s a ládák oldalára fantasztikus virágokat föstött és kacskaringós cifraságokat, a hivatott mester önérzetével; ehhez joga is volt, mert a vásárokon egyhangúlag elismerték és meg is vették az ő holmiját. De nemcsak ládákat föstött, hanem már említettem, hogy ő rendezte be a kálváriákat és a bádog feszületeket is ő föstötte az utakra. Gondosan végezte ezt a munkát, de akkora önérzettel, hogy ha ismeri, hát bizonyára Memlinget se átallotta volna oktatni. Bevallom, magam is respektáltam. Emlékszem, száradt az udvaron egy ízben két feszület. Gyakran megállottam előttük, valami homályos, névtelen, tiszteletteljes áhítattal . . . Csak a Krisztus Urunk oldalára festett vastag barázdák zavartak, hogy minek az?! . . . Azt hiszem, gazdám a Megváltó szenvedéseit akarta azzal még hivebben tolmácsolni, hogy olyan ráncokat föstött a bordáira.

De ez nem akadályozott, hogy olyan megelégedéssel tekintsek a két feszületre, mintha magamnak is lett volna részem bennük. Mikor érte jöttek s elvitték, büszke voltam, hogy a mi műhelyünkből kerül ki az ilyesmi.

XII.

Egy nap perlekedés támadt Lángi uram és az öreg János között, a ki menten ott is hagyta a műhelyt; sajnáltam, mert ő jóindulattal volt irántam. Más nem jött a helyére s így egy gyalupad üres maradt. Én örököltem.

Nem tudom mi érte a gazdámat, de ekkoriban teljesen rám bízta egy politúros bútor elkészítését, melyet én dicsőségesen meg is cselekedtem. Egy szekrény volt ez,

az egyetlen, melyet Lánginál készítettem, mert inasságom összes ideje alatt ilyen kitüntetésben többé nem részesültem én ott.

Tavasz felé kezdődött a mázolás. Gazdám nagy mennyiségű sárga festékport vásárolt és még egy márványlapot állított be a műhelybe. A hideg a hátamba állott, mikor ezt megláttam. Tudtam jól, hogy ez a kedves munka nekem van szánva. Lángi uram a Kőrösön épült új híd befestését vállalta föl, arra kellett a rengeteg fösték. A legelső szép tavaszi napon munkához láttunk. Majszter uram a négy inasára bízta a munkát.

Azért mesélem ezt el, mert egy olyan emlékem fűződik hozzá, melynek a keserű ízét ma is érzem még.

Négyen indultunk a híd felé, mezítláb, hajadon fővel, a festékes bögrékkel kezünkben. Csak bő gatyákban voltunk s piszkos vászon zubbonyban. Az úton egyszer csak elszorult a szívem, — szegény kis bohó gyerek szívem! . . . Szemközt jött velünk az én kis ideálom. A tanítónéja kísérte. Elfeledtem a föstékes bögréket, el azt is, hogy mezítláb voltam, — odafutottam hozzá.

Elfordította fejét, mikor köszöntöttem őt.

Hát megszólítottam, dadogtam valamit neki, de ő nem felelt rá. Hogy dobogott a szívem! Hogy égett az arcom! . . . Komoran állottam meg, ő tovább ment, folyton tovább, én pedig csak álltam szomorúan . . . . A többi inasok meg gúnyosan kinevettek:

— Kisasszony kéne neked?!

De kegyetlen állapot volt az! Csodálom, hogy bele nem szédültem a Kőrösbe, mialatt keservesen mázoltam azután a hidat.

Irgalmatlanul leégetett a nap a hídon s az a kétségbeejtő, egyhangú mázolás csaknem megbolondított. A firnájsz és az olaj szagát éreztem éjjel is, nem hagyott aludni.

Alig végeztük ezt el, megint csak mázolni küldött a gazdám.

Egy gazdag zsidó búzakereskedő kapuját kellett bekennem. Nagy forróság volt, a nap csak úgy hasogatta a fejemet, égett belé az agyvelőm is, a létra olyan forró volt a lábaim alatt, mintha parázson állottam volna. A házigazda az árnyékos tornácon ügyelte a dolgomat. Néha úgy éreztem, hogy leszédülök. Irigyelni kezdtem azt a mesterséget, melynek az inasait nem dermeszti meg a hideg és nem gyötri a forróság: — milyen jó dolga van a szabónak! . . . Elképzeltem ott a létrán, a hűvös szobában fütyörésző szabóság összes előnyeit és elhatároztam, hogy szabó leszek. Következő vasárnap fölkerestem a bácsit, könyörögtem neki, hogy adjon szabóinasnak. Ő hajthatatlan maradt. Előszámláltam összes kínjaimat, minden szenvedésemet, de ő szigorúan meghagyta, hogy azonnal kotródjam haza s erről szót se merjek ejteni előtte.

Most még szerencsétlenebbnek éreztem magam. Mintha a sors is egészen próbára akart volna tenni, Lángi uram éppen ebben az időben bánt velem a legkegyetlenebbül. Mit tehettem? Gyakran tanakodtam, hogy mivel zúdíthattam annyira

Kukoricatöres.

magam ellen a gazdámat? Dolgoztam erőmet meghaladó igyekezettel, a rovásomon nem volt semmi, mégis folyton káromkodott.

Egy éjszaka, — künt aludtunk az udvaron, — már csordultig volt bennem a keserűség, görcsös sírás fogott el, melyet nem bírtam visszafojtani. Társaim fölébredtek, kérdezték, mi lelt? Mentől jobban vallattak, annál kegyetlenebbül fojtogatott a zokogás. Fölkeltették gazdámat, de mikor őt megláttam, takaróm alá bujtam s reszketve húztam azt magamra. Dühösen támadt rám, hogy mi bajom?

Azt feleltem, hogy a szüleimet siratom!

Ez igaz is volt. Nem igen gondoltam én máskor a szüleimre, de akkor éjjel ők jutottak eszembe és eszembe jutott boldog, gondtalan gyerekkorom. Eszembe jutottak a Vidovszky fiúk, hogy ők milyen boldogok hozzám képest, — és így láttam a saját keserves sorsomat, minden nyomorúságával egyetemben.

Tíz esztendőt vénültem ezen az éjszakán.

Láttam, óh, egészen tisztán láttam, hogy milyen fekete sors várakozik reám, éreztem, hogy ez az egész életen keresztül így fog tartani. Nem, ez így nem lehet! Sejtettem, hogy ebből menekülnöm kell! Menekülni fogok, azt tudtam, de nem is sejtettem, hogy miként. Mondhatom, ez az éjszaka volt gyermekkorom utolsó éjszakája. Nem túlozom a benyomásaimat, bár természetesen ma már határozottabb körvonalakban látom azokat, mint érezhettem akkor. Szemközt azzal a durva emberrel, ki úgy szólott hozzám, mint egy állathoz, a félelem volt a legerősebb érzésem. Dörmögött valamit s azután ott hagyott. A többiek is lefeküdtek. Én hanyattfekve bámultam a csillagos égbe és éreztem a természet ama misztikus hatását, mely fölrázza a lélek sejtelmeit és vágyat olt belé, hogy induljon az ismeretlen, az utolérhetetlen után . . . Sírtam, sírtam . . . Éreztem, hogy mennem kell.

Reggel fölkeltünk rendes időben, dologhoz láttunk, engem csúfoltak, utánoztak, mutatták hogy sírtam, jajgattam mint a pendelyes gyerek: — mama! mama!

Az udvarra küldtek söpörni. A kapu alját söpörve, ellenállhatatlan erő húzott ki az utcára és mentem, szinte akaratom ellenére. Az utcán, mint a kalitkából kiszabadult madár, szárnyra keltem, — de hova?... Rövid habozás után, mezítláb, hajadonfővel, futni kezdtem, neki vágtam a mezőknek, a bácsi majorja felé.

Messze a várostól, körülbelől fele útján lehettem, leültem pihenni.

Ismét a két tornyot láttam a síkságon, a kicsit és nagyot, éppen mint a mikor Csaba felé jöttünk a bácsival Miskolcról. Körülöttem, a búzaföldeken kalásztenger ringott, itt-ott nádfödeles tanyák látszottak.

Korán reggel volt még, de a nap már hevesen sütött. Az úton egy-két szekér porfelhőket vert föl s e porfelhők ködként húzódtak le a gabona-földekre.

Én megint nekieredtem, hol futva, hol meg lassabban haladva, azt se tudtam tulajdonképen, hogy mit is akarok hát a bácsinál? Mit is tudok majd mondani neki, hogy miért szöktem meg a műhelyből?! . . .

Fölkérezkedtem egy kocsira, az vitt egy darabig, de nem sokáig, mert más irányba tért. Megint gyalogoltam hát. Melegem volt, a por égette a talpamat.

Mit szól majd a bácsi? ... Hogyan fog fogadni? ... Mindegy. Csak mentem. Mögöttem a gazdám, előttem a rengeteg síkság, melyet legalább a délibábbal vígasztal meg egyhangúságában a jóságos természet. Dél lehetett már, éhes voltam és még mindíg nem értem be a gerendási majorba. De már közeledtem. Ismét tanakodni kezdtem, próbáltam a mondókámat, hogy miként panaszolom majd el a bajomat, midőn hirtelen egy szekér állott meg mellettem.

— Mi az ördög, te vagy az Miska? Hova mégy?

A bácsinak egy barátja ült a szekéren.

— Pista bácsihoz megyek, — válaszoltam én.

Ő kitalálta a bajomat s ajánlkozott, hogy visszavisz a szekerén Csabára. Mondta, okosabb lesz, ha szépen visszamegyek, sőt barátságosan iparkodott, hogy értsem a szép szót s forduljak vissza. De nem hallgattam rá, folytattam az útamat előre. Négy óra felé láttam meg a fákat, melyek a bácsi házát vették körül. Ekkor kezdett csak istenigazában dobogni a szívem!

A kutya megugatott, mert hisz engem nem ismert. A konyhaajtón kitekintett a szolgáló, ő se ismert, valami csavargónak nézett. Elmondtam ki vagyok s beeresztett.

— Ni, Miska! — kiáltott a bácsi felesége, ki egy magas székre ültetett gyereket mosdatott. A bácsi is ott volt. — Hát te honnan kerülsz most ide? — szólt szigorúan. Persze, a mondókám belém rekedt, álltam a küszöbön mozdulatlanul. Kérdezte, hogy mi lelt? Miért jöttem?

— Elszöktem, — mondtam sírva s nem tudtam ennél többet mondani.

— Az kellene még, egyéb se! Azonnal indulsz vissza! Nem azért adtalak inasnak, hogy csak egyet gondolj, aztán uccu! ... Itt semmi kereseted így. Csak siess mentül előbb, hogy ne lássalak!

Vonakodtam, azt hittem, hogy a bácsi majd csak mást gondol talán. De ő megint rámparancsolt, még pedig úgy, hogy habozásra nem igen maradt kedvem. Már menőfélben voltam, mikor a bácsi felesége, a jó Mari néni, megfogott, bevitt a szobába, megmosdatott, jól tartott és fölbátorított, hogy majd eligazítja a bajomat. Neki aztán elpanaszoltam a sorsomat, hogy már nem bírom tovább, hogy inkább világgá megyek, de Lángihoz nem térek vissza, — hogy szeretnék szabó lenni!

— No majd meglátjuk! Egyelőre húzd meg magad itt, — mondá Mari néni.

Megnyugodtam. Este boldogan képzeltem el, hogy eheti a méreg a majszter uram Lángit, — nincs a ki föstéket törjön neki!... Két-három napig háborítás nélkül pihenhettem, se tanulni, se dolgozni nem kellett és ez rám is fért. Jó ebédet, jó vacsorát kaptam, a bácsi nem is említette a visszatérést. Éppen szépen beleszoktam az úrimódba, mikor a bácsi megsokalta a dolgot.

— Te csak lopnád a napot, munka nélkül? Nem úgy van az, barátom! Minthogy olyan jól tudsz mázolni, hát majd beföstöd szépen a szekereimet.

Már úgy látszik ez az én végzetem!

Másnapra föstéket s olajat hoztak, megtörtem és hozzáfogtam a mázolás-

hoz újra. Bekentem a szekereket, a kaput, a tornác-kerítést és azt tapasztaltam, hogy a mi az élvezetet illeti, egyáltalában nincsen közte különbség, akár a bácsi szekereit mázolja az ember, akár a zsidó kapuját. A mázolás után a réparációs munkák következtek. Szegezni, ragasztani már jobban szerettem, nem maradt egyetlen lógós szék se a szobában, még a konyhalócákat is kiréparáltam. Azután kipolitíroztam a bútorokat, öt hét multán úgy ragyogtak az összes sifonérok és ágyak, mint a tükör. Ekkor elővett a bácsi s elmondta szeliden, hogy lám, mégis csak különb mesterség ez, mint a szabóság — és szépen visszavitt Csabára, a műhelybe. Lángi urammal kiegyezett s az öt hetet beszámították az inaskodásba.

Valami nagy változás persze nem történt ezután sem a sorsomban, de legalább eleinte szelidebben bánt velem a gazdám.

XIII.

Ebben az időben tört ki a kolera. Csabán rémítően pusztított. Volt módunkban koporsót csinálni, éjjel-nappal nem is tettünk egyebet. Én is erősen féltem a kolerától, de ez nem akadályozott abban, hogy valahányszor csak szerét ejthettem, teli ne tömjem magamat almával a Vidovszkyék kertjében. Szerencsére kutyabajom se lett tőle.

A negyedik nyáron megjöttek Pozsonyból a Vidovszky fiúk s ekkor még egy tapasztalattal lettem gazdagabb.

Boldogan futottam hozzájuk, de hohó! . . .

Az elválás, a távollét megtanította őket a különbségre, mely az ő társadalmi helyzetük és a kis asztalosinas pozíciója között van. Ők, növekedvén, mentek a létrán följebb, én meg ezalatt mind lejebb kerültem. Nem voltak otthon. Kiállottam a kapuba s úgy vártam őket, égve a türelmetlenségtől. Dél felé járt már az idő, nem sokáig késhettek. Mikor észrevettem őket, a mint jöttek hazafelé, eléjük szaladtam.

— Szervusz Laci! Feri!

— Szervusz Miska!

Kezet fogtak velem, de volt ebben a kézszorításban valami, a mi engem nyugtalanított.

— Nos, tudsz már a ládákra tulipántot fösteni?

A kérdés gúnyosan hangzott, bátortalanná tett.

— Be akarsz jönni hozzánk?

Ez még hidegebb volt s halkan feleltem rá az igent.

Az a néhány lépés a házig, valóságos kálvária volt reám nézve, annyira feszélyeztek. Vidáman beszélgettek egymással, néha ugyan szóltak hozzám is, de olyan módon, hogy bár inkább egy szót se szóltak volna.

XIV.

Azután . . . .

Aztán fölszabadultam, legény lettem végre én is, 1858 őszén.

Most már, úgy hittem, kezdődik az élet, az igazi, — szabad leszek és boldog! Ezekkel az érzelmekkel hagytam el majszter uram Lángit.

Vagy három hétig pihentem a bácsinál s elhatároztuk, hogy Aradra megyek munkát keresni.

— Ezután már a magad embere leszel s csak magadra számíthatsz! — Pista bácsinak ezen kijelentésével kezdtem pakolni az úti batyut. Öt pengőt is adott és kikisért Csabáról.

Poros út. *Sedelmeyer jogositásával.*

Megint egy ködös októberi napon keltünk útra.

Midőn a kocsi megállt a vasúti állomás mellett, — éppen akkoriban indult meg a közlekedés Szolnok és Arad közt, — nagyon meg voltam hatva. Kihallatszott a csabai méla órakongás, négyet ütött és már sötétedni kezdett. A vonat sípolva közeledett, az én szivem erősen dobogott. Most nyílik álmaim előtt a látóhatár! Határozatlan vágy ragadott magával, az ismeretlen, vágyvavárt jövendő csábított és én nyugtalanul kérdezgettem magamtól: mi lesz ezután? . . .

Nem tudom leírni, mit éreztem, mikor búcsuzóul megöleltem a bácsit és beszállottam egy harmadosztályú kocsiba. A vasúti kocsiban újra tanakodásokba merültem és újra szárnyaira kapott a fantáziám. Duzzadó szép terveket építettem

a zsebemben lévő és gyakran megtapogatott öt pengőkre. Hisz nincs nekem mit félnem a jövőtől! . . . Teljes bizalommal közöltem összes szép terveimet a velem egy kocsiban utazó atyafiakkal, kik szintén biztattak, hogy jó az Isten, minden jó lesz! Az egyik utitársam kivált érdeklődött irántam s egészen pártfogásába vett. Midőn este, úgy hat óra felé, beérkeztünk Aradra, az az utitársam segített vinni a batyumat a herbergbe.

Az a herberg olyan helyszerzőféle korcsma volt s miután éppen szombati napra esett a bevonulásom, teli volt az egész herberg. Az egyik sarokban kártyáztak, a másikban meg ettek s ittak. Biz én gyalázatosan és ugyancsak elhagyatottan éreztem magam közöttük; féltem, esetlen voltam és nyugtalan, nem mertem leülni senki mellé se. Hasztalan hívtam segítségemre immár legényi önérzetemet, hasztalan biztattam magam, hogy hisz én éppen olyan legény vagyok már, mint azok a többiek, — mégis csak inasnak, alárendeltnek éreztem magam közöttük.

A herberg gazdája észrevette a zavaromat és segíteni akart rajtam. Bevezetett a társaságba, hol egy habitüé azonnal pártfogásába is vett, elhalmozott szívességekkel és megtisztelt minden barátságával. Maga mellé ültetett az asztalhoz, a hol kártyáztak. Én menten el is beszéltem neki egész bizalmasan a sorsomat, sőt hogy szó került rá, az öt pengőmet is megmutattam neki.

Körülbelől ötven éves lehetett. Nekem, a tizenöt éves legénynek, persze hízelgett az ilyen meglett ember barátsága, ki bizonnyal a jövendőkben se fogja megvonni tőlem pártfogását és sokat lendíthet majd a sorsomon. Meg is igérte, hogy ne féljek, szerez ő nekem helyet. Ettek, ittak, füstöltek és kártyáztak. Az én barátom kivált lármásan játszott. Az egyik osztás előtt így szólt hozzám:

— Nem adnád kölcsön néhány percre az öt pengődet? Elvesztettem a pénzemet.

Szívesen, hogyne, hisz úgyis mind attól féltem, hogy még el találom veszteni a zsebemből. Nála legalább biztonságban lesz!

Másnap, vasárnap reggel, az én barátom, igéretéhez híven, el is vezetett engem egy műhelybe, egy gyanús, piszkos kis műhelybe, hol a gazda egyedül matatott s a fia volt mellette az inas. Jobb hiányában beszegődtem oda. Igérte, hogy ennem ad s így legalább hálnom is lesz hol.

Hétfőn reggel beállottam a műhelybe. A barátom kisért oda ezúttal is. Emlékszem, milyen keservesen éreztem magam, mikor elvált tőlem s vele az én öt pengőm. A kis műhelyben sírt a nyomorúság, kedvetlenül dolgoztam. Következő vasárnap kisétáltam a városba, de eltévedtem, nem tudtam visszatalálni haza. Szinte két órai kóborgás után, — ott bolyongtam a ház környékén, — a gazdám fiára bukkantam. Kérdeztem tőle, hogy merre van az út hazafelé? A kis kötnivaló éppen ellenkező irányt mondott s én csak késő este jutottam haza, kiéhezve. A gyerek nevetve fogadott. De már erre mégis lobbot vetett bennem a legényi önérzet. Hát csak ennyi volna az én tekintélyem, hogy még egy inas is így packázzék velem?! Neki mentem a fiúnak, hogy egy kis leckét tartsak neki a tiszteletből, melylyel az

inas a legénynek tartozik. Hej, de azé az igazság, a ki erősebb! . . . Az egész familia rám rontott, segítségére futott apja, anyja s én húztam a kurtát.

Azonnal összeszedtem a batyumat, visszatértem a herbergbe, hogy tisztességesebb helyet keressek.

Szerencsémre, Pista bátyám már írt időközben egy aradi ügyvédbarátjának az érdekemben s kérte, hogy szerezzen nekem egy olyan helyet, a hol ne csak tisztességes állapotban legyek, de a mesterségemben is jól kiképezhessem magam. Ez az ügyvéd keresett is volt már engem a herbergben, ott hagyta a címét számomra s csak utána kellett indulnom, hogy másnap beléphessek abba a műhelybe, hol két esztendőt töltöttem azután.*

Biz én nagyon egyedül voltam Aradon is, a hol jól megtáncoltatott az élet. Bajos dolog volt az olyan gyerek-embernek, hogy a maga emberségéből éljen meg. Két forintot, két forint ötven krajczárt kerestem hetenkint, hanem az anyagi nyomorúságot olyan jól megszoktam én már akkorra, hogy ezt föl se vettem, sőt eszembe se jutott, hogy máskép is lehetne. A legkeményebb nélkülözéseket egészen természetesnek találtam. De idővel egyebekre kezdtem vágyakat érezni.

Homályosan ugyan, de mindíg pislogott bennem az a szándék, hogy valami egyébhez kellene fognom és ott Aradon történt, hogy másodszor undorodtam meg a mesterségemtől.

És tulajdonképen most, itt kezdődött az én valódi nyomorúságom.

* Albrecht Ferdinánd műhelye volt ez. Nála Munkácsy eleinte csak parasztbútorokat készített, de csakhamar a finomabb munkát igénylő darabokon is megkisértette erejét. A mi reá volt bízva, azt lelkiismeretesen elvégezte. Mint megbízhatóságának tanubizonyságát, Albrecht mesternek akkori könyvelője, Kneffel Károly, a következő esetet beszélte el: — Csanádvármegye főispáni helytartója, ki akkor Makón lakott, mintegy háromezer forint árú bútort rendelt meg Albrechtnél. Vasút nem lévén, célszerűnek látszott az elkészült bútorokat a Maros vizén szállíttatni Makóra. A mester Miskát bízta meg a bútor szállításával, átadásával és a bútorokért járó pénz felvételével. Hat napig járt oda. Azt hitték, valami baj érte az úton. Hetedik nap azonban porosan és izzadtan állított be a mester szobájába, mondván: — Megjöttem, uram, itt a pénz.

A mester átvette a pénzt, megdicsérte a hozóját és jutalmul huszonöt forintot adott neki. Miska ily váratlan összeg birtokába jutva, legelőször is Jókai Mór ismert krétarajzú nagy arcképét vette meg, hogy lemásolhassa. A másolat nem igen sikerült, de őt ez nem kedvetlenítette el, sőt ellenkezőleg, — üres óráiban többnyire rajzolással foglalkozott. A műhely falait különféle alakokkal firkálta be, sőt az egyes elkészített bútorok belsejébe is berajzolgatta kedvenc virágait és emberalakjait, mit a mester el is tiltott neki.

A műhelyben volt egy Füzesséry nevű, régi jó családból származott segédbarátja, a kihez leginkább vonzódott, mert az szerette őt a legőszintébben; az volt tanácsadója, az tartotta vissza a dorbézolástól, mely a hasonló sorsú legényeknél divatban volt. Miska, érezvén egészségének gyenge voltát, szót fogadott s inkább barátkozott az aradi főgimnáziumba járó ismerős csabai műveltebb ifjakkal, mint asztaloslegényekkel. (Zsilinszky M. jegyzeteiből.)

XV.

Minden reggel öt órakor kelni s hozzáfogni ahhoz a munkához, melyben hovatovább semmi gyönyörűséget nem találtam, mindennap és mindennap, a reménysége nélkül is annak, hogy ez valaha másként is lehet még . . . Egyetlen vígasztalásom az volt, hogy esténkint, távozva a műhelyből, fölkereshettem csabai barátaimat, kik az aradi főgimnáziumban tanultak. Velük töltöttem rendesen az estéimet. Ők a másnapi leckéikre készültek, én meg azalatt pusztítottam a papirost, hol rajzolgatva reá, hol meg verseket faragva. A műhelyben ismerték költői hajlamaimat,

Mosónék. *Sedelmeyer jogosításával.*

ugyancsak eleget bosszantottak is miatta. Ma is akad talán még néhány ebből az időből való versem valamerre elszórva a sok cókmókom között.

Így telt az idő s én folyton szerencsétlenebbnek éreztem magam. A láthatár nem akart derülni, sőt még szűkebbre szorult és fojtogatni kezdett engem. Sehol semmi remény, hogy szabadulhassak napról-napra elviselhetetlenebbnek tetsző helyzetemből. Lelki szenvedéseimhez járultak a testiek is. Hat hónapon keresztül nem ettem egy falat meleg ételt, folyton csak kenyeret, néha szalonnát melléje vagy egy kis túrót. Természetesen, soha egy csöpp bort le nem nyeltem. Ez az életmód úgy elgyöngített, hogy lázas hideglelést kaptam és a második év végén abba kellett hagynom Aradon a munkát.

Csak magadra számíts ezután! — hangzott lelkemben a bácsi utolsó mondása, de azért bizony mégis csak ő hozzá fordultam. Pista bácsi időközben Gerendásról átköltözött Gyulára.* Én tehát elindultam hozzá Gyulára.

Az első fogadtatás nem a legnyájasabb volt. Nem tudta, hogy mennyire odavagyok és zsémbelt rám, — hogy tudtam így elhagyni aradi jó helyemet egy kis hideglelés miatt! Egy heves lázroham azonban felvilágosította őt állapotom mivoltát illetőleg, mire rögtön orvost hivatott és azután gondos ápolásban részesültem. Másodnapos váltólázam volt. Könyörtelenül levert a lábaimról, bár a közbül eső napokon, mikor a láz nem bántott, a gyöngeséget leszámítva, elég tisztességesen éreztem magam.

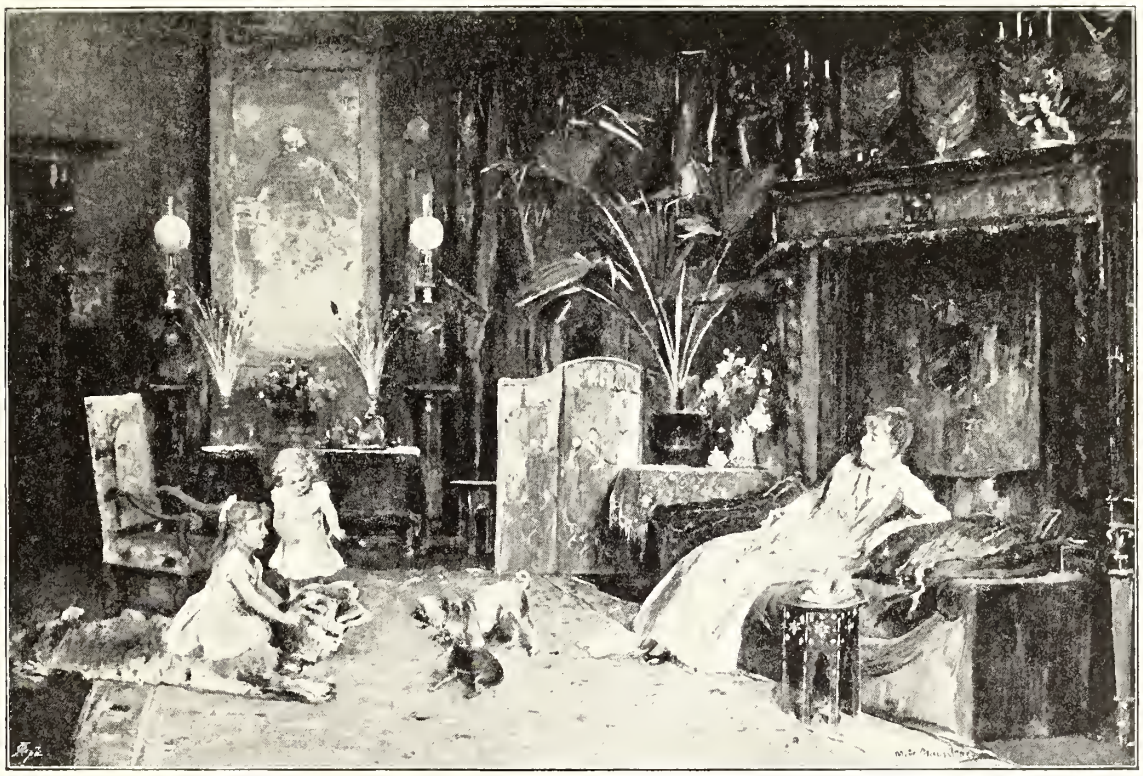

A tigris. *Sedelmeyer jogosításával.*

E kényszerült tétlenségben unatkozni is kezdtem már, lassankint rászoktam a rajzolásra és rajzolgattam, mind nagyobb élvezettel. A falon acélmetszetek függtek. Hej, ha én is tudnék olyanokat csinálni! . . . Egy nap levettem a legnagyobbat és legkomplikáltabbat. Másolni kezdtem, folyton gyarapodó élvezettel, egyre nagyobb

* Hazánk akkor nagy politikai átalakuláson esett keresztül. A hosszantartó abszolutizmust alkotmányos élet váltotta föl. Remény és kétkedés foglalta el a hazafiak szivét. A régi vármegyei élet zaja ismét fölhangzott. A követválasztási mozgalmak, melyek 1848 óta ismeretlenek voltak, új életet teremtettek. A régi jó hazafiak, kik a Bach-korszakban elvonultan az ekeszarvánál búslakodtak, most egyszerre a nyilvános élet színpadán termettek. Kiki tehetségének megfelelő tért foglalt el. Természetes, hogy Reök István sem maradhatott kint a pusztán, hanem a vármegye székhelyére, Gyulára sietett, hol törvényszéki birói állást foglalt el. (Zs. M. j.)

hévvel. Keservesen gondoltam arra, hogy nemsokára úgyis vége lesz ennek az élvezetnek, vissza kell majd térni a műhelybe. Nagy Isten! Mennyit gyötört engem ez a gondolat! Nem is vágytam valami nagyon és gyorsan megszabadulni a betegségemtől, mely kínzott ugyan, de mindíg hagyott közbül egy-egy napot a pihenésre és az élvezetre. Bevallom, biz én, az orvosi tanácsoknak éppen az ellenkezőit cselekedtem, hogy így is nyújthassam a betegségemet. E közben sorra lemásoltam a bácsi metszeteit. Egy este a nagy Széchenyi arcképét akasztottam le a falról s azt kezdtem másolni. A bácsi bejött hozzám munkaközben, megállt a hátam mögött, hosszasan elnézte, hogy mit csinálok s azután szó nélkül magamra hagyott. Ez az este kivált megmaradt az emlékezetemben. Boldog, derült voltam, mint a szerelmes, ki az első választ kapja levelére. Lázasan rajzoltam előbb az egész fej kontúrjait, azután a szemeket, a bajuszt, a hajzatot — és a másolat jól sikerült, meg voltam elégedve a munkámmal.

— Te még is ébren vagy? — szólt be a bácsi s hogy közelebb jött hozzám, meglepődve nézte a rajzomat. Én meg némán vizsgáltam az ő arcát. Halkan, meleg hangon mondta: — Belőled tán még festő is válnék. Mikor kiment, megcsókolt s úgy kivánt jó éjszakát, mondván: — Jó lesz, ha lefekszel, már késő van.

Lefeküdtem, de hogy is tudtam volna én akkor aludni!

Hogy belőlem festő is lehetne?!... Csak ez járt a fejemben. Rám jött a láz és ez a gondolat nőtt, nőtt, a szenvedésig nagygyá nőtt. Festő is lehetnék!... Vacogó fogakkal, ezerszer elismételtem, hánykolódva az átfűlt ágyban, betegségem kínjai közt. Festő is lehetne belőlem! . . . Nagy Isten, hisz jóformán azt se tudtam, hogy mi is az a festészet. Mégis, ettől az estétől kezdve midőn ceruzához nyúltam, egy határozott célt láttam magam előtt, melyről ugyan nem tudtam volna még egész világosan megmondani, hogy micsoda, de éreztem, hogy létezik s az, a mi eddig csak szórakozás volt számomra, az lassankint munkává alakult, hova-tovább szent munkámmá és komoly tanulmánnyá.

XVI.

Váltólázam folyton gyötört. Szedtem ugyan már ezután rendesen az orvosságokat, de egyébként nem kiméltem magam. Ez idő alatt annyira beleéltem magam abba a gondolatba, hogy festő leszek, annyira nem is kívántam egyébre gondolni, hogy szinte egészen elfelejtettem asztalosi mivoltomat. Ha néha mégis eszembe jutott a műhely, valósággal menekültem még a gondolatától is. A bácsi lepett meg egy elragadó ajánlattal.

Minthogy annyira szeretsz rajzolni, — szólott hozzám, — tán jó volna, ha komoly leckéket vennél a rajzolásból. Most úgyis ráérsz. Még hasznát veheted asztalos korodban.

Örvendtem a bácsi ajánlatának, de borzongás futott át, midőn egyszersmind

arra is emlékeztetett, hogy hisz nekem még valaha vissza is kell talán térnem a gyalupad mellé!... De erről ezúttal nem szóltam a bácsinak.

Pista bácsi egy Fischer nevű rajzmesterhez küldött a leckék ügyében.

Leírhatatlan örömmel indultam el hozzá s azzal az elhatározással, hogy valahogyan majd csak kifogok én Pista bácsin! A hideglelésem, úgy reménykedtem, bizonyosan eltart még egy jó darabig, én pedig ezalatt, minden igyekezetemet összeszedve, megtanulok rajzolni úgy, hogy abból majd elélek valahogyan s nem kell visszamennem az asztalos műhelybe. Ezzel a tervvel és elhatározással érkeztem Fischer mester háza elé. Elfogulva kopogtattam az ajtaján.

— Herein!

A mester német ember volt. Rekedt hangja nem igen kvadrált azokkal a mámorító érzelmekkel, melyek az én reménykedő keblemet dagasztották.

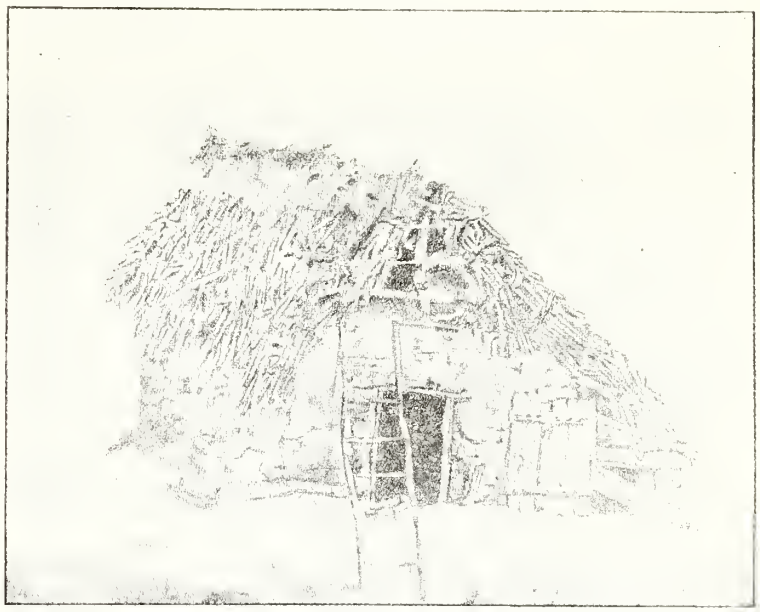

Reök bácsi gunyhója.
(Munkácsy ifjúkori rajza.)

Benyitottam.

Mély karosszékben ült, akkora füstfelhő között, hogy alig láttam őt. A helyiség az első pillanatban nem keltett bennem érdeklődést, se meg nem lepett. De lassankint, hogy a szemeim beleszoktak a füstbe, kiváncsian kezdtem vizsgálgatni azt a különös berendezést, melyben az én első mesterem tanyázott. Rengeteg kacat volt ott rakásra halmozva: ócska paletták, vásznak szanaszét s a falakra aggatva, az állványon megkezdett képek, mindez olyan rendetlenségben, mint a hogy a lusta piktorok műhelyeiben szokott lenni, kik halomra hordanak minden maszatot, csak olyasmit nem csinálnak, a mit tőlük vinne el szívesen valaki.

De én azért boldogan vettem lélegzetet s nagyon jól éreztem magam nála. A rossz kapadohány szagát illatosnak találtam, a rendetlenség költői benyomást gyakorolt reám s kiváncsiságomat teljes mértékben fölcsigázta. Fischer valaha a bécsi akadémia tanítványa volt s ott húzódott meg viszontagságos sorsa elől abban a kis alföldi városban. Testestül, lelkestől német volt s bár hosszú éveket töltött Gyulán, alig tanult meg néhány árva magyar szót. Az a kis műterem volt mindene. Címtáblákat, szent képeket föstött, az ócska családi portrékat réparálgatta, azaz hogy inkább csak összehordta biz ő mindezt a műtermébe, belé-belékezdett a munkába s naphosszat pipázott közöttük.

Íme a mester, kinek elmondtam, hogy mi járatban vagyok és kértem, kegyeskednék hetenkint három rajzleckét adni nekem. Öt perc alatt megegyeztünk a feltételekre nézve. Lakonikus természetű ember volt, keveset beszélt, nagyokat szuszogott.

Másnap már papirossal és plajbászszal mentem hozzá. Egy sarokban helyet csinált a számomra s rajzolni kezdtem, minta után. De mindaz, a mi körülöttem volt: a gipsz alakok, a megkezdett vásznak, a paletták, főként a festék túbusok és az ecsetek nyugtalanítottak; nem ment a munka úgy, mint kellett volna. A mintát se szerettem, valami szebbet, komolyabbat óhajtottam volna. Az óra úgy elrepült, mint egy pillanat. Fischer nagyon pontosan betartotta az órát, hatvan percnél nem volt az több a világért se. Pedig olyan örömest maradtam volna még, úgy lelkesített mindaz, a mit nála láttam. Elhoztam tőle egy darab szenet s az utcán fejeket rajzoltam a falakra. Minden leckén pontosan ott voltam, kivéve ha a lázam tartott vissza. Otthonossá lettem a műteremben, szerettem ott lenni. Nem annyira a leckék hódítottak meg, mert hisz alig szólt a munkámba egy-két szót, de az bilincselt le, a mit nála láttam, az, hogy megtapinthattam az ecseteket, kezembe vehettem a palettát és főként az tett boldoggá, hogy láttam őt néha festeni. Az is igaz, hogy ugyancsak ritkán jutott részem ebből az utóbbi gyönyörűségből.

Körülbelől hat hétig jártam hozzá, a midőn egy nap kopogtattak az ajtón. A »herein« után belépett egy előkelő külsejű, körülbelül 35—40 éves ember, a kit feltünően meglepett a bohém berendezés és az iszonyú füst.

Bemutatta magát Fischer úrnak, mondván, hogy ő is festő. Néhány nap előtt érkezett Gyulára, a Wenckheim kastélyban javítja a családi arcképeket. Ezt csak azután tudtam meg, mert németül beszéltek és nem értettem. De hirtelen oda jött hozzám és nézte, mit csinálok. Valami jelentéktelen apróság volt előttem.

— Szeret rajzolni?

— Nagyon, — válaszoltam én magyarul és elbeszéltem, hogy hetenkint háromszor jövök ide, de szeretnék mindíg, mindíg itt lenni.

Élénken érdeklődött irántam s miután kikérdezett, mondta, hogy menjek majd el hozzá és mutassak meg neki mindent, a mit eddig csináltam. Persze nem sokáig késlekedtem. Fölkerestem és magammal vittem hozzá az összes rajzaimat. A festő-állvány előtt találtam, egy nagy teremben, melyben semmi se volt, csak képek a falon, sorjában, csupa parókás nagyurak. Nagyon barátságosan fogadott, átnézte figyelmesen a rajzaimat s azt mondta, hogy ha kedvem van, hát minden nap eljöhetek hozzá és ott dolgozhatom mellette, egész nap. Mekkora örömöt okozott ez nekem! Ott voltam mindíg, mindíg, mikor csak a hideglelés engedte s ott dolgoztam a jólelkű, az áldott festő mellett, ki Szamossy volt.

Szamossy élénk érdeklődéssel viseltetett irántam, kikérdezett összes viszonyaimat illetőleg. Elbeszéltem neki aggodalmaimat, hogy talán kénytelen leszek visszatérni az asztalos műhelybe.

— Nem, — mondta határozottan, — arról szó se lehet. Azokkal a tehetségekkel, melyeket én sejtek magában, más lesz magából, nem asztalos!

És e szavak döntötték el a sorsomat.

E pillanattól kezdve nem lett volna képes megingatni semmiféle hatalom az akaratomat, a világ minden kincseért vissza nem mentem volna az aradi műhelybe.

Történjék velem bármi, én festő leszek! A bácsinak nem szóltam, nem is sejtette a terveimet s talán már régen el is feledte, a mit akkor este mondott, hogy: — belőled tán még festő is válhatnék!...

Az aradi diákszobából.
Munkácsy ifjukori rajza.

Valóságos fúriával dolgoztam, reggeltől késő éjfélig. Nappal a Szamossy arcképeit másoltam, este pedig, otthon, magam komponálgattam.*

Látva a képeket a falon, így okoskodtam: azok, kik ezeket csinálták, nem másoltak, hanem maguk találták ki a képeiket. Már pedig én is képeket akarok

* Volt Reöknek ekkor egy Csete Mihály nevű jóképű hajdúja. Ezt Miska, meglehetősen jól találva rajzolta le. Majd elővette a hajdú feleségét gyermekeivel s azokat is híven lerajzolta. A város szélén tanyázott egy cigánycsapat, melynek rongyos tagjai különösen magukra vonták Miskának figyelmét. Egy Belesz nevű lengyel származású őrnagygyal gyakran lehetett őt látni kifelé menni a városból, hogy a cigányokról vázlatokat csináljon. (Zs. M. j.)

csinálni! Csak úgy fejből próbálgattam hát dolgozni s mikor megmutattam Szamossynak, hogy mit csináltam, rendesen megdicsért. Aranyos lelkű ember volt az!

Így telt az idő s a váltólázam nem akart gyógyulni, sőt nagyon is elgyöngített. Egyik ájulásból a másikba estem. A bácsi is nyugtalankodott, már nem bízott az orvosban, elhatározta tehát, hogy kisérletet tesz rajtam a saját tudományával, a homeopathiával, melynek csudákat tulajdonított. Előkereste kis patikáját, beadta az első adagot és föltétlen bőjtre szorított. Éheztem, mint a farkas. Tűrtem egy darabig, de már tovább nem bírtam. Belopództam a konyhába egy délután, hogy valami harapni valót keressek s egy nagy tál répára akadtam.

Megkóstoltam, eleinte csak kóstolgattam, hanem lassankint pompásnak találtam. A bácsi megjövendölte, hogy fölfordulok, ha nem hallgatok ő rá!... Egy kicsit haboztam, azután pedig csudálatos étvágygyal megettem az egész tál répát. Nem haltam bele, sőt bámulatos módon, teljesen meggyógyultam tőle. Soha azóta a váltóláz nem bántott. Öt-hat nap mulva a bácsi büszkén hivatkozott a homeopathiára, míg a néni meg nem mondta neki, hogy biz én megettem egy nagy tál répát. Dühös volt, mert most már sohase lehetett többé kideríteni, hogy vajjon a homeopathia vagy a répa kurált-e ki.

Tényleg meggyógyultam, bár a gyöngeségem még sokáig tartott s az ájulások is ismétlődtek néha.

XVII.

Egy nap, — látta a bácsi, hogy kezdek erőre kapni és ideje lesz jövőmről is gondoskodni, — szóba került az asztalos-műhely.

— De én . . . de én . . .

— Micsoda de?

— De már én festő vagyok.

Elcsudálkozott.

— Festő? . . . Hát ezt ki verte a fejedbe?

— Hisz a bácsi maga is mondta, hogy belőlem még festő is lehet.

— Szerencsétlen, te azt komolyan vetted?

— De Szamossy úr is mondta! — és elbeszéltem, miket mondott Szamossy, hivatkoztam a bátorításaira, az érdeklődésre, melyet irántam tanusított.

A bácsit mind jobban meglepte az én erős elhatározásom, eleinte megdöbbent s visszaakart rettenteni szándékomtól. Elbeszélte a pálya nehézségeit, a tudatlanságomat, műveletlenségemet hozta föl ellene, hogy mikor tanulok én meg annyi históriát, esztetikát, anatomiát, távlattant . . . Bebizonyította, hogy legyőzhetetlen akadályok tolulnak terveim elé, annál kevésbbé legyőzhetők, mert nincs miből élnem tanulmányaim ideje alatt s tudja Isten, mikor jutok annyira, hogy keressek is a festéssel valamit. Ha tudtam volna, mennyire igaza volt, talán kedvemet szeghette volna, de az én naiv tudatlanságom segített rajtam.

— Szamossy úr már mondta mindezt, de én szorgalmas leszek nagyon. Különben is, tudok már arcképeket csinálni. Próbálja meg a bácsi, üljön nekem, majd meglátja! — És megmutattam neki mindazt, a mit eddig csináltam. Volt már egy halom rajzom, nagyrésze természet után csinálva, az utcán, a házban, fölismerte a szolgálót, a szomszéd csizmadiát, a házat az utca sarkon. Ezek megingatták s már nem volt nehéz őt teljesen rábeszélnem. Az arcképe jól sikerült, megcsudálta az egész háznép. A csizmadia azt mondta rá, nagy megelégedését fejezve ki: «Olyan az, uram, mintha odaköpték volna». Ő pedig fejét csóválva, így szólt:

Sebesült vándor. *Sedelmeyer jogosításával.*

— Jó, hát nem bánom, légy piktor! Csak azt szeretném tudni, hogyan kezdesz hozzá?

Én ugyan nem sokat törődtem azzal. Az orvos is segítségemre jött. Azt állította, hogy a szédüléseim a gyalulástól vannak, gondolni se lehet arra, hogy a műhelybe visszatérjek, nem bírnám ki sokáig.

Tehát elhatároztuk! Elhatároztuk!! Nem leszek többé asztalos!... Ez a lidércnyomás, mely folyton ott kisértett legszebb álmaim fölött, ez is eltűnt tehát. Már most hangosan hirdethettem mindenfelé: Nem vagyok már asztalos!

A többivel nem törődtem. Hogy lesz, mint lesz, — az nekem mindegy volt. Gyermeki fantáziám ragadott magával, tündér tájakon röpített keresztül. Sejtelmem

se volt ama föld ingoványairól, melyre indultam. Csak azt láttam, a mi a közelemben volt, csak azt láttam, hogy a festő fest, mint például Szamossy és csak azt tudtam, hogy az igen nagy boldogság, ha én is festővé lehetek.

Szamossy gyakran mesélt nekem a nagy festőkről, megtanított rá, hogy élt valaha egy Tizián, egy Veronese, Michel Angelo, — hogy vannak festő-akadémiák, a hol sok hasznos dolgokat tanítanak, — beszélt nagy, híres művészek műtermeiről, a hol csudákat lehet látni — és én hallgattam őt áhítattal és én oda képzeltem őt, az én drága, édes mesteremet, e mesevilág közepére a legnagyobbnak, leghíresebbnek és úgy imádtam őt. Voltak nagy festők, híresek, de ma te vagy a legnagyobb!... Más élet kezdődött. Éjjel, nappal tanultam. Öt órától nyolcig történelmet tanultam, grammatikát, mitologiát, mindenből egy keveset. Nyolc órától gipsz-minták után rajzoltam, délután anatomiát tanultam, este meg magam komponálgattam.*

Kétségbeejtett a hír, hogy Szamossy, befejezvén a Wenckheim palotában a dolgát, utazni készül. Habozás nélkül elhatároztam, hogy követni fogom. De miből élek?... Nem tudom, majd meglátom.

Szamossy elutazott, én még maradtam néhány napig, várva, hogy ő megtelepedjék valahol. Új-Aradra ment, gróf Zselinszkyékhez, a képtáruk javítására, ott elhelyezték őt egy magányos házban, melyben kívüle még csak egy házmester lakott. Jutott bőven ott hely nekem is.

Útra keltem, Aradra.

Mekkora elégtétellel tértem én most (1862) vissza a városba, melyet körülbelől két év előtt mint asztaloslegény hagytam el! Áldottam akkor is, ma is áldom sorsomat, hogy olyan kegyes volt irányomban.

Szamossynak egy szobája és egy előszobája volt. A szoba volt a műterem, az volt a szalon és a hálószoba is egyszersmind. Még divány is volt benne! Isten a megmondhatója, hogy eszkábálta össze. Azonkívül a festőállvány és a ládák töltötték meg, az asztal alatt volt a mosdóasztal. Én az előszobában háltam. Este megvetettem az ágyamat, reggel elraktam szem elől. Én takarítottam, nem akartam,

* Munkácsy kegyelettel megőrizte ezen korszakból való apró vázlatait. 1896. áprilisában átadta őket, közlés végett, Boyer d'Agen úrnak, Párisban. Tíz darabot közölt is a L'oeuvre d'art 1897. január 20-iki számában s Boyer d'Agen írt melléjük Munkácsyról egy cikket. Kevéssel utóbb, egy esős napon, Munkácsyné meglátogatta Bayer d'Agen urat, — Munkácsy már akkor az endenichi szanatóriumban volt gyógykezelés alatt, — és elhozta tőle a rajzokat, de a kaputól kocsijáig menve, kicsúsztak hóna alól a papirosok. Kocsijában vette észre, hogy elvesztette a rajzokat. Ijedten hajtatott vissza a rue des Dames 69. szám alá Boyer d'Agen úrhoz és együtt keresték az elhullatott papirokat. Nem találták meg. Jelentést tettek a párisi rendőrségen, onnan is keresték, jutalmat igértek a megtalálónak, de hasztalan, a rajzok nyomtalanul elvesztek. Lehet, hogy valaki felvette s látva az ócska papirost, a primitiv rajzolást, közönyösen elhajította ismét s így roncsolódtak szét a becses emlékek az utca sarában.

Szerencsére a L'oeuvre d'art közleményei megőrizték legalább tíznek a másolatát, ezeket közöljük mi s köztük *Reök bácsi gunyhóját*-t. Erről a rajzáról beszélte Munkácsy, hogy akkor készült, mikor a nagybátyja kiküldötte volt őt a tanyára, hogy ügyeljen a béresekre, ő meg ahelyett lerajzolta a kukoricacsősz gunyhóját. Mikor megmutatta a rajzot a bácsinak, az haragosan pattant föl: Kutya teringette, hát még most se igazították helyre ezt a vityillót?! Nézd csak, a szél összedönti maholnap! Ráismert azonnal, de előbb a gazda szólalt meg benne s csak azután méltányolta, hogy a Miska gyerek milyen híven eltalálta azt a gunyhót.

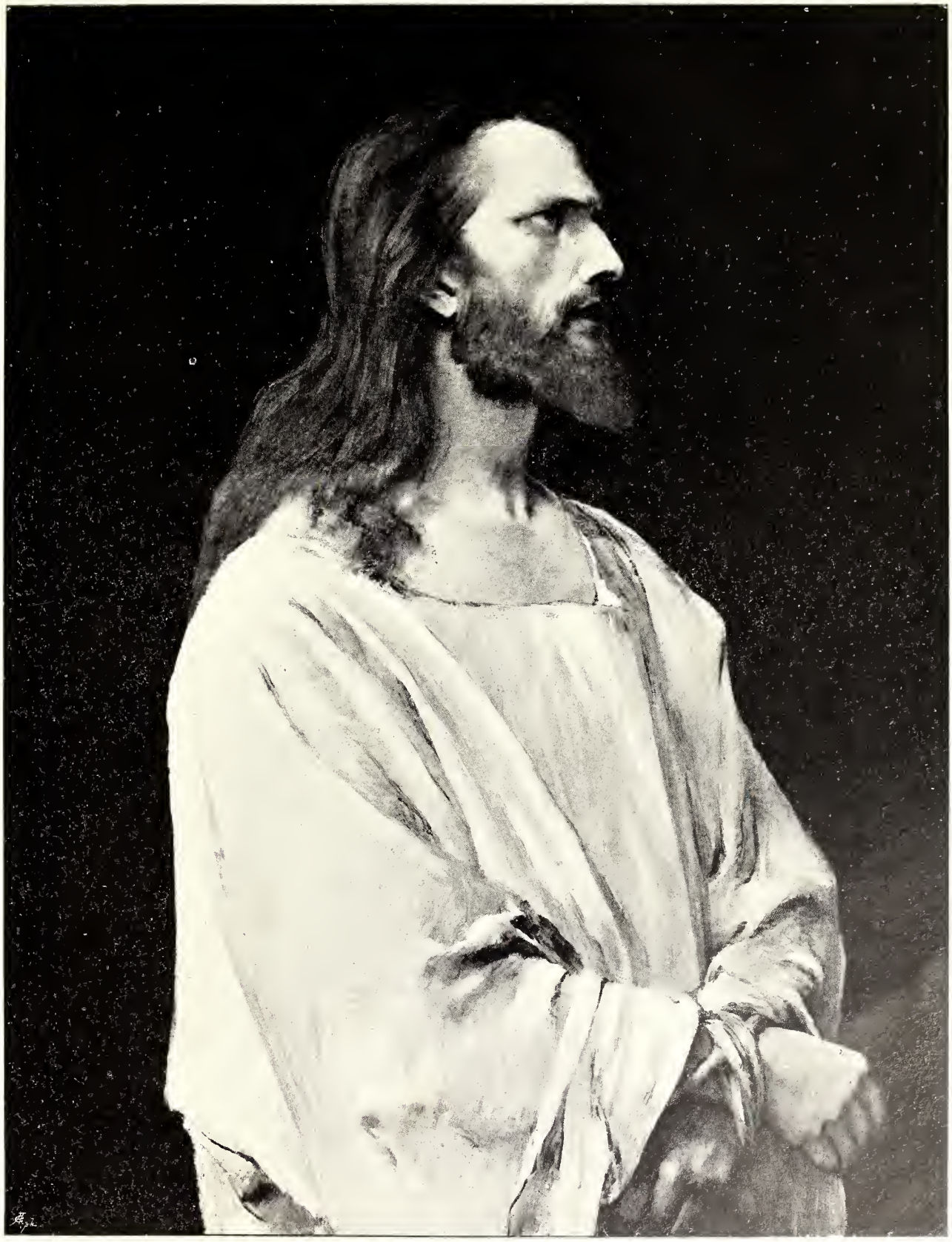

Singer és Wolfner kiadása.

A MEGVÁLTÓ

Sedelmeyer jogosításával.

Dülő szénásszekér.

hogy Szamossy takarítónéra is költsön. Nagyon tiszta és rendes ember volt, iparkodtam, hogy mindíg meg legyen elégedve a háztartással, hisz csupán ezen az egyetlen módon fejezhettem ki némileg hálámat azért a sok jóságért, melylyel elhalmozott.

Ő nemcsak művészi mesterem volt, de ő nevelt engem minden irányban. Ő, a kiválóan művelt és tanult ember, kétségbeesett az én tudatlanságomon; folyton buzdított, hogy a mennyire lehet, pótoljam tudásom tátongó hiányosságait. Naponkint tanított, este pedig velem maradt, beszélgetett, a történelemből mondott el nevezetesebb eseményeket és javítgatta a dolgozataimat. Szóval ő adott alapot annak a nevelésnek, melyet magamnak kellett majd megszereznem ezután. E mellett természetesen a festészeti tanulmányaimat is lázasan folytattam. Ismét rátaláltam régi pajtásaimra is, azokra, kiknél asztaloslegény koromban az estéket töltöttem. Most már nem is éreztem magamat olyan alárendelt páriának közöttük. Később a hosszú téli estéket körükben töltöttem, együtt dolgoztunk. Pironkodva hagytam ott őket, mikor vacsorához ültek, mert ők teljes ellátáson voltak és így rendes vacsorában is volt részük. De azért olyan kevésre, de olyan kevésre volt szükségem, hogy kis királyságnak érzem hajdani helyzetemhez mérve jelenlenlegi állapotomat.

A házmesternél ebédeltem s ez nem hatott reám valami lélekemelőleg. Onnan mindíg szerettem volna menekülni. Nem volt pénzem, az pedig eszembe se jutott, hogy a bácsihoz forduljak segélyért. Ez is jobb volt, mint a fazék, melyet Ancsa tett a műhely-küszöbre Csabán.

A jó sorsom megint csak megsegített.

A mint Aradra érkeztem, azonnal kezdtem apró zsáner-képeket csinálni. Csak plajbászszal. Egy könyvkereskedőnél helyeztem el őket, kinek üzlete a város intelligenciájának a találkozó helye volt. Darabját három-négy forintért adta el s így 8—10 forintot szereztem is havonta ezen az úton. Mekkora volt az örömem, mikor a jó Szamossy azzal a hírrel fogadott, hogy keresetforrást is talált a számomra. Rajzleckéket szerzett egy családnál s ezért mindennap ebédet kaptam.

Így vettem búcsut a házmesteréktől. Búsultak, mert már egészen a családhoz tartozónak tekintettek. Lerajzoltam őket, azzal fizettem a kosztot. Jó emberek voltak s mikor eljöttem közűlök, magam is sajnáltam őket eleinte.

Két gyereket kellett tanítanom.

Láttam az első órán, hogy már ügyesen tudnak rajzolni s néha nagy zavarban voltam, mert úgy éreztem, hogy én se tudok többet mint ők. Attól féltem, hogy nem lesz tekintélyem, ha mindíg csak azt mondom: „ez jó". Féltem, kisül, hogy nincs rám semmi szükség s azzal vége a jó ebédeknek, a jó túrós csuszának, a pompás lencsének. De nem, később vettem észre, hogy nagyon szerettek. Miért? Hát míg ők rajzoltak, én is firkálással öltem az időt s csak néha-néha vetettem egy pillantást az ő munkájukra. Fantasztikus emberkéket, apró zsánereket rajzoltam, a mi nagyon tetszett nekik. Ez biztosította a lencsét! A tekintélyem is épen maradt s a fiúk úgy várták a rajzleckét, mint valami mulatságot.

A leckéről vígan tértem haza Szamossyhoz s mialatt ő arcképeket föstött,

én apró kompozíciókat csináltam, melyekre ő azután megtette a megjegyzéseit. Az volt a meggyőződésem, hogy a ki képeket akar csinálni, annak nem szabad másolni, annak így kell dolgoznia. Improvizálgattam, fejből csináltam, a mit tudtam. Különben ma is azt vallom, hogy a ki igazán teremteni akar, az soha se törődjék azzal, hogy mások mit csináltak, — elébb gondolja el, hogy mit akar, aztán csapjon róla hamarosan egy vázlatot, mindjárt azon melegiben, mert az a legjobb. Időnként lerajzoltam azokat az arcképeket is, életnagyságban, melyeken Szamossy dolgozott. Mindennap, kivétel nélkül, két óráig anatomiai rajzokat készíttettem, gipsz-minták után s azután lerajzoltam ugyanazokat emlékezetből. Reggelenkint természet után próbálgattam, hogy mit tudok. A kompozícióimhoz is mindíg a természettől kértem tanácsot, ha valamiben haboztam vagy elakadtam. Ha munka közben kételyem támadt, ha nem találtam egy szükséges mozdulatot, valami vonalat, menten lefutottam az utcára s ott kerestem meg az életben, a járó-kelő embereken. Azt, hogy modelt ültessek magam elé, lelkiismeretlenségnek tartottam, alkotó képességem ellen elkövetendő szentségtörésnek. Legfeljebb annyit engedtem meg magamnak, hogy apró tanulmányaimnak utóbb néha helyet adtam a kompozícióimban. Szamossy teljesen szabadjára hagyott. Azt tartotta, hogy valami akadémiaszerű alapossággal úgy se menne velem semmire, mert az ilyen módszerhez hiányzott belőlem minden előzetes készültség. Tudta azt is, hogy az ő vándor életmódja mellett csakhamar szétágaznak majd a mi útjaink, így hát éppen csak a legszükségesebb fundamentumokat akarta ő bennem hamarosan lerakni, gondolva, majd hozzáláthatok én azután komolyabban a tanuláshoz.

XVIII.

Tanakodásaim óráiban, kivált éjszakánkint eszembe jutott néha, hogy hát tulajdonképen ez se tarthat így örökké, folyton így nem élhetek. Utóvégre nem marad egyéb s egyszer csak majd mégis hozzá kell ismét nyúlnom a gyaluhoz. Álmomban is üldözött ez a fekete gondolat. Terveket tervekre kovácsoltam és még több igyekezettel dolgoztam. Már ekkor arcképeket is csináltam, szénnel. Kivált a szabók körül szolgált a szerencse. Egy kabátért le kellett rajzolnom az egész familiát. Ilyen módon aztán állandóan tisztességes gúnyáim csak lettek volna, de annál több gondot adott az, hogyan tegyek szert lábbelire. Soha se tudtam olyan csizmadiára akadni, a ki egy pár csizmára becsülte volna az arcképét.

A könyvkereskedésben kezdték észrevenni rajzaimat s egyszerre csak azzal a jó hírrel lepett meg a könyvkereskedő, hogy egy kis társaság verődött össze a pártfogásomra. Ha jól emlékszem, tizenöten voltak, fejenkint egy-egy forintot adtak össze a jó emberek, hogy elmehessek valamerre tanulni. Képzelhető, mekkora örömöt okozott nekem ez a hír. A pártfogóim azt akarták, hogy induljak azonnal, de annyira készületlenül talált ez a kívánságuk, annyira ragaszkodtam Szamossyhoz, kit a világ egyetlen festőjének tekintettem, hogy nem volt lelkem útnak indulni.

Úgy okoskodtam, hogy még egy darabig Aradon maradok s azalatt összespórolok egy kis summát a jövendőkre.

Már akkoriban kezdtem innen is, onnan is néhány garashoz jutni, lakásom s ebédem megvolt, így még vagyonosnak is tekinthettem magamat, a szűkebb időkre emlékezvén. Okosan is tettem, hogy takarékoskodtam, mert két-három hónap multán a könyvkereskedésben öt forinttal kevesebbet, később hattal, utóbb nyolccal kevesebbet hagytak számomra a pártfogóim. Soha se tudtam meg, kik viseltek így gondot reám. Csak azt sajnálom, hogy az irántam tanusított jóságukat se tudtam megköszönni nekik soha.

Tizenöt-tizenhat hónapot töltöttem így Szamossy mellett, midőn egyszer egy

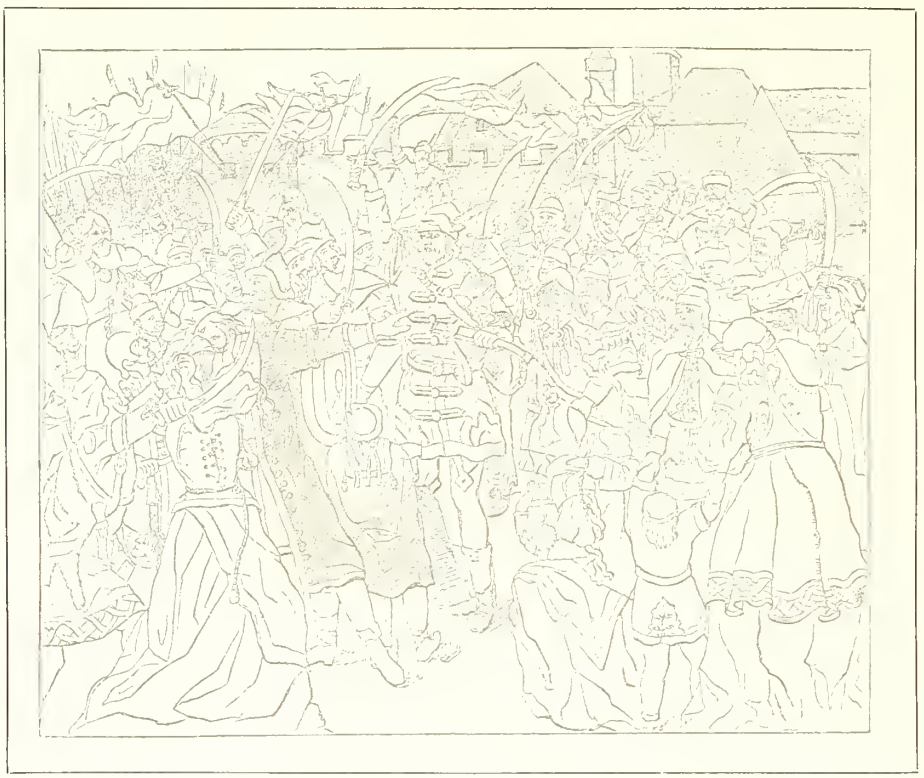

Zrinyi és társai.
Munkácsy ifjúkori rajza.

barátja, Ormós Zsigmond, ki nagy műpártoló, észtetikus és író volt, meghívta őt magához. Ormós látott már engem Gyulán is; tudva, hogy folyton Szamossyval vagyok, szíves meghívásában engem is részesített. Csomagoltunk s leutaztunk hozzá Buziásra. Néhány kellemes hetet töltöttünk ott.

Én nagy élvezettel hallgattam őket, mikor beszélgettek. Ormós legény-ember volt, csaknem egyedül élt. Gyakran szó került a nagy festőkre s rám nézve végtelenül tanulságos volt az, a mit tőlük hallottam. Ormós akkor az olasz-művészet történetével foglalkozott, melyet alapos tanulmány tárgyává tett. Szamossyval is Velencében ismerkedett volt meg. Volt neki egy kis képgyűjteménye is. Néha elmutogatta nekem az olasz remekek másolatait, melyeket metszetekben bírt. Egy ízben, a Raphael

képeit mutatva, így szólt hozzám: — Reménylem, hogy egyszer majd ön is fest ilyen szép képeket s majd azokat is lemásolják így! . . .

De jól is éreztem magam abban az intelligens körben! A nap nagyrészét a szabadban töltöttem, folyton rajzolva. A vidék gyönyörű volt s az oláh lakosság viselete festői, de mivelhogy nem tudtam a nyelvükön, bajos volt őket megközelítenem. Pózolni a világ minden kincséért se akart egy se. Egy gyógyszertár ablakából rajzolgattam hát őket. Ott az ablak előtt volt a vásár.

Egy alkalommal egy paraszthház előtt telepedtem le. Csakhamar körülvettek, fenyegetni kezdtek és én tanácsosabbnak is találtam fölszedni szaporán a sátorfáimat. Menekültem, de bezzeg űzőbe vettek és kergettek egészen az Ormós házig, hol egy szolga vett az oltalmába. Aligha azt nem gondolták, hogy valami finánc-féle náció vagyok, ki az adó végett ügyeli őket és rajzolja a házaikat. Egy másik alkalommal meg valóságos ostrom alá fogták a kis pavillont, a melyben laktam. Az alacsonyan eső ablakon ugyanis beláttak a szobámba, látták, hogy egy koponyát, egy halálfejet másolok papirosra . . . Biz ez különös látvány lehetett, úgy kivülről nézve, diskréditált is engem végképp a nép szemében. Azt suttogták, hogy egy garabonciás diák akarja megrontani a vidéket . . . Csaknem rámgyújtották a pavillont.

Oláh család a ház előtt.

Két nagyobb rajzot is csináltam Buziáson.

Az egyik egy fiatal asszonyt ábrázol, szép parasztasszonyt, a mint egy patakon megy át; kosár van a fején s a kosárban kis gyerek; kezével szorgalmasan perget egy orsót. A másik már népesebb kompozíció volt: egy pihenő oláh család; a dolgukat elvégezték, nyugosznak.*

Körülbelől két hónapot töltöttünk Buziáson.

Onnan egy másik kirándulására kisértem el Szamossyt. A gróf Karácsonyi család hívta meg őt Beodrára, némi képjavítási munkák végett.

* Ez a rajz: *Oláh család a ház előtt*, egy másik ifijúkori rajzával együtt (*Tót leány, fején korsóval*) a Nemzeti Múzeum képtárában van.

Szép kastély volt az, hatalmas park övezte. Adtak nekem is egy szobát a kastélyban, a Szamossyé mellett, de már az asztal mellé nem hívták meg a kis inast, mert hátha nem viselte volna magát elég illedelmesen. A cselédség asztalánál terítettek a számomra. Egy hatalmas huszár hívott ebédelni. Hogy így visszagondolok reá, bizony nem is volt az a cseléd-ebédlő olyan utolsó valami. Hosszú, szép fehéren terített asztal s körülötte vagy egy tucat inas, szobaleány, komornyik. Nekem az asztal végén szorítottak helyet. Az első alkalommal azt hittem, hogy valami tévedés lesz a dologban, de miután másnap is csak oda kerültem, hát biz én inkább kihurcolkodtam a kastélyból a helységbe, egy mészároshoz.

A nap nagy részét azonban Szamossy mellett töltöttem. Ő a családi arcképeken dolgozott, én meg egy rajzon próbálkoztam. A kastély konyháját rajzoltam, a mint jönnek a koldusok a heti alamizsna-osztásra. A parkban is dolgoztam, de mihelyt lépteket hallottam, úgy elbújtam, mint a nyúl. Nem kívántam találkozni azokkal, kik a cselédségük asztalához ültettek. Egyszer, így menekülés közben, a kastély úrnőjébe botlottam. A jó úrasszony, látva végtelen zavaromat, megszólított s érdeklődést tanusított vázlataim iránt.* Ezután már jobban éreztem magam a kastélyban, berzenkedő önérzetem le volt cirógatva.

Jó dolgom volt Beodrán. A mészárosné, — minden tisztelettel legyen mondva, — jól megtermett csinos szőke menyecske volt, hatalmas jó kedve csak úgy dagadt belőle. Akkorákat kacagott, hogy rengett belé a szoba. Engem meg tömött, csordultig rakta a tányéromat az ebédnél, heti egy forint ötven krajcárokért. Csak az a mészárszék-szag ne lett volna! Meg a szegény kis birkákat sajnáltam. Reggelenkint ott hevertek, kinyújtóztatva sorjába egy padon, fejük szomoruan lógott le a földre s csak egy véres bőrdarab tartotta a törzsön . . . Ez néha annyira elrontotta különben pompás étvágyamat, hogy a húsnémű alig csúszott le a torkomon.

Lerajzoltam a gazdát is, a feleségét is.**

* Két oláhleányt, ábrázoló képét megvette a grófné húsz forintért.

** Az Egyetértés szerkesztőségének egy tagja, 1896-ban, két megviselt, elsárgult régi rajzot küldött Munkácsynak Párisba, azon kérdéssel, hogy csakugyan ő rajzolta-e azokat s ha igen, kérte őt a tulajdonos, az egykori beodrai mészáros nevében, hogy írja alá a régi rajzokat. Munkácsy gondosan kartonra húzatta a rajzokat s gyönyörködött bennük.

— Egy derék mészáros, meg a felesége, — beszélte egy este a vendégeinek párisi műtermében. — Áldott jó asszony volt, úgy jóltartott birkahússal, hogy azóta se tudom enni. Most küldték hozzám ezeket a rajzokat, hogy a magaménak vallom-e őket? Hogyne, azonnal, de azonnal megismertem, örömmel írom alá. Akkoriban csináltam én ezeket, a mikor Szamossyval, — áldja meg az Isten az emlékét, — faluzni jártunk s ő tanítgatott. Beodrán, a kastélyban volt dolga. Őt az asztalhoz ültették az urak, de én kiszorultam a konyhába a hajduk, meg a cselédség közé. Rosszul esett. Nem szerettem azt a társaságot. Úgy kerültem át a mészároshoz kosztba. Jól tartottak, csak a szegény, levágott birkákat sajnáltam. Ma is borzongok tőlük s látom őket átvágott nyakkal, a mint véres fejük lelóg a lőcsös szekér oldaláról . . . Lerajzoltam a házigazdámat. Most azt üzeni, hogy sok jó rostélyost megettem hajdanába nála és úgy fordult a sorsa, hogy bezzeg most ő is megenné, de elfogyott . . . Kérdezteti, emlékszem-e rá, hogy mikor lerajzoltam a házát és ő megdicsérte a képet, azt feleltem: Rakjunk tüzet a tető alá, akkor festek csak szépet róla! Erre nem emlékszem. Tán leégett szegény? . . .

A két rajzot 1896. májusában, Budapesten, a Pannonia szállodában írta alá Munkácsy.

XIX.

Szamossy nem akarta az én sorsomat az ő vándoréletéhez kötni s elhatároztuk, hogy egyelőre visszatérek a bácsihoz és onnan aztán majd elindulok hát a komoly útra.

Ideje volt.

Már magam is éreztem a szükségét annak, hogy egyebeket is lássak a művészet világából. Kivált Ormósnál nyílottak ki a szemeim s éreztem, hogy valami rajzakadémiára kell mennem, ha boldogulni akarok. Ütött az elválás órája. Még

Zivatar a pusztán.

Aradig elkisértem az én jó Szamossymat. Ott festékeket vásároltam, mert elhatároztam, hogy már most festeni is megpróbálok, mihelyt Gerendásra érek a bácsihoz, ki időközben, a politikai világ változása miatt, visszatért a gazdaságába.

Két és félévi együttlét után keservesen váltam meg az én édes jó mesteremtől, kihez lelkem minden szeretetével ragaszkodtam. Örökké hálával is gondolok reá, hisz annyi jósággal halmozott el.

Gerendásra mentem.

Az utóbbi másfél év alatt senkitől segélyt nem kértem, sőt most is volt vagy húsz pengőnyi megtakarított pénzem. Ez az összeg nem fedezhette ugyan annak a nagy útnak a költségeit, a melyről én álmodoztam, — hisz Pestre akartam menni, — de bíztam benne, hogy derekasan neki látva a munkának, majd csak

összepingálom az utiköltségemet. Elhatároztam, hogy Gerendáson megfestem a kompozícióimat. Rendületlenül bíztam a sikerben.

Igen ám, de biz alig volt festékem, a legszükségesebb színekre is alig telt. Az ecsetjeimet magam készítettem, úgy, a hogy Szamossytól tanultam, ki a vásznait is saját maga préparálta festés alá. Most hasznát vettem az asztalos mesterségnek is, — a feszítő keretjeimet ügyesen megcsináltam magam.

Azután hozzáfogtam az első képemhez: *egy leány, előre hajolva, türelmetlenül várakozik valakire a szobában.*

Persze életnagyságban próbáltam, alkonyodó világításban. Olyan vakmerően fogtam hozzá, mintha én és az ecset, Isten tudja milyen bizalmas lábon állanánk már. A bátorság nem hiányzott.

A Szamossy methodusát követtem, de... Ő előbb megfestette szürkés alaptónusokban az egész képet s csak azután kezdte, glazúrozva, színezni. Azt állította, hogy a régi mesterek is nagyobbára így dolgoztak. Én azonban úgy okoskodtam, hogy egy képet szürkén megfösteni csakolyan munka, akár szénnel vagy ceruzával csinálná az ember. Miért ne kezdeném hát rögtön a színekkel?...

Így kezdtem.

Munkácsy egyetlen vézkarca

1863—1870.

XX.

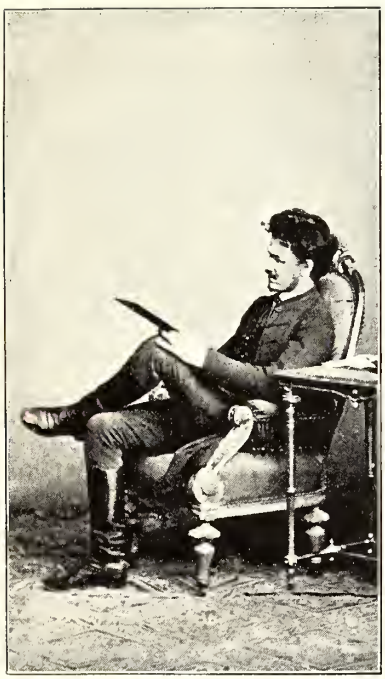

Munkácsy Mihály
1863.

1863 szeptember közepén került Pestre Munkácsy egy rakás vázlattal s néhány forinttal a zsebében. Szamossytól ajánlólevelet kapott. Az ajánlólevél Harsányi Pálhoz, a képzőművészeti társulat akkori igazgatójához szólott, ki jó szívvel támogatta a fiatal tehetségeket és örömest buzgólkodott az érdekükben. Az ő pártfogását kérte tanítványa számára Szamossy is.

Nyulánk, sápadt, darabos mozdulatú, tizenkilenc-éves legény volt ekkor Munkácsy.

A legprimitívebb módon, akárcsak az olasz Renaissance bevezető művészei, súlyos inaskodásban edződött az anyagi nélkülözésekhez, dologbíráshoz hozzászokott az asztalos műhelyben, kötelességtudásra megtanította az ő szigorú nagybátyja, ki maga is nagyon komolyan vette az életet s őt is arra oktatta, hogy küzdelemnek tekintse. A lelke, fogékonysága szűz s a mi megillette, az mind egészséges, tartalmában éppúgy, mint formáiban, — de kezdetleges minden műveltsége, hiányos még az a csekélyke tudása is, melyet az utóbbi két esztendő alatt szedett össze úgy, a hogy Isten irgalmából itt-ott hozzájuthatott. A világból alig néhány arasznyit látott csak ott az Alföldön, bár igaz, hogy azt jól meg is nézte. De voltak hatalmas erősségei is: az a rendületlen hit, melylyel tehetségében és önmagában bízott, meg a rajongó szeretet, melylyel művészete iránt viseltetett. Csak egy célt látott maga előtt: a művészetet; csak egyetlen lehetőséget, hogy célhoz jusson: a maga munkáját. Soha életében, később se csábították őt el jobbra vagy balra egyéb ideák; történhetett körülötte akármi, nem törődött ő mással, csak a művészetével. Bármit látott vagy hallott, az azonnal az övé volt, — nem keresve kitől került, a magáévá

tette, hogy a saját lelke gazdagságának zománcával bevonva visszaadja a képein mindnyájunknak. Egy nagy útja volt, mindíg az az egyetlen egy, azon ment teljes hitével, soha nem analizálva, folyton teremtve, szinte öntudatlanúl, de pihenés nélkül.

Hiszen nincs is a boldogulásnak egyéb titka: higyjünk valamiben, abban a mit akarunk, de abban aztán fanatikusan. A Cinquecento kolosszális alakjai például, azok a pompás akció-emberek, kik olyan keveset okoskodtak, de pazarul cselekedtek, tehát éltek igazán és teremtettek; a valódi nagy hadvezérek, kik a legtöbbször csudálatosan szimpla egyéniségek voltak s talán éppen azért akkorák: mindíg csak egyetlen lehetőséget, csak egy célhoz vezető útat láttak maguk előtt és habozás nélkűl mentek arra az egyre, járván rajta minden hitükkel. Így terem a diadal. Munkácsy is így hódította meg a magáét.

Tehát 1863-ban érkezett Pestre.

Művészi haladottság tekintetében fővárosunk akkor csakolyan fiatal, primitív állapotban volt, mint az a kezdő művész, ki itt kereste az ígéret földjét. Nem mintha izmos tehetségű magyar művészek nem éltek volna akkor Pesten, — óh azok voltak s ugyancsak sanyarogva éltek, — de nem volt közönség, ki a művészetet értette és élvezte volna. Már pedig minden művészet létezhetéséhez két faktor szükséges: a művész és a közönség, — valamint az irodalmat is ketten teremtik: az író és az olvasó. Közönsége nem volt a magyar művésznek s így bizony magyar művészet se létezett, legföljebb kezdődött, egy-két elszánt tehetség küzködött a publikum közönyével és néhány vagyonosabb főúr veregette leereszkedőleg a magyar piktorok vállát. De hát nem is lehetett az másként. A középosztály közönye természetes, mert hisz annak a középosztálynak nem volt a műérzéke, a művészetek iránt való ízlése kifejlesztve, művészetről alig hallott, alig olvasott, művészetet pedig elvétve ha látott, szükségét tehát a műélvezetnek nem érezte, nem hiányzott neki a művészet. Azt se feledjük, hogy bizony még az amatőr is rendesen vagyona feleslegéből költ, abban az időben pedig drága volt nálunk a pénz, a negyvennyolcas viharok nyomában anyagi válságok is jártak, a műveltebb osztály vérét, vagyonát áldozta a haza ügyéért s csak lassan-lassan kezdett anyagilag is gyógyulni, képre tehát nem is telt; — nagyiparosok, nagykereskedők, kik akár őszintén, akár pedig renoméjuk érdekében (mondjuk, ama tisztesség kedvéért, melyet a nagy vagyon ró a tulajdonosára azokban az országokban, a hol a nagy vagyon már megtanulta, hogy nem csupán reklámnak jó egy-egy műremeket megvásárolni, de a gazdagságnak határozott kötelességei is vannak a művészettel szemben) pártolták volna a művészeteket, nem voltak Pesten vagy legalább a magyar művész számára nem voltak. Főuraink és főpapjaink pedig nem nagyon lelkesedtek azért a kezdődő magyar művészetért, melynek alig volt még módjában észrevétetnie magát, melyet tehát nem ismertek s a melynél szükségképen többre becsülték a külföldi, például a német művészetet, melyet ismertek és méltányoltak, részben talán azért, mert már elismert volt. A nélkűl, hogy megnevezve kétségbe kellene vonnunk bárkinek a műizlését vagy lelkesedését egy-egy művész iránt, bízvást állít-

hatjuk, hogy ritka az olyan amatőr, kinek az ízlése egyéni s magaszerzett meggyőződésen alapulna. Az úgynevezett beérkezett művész -nek rohamosan gyarapszik a publikuma, számtalanszor az is dícséri, a ki soha egyetlen ecsetvonását se látta, dicséri X, mert Y dicsérte, szeretni fogja X, mert Y szerette. Ez a siker és gyakran a siker az oka a legnagyobb igazságtalanságoknak. Nehogy azt higyjük, hogy mellékes az, ha a közönség így, egymás példáját követve zarándokol bámulni az Apelleseket, csak Apelles legyen a kit bámul, — mert mentől inkább egymás példáján indul, annál valószinűbb, hogy nem igazi Apelles az, a kit magasztal, mert annál valószinűbb, hogy kevés a bámulókban a bámulat egyéni értéke, a valódi ízlés, mert annál több igazságtalanságnak, mellőzésnek, elhanyagolásnak van kitéve egy ilyen közönség között számtalan igazi tehetség, kit a szerencse kevésbbé szolgál vagy a ki a dolgai mutogatásában csak olyan ügyetlen, mint a mennyire undorodik a reklámtól is. Mentől válogatósabb műízlése műveltségének alapján a publikum, annál becsesebb is annak a művészete; az ilyen publikum találja meg, érzi ki az ő művészeit és segít nemzete művészetének megteremtésében, az ilyen publikumok korszakaiban alkotott műveken találjuk meg híven kifejezve az illető korszak szellemét, természetesen az alkotó művészek egyéniségének hatalmas érvényesülésében.

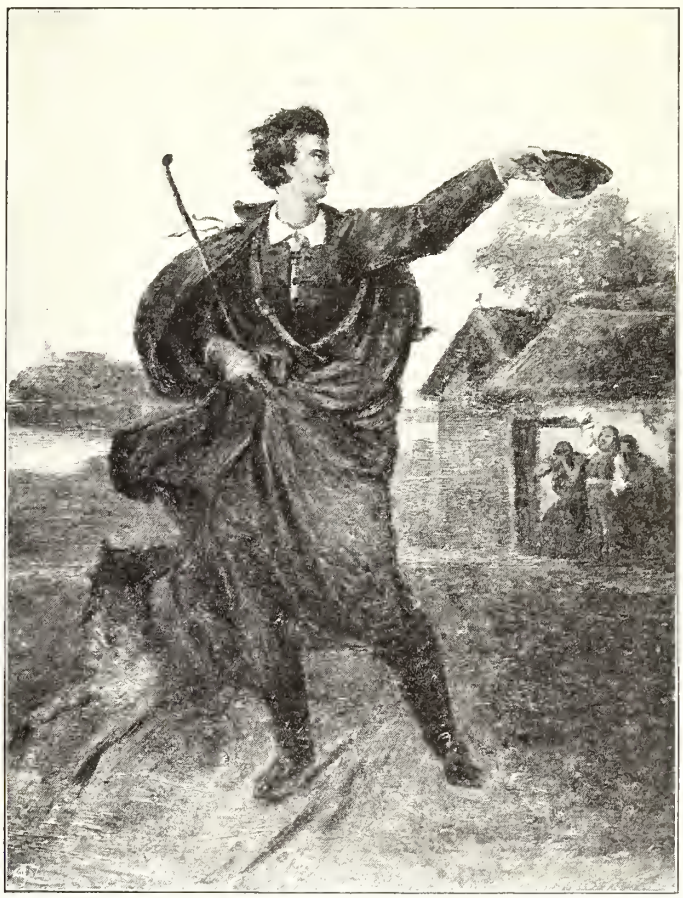

Petőfi búcsuja a szülői háztól.

Nálunk akkor magára hagyatva állott a művész és kevés híjján, valljuk be, olyanformán áll biz ő még ma is, dacára a magyar kormány lelkes támogatásának. Egy-egy nemzet művészeinek s művészetének a sorsa nem a kormány, a minden oldalról igénybe vett kormány kezében van. A miénk, a minden módon buzgólkodó Képzőművészeti Társasággal karöltve, akkor is iparkodott már, ma pedig kivált törekszik lendíteni a magyar művészek helyzetén, tesz anyagilag is annyit, a mennyire tennie telik, — de hisz ők nem pótolják sehol, nem is pótolhatják a közönséget. Nincs műpártoló magyar közönség. Művészeink, kiskorúak módjára, kénytelenek lépten-nyomon legalább a kormánytól kérni segítséget, hogy dolgozhassanak,

megélhessenek, uzsorások kezére ne jussanak, mert a művészetek számára közönség, az igazi, műpártoló közönség, melytől a nemzeti művészet sorsa függ, még mindíg nincsen, pedig jelenlegi föllendült viszonyaink nem igen mentik a nemlétét. Csekély kivétellel, nem a művészet pártolására hivatott, sőt kötelezett vagyonosabbak pártolják a magyar művészetet, de azok, kiknek gyakran szinte áldozat az az összeg, melyet például egy képre költenek, — azok, kik valahányszor egy-egy nemzeti érdekünk megvédéséről van szó, ismételten és ismételten úgyszólva tönkreteszik magukat. Pedig ma már volnának számosan az olyan magyar művészek, kiktől nem csupán hazafiságból illik egy-két garasért képet venni, azért, mert magyar az istenadta!

Zsilinszky Mihály jegyzeteiben olvassuk a hatvanas évek Pestjéről: A középosztály közönyös volt a festészet iránt. A főurak és főpapok ritkán tettek egy-egy figyelemreméltó megrendelést. A kinek volt pénze és e mellett fínomabb műízlése, az a külföldi művészekkel díszíttette palotáját, idegenekkel festette le családját. Rahl tanárról beszélik, hogy mikor a fővárosban megjelent, a főurak annyira elhalmozták arcképmegbízásokkal, hogy alig volt képes elvállalt kötelezettségének megfelelni. Pedig itt volt Barabás, a jeles magyar arcképfestő, itt volt Than Mór, Lotz Károly, Orlay Samu, Ligeti Antal, a kik bármely nemzetnek díszére váltak volna. De nem volt műpártoló közönség. A nemzeti műegylet és a képzőművészeti társulat időszaki kiállításait felkeresték műveikkel a Pesten élő művészek, de a közönség gyéren látogatta a szegényes kiállítású termeket. Egyedüli nyilvános képtár csak a nemzeti múzeumban volt látható, a közönség csak ott fejleszthette ízlését, a művész csak ott találhatott tanulmányozásra érdemes példányképeket.

Jellemző, hogy Munkácsy, Pestre érkezvén, a helyett, hogy ajánlólevelével fölkereste volna Harsányit, legelébb is képeket ment nézni a nemzeti múzeumba. Ott ismerkedett meg Ligeti Antallal, ki első találkozásuktól kezdve szerető jó embere, segítő barátja lett. Ligetiben nem csupán az embert, de a művészt is karakterizálja, hogy a szegény, egyszerű, vidéki asztaloslegényt így karonfogta és hogy tehetségét kezdetleges dolgaiban is fölismerte. Valószínű, hogy a mi néhai derék tájképfestőnket a saját küzdelmes multja is biztatta abban az érdeklődésben, melyet a kezdő Munkácsy iránt tanúsított. Hisz ő is nehéz utat járt meg: kora ifjúságában kereskedő volt, Rómában tanult meg festeni, Flórencben Markó vette pártfogásába, azután arcképeket festett itthon, elébb Sopronban, utóbb Pesten, míg észrevette Károlyi István gróf és támogatásával újabb külföldi tanulmányútra kelhetett; így járta be Keletet, a Szent-Földet; hazatérve a nemzeti múzeum képtárának az őrévé lett s huszonkét évig, 1890-ben bekövetkezett haláláig az is maradt. Érdemei kivált a képtár rendezése és gyarapítása körül vannak, bár maga is szorgalmasan festett. Néhány becses tájkép, sok érdekes palesztínai vázlat maradt utánna s egy tiszteletreméltó név, melyet elismeréssel fog emlegetni az alakuló magyar művészet ezen korszakának a historikusa és hálás kegyelettel a Munkácsy életírója.

Ligeti azzal, a mit Munkácsyért tett, búsásan lerótta mindazon kötelezettségeit, melyeket a saját jó szerencsénk szab ki reánk. A Budapesti Szemle

(1891. évfolyam, 171. szám) közölte volt hagyatékából Munkácsyra vonatkozó följegyzéseit s azokban a sorokban, — melyeknek valamennyi adata a korra is jellemző, — talán még szebben, mert egyszerűbben nyilvánul az ő derék egyénisége, mint a képein. Milyen atyafiságosan támogatták egymást azokban az árva időkben a mi művészeink!

Ligeti így beszéli el első találkozását Munkácsyval: 1863-ik év őszén egy borzas fiatal ember — Munkácsy névvel — mint kezdő művész mutatta be nálam magát és távozásakor fölkért, hogy engedném meg neki a többszöri látogatást. Rövid idő múlva ismét eljött és hozott magával egy pár vázlatot, hogy rólok

Kis macskák. *Sedelmeyer jogosításával.*

véleményt mondjak. Kezdetleges, sőt gyarló kisérletek voltak bizony azok, de megvolt bennök az eredeti magvas fölfogás, a mi nekem azonnal föltünt. Ekkor egy pár bátorító megjegyzést tevén munkáira, a múlt és jelen körülményei iránt intéztem hozzá kérdéseket. Ő őszintén el is mondott mindent, a miből kitünt, hogy bizony sok hányattatáson ment keresztül és hogy a jelenben is igen rossz anyagi helyzetben van. Rövid idő múlva fölkerestem őt lakásán és egy földszinti, igen egyszerű kis udvari szobában találtam. Egy fél életnagyságú képen dolgozott, *Hunyadi János két szerb által megtámadtatván, ékszereit közikbe dobá és míg azok után kapkodnak, levágia őket* . — Ily föladat sikeres megfejtésére nem tartván őt képesnek,

komolyan intettem, hogy hasonló, erejét meghaladó munkákra ne pazarolja erejét és a történelmi festészetről szólva, általánosságban elmondám neki, hogy az mily alapos és hosszas tanulmányt igényel, hogy a segédeszközöket ahhoz csak külföldi akadémiákon találhatja föl, a mihez pedig sok pénz kell, mert a legjobb esetben is csak több évi szorgalmas tanulmányozás után mutathatna föl némi sikert és eredményt. De meg az eddig látott munkái után ítélve, meg vagyok győződve, hogy az ő hivatása inkább az életkép-festészet felé irányul, a mely szakmának tanulmányozása nem is jár annyi apparátussal, az anyagi eredményekre nézve pedig már kezdetben is lehetnek sikerei. Mert egy középszerűen festett életképnek is könnyebben akad vevője, mint egy nagy tanulmánynyal készült történelmi festménynek; mert kisebb képek megszerzése sok műbarátnak módjában áll, míg nagyobb igényű festmények megszerzésére még a gazdagabbak is csak ritkán vállalkoznak. A mondottak után Munkácsy azonnal abba is hagyta Hunyadiját és hozzá látott az életképekhez. Sok mindent összerajzolt és komponált ez időben, mentől többet láttam tőle, mindinkább meggyőződtem, hogy az én ifijú barátomban nem közönséges tehetség rejlik, sőt mondhatom, hogy mintegy látnokilag szemléltem azon magaslaton, a hová ma már fölért és ebbeli meggyőződésemet társaim előtt sem titkoltam; de bizony, valljuk meg az igazat, nagyon kevesen voltak, a kik csak távolról is osztoztak véleményemben, sőt inkább egyesektől még megtámadtatást is kellett irányában kifejtett buzgalmamért eltűrnöm.

Az ő nótája. *Sedelmeyer jogosításával.*

Ligeti nem egyszer tévedett ugyan Munkácsy tehetsége kvalitásainak megítélésében, de ez mellékes, — az volt Munkácsy sorsára döntő fontosságú, hogy egyátalában törődött vele, hogy segített rajta. Nem arra volt szüksége ennek a verébfészekben kelt sasfiókának, hogy a repülését irányítsák, majd száll ő aztán, a sasok magasába, csak egyszer szárnyra kelhessen. A jó Ligeti nélkül, ki tudja meddig bukdácsolt volna a barázdák közt, egyik rögről a másikra.

XXI.

Harsányi Pálnak Ligeti mutatta be Munkácsyt, ki már akkor egy kész képével *A regélő honvéd*-del ment hozzá, kérve őt, hogy festményét a műtárlaton kiállíthassa. Harsányinak tetszett a képen az eredeti felfogás, a zamatos magyarság az alakok jellemzésében, bár a kivitel még nagyon hiányos volt, a színek kemények, az ecsetkezelés merev.

Munkácsy megmutatta a készülő képet Than Mórnak, kihez a történelmi tárgyú képek iránt érzett korai vonzalma vezette s ki szintén sok érdeklődést tanusított a kezdő festő iránt. Than, a múzeumi képtár jelenlegi kitünő őre, abban az időben (1859) telepedett meg Pesten s egyike volt a legalaposabb készültségű festőknek; huszonhároméves korában (1851) elhagyva a jogi pályát, a bécsi képzőművészeti akadémiára vétette föl magát, huzamosan dolgozott Párisban, Itáliában s mint kész művész jött Pestre, hogy sorát kezdje szép történelmi tárgyú vásznainak, melyek között becses alkotások: a Mohácsi csata, Attila lakomája, Imre király, IV. László és Habsburg Rudolf, Mátyás és tudósai s a melyeket, néhány pompás arckép után, monumentális freskói követtek. Munkácsy, ki rögtön első ceruzavonásaival a történelemben keresgélt szüzsék után s már a kezdetleges rajzain is egész tömegeket kivánt életre kelteni, mozdítani, cselekedtetni, mint például a *Zrinyi*-n, — természetes, hogy vágyakozva kereste a Than barátságát. Than szívesen fogadta, áttekintette a dolgozatait, tetszett neki a fiatal asztaloslegény bátorsága s az elrajzolt, naív alakok mögött megérezte a komponáló tehetséget, a teremtésre hivatott fantáziát. Kézen fogta és segítette őt, előre.

Mégis mozog a föld!....

A regélő honvéd-et Than festette át s így került a kép kiállításra.

A képzőművészeti társulat, Harsányi igazgató indítványára, ki segíteni kivánt a kezdő sanyarú helyzetén, megvásárolta ezt a képet, kisorsolásra, nyolcvan forintért s a fiatal művész némi önérzettel dicsekedett még mindíg kétkedő nagybátyjának, hogy már keresni is képes művészetével!

Munkácsy körülbelől másfél évet töltött így Pesten, Ligeti és Than körében, várva a kínálkozó alkalmat, hogy a bécsi akadémiára mehessen. Küzdelmes hónapok voltak ezek. »Sokat koplaltam« — beszélte később barátjai körében, — »de hisz nem árt az a fiatal embernek! Túlságosan jó étvágyam volt s a művésznek tanácsos arról leszokni. Vacsorára csak hébe-hóba tellett. Akkor bezzeg jól esett volna a vacsora, az étvágyam pazarul meglett volna hozzá, ma meg itt a vacsora minden este, de most meg az étvágy hiányzik nagyon gyakran.«

Szüntelenül dolgozott. Egyik ötlet a másikat kergette a papirosain, de inkább csak vázlatokat jegyzett föl, azzal biztatva magát, hogy a kivitelre majd akkor kerít sort, ha megjárta a bécsi akadémiát. Érezte, hogy hozzá kell tanulnia előbb az ecsethez.

Ligeti írja, hogy egy reggel egy színvázlattal állított be hozzá, véleménye kikérése végett. A színvázlat tárgya: *Paraszt házban összegyűlt népnek egy olvasni tudó ember fölolvassa a Vasárnapi Ujságot*. A képen ábrázolt parasztszobából egy ajtón a pitvarba lehetett látni, hol a nyilt tűzhely mellett, egy leány szorgoskodott valamivel.

— Mit csinál az a leány? — kérdezte Munkácsytól Ligeti.

— Kukoricát pattogtat, — válaszolt Munkácsy.

— Ez a festeni való tárgy! — szólott Ligeti lelkesedve. — Ehhez csináljon kompozíciót és igyekezzék belé humort önteni a szertepattogó kukoricaszemek után kapkodó gyerekekkel.

— Igaza van! — mondá Munkácsy és csillogó szemekkel sietett haza. Az Üllői-úton lakott s egy hónapos szobában dolgozott akkoriban. Délutánra már elkészült a tanácsolt kompozícióval s vitte Ligetihez, ki jóízűt nevetett az eleven tárgyú vázlaton.

Ebből a vázlatból készült utóbb egyik kedves képe a *Kukorica pattogtatás*, melyet Münchenben festett meg 1867-ben, a midőn már tehnikája is teljesebb volt, de sőt ecsetkezelésében némi bravurosság is nyilvánul. Sajnos azonban, hogy színeiben, vagyis inkább képeinek az általános tónusában már ekkor, Münchenben, az iskola hatása révén, nyoma kezd jelentkezni annak a düsseldorfi komorságnak, mely a milyen szépen, megilletően hathatott míg a képek fiatalok voltak, annyira kárukra vált az idők múltán, — agyonbarnultak két évtized alatt.

Első pesti tartózkodása folyamán egy illusztrált lapnak is rajzolgatott, mely Deutsch Mór kiadásában jelent meg. Ligeti írja: »Egy alkalommal széles jó kedvvel toppan be hozzám és kezdi beszélni, hogy neki lesz már pénze, mert Deutsch 15 életkép rajzát rendelte meg nála, összesen 150 frtért. De abból ugyan semmi sem lesz, — szólék határozottan, — hanem készüljön inkább Bécsbe, hol majd komolyabb dolgokkal lesz elfoglalva, mint illusztrációk gyártásával.

Munkácsy hozzám nemcsak gyakran ellátogatott, de a képtár — úgynevezett — lomtárában helyet csinálván neki, ott dolgozgatott is. Ez idő tájban föltünt, hogy szokása ellenére el-elmaradozik. Ha szállásán kerestem, ott se volt

található és ha visszatért hozzám, szórakozottsága, mely úgy is elég nagy volt, mindinkább fokozódott. No már csak mondja el bizalommal, szóltam egyszer hozzá, hol jár, mit csinál, miben töri fejét? És ő csakugyan el is mondá, hogy a budai hegyek közt fekvő faluban van egy távoli rokona, ahhoz szokott ellátogatni; mert hát ennek a bizonyos rokonnak van egy gyönyörűséges szép leánya, a kibe ő fülig szerelmes és hogy viszont szerettetik, meg hát bizony neki erős szándéka őt el is venni feleségül. Mit gondol, szerencsétlen? — kiálték rá, — hiszen akkor vége a művészetnek! Beszéltem én aztán neki, hogy miért nem neki való még a házasság; de beszélhettem én akármit, ő mindig csak azt vála-

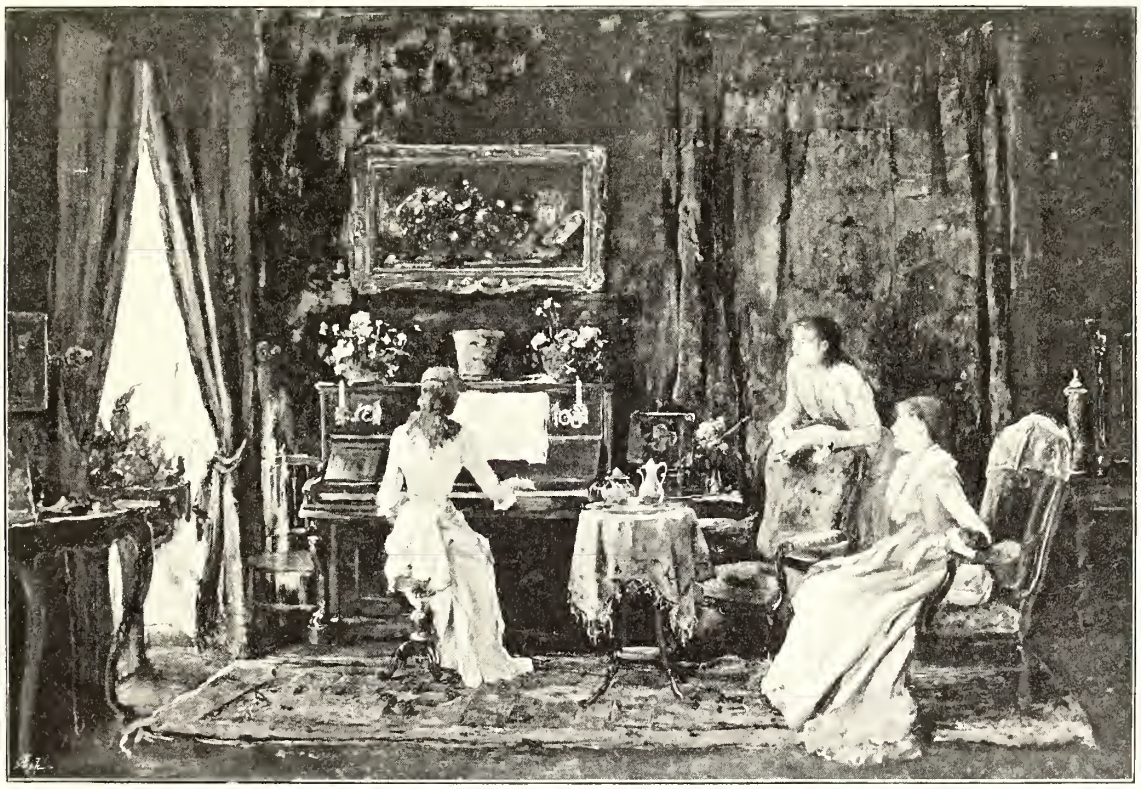

A zongora előtt. *Sedelmeyer jogosításával.*

szolta, hogy a leány nélkül nem tudna tovább élni, hogy a leány is azonnal öngyilkossá lenne, ha ő elhagyná; de ő azért nem mond le a művészetről, sőt inkább, még jobban fog igyekezni, főkép ha Bécsbe mehetne és őt is, mint nejét, magával vihetné, stb. Végre a sok haszontalan okoskodás és hiábavaló lebeszélés után így szóltam hozzá: No jól van, nem bánom, nősüljön; de csak akkor, ha már Bécsben egy évet töltött. Gondolja ezt meg jól és pár nap mulva adjon választ. Ha e föltételemet akkor se volna hajlandó elfogadni, többé küszöbömet át ne lépje! E kategorikus mondat zavarba hozta. Gondolatokba merülve távozott tőlem, igérvén, hogy mielébb meghozza a határozott választ. Egy pár nap mulva csakugyan vídáman jött be hozzám, azon nyilatkozattal, hogy ő mégis inkább egyedül

megy Bécsbe, csak egy kis pénzhez jusson. Én pedig ismervén az ilyenféle dolgokban való állhatatlanságát, arra számítottam, egy évi távollét épen elég lesz, hogy kis falusi kalandján mosolyogjon. Nem csalódtam, sőt rövid idő mulva a leány férjhez is ment. De most aztán nekem is hozzá kellett látnom tervem megvalósításához, azaz: a pénz-szerzéshez. Nevezetesen, én már hosszabb idő óta tépelődtem azon, miként és kitől tudnék Munkácsy számára egy pár száz forint előleget szerezni, úgy, hogy azzal a bécsi akadémiára menve, majdan egy képet fessen érte. E tervemet elmondám Tormay Béla barátomnak, ki azonnal oda nyilatkozott, hogy Szentkirályi Albert úr alighanem teljesíti ebbeli óhajtásomat és igérte is, hogy ő beszélni fog vele. Tormay barátom haladék nélkül meg is tette ezt és a kedvező választ nekem azonnal tudtomra is adta. De bezzeg én se halogattam az ügyet sokáig, hanem vittem Munkácsyt Szentkirályihoz, ki azonnal át is adott neki 20 darab Napóleon-aranyat, oly föltétellel, hogy azért egy pár év lefolyása alatt egy kis képet fessen.

Körülbelől ekkor történt, hogy Munkácsy nagybátyja, Reök István (a híres 1848-iki Körnek volt titkára és igen nagy képzettségű férfiú), Békés-Csabáról Pestre jövén, engem is meglátogatott. Elmondá, hogy már régen óhajtott velem megismerkedni, miután öcscse sokat írt neki felőlem, mint pártfogójáról. És mindjárt kezdetben azt kérdé tőlem, hogy mivel érdemelte ki öcscse a jóakaratomat? Hogy mi czélom van vele? Erre én azt válaszoltam, hogy Miskában oly tehetséget észlelek, mely ha kimüveltetik, belőle a művészet terén még nagy ember válhatik. E meggyőződésem alapján karoltam föl ügyét és célom az, hogy képességének fejlesztését tehetségem szerint előmozdítsam. Tehát ön komolyan hiszi — kérdé — hogy belőle művész válhatik? Igen! felelém határozottan. Ekkor fölugrott és izgatottan kiáltá: Miska és művész!!... Hiszen uram, — folytatá, — nekem is vannak némi fogalmaim azon kellékekről, azon előzetes tanulmányokról, melyeknek elsajátítása minden művésznél első alapföltétel. Miskát pedig az írásra és olvasásra is csak nagy nehezen tudtam megtaníttatni, azért adtam asztalosmesterségre és valóban, most azon szándékkal jöttem ide önhöz, hogy fölkérjem, szíveskedjék reá való befolyásával odatörekedni, hogy hagyjon föl hasztalan törekvéseivel és térjen vissza tisztességes mesterségéhez. De miután látom, hogy ezt öntől nem várhatom, tehát Isten önökkel, tegyenek meggyőződésük szerint, csak aztán meg ne bánják! Később, midőn Munkácsy külföldön aratott sikereiről a jó hírek hazafelé kezdtek szállingózni, nagybátyja, akkor már Pesten lakván, gyakran fölkeresett és fejét csóválva mondogatta: Ki hitte volna!

XXII.

Munkácsy Mihály
1867.

Munkácsy 1865 januárjában telepedett le Bécsben. Az osztrák fővárosban élénk művészi élet volt már akkor s a művészképzésre is gondot fordítottak; festőakadémiát a kormány alapított s nyitottak iskolákat a nevesebb osztrák művészek is. Kuppelwieser a romantikus, Waldmüller a realisztikus irányban tanított. Mindkettőnek voltak magyar tanítványai, de, szerencsére, Waldmüllert inkább szerették a magyarok, nála dolgozott Zichy Mihály, Haán, Orlay és Jakobey. Az osztrák mesterek nevei közül egyik legjobb hangzású volt akkor nálunk a Rahl Károlyé, ki a mint megfordult Pesten, özönnel kapta az arcképmegrendeléseket. Bécsbe járóbb főuraink csinálták neki itthon a renomét, melyre ő nem is volt méltatlan. A mi művészeink közül is többen tőle tanultak, Than Mór Bécsben volt a tanítványa, Ligetit Rómában hódította meg. Rahl ekkor még javakorában lévő, ötvenhárméves ember volt, teli művészetének szeretetével és határtalan lelkesedéssel a szép iránt; csupa idealizmus minden érzése és ötlete, talán ő az az osztrák Ruskin, kinek a jó sorsa megadta azt is, a mit angol lelkirokonától megtagadott, hogy ecsetjével is nyomon kövesse szép ideáit. Festményei talán nem fogják minden korok ízlését kielégíteni, sokkal több azokban az idea, a precizió, mint az egyéniség, pedig hát mennyi nemes egyéniség volt az ő szavaiban s elméleteiben! Nagyon rokonszenves alak ő és minket kétszeresen érdekel: a hatás és befolyás miatt, melyet renoméja folytán közönségünkre s magyar tanítványai révén művészetünkre gyakorolt; továbbá mint Munkácsy első külföldi professzora. Hatása közönségünkre ébresztő volt, de aránylag oly kis körben s annyira idegen irányba vezető, hogy biz annak a magyar művészet vajmi lassan és közvetve látta hasznát, ha ugyan hasznát látta. A mi pedig a művészetünkre gyakorolt befolyását illeti? . . . Azt a kérdést kellene itt előbb tárgyalnunk, hogy a művészi diadalokban mekkora rész jut az eredetiségnek s az eredetiség hogy aránylik a művészi egyéniséghez és a művészi egyéniség értéke micsoda elválaszthatlan harmóniában van a nemzeti individualitással, meg hogy a mely pillanatban megbomlik ez a harmónia, abban a pillanatban megkezdődik a dekadencia az egyes művészember életében csakúgy, mint megkezdődik a nemzetek művészetének a históriájában. Hát még a hol, mint nálunk, dekadenciáról a művészetben szó már csak azért se lehet, mert minden művészet alig hogy létezni kezd?! . . . Szóval arról, a mi Rahlnak, — a nemzeti individualitásunkkal annyira ellentétes egyéniségű, bár klasszikus műveltségű, de osztrák embernek, — művészetünkre gyakorolt némi befolyását illeti, arról

mi, kik mindíg csak az egyéniség érvényesülésének szeretnénk tapsolni, jót kevesebbet tudnánk mondani, mint a mennyivel Munkácsy első külföldi mesterének szívesen adózhatunk, annál is inkább, mert Munkácsy duzzadó magyar eredetiségére se ő, se Bécs még, zavaró hatással nem volt.

Munkácsy a Than Mór ajánlólevelével kopogtatott nála s Rahl barátságosan fogadta a magyar ruhás, aba-posztójú gubában érkező ifijút, kit nehézség nélkül föl is vétetett az akadémiára.

«Hogy Rahl tanárhoz csatlakozzék, — írja Ligeti, — azt különösen azért javasoltam én is, mert nézetem szerint neki szükséges volt először is megismerni, hogy voltaképen mi az a művészet. Már pedig a művészeti kérdéseknek ékesebben szóló tolmácsolóját ez időben Rahlnál valóban nem ismertem, a miről Rómában elég alkalmam volt meggyőződhetni, a midőn emelkedett előadásaival kortársai közül kimagaslott. Hanem azért Munkácsynak még is erősen a lelkére kötöttem azt, hogy festési módját és teknikáját ne tanulmányozza. Továbbá, önbizalomra bátorítva, biztosítottam, hogy annyagi tekintetben is minden lehető módon, mindenkor támogatni fogom.»

Bizony ez az anyagi támogatás bőven rá is fért a mi Munkácsynkra, kit Rahlon kívül nem igen értettek meg többi professzorai. Rahl pedig az ő Bécsbe érkezése után alig hat hónapra, (1865. július 9.) meghalt.

Addig is voltak kellemetlenségei az akadémián elég gyakran. Tanárai, — mint Ligetinek beszélte, hazatérve Rahl halála után Bécsből, — leginkább azért haragudtak reá, mert nem fogadta tanácsukat, a munkálatain tett javításaikat távozásuk után menten eltörülte s újból csak úgy csinálta, a mint ő gondolta jónak. Ezért aztán ki is utasították őt az akadémiából, sőt növendéktársait is ellene lázították. Hanem Munkácsyt mindez nem ütötte ki sodrából. A kiutasításra azt felelte, hogy majd elmegy, de csak akkor, ha megkezdett munkáját befejezte, addig hát tűrjék őt békével, mert máskép erre, arra stb. És a Wilder Ungar -t, — így nevezték el, — aztán hagyták is tovább dolgozni.

Dr. Engel Gyulával lakott, ki akkor orvosnövendék volt Bécsben. Diákosan éltek, hónapos szobában, melyben nem mindennap fűtöttek s nem mindennap laktak jól. Munkácsy nehezen szokott a német városhoz s barátkozni se igen kívánt ott. El-eljárt képeket nézni, de a mint megérkezett Bécsbe, akadémiai tanulmányai mellett azonnal kenyérkereső munkához is kezdett. Február 12-én már értesíti Ligetit, hogy egy *Fölolvasás* című festményét a Diana-fürdő épületében lévő Pesti Műtárlat -ba küldte és kéri őt, hogy szabjon árat a festménynek és segítsen túladni rajta, belátása szerint. Ligeti el is adta a képet nyolcvan forintért. Ugyancsak Bécsben fejezte be *Husvéti locsolás* című képét is, mely színeiben harmonikusabb, derült, — alakjai pedig szerencsésen jellemzett magyarok.

Márciusban történt vele egy egész jövőjére nézve döntő fontosságú eset. Egy képet látott, mely minden eddig látott festménynél, — a régi mesterek műveit se véve ki, — mélyebben hatott reá s ennek emlékét híven megőrizte folyton. 1896-ban

hallottam őt erről beszélni, mikor Budapestre jöttünk Párisból. Éjszaka, a vasúti hálófülkében beszélgetvén, olyan rajongva emlékezett vissza arra a képre, mintha maga előtt látta volna, újra érezve azt az elementáris hatást, melyet annak művészete gyakorolt reá.

1865 március 15-ki kelettel írta Ligetinek: „Most egy igen nagy műélvezetben részesülök Bécsben, a midőn tudniillik nézem a jeles Knaus legújabb remekművét — *Taschenspieler* — mely itt ki van állítva. Valóban meg voltam hatva, midőn megláttam művét s valóban elszomorodtam, mert láttam, mily magas fok az, mit művészetnek nevezhetünk — ámde a következő percben lelkesülve vevém kezembe az ecsetet, küzdeni a művészetért, vagy esni érte — elgondoltam, hogy

Nászúton. *Sedelmeyer fogosításával.*

az út talán előttem is megnyílhatik, a célt legalább megközelítem s e gondolat vezérel pályámon.“ Knausról ír lelkesedve nagybátyjának is.

Midőn 1896-ban a magyar kormány megvásárolta a nemzeti múzeum számára Munkácsynak a *Siralomház*-át (a második ily című képét, mely az elsőnek hű, sőt talán színeiben épebb ismétlése) s az ki volt állítva Budapesten, dr. Engel Gyula, Munkácsy hajdani lakótársa, a néhai bécsi orvosnövendék, a *Budapesti Hirlap* 1897. újévi számában így beszélte el az esetet:

„1863-ban az egyik bécsi műkereskedésben Knaus-nak egy gyönyörű zsánerképe volt kiállítva, a: *Szemfényvesztő*. Ezt a képet néztük meg együtt és bámultuk sokáig: a mint a bűvész fölemeli egy termetes parasztnak széles peremű kalapját, mely alul három kanári madár repül ki.

Odatapadt szegény Miskának a szeme ahhoz a képhez, nem tudott megválni tőle. Vakarta bozontos fejét, sóhajtott, ráncba szedte homlokát, mélyen fekvő kék szemei mintha villámsugarakat löveltek volna arra a képre. Csak nézte, nézte és nem szólt semmit. Csak mikor besötétedett, akkor mentünk haza. Útközben annyit mondott: — Látod pajtás, ez aztán kép! Ez meg van csinálva, úgy Isten igazában! Hej, be gyönyörű! Holnap még egyszer megnézem.

Másnap már jókor ott állott ismét Knaus képe előtt és annyira nézett abba a kirakatba, hogy a többi néző csudálkozva szemlélte e kopott szűrös, bozontos fejű magyar suhancot. Már gyertyavilág mellett olvasgattam, midőn nagy garral betoppant a szobába. Odavágta bárányból sapkáját, nagyot ütött öklével az asztalra és majdnem fájdalmas hangon, a rezignáció hangján kiáltá: — Pajtás, nem leszek piktor.

Ilyen elkeseredett hangon soha se hallottam kifakadni, még akkor sem, mikor az éhséggel küzdött. — Mi bajod, Miska? Csak nem vagy szerelmes?

— Bolond, én most komolyan akarok beszélni és te viccelsz. Tudod, miért vagyok úgy elkeseredve?

— Nem.

— Nohát az a Knaus keserít el annyira, mert olyan képet soha se fogok festeni, így pedig nem érdemes piktornak lenni. Nem én, nem fogok többé festeni!

Engel biztatására, hogy hisz Knaus se ezen a képen kezdte s tanulni, ernyedetlenül tanulni kell, hogy Knaus nyomába léphessen, így felelt Munkácsy: Könnyű neked, te könyvekből tanulsz, te előtted minden készen ott van, de én hol tanuljak? Mit tanuljak? Az akadémiában egy modellen egy hétig kell piszmogni, szépen ki kell árnyékolni, kockázva vagy pontozva. És ezt a nyomorék rajzolást két esztendeig kell folytatni. Barátom, hidd el nekem, kutyát se ér ez így!

— Hát járj a magad lábán.

— Nem is a másén! — vágta komolyan vissza.

El is ért azután Munkácsy nemsokára, négy év alatt a *Siralomház*»-ig.

XXIII.

1865 nyarának a végén visszajött Pestre, hogy némi pénzmagra tegyen szert. Knaushoz vágyott, Düsseldorfba. Minden áron ismerni kívánta azt a művészt, ki oly megrendítő hatással volt reá egyetlen képével is, attól akart tanulni. Munkácsy ebben a szándékában is, mint mindig, az ő szerencsés ösztönét követte és pedig habozás nélkül. Alighogy tudni kezd Knausról, nem éri be a lelkesedéssel, a bámulattal, de megindul, hogy többre jusson. Tudta, hogy Knaus Düsseldorfban él, — tehát oda fog menni!

Minthogy ezen szándékának megvalósításához mindenekelőtt némi kis pénz is kellett, elhagyja Bécset, lejön Pestre, kéri Ligetit s Thant, hogy támogassák terveiben és ezt néhány nap alatt eligazítván, hazamegy Gerendásra, Pista bátyjához,

Singer és Wolfner kiadása.

JUDITH

«MILTON» ÁLLÓ ALAKJA.

Szegénységi bizonyitvány

Alolirt községi Elöljárók illő megkeresés foly-
tán hitelesen bizonyitjuk, miként
Munkácsi Lieb Mihály festész,
a ki szüleinek elhalása után
községünkben, s jelesen a Gerendási
pusztán Reök István haszonbérlő
úrnál mint nagybátyjánál huza-
mosb ideig tartózkodott, – jelen-
leg pedig a Müncheni képző mű-
vészeti Intézetben bővebb kikép-
zés végett foglalatoskodik, – min-
den vagyon nélküli szűkölködő
egyéniség leggyen –

Kelt B. Csabán febr. 1 – 867

B. Csab. város Elöljárói
Zsilinszky Mihály
biró.
Michnay János [illegible]

Tóvay főjegyző

képeket csinálni. Ott a megélhetésre nincs gondja, hát majd hamarosan fest egyet s mást, a min esetleg túl lehet adni és így meggyűjti az útravaló garasokat.

Október másodikán már örömmel ujságolja Ligetinek Gerendásról egy levélben, hogy az első lépés meg van téve: »Megérkeztem után — írja, — festettem egy képet (*fonóleány* abban a pillanatban, midőn kedvesének lépteit hallja s figyelmes lesz reá), melyet egy alkalommal, midőn a főispánnál tisztelgésen sok mágnás volt együtt, a (gyulai) casinóban közebéd alkalmával 150 frtban kisorsoltam. Ennyi pénzem tehát már van, a többi iránt pedig úgy gondolkodtam, hogy még két képet kezdtem; az egyik ábrázolja *parasztok estebédjét a pusztán* és a másik pedig *egy búsuló betyár*, a ki muzsikáltat magának harmadfél czigány által s a mellett kesereg. Ezeket szeretném valahogy eladni.«

Arra is kérte volt Ligetit, írna Düsseldorfba az ő régi jó barátjának, Knausnak s ajánlaná őt, hogy majd biztosra mehessen hozzá. Ligeti azonban még nem látta elérkezettnek az időt ezen kérésének teljesítésére, mert úgy találta, hogy Munkácsy bizony ebben az időben még úgy a rajzolásban, mint a festés teknikájában meglehetősen gyönge volt és Ligeti azt akarta, hogy előbb ezekben tökéletesítse magát s csak azután menjen, magasabb iskolára a festői jellemzés kiváló mesteréhez, Knaushoz.

Munkácsy kérésére tehát kitérő választ adott, nem akarva őt elkedvetleníteni és számítva arra, hogy majd ha ismét Pestre jő, úgyis beszél vele e tárgyban és szelíd szóval jobban megértik egymást, mint papiroson. Volt a Ligeti levelében egy váratlan jó hír is Munkácsy számára, melyben vígasztalást találhatott.

Ekkor történt ugyanis, hogy a Képzőművészeti Társulat egy választmányi ülésén, fiatal művészek segélyezéséről lévén szó, Than Mór azt indítványozta, hogy Munkácsynak is adnának húsz forint havi segélyt, vagy tíz hónapon át, előleg címen s azzal a kikötéssel, hogy ez összeg fejében majd fessen egy képet a Társulatnak. Than indítványát Ligeti is melegen pártolta és a választmány azt el is fogadta.

Ezzel is könnyebbült tehát a Munkácsy sorsa s már most némi kis biztos jövedelemmel indulhatott külföldre. Már jönni készült Pestre, a midőn Békés-Csabán is útjába került a szerencse s arckép-megrendeléshez jutott. Dr. Dudics lefestette vele a *felesége arcképét* s ugyanezen időtájban *két népviseleti képét* is kisorsolták Csabán. December tizenegyediki kelettel értesíti Ligetit, hogy így hát egy rövid ideig Csabán marad, de a *Búsuló betyár*-t a Társulat kiállítására már beküldte és mivel úgyis bizonyos, hogy a legjobb esetben is alkudni fog a kinek szándéka lesz hozzá, a kép árát kétszáz forintra tette; kéri azonban Ligetit, hogy rendelkezzék azért képével e tekintetben szabadon.

Ekkor azonban, vágyai teljesülésének küszöbén, oly csapás érte Munkácsyt, mely egész életére végzetessé válhatott volna a Ligeti gyors és atyai segítsége nélkül.

1866 februárjának elején Ligeti a következő sürgönyt kapta Reöktől: »Miska veszélyben van, hogy szemevilágát veszti.« Erre habozás nélkül, csak ennyit válaszolt: »Miskát holnap a vaspályán várni fogom, okvetlenül ott legyen.« Munkácsy másnap este meg is érkezett, bekötött szemekkel. Ligeti, mint tehetetlen gyermeket,

vitte őt lakására s azonnal, Thannal együtt, Hirschler szemorvos keresésére indult, kit nagy nehezen, éjfél tájban talált meg s tanácsára átszállították Munkácsyt a Rókuskórházba, hol Bartalics, a fölvételnél működő orvos azt mondotta Ligetinek, hogy a gyulladás már oly mérvet öltött, hogy a gyógyítás sikerére kevés a kilátás. A később érkező Hirschler azonban, alapos vizsgálat után kijelentette, hogy a jobb szemet talán még meg lehet menteni. Öt-hat nap multán azonban, hála gondos gyógykezelésének, javulás állott be s Hirschler mind a két szem megmentésében bízni kezdett, de kijelentette, miszerint huszonnégy órai késedelem elég lett volna, hogy minden orvosi tudomány se segíthessen többé. Munkácsy hat hetet töltött a kórházban s midőn szerencsésen kiszabadult, elhatározta, hogy az első képét, melyet festeni fog, hálája jeléül Hirschlernek ajándékozza majd.

Midőn Munkácsy, szerencsésen átesve a veszedelmen, elhagyta a kórházat, Ligeti a Képzőművészeti Társulat választmányi ülésén azon indítványt tette, hogy mivel Munkácsy, az ő korlátolt anyagi helyzetben lévő pályatársuk, doktor Hirschlert, ki őt a legnagyobb buzgalommal és eredménynyel gyógyította, honorálni nem tudja, — tegye az ügyet magáévá a társulat. Ligeti indítványát a választmány elfogadta és egy köszönő levél kiséretében száz forint honoráriumot küldtek Hirschlernek. Hirschler azonban a száz forintot, egy meleg hangon írt levél kiséretében, visszaküldte a társulatnak, kérve, csatolná azon összeget a társaság segélyezésre szánt tőkéjének alapjához.

Munkácsy szemei lassankint teljesen meggyógyultak, — bár egész életére maradt ebből a betegségéből némi gyöngeség a szemeiben s harmincéves kora felé szemüvegre szorult. Szemüveget ő maga konstruáltatott magának olyan formán, hogy pápaszemének ovális üvegjeiből az ellipszis felső felét leköszörültette és így, bár az orrán volt az üveg munkaközben, üveg nélkül tekinthette át a képeit s viszont csak egy kissé hátrébb kellett emelnie a fejét, hogy szemüvegen keresztül is lássa a dolgát.

Csakhamar dolgozni kezdett. Megfestette Hirschlernek a képet, egy vidám kis *paraszt zsánert*, melyen egy egeret üző kutya feldönti azalatt az étellel telt vasbográcsot, míg a gazdasszony a mezei munkásoknak integet, hogy készen van az étel, jöjjenek enni.

Egyéb apróságok mellett, melyek közt az illusztrációkon kívül címtáblák is akadtak, — ebben az időben festette *Petőfi búcsuja a szülői háztól* című képét is, mely jelenleg a nemzeti múzeum képtárában van. Sorra reprodukálták a képes ujságok. Kedves, fiatalos kompozíció ez, értékesebb benne az ötlet, mint a kivitel. Munkácsy zamatos magyar érzékéről tanuskodik, melyet csakhamar művészivé nemesít majd a gyakorlottság, a fegyelmezettség. Abban a pillanatban ábrázolja Petőfit, midőn vágyainak sólyomszárnyán odahagyja édes anyját s a kis lakot a nagy Duna mentében. Szinte repül az álmai után . . . A hogy Munkácsy maga is vágyott már el ebben az időben Pestről.

Apránkint ismerni kezdték a nevét. Barátkozott az akkori fiatal írói nemzedék

kiválóbb tagjaival, esténkint eljárt a Kammon kávéházba s ott szőtték együtt ábrándos szép terveiket a jövőről, egy márvány asztal körül üldögélve: Áldor Imre, Deák Farkas, ifj. Ábrányi Kornél, Kazár Emil és Szana Tamás. Munkácsy kevés beszédű, de vidor kedélyű fiatal ember lévén, társainak karrikatúráit rajzolgatta a márvány asztal síma lapjára. Azok csodálták ügyességét és a maguk hatáskörében mindent elkövettek, hogy a lapokban jó hírnevét megalapítsák. Ábrányi Kornél a »Zenészeti Lapok«-ban, Deák a »Vasárnapi Ujság«-ban, Kazár a »Fővárosi Lapok«-ban, Szana Tamás pedig a »Nefelejts«-ben igyekezett neki jó hírnevet teremteni.

Ő pedig egyre csak Knaushoz készült. Ligeti azonban szelíden megértette vele, hogy a ki erdőt akar vágni, annak elébb fejszéről kell gondoskodnia, a fejszét elébb jól ki is kell köszörülnie, — így hát jobb lesz előbb Münchenbe menni, a hol az élet olcsó, meg a művészi oktatás is kitünő. Nagybátyja, Reök István is azt kivánta, hogy ha már e pályán kíván maradni, — festészeti akadémiát végezzen.

Ligeti érvei közül legjobban hatott Munkácsyra az, hogy hisz ott van Münchenben Kaulbach Vilmos, a nagy történeti festő, az akadémia igazgatója, kihez régi barátság kötötte Ligetit s kihez ajánlólevelet is adott neki.

XXIV.

1866 októberének végén utazott Münchenbe.

Utiköltségét nagybátyja is megtoldotta néhány forinttal, pesti barátjai pedig megigérték neki, hogy majd elszerzik ők itthon a dolgait, csak küldjön mentől több képet és illusztrációt. Így hát Munkácsy az első hónapokra anyagilag is biztosítottnak érezvén magát, a mint megérkezett Münchenbe, szorgalmasan a tanuláshoz látott.

Az akadémiában Wagner Sándor osztályára vétette föl magát, kinek, mesterétől, a színpadias Pilotytól örökölt páthosza nem hatott a mi egyszerű ízlésű Munkácsynkra, hanem annál inkább becsülte Wagnerben a bravúrosan színező magyarzsáner festőt és a mesteri rajzolót. Mindezt persze csak úgy ösztönszerűleg, mint a hogy az árnyékban zsendült fa hajlik és nő ki a napsugaras világosság felé. A müncheniek eleinte nem sok ügyet vetettek az idegenben rögtön zárkózottá, sőt kezdetben bizalmatlanná vált magyar fiúra, ki annyira tudatlan volt, hogy a Piloty legölesebb vásznain se talált semmit, de semmit, a mire megmozdult volna a lelke.

»Mindig azt vártam« — mondá egy ízben, midőn életének ezen korszakáról beszélgettünk Párisban, — »hogy egyszer csak megszólal a katonabanda, a dob, meg a réztányér azok mögött a mennykő nagy német kortinák mögött... Istenem, mi lehet az oka, hogy valakinek gusztusa teljék olyan sok lepedőt, meg bádognadrágot fösteni! Soha se tudtam lelkesedni értük. Hanem a Kaulbach, az aztán más! Az nemcsak parádézott ám!

Egészen az ötvenéves Munkácsyra ismerhetünk már a Münchenbe került huszonkét éves ifijúban is. Akkor se tudta, utóbb se, miért nem szerette a meredt, német klasszikusokat, a hideg formák deklamátorait, kik úgy óvakodnak az egy-

szerűségtől, kiknek egyetlen önfeledt ecsetvonásra se hagy módot a töménytelen tudásuk s a kik olyan iszonyúan professzorok; a moderneket pedig sajnálja, mert látja, hogy vakok, érzi, hogy hazugság az, a mit festenek és sejti, hogy törekvéseikben igen gyakran nem becsületesek, mert nem művészet az, a mit csinálnak, hanem publikum-ámító üzlet, ha ugyan nem a tehetetlenséget theóriákkal palástolgató lelkiszegénység vergődése. De mindezt egészen ösztönszerűleg, — nem is

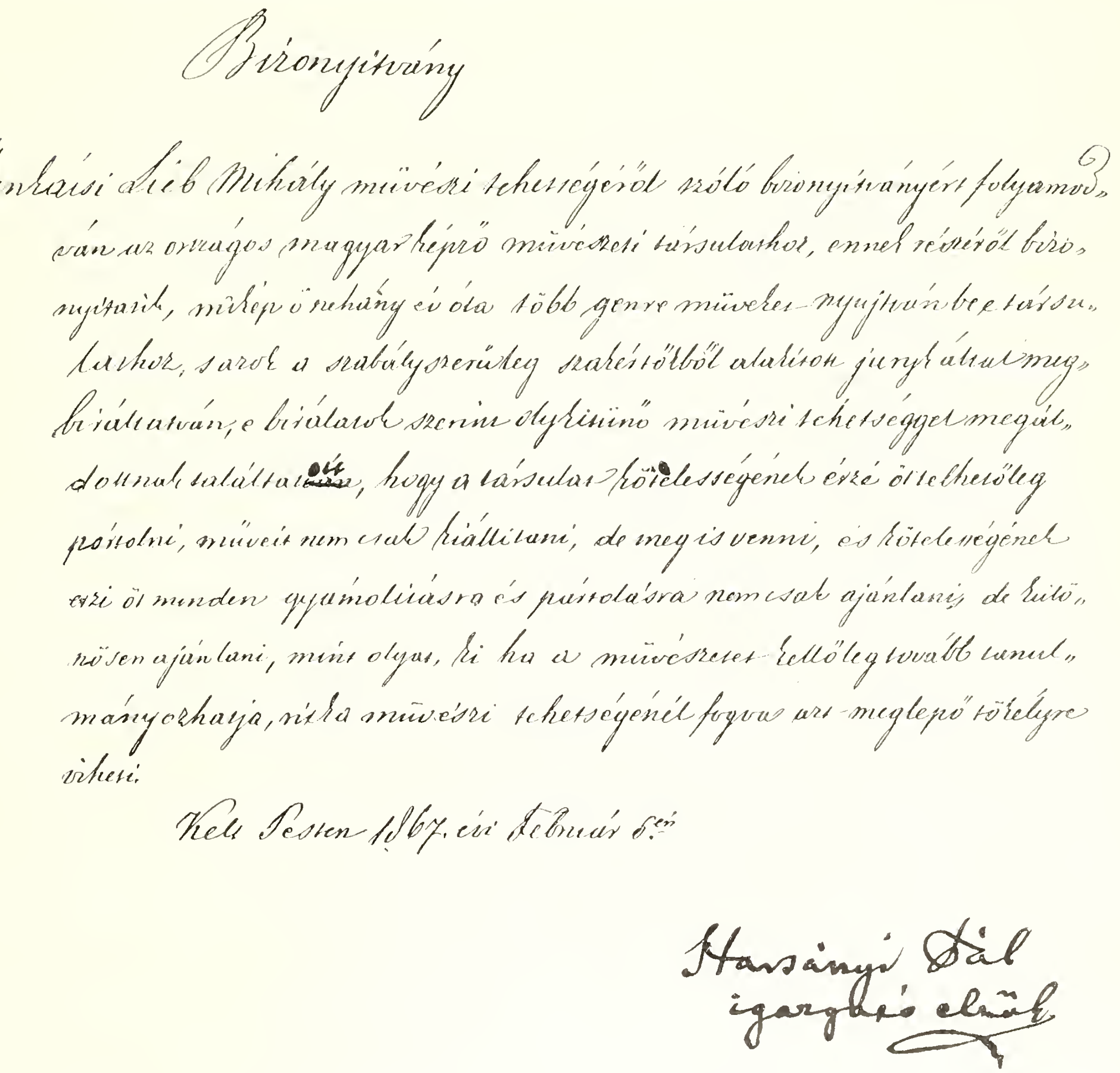
Bizonyitvány

Munkácsi Lieb Mihály müvészi tehetségéről szóló bizonyitványért folyamod-ván az országos magyar képző müvészeti társulathoz, ennek részéről bizo-nyittatik, miképp ő néhány év óta több genre müveket nyujtván be e társu-lathoz, s azok a szabályszerüleg szakértőkből alakitott jury által meg-biráltatván, e birálatok szerint olykinünő müvészi tehetséggel megál-dottnak találtattak, hogy a társulat kötelességének érzé öttelhetőleg pártolni, müveit nem csak kiállitani, de meg is venni, és kötelességének érzi őt minden gyámolitásra és pártolásra nem csak ajánlani, de kitü-nősen ajánlani, mint olyat, ki ha a müvészetet kellőleg tovább tanul-mányozhatja, ritka müvészi tehetségénél fogva azt meglepő tökélyre viheti.

Kelt Pesten 1867. évi Február 6-án

Harsányi Pál

iparkodott, nem is ért rá analizálni az impresszióit. Más dolga volt, teremtett. Ha néha egy-egy fogamzó ötlet arra kényszerítette, hogy letegye az ecsetet s okoskodjék, olyan naív volt ő olyankor, de olyan szerencsésen, olyan intuitíve fogta el az igazságot, a magáét (vajjon van más ilyen igazság?!), mint a gyerek, ki az örvény fölé hajlik ki egy-egy szál virág után, mely megtetszett neki. Soha művészember munkája teljesebben az istenadta lángész revelációja nem volt, mint a Mun-

kácsyé. Zseníjének az evolúciója egyszerű a sorrendjében és természetes, mint a jó mag fejlődése, de persze éppen olyan csodálatraméltóan rejtelmes. A színbúzából is így lesz kalászszal a színbúza, ha a talaj s az időjárás kedvező, vagy pedig elpusztul, de mustármagot nem terem, akárhogy járja az eső vagy süsse a nap. Sorsa függ a külső körülményektől, — bár azokkal is diadalmasan tusázik és például tragikus legyőzetésének utolsó pillanataiban, végső erőfeszítései között is kerül az ecsetje alól egy-egy remek részlet, — megsemmisítő katasztrófa érheti, de benső mivoltában meg nem változtatja semmiféle hatás; fejlődésében csak szerencsés dátumok vannak, komplikáció úgyszólva semmi, mihelyt az igazi útjára érkezhetett, a lángész ösztöne csalhatatlan biztossággal szolgálja őt mindaddig, míg éppen zseníjének életere: magyarsága meg nem sorvad.

Ha a lángész az a kiváló szellemi képesség, mely a tudományok vagy művészetek valamely ágában önálló, eredeti alkotásokat hoz létre, mely a természet adománya, melyet szorgalom, tanulás fejleszthet, de nem pótolhat, — tehát mindenek fölött egyéni; ha a legmagasabb foka annak a teremtő erőnek, melyen az emberi képességek megnyilatkozhatnak, — tehát szuverénül egy individualitás keretében: elképzelhetünk-e egy bármilyen értékű egyéniséget, mint valami numerust, faji és nemzetiségi jelleg nélkül? Lehet-e valaki teljesebben szelekciója a fajtájának, mint éppen a zseni? Köt-e valakit számtalanabb tápláló gyökérszál az anyaföldjéhez, mint éppen a zsenit?

Most, midőn először megy hosszabb tartózkodásra idegenbe, hogy szinte örökre távol maradjon majd hazájától, — a miért felelősségre vonni a legőszintébb sovinizmusnak is csak akkor lesz teljes joga a magyar művészt, ha majd lesz magyar műpártoló közönség, addig pedig be kell érnünk a dicsőséggel, melyet közvetve szereznek a mi jó fajtánknak külföldön a Munkácsyak, — most kívánunk rámutatni arra, milyen színmagyar zseni volt a Munkácsyé.

Munkácsy szinte fél esztendeig úgyszólva kerülte az embereket, az idegen életet, bizalmatlanul nézegette még a múzeumok műremekeit is. Így, természetesen, ő irányában se voltak az emberek valami nagyon előzékenyek, gyakran, túlságosan észrevették benne az asztalos legényt. Nem volt ám az az ő asztalosinaskodása mindig olyan színes, érdekkeltő legenda, a milyenné a későbbi világhírű művész, a palotás párisi grand-seigneur köré alakult.

Kaulbach Vilmos is, — kinek fiához, a szintén művész Hermannhoz, később benső barátság fűzte őt, — hűvösen fogadta s ez esett neki a legkeservesebben.

Úgy látszik, nem sokat nézett ki belőlem, — beszélte Munkácsy — mert olyan bizalmatlanul méregetett végig s mind azt ismételte: tudom-e, hogy dolgozni kell annak, a ki festő akar lenni?!

Néhány hónap alatt azonban otthonossá lett Münchenben, megszerette a csöndes népet, barátokra talált, bár a német művészek társaságát soha se igen kereste s inkább simult azokhoz a lengyel fiúkhoz, kik Ádám Ferenc csatafestő műtermében dolgoztak.

Münchenben ismerkedett meg alaposabban Rembrandt művészetével s ott kezdte őt megérteni, hogy utóbb is mindíg mestere, úgyszólva egyetlen ideálja maradjon. Hangsúlyozzuk ezt, mert Rembrandt talán az egyetlen mester, kinek műveit Munkácsy behatóbban és aprólékosan tanulmányozta, másolatokban állandóan, párisi műtermében is, nézegette, ki bizonyos irányban, — melyről adandó alkalommal meg fogunk emlékezni, — folyton befolyással volt reá. Nagy képeinek festése közben gyakran elő-elővette Rembrandt albumait s lapozgatott bennük. Rembrandt hatása alatt szánta egy ízben magát a rézkarcolásra is, de ez az aprólékos tűhegymunka nem egyezett az ő vehemens, széles, erőteljes ütemekben teremtő modorával. Jellemző, hogy Rembrandt hatása minő teljesen egyéni transzpozíciókban érvényesült Munkácsy vásznain s mennyire a magáévá tette azt, a mire impulzust tőle kapott.

Munkácsy müncheni tartózkodására vonatkozólag, első akadémiai mesterétől, Wagner Sándortól is kértem adatokat. Az ősz mester 1897 július tizenegyediki kelettel a következőket írja Münchenből: „Ő 1867 s 68-ban volt tanítványom. Első dolgozataiban még nem mutatkozott ama kiváló művészi tehetség, melynek kétségtelen bizonyítványai csakhamar az itteni művészek általános elismerését nyerték meg. Fáradhatatlan szorgalom s komoly törekvés mellett sikerült neki a teknikai nehézségeket rövid idő alatt legyőzni, különösen az eleinte igen gyenge rajzban szilárdulni. Mindamellett természet után készült tanulmányai nem érdekeltek annyira, mint kompoziciói, melyekben komoly és mély érzést 's feltünő képzelőtehetséget tanusított. Itt készült első nagyobb magyar tárgyú képe — vihar a pusztán, — mely ha jól emlékszem, jelenleg a nemzeti múzeum tulajdona. Valamennyi akkori tanítványom között, mondhatom, hogy ő volt az, ki legnagyobb önmegtagadással, sőt szenvedélylyel dolgozott s naponta alig várhatta már korán reggel a munka kezdetét. Különben rendkívüli izgatottsága, nyugtalan ideges természete, mely talán részben kedvezőtlen anyagi helyzetének volt tulajdonítható, már akkor is feltünt s némi aggodalmat költött bennem. Az akadémián különösen Ádám Ferenc csatafestő (négy testvér között a legjelesebb) volt befolyással a fiatal művészre."

Öt hónapja volt Münchenben, midőn elkészítvén az *Árvíz* vázlatát, fölkereste vele Kaulbachot, kiről valóságos áhítattal és művészi lelkesedéssel szólt mindíg, kinek elismerésére különösen vágyott. 1867. március elsején írja Ligetinek: „A lelkesedéstől majd szétpattanó kebellel jövök Kaulbach atelierjéből, hónom alatt hozva a vázlatot, melylyel az öreg úrnak irántami jóindulatát, úgy látszik, megnyertem." Utóbb meg így folytatja: „Művészetem iránti szeretetem és lelkesültségem folyton nő. Az alkalom, melylyel itt élhetek, nagyon fölvillanyozott, úgy hogy inkább éhen halok, mintsem tanulmányom bevégzése előtt hazamenjek".

Levelének végső sorai azt jelentik, hogy ismét pénz nélkül volt.

„Voltak olyan napjaim — beszélte egy ízben, fejedelmileg terített párisi asztala mellett, — a mikor sóvárogva néztem a rajzórákon azokat a kenyérmorzsákat, melyek szenesen hullottak a rajztáblákról a földre".

Látva, hogy kollégái közül számosan élveznek stipendiumokat, kezdett tuda-

Nagyméltóságú Magyar kir. Ministerium!

1 A más működni megszünt m. kir. Helytartótanácsnak m. évi 4805. szám alatti hirdetménye folytán, bátorkodom én is a képző művészek gyámolitására szánt ösztöndijért, a következő indokokból legmélyebb tisztelettel folyamodni:

1. Mivel ámbár gyermekkoromban szüleimet vesztvén, az 1/. szerint egészen vagyontalanúl árván neveltettem, még is a természettül nyert művészi tehetséget érezvén magamban, az élet legsulyosabb gondjainak terhe alatt is igyekeztem azt szorgalom által kifejteni, s különösen az utolsó öt év alatt egészen a művészi pályára léptem.

2. Mivel, noha én a művészet elemein kezdve, alaposan nem tanulhattam, hanem napi kenyerem megkereshetése végett, egyenesen a fogalmazásnál kénytelen valék azt kezdeni, s igy compositióimnak technikai készültségem hiányában nem csak kellő becsetétéit meg nem adhattam, de haladásom iránt is aggodalmakkal teltemel, még is annyira vittem azt, hogy az országos magyar képző művészeti társulat méltóznak általa műveimet nem csak kiállitani, de meg is venni, s ezzel engem lehetőleg gyámolitani, miután pénztárának állapota nem engedé, hogy másképp gyámolitana, bizonyitja a 2/. szerint méltóznak általa.

3. Mivel ámbár saját erőmre hagyatva kelle folytonosan haladásom akadályaival, az anyagi szükségekkel küzdenem, még is a 3/. és 4/. alatti jó bizonyitványokat érdemlettem ki, melyek igazolásomúl szolgálnak arra nézve is, hogy a tanulmányaimra szükséges pártfogoltatás mellett, nem hiában törekedem a művészi pályán hivatásom czélja felé.

4. Fennebbi bizonyitványaim mellé bátorkodom mellékelni egyik vázlatomat a Pestvárosi 1838. évi árviz egy jelenetét, valamint a képző művészeti társulat által megvett „husvéti locsolás" czimü művemnek egy fénykepi másolatát, azon alázatos megjegyzéssel, hogy jelenleg 8 hónap óta, a müncheni műakademiában folytatván tanulmányaimat, a mellékelt vázlatot más művekkel együtt ott ohajtanám bevégezni, ha pártoltatásban részesülni szerencsés lehetek.

Ezeknél fogva esedezem, méltóztassék a magas m. kir. Ministerium engemet, tanulmányaim alapos folytathatására 500 ft. stipendiumban kegyesen részeltetni, a mit én művészi törekvésimmel, hazámnak egykor megszolgálni legszentebb kötelességemnek tartandom.

Mély tisztelettel maradván Münchenben 1867. évi februar 18án legalázatosabb szolgája

Munkácsy Lieb Mihály,

festészetanuló a müncheni műakademiában.

kozódni, nem juthatna-e ő is ilyenformán némi segítséghez, hogy nincs-e Magyarországon is mód erre?

Pártfogó jó embere, később is testi-lelki hű barátja, a mi érdemes művészünk: Telepy Károly tanácsára határozta el, hogy állami stipendiumra pályázik. Lélekemelő az, hogy ennek a kornak a művész-emberei, milyen odaadással, milyen önzetlenűl támogatták egymást! Mintha megannyian testvérek lettek volna, úgy a lelkükön hordták egymás ügyét, a magyar művészet megteremtéséért való keserves küzködéseik közepette. Telepy, — kinek az érdemei e téren korszakosak, — atyailag segített lendíteni, Ligetivel együtt, a Munkácsy sorsán, kezére járt folyamodása ügyében s

Az állami költségvetésben 1867-re a művészet felvegéllésére kivetett javadalmazásból Önnek ösztöndíjul nyolcszáz forintot engedélyezek, s erről azon megjegyzéssel értesítem, hogy fennebbi összegnek hol, és mily módozatok melletti felvehetése Önnel később tudatni fog.

Folyó évi Február 18án kelt folyamodványa, mellékleteivel együtt ide csatoltatik, közvetlenül hozzám bemutatott műmellékleteit pedig elnöki irodámban veheti vissza.

Budán 1867 évi Julius hó 26án

B. Eötvös József

Munkácsi Lieb Mihály festésznövendéknek

biztatta, hogy csak nyújtsa be a Képzőművészeti Társulathoz, melynek ő akkor titkára s megalakításában egyik teremtő embere volt.

Munkácsy szaporán beszerezte kéréséhez a szükséges igazoló okmányokat, kapott bizonyítványt, illetve ajánlólevelet Kaulbachtól, mellékelte a vázlatait, a többek közt az *Árviz*-et s elküldte mindezt Telepy Károlynak, azon kéréssel, hogy nyújtaná be a helytartótanácshoz. Egyben Ligetit is értesítette, kérve, mozgassa meg érdekében az összeköttetéseit.

Kérvénye, a Képzőművészeti Társulat támogatásával be is ment a helytartótanácshoz s erről Telepy, jóízű biztatással értesítette Munkácsyt.

El is kelt a biztatás. Ez év május kilencedikén kelt levelében ismét keserűen panaszkodik Ligetinek nyomasztó anyagi állapotáról és kéri, eszközölné ki neki,

hogy legalább a Képzőművészeti Társulat küldje rendesen, a hónap elsejére, a havi húsz forintokat.

»Hogy jelen helyzetemről némi fogalmat nyujtsak» — írja levelében, — «a következő kis történetkét jegyzem föl: A mult hó 20-dikán kifogyván pénzem, ettem kontóra azon hitben, hogy 1-én majd kifizetem; azonban a helyiség kellnernője egy pár napra rá elment, miután már tartoztam neki, aztán minden másodharmadnap más kellnernő jött és én mindegyiknél kisebb-nagyobb adósságot csináltam, és mindegyiknek megmondtam elmenetelök alkalmával lakásomat, hogy hol keressenek majd pénzökért. A kellnernők száma most már négy, ezek közül egy-kettő mindennap hozzám jön tisztelegni és mindennap hiába. Ha a mostani kellnernő is elmegy, akkor lesz öt látogatóm, megjegyzendő, hogy egyik csúnyább a másiknál» stb. «No most már egy kissé könnyebben lélekzem, hogy kipanaszkodhattam magam».

»Midőn e levele érkezett», — írja Ligeti, — »éppen indulóban voltam Almásy Pálhoz, Tisza-Beőre. Az egész úton Munkácsyval foglalkoztam, tépelődtem, miként segíthetnék rajta. Almásyhoz déltájban érkezvén meg, csakhamar ebédhez ültünk. Almásynak mindjárt föltünt szórakozottságom és részvevő mosolylyal kérdezte annak okát. Minthogy Munkácsy is mintegy megkönnyebbülve érzé magát, midőn nekem elpanaszolta bajait, úgy én is kaptam az alkalmon, hogy könnyebbülést szerezzek magamnak és elmondtam, hogy egy fiatal ember nyomasztó helyzete foglalkoztat, a ki iránt oly szép reményeket táplálok stb. — Almásy végig hallgatván beszédemet, fölállt és egy mellék terembe távozott, a honnét visszatérve, 100 frtos bankót tett elémbe, e szavakkal: »Küldje el ezt ifjú barátjának». Alig vártam, hogy az ebédnek vége legyen, egy pár biztató szó kiséretében a százast azonnal el is küldtem rendeltetési helyére».

Munkácsy, megköszönve a száz forintot, egyszersmind egy képet küldött a Képzőművészeti Társulat tárlatára, kérve Ligetit is, hogy találjon gazdát neki. Hátha Almásy megvenné?!...

Már ekkor, abban a reményben, hogy talán megkapja a stipendiumot, ismét Düsseldorfra s Knausra gondolt. Készült a párisi világkiállításra is (1867.), úgy tervezvén, hogy legalább is útba ejti Düsseldorfot s körültekint ott, mielőtt elhagyná München-t. Kérte Ligetit, hogy adna neki ajánlólevelet Knaushoz, mert úgy gondolja, most már tud annyit, a mennyivel bekopogtathat hozzá, pláne, ha a Társulat azután is támogatná a havi segélylyel.

A kép, melyet küldött (*Zivatar a pusztán*), jelenleg nemzeti-múzeumbeli gyűjteményünk egyik becses darabja, az első Munkácsy kép, mely képtárunkba került.

Kevéssel ezután stipendiumának az ügye is szerencsésen eligazodott. Szinte meseszerű az, hogy az ő életének nagy dátumai milyen együvé kerülnek históriánk nagy dátumaival. Együtt születik a magyar szabadsággal; első impresszióit abból a legendás korból kapja, mikor élethalálharcot vívtunk a létezésért s a mostoha sorsunk szinte elsodorja őt is; az idők enyhültével derül előtte is a jövő, akkor

indul diadalmas művészi pályafutásra, hogy ő fesse majd meg az új Magyarország parlamentjének palotájába a honfoglalás emlékképét és legnagyobb nemzeti ünnepünkön, a haza ezredéves ünnepén vezeti be a magyar királyt utolsó alkotása, az Ecce Homo elé. . . .

Stipendiuma is az első ösztöndíj, melylyel a hatvanhetes magyar miniszterium disponál. Mint már említettük, kérését májusban nyújtotta be a Képzőművészeti Társulat útján a helytartótanácshoz. A felelős magyar miniszterium, a februári törvénycikk alapján, márciusban megkezdi működését; a felség személye körüli magyar királyi miniszter júliusban teszi át a magyar miniszteriumhoz az osztrák császári közoktatási miniszterium átiratát, a helytartótanács révén oda beterjesztett pályázati folyamodványokkal, tehát a Munkácsy folyamodványával együtt s azon értesítéssel, hogy az 1867. évi birodalmi költségvetésben művészeti célokra szánt javadalomból a magyar szent korona területéhez tartozó országok számára hatezer forintnyi jutalék hasíttatott ki. Ez volt tehát az első művészi javadalmazásra szánt összeg, melylyel a magyar miniszterium rendelkezett s melyből báró Eötvös József, Munkácsy Mihály müncheni művész-növendéknek 1867. július huszonhetedikén 6577. szám alatt, ösztöndíjul nyolcszáz forintot engedélyezett. A nyolcszáz forintokat 1867. szeptember másodikán, 8963. szám alatt utalványozták ki neki. Ez volt Munkácsy első ösztöndíjja, melyre hét darab munkával, rajzokkal és színvázlatokkal s több ajánló bizonyítvánnyal, melyek közt Kaulbach Vilmosé volt a leghathatósabb, pályázott, — mint ezt Ligeti örömmel följegyezte, boldogan gratulálva Munkácsynak ahhoz, minek sikerültében a nehezebb rész a fáradhatlan jó Ligetié volt.

XXV.

1867 októberében küldi Munkácsy Pestre *Itatás* című festményét s nyomban vázolni kezdi a *Szénásszekér* című képét.

Ekkor utazik át Münchenen néhány pesti festő barátja, köztük, ha nem csalódunk, Telepy Károly is. Hívják magukkal Párisba Munkácsyt, kinek nagy kedve lett volna megtekinteni a világkiállítást, de attól tartott, hogy ha arra költi a pénzét, majd nem jut utóbb a mindennapi szükségleteire. Alig hagyták azonban el München barátai, megbánta, hogy nem tartott velük, — egyet gondolt s október tizenötödikén útra kelt ő is.

Szerencséjét jellemzi az a kis kaland, mely ezen első párisi útja alkalmával esett meg rajta. Szívesen el is emlegette, valahányszor arról került szó, hogy bizony nem panaszkodhatik a sorsára.

„Jól szolgált a szerencse — beszélte egy ízben — az első párisi utam alkalmával. Telepyék híttak Münchenben, menjek velük, de hogy éppen akkoriban jutottam egy kis tekintélyesebb summához, meg mivel a düsseldorfi hurcolkodásra is egyre készültem, hát féltettem a garasaimat. Alig utaztak el, megbántam, hogy nem mentem velük. Isten tudja, mikor látok világkiállítást!... Útnak indultam tehát én is. Egy

kukkot se tudtam franciául, Párisról is csupán annyit, hogy rengeteg város, de majd csak eligazodom valahogyan benne, gondoltam magamban. Éjfél felé érkeztem Párisba. A vasúti indóház előtt beültem egy kocsiba s azt mondtam a kocsisnak: »Hotel«, hisz látta, hogy utas ember vagyok s kitalálhatta a többit. Vigyen, a hova neki tetszik! Azt is láthatta a sovány útitáskáimon, hogy csak afféle szegény legény vagyok. Vitt is az, egyre gurultunk, már meg is sokaltam, annyit kocsikáztatott, hosszabbnál-hosszabb utcákon keresztül, folyton elhagyatottabb tájékai felé Párisnak. Szerettem volna megkérdezni tőle, hogy csak olyan kevés a hotel Párisban, de nem tudtam beszélni vele. Végre egy szűk utcában megállt s egy magas, keskeny elejű házra mutatva, alighanem azt mondta: ott a hotel, ni!... Nézem a házat, egy szikrányi világosságot se láttam egyetlen ablakában se. A kocsis mutatja a bakról a csengetyű-húzót s integet, hogy abba kapaszkodjam. Úgy teszek... Ma is emlékszem, mennyire meghökkentem, mikor egyszerre kinyílik előttem a kapu s egy lelket se látok a kapu mögött, csak vak sötétség van ott is. Hát ez mi, gondolom magamban, rosszat sejtve, de a kocsis türelmetlenkedni kezd, lármázik és integet kézzel lábbal, hogy csak menjek be.... Persze nem tudtam, hogy Párisban masinával nyitják a házmesterek a kaput. Már csak beléptem hát, ne mondja az a francia kocsis, hogy poltron a magyar! Lessz a hogy lessz, agyon tán nem csapnak, sokat meg ugyan nem ér vele, a ki az én bugyellárisomra vágyik.... Mert szentül azt hittem, hogy a kocsis, látva az én sült idegen voltomat, gonosztevő cimborái közé hozott. Mert micsoda hotel is az olyan, a melyikben egy lélek se mutatkozik?... A mint ott tapogatózom a kapu alatt a sötétben, egyszer csak valami világosság dereng le felülről, megpillantom a szűk-szűk csiga lépcsőt, arra felé megyek és a mint föltekintek, leszól ám valaki nagy haragosan a magasból, még pedig magyarul: »Te meg hol az ördögben csavarogsz, jössz-e már?... Hát az én magyar piktor barátjaim is abba a hotelba szálltak s éppen egymást várták haza, mikor én megérkeztem«.

Körülbelől két hétig időzött ekkor Párisban, megnézett minden képet, a melyhez hozzájuthatott, bejárta a Louvret, a hol később csak nagy ritkán fordult meg. »Annyi dolgom volt örökké a saját képeimmel,« — mondotta egy ízben, midőn az Ecce Homoról beszélgetvén, szóba kerültek a Louvreban levő Jézusképek, — »hogy nem igen jutottam én el Párisban huszonöt év alatt sehova. A Louvret is alig ismerem. Néha el-elmentem egy-egy Rembrandtot vagy Lionardót megnézni, kivált szerettem a Veronese Eszterjét, melyen olyan csudálatos fokozatban vannak a sárga színek, — de bizony úgy megállított mindig az első szép kép, hogy tovább se jutottam.

Hanem volt azért reá hatása a Párisban látott sok, különböző irányú művészetnek: az eredetiségét evolválta. Ha annyi iskola van, — így okoskodott, — úgy az se lehet az egyedül üdvözítő, a mit az akadémián annak hirdetnek!... Münchenbe érkezve, az Ádám Ferenc műtermébe állott be dolgozni, hol szabadabban érvényesíthette a saját ideáit. Eljárt azonban más művészekhez is, a többek közt gyakran megfordult a borongós kedélyű Schleichnél, kinek melankolikus színeit szerette.

Az *Itatás*-t Széchenyi Béla grófnak adta el Ligeti, kétszáz forintért.

Mint már említettük, párisi útja előtt hozzáfogott a «*Szénásszekér*»-hez. Két vázlatot is készített hozzá. Mind a kettőn egész üdeségükben érvényesülnek alföldi impressziói, gyerekkori megfigyelései, melyek most készülnek a kezdő művész ötletszerű tapogatózásain már átformálódva, valójában művészi értéket nyerni. Az invenciója még primitív s nem jutott magasabb régiókba, de már szüzséinek a belső jelentősége, ábrázolandó alakjainak a lelke után keresgél és a mit megtalál, azt mind több egyszerűséggel, folyton jellemzőbben, művészetének teknikájában is egyre

Szénásszekér.

biztosabb kézzel teszi vászonra és papirosra a «*Siralomház*»-a felé közeledő fiatal Munkácsy.

Úgy találjuk, hogy felfogásában, abban a mint nézi a tárgyait s a hogy tudja, érzi és jellemzi a magyar alakjait: Jankó Jánoshoz hasonlít, ha már hasonlítani akarjuk őt valakihez. Tesszük pedig ezt az olcsó és kétes értékű műveletet, — mely annál kicsinyesebb, mennél szuverénebb a saját művészetében a két összehasonlított művész, — azért, hogy lassankint idegenbe szakadó Munkácsynk zsenijének a magyar karakterét mentől eklatánsabban dokumentálhassuk és mert ez az összehasonlítás két olyan magyar művész közt történhetik, kik közül az egyik, a «Lakodalmi dráma» nagyrahivatott festője itthon maradva, műpártoló közönség híjján, a legkitünőbb magyar karikaturistává lett ugyan, de ezzel, azt hisszük, édes keveset kapott tőle a nemzeti művészet abból, a mit, ha nem kell hetibérre a

mindennapi kenyérért dolgoznia, ő, pazarul adhatott volna. Nem lehet magyar műértő s műpártoló közönség nélkül magyar művészet. A «magyar» címen azonban nem csupán gatyás parasztok korcsmai vitézkedéseinek, a «János gazdák», «Zsuzsik», «Julcsák», «kis hamisok» tulipiros viselt dolgainak Munkácsy sikerei óta annyiszor elfestett jelenetei után sóvárgunk, ezek csak külsőségek s például a népszínmű mai csődje is okulással szolgálhat a külsőségek meddő voltát illetőleg, — hanem olyan művészetet gondolunk, a milyen például a Jankó Jánosé lehetett volna, ha módot adunk rá neki; a milyen, hogy a megélhetésért küzdő s «olcsóra» dolgozni kénytelen, teremtőerejük javakorában lévő művészeinket, meg annyi fényes igéretekkel teljes talentumú fiataljainkat ne említsem, a Munkácsy művészete volt mindaddig, míg hazulról szerzett erejéből tellett: olyan művészetet, melynek művésze a maga ismereteit, formaérzékének fínomságát, ízlésének csiszoltságát, európai műveltségét okvetlenül gyarapította ugyan a külföldi műremekeken, de egyéniségének magyarságát híven megőrizte, — olyan művészetet, mely művésze lelkének, gondolkozásának, érzésének s ezzel egyetemben fejlődésének a magyar volta alapján magyar, fesse bár a szent családot, Jézust, a bibliát vagy a világhistóriát. Szóval lehetetlenséget mindaddig, míg közönsége nem lesz itthon a magyar művésznek, a mely tanuló útjáról hazavárja s itthon tartja őket, a mely érti, élvezi a mit csinálnak és meg is vásárolja, mert meg fogja vásárolni, ha igazán élvezi. Hiszen annyi alkalmas hely van még üresen nálunk, a legvagyonosabb otthonokban is a falakon, ha ugyan padlásra való olajnyomatok vagy apró hiúságoknak hizelgő ízléstelen portrék nem dísztelenkednek rajtok. Nem azzal szolgáljuk a magyar művészetet, ha időnkint nagyot tapsolunk egy-egy publikumért külföldre szorult művészünknek a külföldi sikereihez, ha elkönyveljük, hogy ez is, amaz is magyar származású, ez Németországban, amaz Oroszországban, a harmadik Párisban szerez dicsőséget a magyar névnek, — szebb lesz az, ha majd a külföld tapsol nekünk s mi nem eresztjük idegenbe, a kozmopolitizmus fojtó karjai közé a művészeinket. Nem mindenik megy ebbe a menthetlenül végzetes tusába annyi ideig tartó erővel, mint ment volt Munkácsy.

A *Szénásszekér* első vázlatának pompásan elhelyezett három alakja a legtipikusabb magyar paraszt s kivált így vázlatban, azon a bátran és biztosan odavetett néhány vonáson látszik meg, mennyire ismerte Munkácsy a mi népünket. A kocsis, ki összegabalyodott fogata mögött megemeli a süvegét s mielőtt közibük igazítana az ostorral, megvakarja a fejét és káromkodik egyet, hogy: — hogy is leszünk már no, a ki áldója van!... — az az a tempós, józan paraszt, ki azért csinál esetet minden apró ügyéből, hogy aztán annál helyesebben járjon a végire. A káromkodás arra jó neki, hogy azalatt megpihen s meggondolkozik. A másik, ki a kerékagy alá támasztja a saraglya rudat s olyan hatalmasan neki dűlt, mintha egymaga akarná kivetni helyéből az egész alkotmányt, — meg a harmadik, a ki csak az ostornyéllel, de egész testével odaállt a billenő szekér alá, — azok is a mi embereink, most békés munkában, de abból a fajtából, melynek Arany János volt a poétája énekelve arról, ki az öles vendégoldalt félkarral kinyújtva mutatta az útat Laczfynak Budára.

A második, beállításában éppen olyan szerencsés vázlat, egy kedves humorú kis zsáner. A helység felé ballagó szekér mögé kapaszkodtak a tanyai aprócselédek, hogy így, ezzel az alkalmatossággal jussanak be a leckére. Hanem bizony pórul jártak, mert addig cibálták egymást, hogy letörött az egyik csapat alatt a vendégoldal s halomra potyogtak. Az egyik a kezire jajgat, a másiknak a térdiről ment le a bőr, kettő meg most hemperedik a földre. Bodri kutya megugatja őket, gaz'duram meg hátrasiet a nagy patáliára s rájuk förmed: »Nem megmondtam, hogy leveszekedtek onnan!«

Ezen is, mint a másikon, legszembeötlőbb a jellemzés biztossága. Emlékezetből került ki mind a kettő s milyen hívek az alakok mégis; apró részleteikben, mozgásaikban és egymáshoz való viszonyukban egyaránt, pompás kis dokumentumai a művészember két főerősségének: a megfigyelésnek és a memóriának.

Néhány apró, természet után készült jegyzetet leszámítva, Munkácsy már most is, később is főként emlékezetből dolgozik, midőn végső kivitelre érnek a vásznai s nem is dolgozhatik másként az, ki műveiben benső értékre, művészi hűségre és igazságra törekszik.

Sohase fog képén se egységes hatással, se a művészi igazsággal — mely a valóságban létező, hogy úgy mondjuk nyers igazságtól éppen a valóságnak a művész egyéniségén, tehát az ő érzelmein keresztül egyszerűsített volta által különbözik és nyer művészi értéket, — szolgálni az, ki nem tudja alkotás közben szeme elől nélkülözni a modelt, ha alakot vagy a tájat, ha tájképet fest. A tájképfestő, ha nem a műtermében ad lelket a képének, de a szabadban akarja befejezni, el fog veszni a részletekben, nem is említve, hogy különben is abszurdum az, a mit akar, mert hisz egyetlen effektus, egy parányi felhő se fog neki modelt állni, világítás, árnyék, tónusok, valeurök pillanatonkint változnak s ott is csak kénytelen, persze megannyi kapkodás között, memóriából dolgozni, ha egységes képet akar, de munkájában inkább zavarja, mint segíti a természet. (Ez teszi, hogy a természet után készített vázlatok, azok a gyors följegyzések művészileg becsesebbek, mint az így kivitt képek.) A ki pedig alakokkal dolgozik s teremtés közben nem képes eltekinteni az élő mintától és képét első sorban is nem a saját lelkében látja, de egészen, — az, bármily bravúrosan, de csak utánozni fog és alkotása üres marad, mint a tükörben kapott arckép vagy a fotografia. Nem lehetetlen, hogy a tükörben látott arcképünk után például, nem ismernénk magunkra, ha esetleg találkoznánk magunkkal a valóságban, mert az a tükörben látott kép éppen annyival nem hasonlít hozzánk, mint a mennyivel az élő emberhez nem hasonlít ugyanannak az embernek az arca halott állapotában: az hiányzik a halottból, a miért halott: — az élet, az egyéniség vagy a hogy az indus pszihisták mondják, az ásztrál test, a mit a régi egyiptomiak »távozó alak«-nak, »lehellet test«-nek hívtak. És ha a festő a halott arcot festi, abba is többet kell festenie, mint a mennyit egy tükör vagy fotografia adna róla: belé kell festenie a halált, úgy, a hogy azt ő az ő a saját meghatottságán keresztül, bármilyen filozófiával, akár részvéttel, akár meg-

döbbenéssel látja. Hisz enélkül mind üres hulla volna, a hány keresztenhalt Jézust alkotott a Renaissance vagy a Németalföld, hát még azok a néhány folttal és vonallal csinált fejek, melyeket az örök csudálatra hagyott Holbein, mivé lettek volna alkotó művészük éltető egyénisége nélkül?!...

Ez az éltető egyéniség azonban nem csupán a megfigyelés és a memoria erősségei révén érvényesül a festő alkotásaiban. A mint alaposan megtanult már bánni a vonalakkal és színekkel, — zseníjének kvalitásától függ, hogy koloristának született-e, mint Munkácsy, vagy rajzolónak, — következik a teknika perfekciója

Lakodalmi hivogatók.

s ebben a csinálás módjának egyénivé alakítása: az eredetiség abban, hogy miként rakja vásznára tónusait a festő, a touche, a miről a kissé gyakorolt műértő azonnal fölismeri, hogy egy kép ettől vagy amattól van-e s a mit a másoló, bár sikerüljön például egy Hals fej rajzát, színeit és kifejezését híven kopíroznia, nem lesz képes visszaadni munkájában, mert teknikailag az a lelke az eredetinek.

A *Szénásszekér*-ben kezd Munkácsy az ecsetkezelés eredetiségére törekedni. Valószinűleg párisi útja is hatással volt reá, de meg egyszerre akart szabadulni a síma, túlgondos, piszmogó akadémiai methódus alól s biz az, a mit így

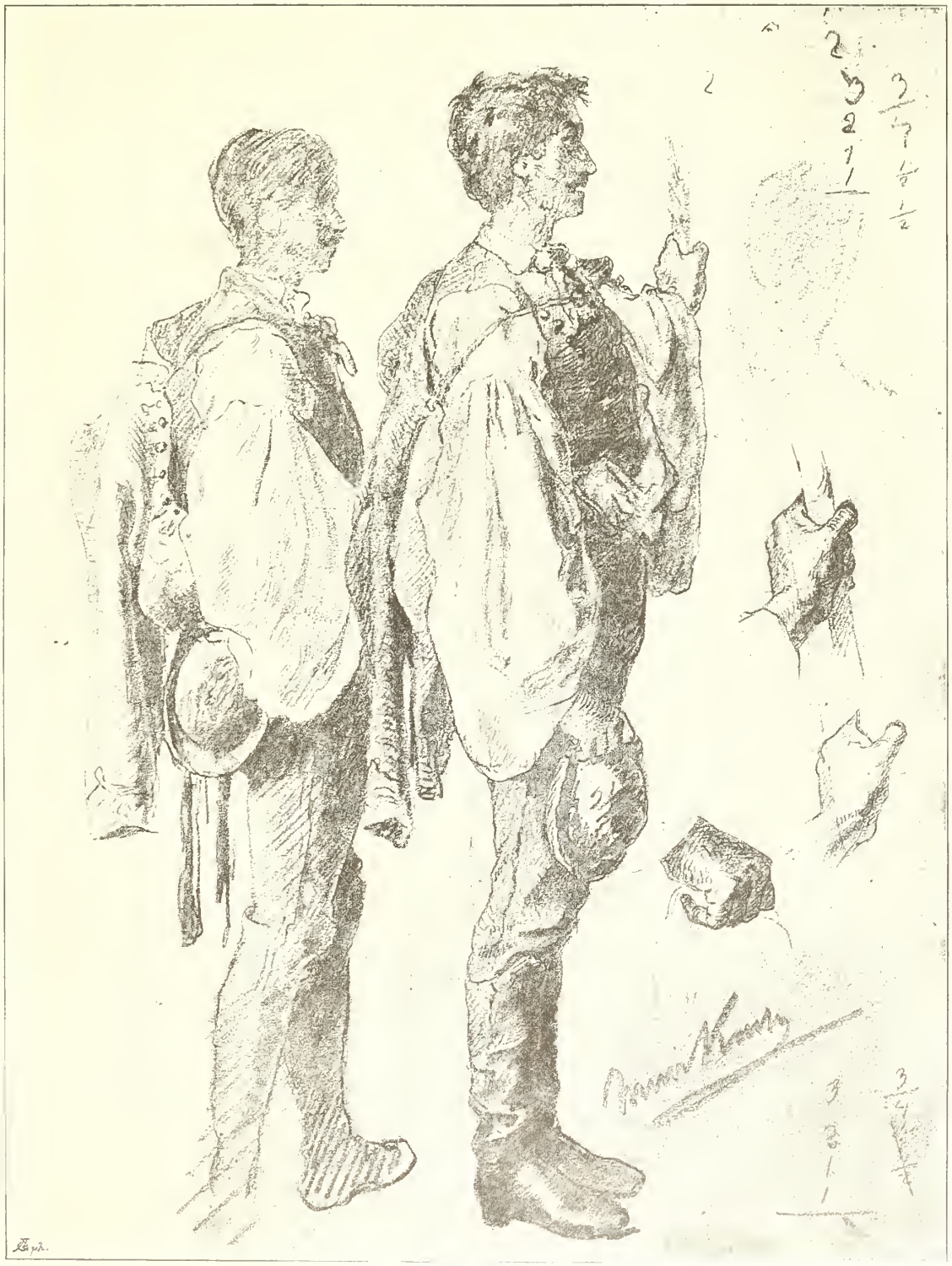

Tanulmányrajz. *Lakodalmi hivogatók.*

első hevében produkált, kissé inkább rakoncátlan, mint eredeti, bár feltétlenül nyomai vannak benne a nagy művész duzzadó temperamentumának, ecsetkezelése amaz energiájának, szinte vakmerőségének, mely úgy hat, mint megannyi oroszlánköröm csapás.

Ezt a képét 1868 márciusában küldte Pestre, a tárlatra. Kérte Ligetit, hogy szerezne rá vevőt. Talán megadnának érte négyszáz forintot?!...

XXVI.

1868 elején fog hozzá *Lakodalmi hivogatók* című képéhez. Március tizenötödikén írja Ligetinek, hogy egy olmützi műkereskedő, látva a készülő képet, azzal biztatta, hogy ha úgy lesz befejezve, mint a milyen szerencsésen kezdte, — megveszi hétszáz forintért.

A képet április végén fejezte be.

A *Lakodalmi hivogatók* korszakot jelző alkotás Munkácsy művészi pályáján. Ezen már szüzséjének lelkéig ér az ecsetje. Vázlatkönyvének szétszórt apró jegyzetei életre kelnek, közös akcióra állnak össze s a kép, melyet így, mint festőileg szépet és színeset kínál a művésznek fantáziája, belső tartalmat nyer, lelkileg gazdagszik mialatt vászonra kerül s olyan arányban, a milyenben a művésze gazdagszik lelkileg. Nem kell azt a kép mögött keresnünk, hogy mennyire evolválódott, alkotása tanúskodik arról. A festő munkája, — mondja Fromantin, a néhai nagy mesterekről, — a legindiskrétebb minden művészi alkotás között; meg nem vesztegethető tanúskodója az annak a lelki állapotnak, melyben a festő volt, mikor ecsetet tartott a kezében: a mit tenni akart, azt megtette; a mit csak úgy lanyhán akart, azt látni ecsetjének a habozásain; a mit pedig nem akart, azt hasztalan keressük a vásznán, bármit valljon ő maga vagy bármit állítsanak róla mások. A szórakozottsága, némivel langyosabb lelkesedés, nézésének bármily felületessége, valamivel kevesebb szeretet művészete iránt, el, egészen apró hangulatainak a hullámzásáig, — mindezt elmondja a festő munkája, olyan híven, akár ha saját maga közölné velünk teljes őszinteséggel. Nézzük, mit mond a Munkácsy képe.

Egy módos falusi ház agyagpadlós szobája. A sarokban a búbos kemence. A kemence padkáján, közepütt ül az anyjuk, kezében a guzsaly s a gyalog orsó. Mellette, jobbról, vállára hajlik az egyik eladó lánya, balkézt meg gazduram ül, ki tán az imént, a házához készülő tisztesség hírére került haza a szőllőből, még pipára se tömhetett, a gubája is mellette és a tarisznya is ott hever előtte a földön, kisebbik, meg legkisebbik pendelyes cselédje vájkált benne az imént, mikor a két lakodalomba hivogató legény benyitott. Persze a kutya is besompolygott utánok, kaffog rájuk, de a gyerek majd emberségre tanítja.

A két legény pedig megállt a szoba közepén, szembe az öregekkel, egyenesen, komolyan s olyan méltóságos tisztességtudással, a hogy a magyar paraszt szokott. És mondja az egyik, nyugodtan az ő mondókáját, hogy: — Mikor az Isten Ádámot és Évát teremtette... A kié a szó, annál a virágbokrétás, piros

pántlikás pálca; bokrétás süvegje a jobbkezében. A társa megnem állja, hogy egy pillantást ne vessen maga mögé, a ház másik leányára, a nagyobbikra, a ki a butykost veszi le a polcról, hogy kortyintsanak majd a mondókájuk után a legények. Vagy talán el is pirult a jöttükre s azért talált olyan hamarosan dolgot ott az ajtó mögött, a homályban.

Magyar természet, magyar jellem és érzület van itt a megszólamlásig kifejezve valamennyi alakon s az egész környezeten. Magyar lélek képzelte s képzelhette el csak ezt így, az az idegenből is egyre hazalátó és lelkében itthon élő Munkácsy, ki ebből az egészséges világból való és remekműveit lelkének nem csupán a saját egyéni kincseiből alkotja, de elementáris nemzeti érzése, lobogó fajszeretete révén pazarul meríthet egész nemzetének művészileg még be nem váltott gazdagságából. Nem akar ő bölcselkedni, nem is fog soha: azt mutatja, a mit neki mutat a lelke és azt iparkodik kifejezni, a mit érez.

Látja a magyar családot, elemi egyszerűségében, tehát a legtipikusabban: két ember megszereti egymást s ünnep az, mikor jó erősen kézen fogózva, neki indulnak a küzdelmes életnek, a szegénységnek, hogy azt az életet tovább adják gyermekeikben, küzdelmeinek fáradságával és szeretetének boldogságával együtt, Isten nevében. Ott a kezdet: a lakodalmi hivogatók egyike hátratekint a leányra, az lesz az ő párja; majd ők is lakodalmat ülnek, majd az ő embereik is sorra járják a falut és majd egyszer aztán, mikor ők is ott ülnek a kemencepadkáján, gyermekeik között boldogan, ő hozzájuk is beköszöntenek bokrétás bottal a nászrahívók és így lesz annak a sorja megint, . .

Éi zi a magyar otthont, úgy: a milyen egyszerű, meleg, boldog fészke az a szeretetnek, összetartásnak és a becsületes munkának. Csak a képre kell tekintenünk!

Dehogy adott magának mindezekről ilyen öntudatosan számot Munkácsy, mikor ezt a képét festette, a mi dolgunk ez, mi szedjük s okoskodjuk szét alkotó becses elemeire azt a gazdagságot, melyet a zseni intuitív marokkal, egy csomóban szór közénk, mint néha termésarany tömbjeit a természet.

Valamennyi alak abban a szerencsés helyzetben van adva, olyan akcióban, mely nemcsak külsőleg jellemzi, de egész benső világát elénk tárja és ugyanakkor beléhelyezi a kép minden egységébe.

A világosság a nyitott ajtóból egyenesen odavet a kemencére, az a daliás legény pedig, a lakodalmi hivogató, ott áll a tárt ajtó teljes világosságában, körvonalait mintha acélból metszené ki a fény. Az arcok tipikusak s kedvesek, szeretjük őket, — nincs közöttük egy se, a ki valaha, egy pillanatra is ne mert volna bátran szembenézni bárkivel. A mosolygásukban milyen eszes, milyen jóindulatú a dévajság, a mint az a három alak hallgatja a lakodalomra hívó rigmust; az asszony előrehajlik, kíváncsi is a szép szóra, de meg édes emlékek is jutnak eszébe saját nász a idejéből; a leánya is mosolyogva ügyeli s úgy repes a lelke, hisz az ő napján is így lesz majd! Az apjuk pedig, az is szereti hallani s mintha mondaná: no csak iparkodjatok fiaim az embersorba!...

A kép megkomponálásában, az alakok térbehelyezésében is teljes készségű a művész egyénisége. E tekintetben mi itt látjuk már egészen a nagy mestert. Helyezzük csak e mellé a kép mellé a «*Krisztus Pilátus előtt*» című képét s hasonlítsuk össze őket: a kemence előtt ülő családból kifejlődött a trónoló Pilátus és környezete, abból a méltóságos parasztlegényből pedig, ki lakodalmat hirdet s a kiben Munkácsy annyi művészi szeretettel becsüli meg a maga népét, abból lett az emberiség üdvét hirdető Messiás. A poétikus kis falusi esetből: a világhistória legfelségesebb jelenete. És ha folytatni akarjuk az összehasonlítást e két kép között, megtaláljuk az elsőben a «*Krisztus-Pilátus*» minden kvalitásának az alapját, mint a hogy egy kis népmesében együtt vannak a nemzet époszának összes elemei, —

Aquarel. *Fasor.*

ha szabad fesztelenebbül áttennünk a hasonlatunkat: az első egy görög rhapszód éneke, a másik a Homérosz hőskölteménye, melyben együtt van a görög nemzet minden poézise s mégis az egész emberiség képe.

Nyilt, bízó, boldog lélek, mely fogamzásra tárva a legnagyobb szüzséknek, krőzus fantázia, szűz munkakedv és dologbíró erő, csalhatatlan szem, mesés színérzék s mindezekhez engedelmes kéz: ezt vallja Munkácsyról ez a képe.

Tekintsünk most kissé a műhelyébe. A koloritja, — mely eddig csapongó volt s bár gyakran szerencsés, de bizonytalan, — egységesedik, a nélkül, hogy mint később, egy időre, a düsseldorfi iskola hatása alatt, monotonná válnék. Fontos dolog ez; egy morzsányi szép kék színecske olyan képen, melynek a színegy-

sége például narancs, tönkreteheti az egész festmény színharmóniáját. Innen van az, hogy az olyan képek, melyeknek koloritjába valami diszkordancia csúszott, metszeten, fehér-feketében sokkal jobban hatnak, mint eredetiben: az árnyék-világosság (chiaroscuro) zavartalan harmóniában érvényesül. A Munkácsy egy-két túlsebesen készült, családi jeleneteket ábrázoló képein is megesett biz ez, hamarébb hordta el azokat párisi műtermében a képkereskedő, semhogy ő pihent szemmel,

A Parc-Monceau-ban.

aláírás előtt még egyszer áttekinthette volna. Ezen képei rézkarcokban hibátlanabbul hatnak, mint keretjeikből.

De ez az egységre törekvése a koloritban, korántsem akadályozza, hogy teljes bravúrral oldjon meg egy-egy színteknikai kérdést. Az a háttérben nyitott ajtó s a rajta beáradó világosság például, egy csomó érdekes effektust kínál megoldásra. Maga a teljes világítás elé állított főalak, a milyen biztosságot követel a körvonalaiban, olyan gondos tanulmányt kíván a színeiben. És a baloldali sarok

félhomálya is kényes föladat, hogy zökkenés nélkül álljon meg a kemencén rezgő erős fénynyel egy vásznon.

Vannak hiányosságai is a kezelésnek. Hiszen Munkácsy úgyszólva mind maga keresi meg s maga fedezi fel művészetének a törvényeit, (nem is igen vesszük azoknak hasznát, a melyeket készen kapunk), — ezt látjuk az ecsetkezelés egyenlőtlenségeiben. Néhol túlságos bőven rakja a festéket, másütt meg keveset használ, alig takarja a vásznat. Ecsetvonásai nem símulnak még mindíg kifejezően az ábrázolt tárgyak anyagához. (A touche nem csupán a művész egyéniségét jellemzi, nagyon fontos a szerepe az ábrázolt dolgok individualitásának a kifejezésében is.) A szövetek, például a guba, az asszony köntöse kemény, de a fehérneműek, kivált a legény patyolat ingújja olyan puha, valódi, akár a *Milton* -ban a fehér szövetek. Erélye is kalandos, fegyelmezetlen, ha heve ragadja. Az egyszerűség nem teljes, kissé érzik (például a kemence padkára vetett guba redőiben) az akadémiailag statuált pittoreszk keresésének a hatása. És mintha szűk volna a kép baloldala, ott a légtávlat is gyengébb, az alakok ragadnak, nem állanak kellően térben.

Érdekes apróság, hogy Munkácsy gyakran kénytelen volt hozzátoldani vásznainak baloldali részéhez; nem csak a színvázlatain, de magukon a képeken is rendesen teltebb lett a baloldal munkaközben, semmint eredetileg tervezte. Nem mintha készületlenül fogott volna munkához, sőt ellenkezőleg: a milyen ötletszerűen, villámgyorsan támadtak az ideái, olyan lelkiismeretes gonddal végezte a kidolgozást. A legnagyobb alkotásait is szinte egyszerre készen látta az ideafogamzás pillanatában s néhány vonással papirosra vetette, néha beszélgetés közben, néha ebéd után, az asztal mellett, néha nem is otthon, hanem a hol éppen volt, — de azután minden részletet aprólékosan tanulmányozott, kivált eleinte.

A *Lakodalmi hivogatók* főalakjainak a rajzvázlata rajznak is nagybecsű munka, művészünk modorát is hódolatraméltóan jellemzi. Az invenció és a kivitel nem is működhetik egyenlően szerencsés eredménynyel ugyanazon időben, hanem külön-külön kell végeznie a maga dolgát mindeniknek; az invenció különben is, kivált a zseniknél, olyan rohamosan, olyan elsodró dúsan ontja hullámait, mint a zsilipeket tépő áradat, — a kivitel pedig már a festő segédanyagokhoz, színekhez, keveréshez, ecsetekhez, száradáshoz kötött munkájának természeténél fogva is, rendszeres — és hogy folytassuk az iménti hasonlatot, — zsilipeket építő munka. Így dolgozott Munkácsy s ha végig járjuk a londoni, a párisi, németalföldi s olaszországi múzeumok rajzgyűjteményeit, láthatjuk, hogy így dolgoztak mindazok az óriások, kik társai néki a művészetek históriájában.

A *Lakodalmi hivogatók* -at nem az olmützi, hanem egy brünni műkereskedő vásárolta meg nyolcszáz forintért már akkor, mikor még jóformán meg se száradt. A brünni műkereskedőtől egy bécsi képárushoz került. Ez az első képe, mely külföldön is feltünést keltett.

Müncheni tartózkodása folyamán dolgozott ő egyéb, kisebb szabású képeken is. Münchenben készült a *Falu kútja* , eleven, fecsegő leány csoportjával; a

Befordultam a konyhára, Petőfi dalához, mely a Hazánk és Külföld -ben (1868. 169. l.) és a *Honvéd újoncozás*, mely a Honvéd Album -ban jelent meg. Ebből a korszakból való egy érdekes kezelésű rajza: *Hadi foglyok.* (A szabadságharc korából), mely az Országos Magyar Képzőművészeti Társaság tulajdona.

XXVII.

1868 június havában hagyja el Münchent Munkácsy s hazajön Pestre, azzal a szándékkal, hogy már most csakugyan nem fog tágítani és nem nyugszik addig, míg Knaus közelébe nem jutott.

Természetesen Ligetihez fordult első sorban, ki azzal a leverő hírrel fogadta, hogy bajos lesz Pesten vevőt találni a *Szénás szekér* -re, mert a tárlaton nem igen tetszett. Oly széles modorban volt festve, — írja Ligeti, — a mit nálunk akkor még mázolásnak neveztek.

Ligeti azonban talált gazdát a képnek mégis, Zichy Rezső gróf vásárolta meg 400 forintért, Munkácsy nagy örömére. Mert hát persze üres zsebbel érkezett ekkor is Pestre. A *Lakodalmi hivogatók* árából fedezte müncheni tartózkodásának költségeit, búcsuzni is kellett a fiúktól, meg az útra is sok elment. Különben se tudott bánni a pénzzel soha, akkor se, mikor ilyen bajosan jutott a garashoz, akkor se, mikor milliókat keresett. Ha egy régi szép színes szövetet vittek a párisi palotájába s megtetszett neki, annyit kérhetett érte a brocanteur, a mennyit akart, — ha akadt nála annyi, odaadta érte. Volt is híre a párisi műkereskedők között; búcsut jártak hozzá, míg végre felesége ki nem adta az utasítást a kapusnak, hogy a műterembe semmiféle csudakereskedőt fel nem szabad ereszteni. Párisi palotája berendezésének a pénzértéke meghaladja a milliót, de azzal, a mit túlfizetett, kiadott rá legalább másfelet. Saját magára alig költött; mikor künt élt Neuillyben, a *Honfoglalás* számára épített műtermében dolgozva, a napi ellátása nem került tíz frankba. Egy-egy nyakkendőnek vagy új kabátnak úgy tudott örvendeni, mint egy diák s tanúja voltam, hogy egy elgurult ezüst frank után elkeresgélt napokig, — máskor meg száz frankos bankót nyomott az Odéon előtt egy öreg ember markába, a ki nem koldult, de olyan kimerűlten, olyan elhagyatottan üldögélt ott a lépcsőn az apró-szemű őszi esőben, mint a favágó, a ki nem bírja már vállára emelni a gallyakat, de a halált is hasztalan várja. Hogy hasonlít szegény az egyik zsidómhoz a Pilátusban... — szólt Munkácsy s aztán jutott csak eszébe, hogy már most vagy haza kell mennie pénzért, vagy pedig kölcsön kell kérni valakitől egy aranyat, mert a klubbjába igérkezett ebédre (a Volney-utcai klub tagja volt) és éppen csak az a százas volt nála. Nagy és kicsi pénz között nem igen tudott ő különbséget, mesésen keresett az ecsetjével, de tulajdonkép csak annyi fogalma volt a pénzről, hogy most van a zsebemben, most meg nincs... Mikor hasztalan keresgélte össze pénz után minden zsebét és a bibliotékát, — így hívta azt a rakás papirost, levelet, melylyel rendesen tömve voltak a belső zsebei s melyek közé úgy elrakta a ban-

kókat, a miket «az asszony» rábizott, hogy aztán alig találta, — olyankor búsult egy-egy kicsit és felsóhajtott: «Isten tudja mi lesz már megint belőlem!...» Az a naív gyerek maradt ő, a ki az öreg Jánosnak odaadta egy tallérért az ezüst evőeszközeit, a tallért meg boldogan cserélte el a piros kendőért. Mindíg kellett valaki melléje, a ki az ilyen dolgait igazítsa. Ebben az időben a jó Ligeti viselt rá gondot s maga beszéli a következő esetet, jellemzésére annak, hogy Munkácsy, pénzügyeinek elintézésében milyen gondatlan volt.

A közoktatásügyi magyar királyi minisztérium jegyzőkönyve szerint: «Második, ismét utazási segélyét Munkácsy Mihály az 1868. évi augusztus 14-én 13,267. szám alatt kelt vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelettel hivatalból kapta . Tehát a nélkül, hogy folyamodott volna érte. A tény az, hogy Munkácsy elfelejtett idejében folyamodni a stipendiumért s ezt Ligeti csak akkor tudta meg, mikor már a folyamodások benyújtásának határideje lejárt. Ligeti erre személyesen kereste föl a kultuszminisztert, báró Eötvös Józsefet, hogy előadja, milyen csapás az Munkácsyra nézve, a mi történt, elmulasztván folyamodványát idejére benyújtani és kivált most, midőn végre Knaus mellé, Düsseldorfba juthatna, a mi az ő legfőbb óhajtása, most valóban végzetessé válhatik reá nézve, ha stipendiumhoz nem segíti a miniszter. Eötvös, sajnálattal, de azt felelte, hogy most már késő, nem segíthet, mert a folyó évi budget már ki van merítve. Viszont megigérte, hogy a következő esztendőben lesz majd gondja Munkácsyra. Ligeti nem tágított. Kegyelmes uram , — kezdte kérését újból, — hátha a magasra törő lelkesedést és a munkakedvet az egy évi nélkülözés elöli benne és félek, hogy excellenciádnak aligha lesz egyhamar alkalma jótéteményét ily kiváló tehetség fejlesztésére fordítani. Végre is engedett a miniszter s így felelt: No legyen meg tehát! Én neki, a magam felelősségére, ismét nyolcszáz forintot utalványozok a jövő évi budget terhére .

Színvázlat egy arcképhez.

És így is cselekedett, kijelentvén, hogy az esetre, ha az a fiatal ember be nem váltaná a hozzá fűzött reményeket, ő a saját zsebéből téríti meg az állam pénzét . De erre nem került sor s az az egyszerű levél, melylyel tizennégy év multán a néhai nagy magyar író és miniszter özvegye üdvözölte a *Krisztus Pilátus*

ECCE HOMO

előtt» alkotóját, mintha csakugyan annak a nyugtázó kézszorítása lett volna, ki egykor a fiatal művésznek hitelezett. Íme a levél:

Tisztelt Munkácsy úr!

«Kitünő emberek nem állhatnak egymás mellett anélkül, hogy kezet ne fogjanak egymással.»

Ezt írta boldogult férjem a «Gondolatai»-ban. A sors megtagadta tőle azt az örömet, hogy Önnel, kiért már évekkel ezelőtt lelkesedett, kezet szoríthasson azon percben, midőn az egész haza dicsőíti az Ön nagy művét.

Engedje meg hát nekem, hogy mintegy szellemi üdvözletül megküldjem munkáinak e kötetét. Fogadja el az Ő emlékeül s fogadja el egyszersmind, kérem, szerény, de igen őszinte hódolatom kifejezését is.

Budapest, 1882. márc. 9.

Eötvös József özvegye.

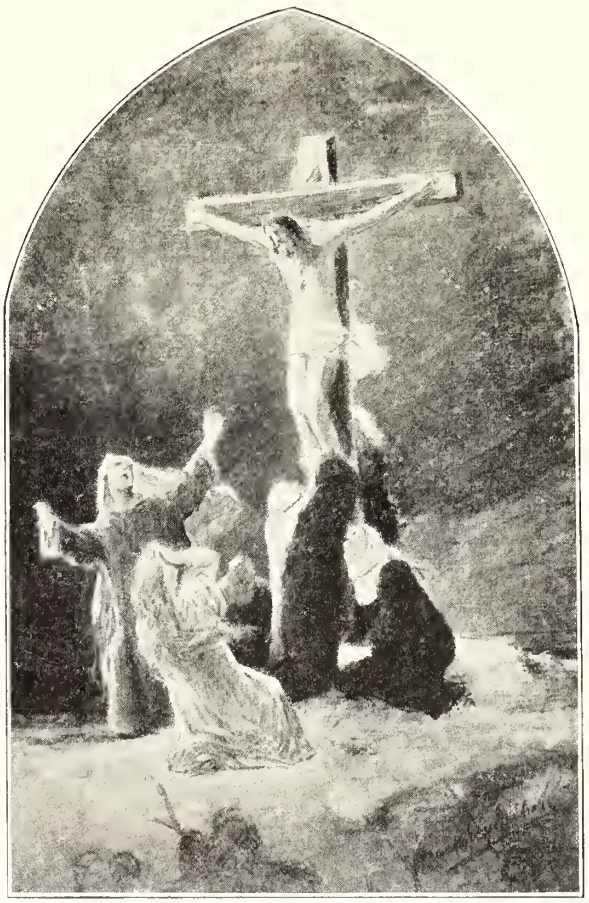

Pasztel. *Szent asszonyok a keresztfánál.*
Tanulmány a «Kálvárián»-hoz.

Ligeti írt volt Knausnak is, de mielőtt a düsseldorfi művész várva-várt válasza megérkezett volna, Munkácsy lehozatta Bécsből a «*Lakodalmi hivogatók*»-at, hogy a pesti műtárlaton is bemutassa. A képet két hétre engedte csak át a bécsi műkereskedő, ez a két hét elegendő volt azonban arra, hogy megtekintsék azok, kik Munkácsy tehetsége iránt érdeklődéssel viseltettek.

Andrássy Gyula gróf is ekkor kezdett érdeklődni iránta s később vásárolt is tőle; Munkácsy «*Szárazmalom*» című képe a gróf Andrássy család birtokában van, egy kisebbszerű portréval együtt; a gróf koporsója fölé pedig, a családi sírbolt kápolnájába, 1894-ben festette a nagyszabású oltárképet: «*Szent Asszonyok a keresztfánál*», a grófi család harmincezer frankos megrendelésére. Ugyanez a kép áll, kissebb kivitelben, Munkácsyné térdeplője fölött, Munkácsy párisi palotájában.

Ligeti ajánló levelére 1868. augusztus 8-án érkezett meg Knaus válasza. «Was nun Deinen jungen Freund und Schützling betrifft» — írja a düsseldorfi mester, — «welcher hieher nach Düsseldorf zu kommen beabsichtigt, so verspreche ich Dir gerne ihm, wo ich kann, förderlich zu sein; ich bin zwar nicht

in der Lage einen Schüler annehmen zu können, es soll ihm so weit meine Zeit es erlaubt, mein Rath bei seinem Bestreben nicht fehlen».

Midőn Ligeti közölte Munkácsyval ezt a jó hírt, az csak úgy tombolt végtelen örömében és miután a stipendiuma ügyét is szerencsésen eligazította Ligeti, csak éppen búcsuzni ment haza nagybátyjához s aztán indulni akart rögtön. Azonban mégis belételt egy jó hónap, míg útra kelhetett. Ez az idő se veszett el haszontalanul, vázlatkönyveibe sok becses kis adatot gyűjtött és ötletet jegyzett. A «*Siralomház*» első ötletét is ekkor kapta, még pedig Jankó János említette neki egy ízben, hogy milyen érdekes képet lehetne «kanyaríntani» a siralomházba ültetett betyárról!

XXVIII.

Munkácsy Mihály 1870.

1868. októberének első felében utazott Düsseldorfba.

Düsseldorf, a rajna-parti München, egyike a legszebb fekvésű városoknak s természetes, hogy a festők szívesen telepszenek meg benne. Művész-kolóniája ebben az időben szinte olyan népes volt, mint a müncheni; az élet olcsó, patriarkális, a vidék gyönyörű, a nép szelíd és barátságos; az úgynevezett «düsseldorfi iskola» pedig vonzotta azokat, kik a pathetikus müncheni stílusnál inkább vágytak az egyszerűbb, természethívebb felé, kik a klasszikusan «tökéletes» merevségeinél többre becsülték a néha ugyan alant járó, de szabad mozgású, jellemzés-hűségre törekvő zsánert.

A düsseldorfiak az «igazság»-ot keresték a művészetben, a mitől nincs okunk ezúttal se megdöbbenni, mert hiszen az ilyen nagyokat kongó jelszavak sohase jelentenek többet, mint a mennyit egy szó ér, akármekkora szó legyen. Mint akár a klasszikusok, a romantikusok, a naturalisták vagy akár az impresszionisták «igazság»-a, a düsseldorfiak «igazság»-a is csak elmélet volt s annyit ért, mint minden elmélet: egy-egy zseniális művész teremtő ereje nyomán botorkáló mesteremberek vergődése az «iskola» mindíg, kik a formákba kapaszkodnak, azt esztergályozzák iszonyú gonddal, roppant tökéletessé s egyre üresebbé. A düsseldorfi igazságból is, mihelyt iskolává nyomorodott, így lett valami limonádé ízű, regényeskedő szentimentalizmus, mely tragikus homályban, sötét, komor színekben, világháborító viharra tornyosuló súlyos fekete felhők alatt adja — a libalopó cigányt.

Munkácsy színeit is fenyegette ez a német melankólia és hosszasan küzködött, míg végre ebben is megtalálta önállóságát. Rajongott Knausért s eleinte külsőségeiben is hatása alatt volt Düsseldorfban, midőn pedig szabadulni igyekezett, maga Knaus kedvetlenítette el, nem bízva a saját egyéniségét kereső fiatal művészben.

Az igaz, hogy tévedését a befejezett *Siralomház* előtt menten bevallotta. Általában véve azonban, Munkácsyra lágyítólag hatott Düsseldorf s egyénisége, éppen a korlátlan rajongás révén, melylyel Knaus iránt viseltetett, komoly veszedelemben forgott.

Knaus (sz. 1829.) hatalmas jellemző ereje volt Munkácsyra a legüdvösebb befolyással, felfogásbeli egyszerűségét is szerencsésen nevelte, de bizony a német paraszt-zsáner mestere kissé alantjáró szellem volt s magasabb tartalmú koncepciókra hiányzott talentumából a fogékonyság. Az ő higgadt, csöndes mosolyú temperamentuma nem talált a Munkácsy erőszakos, megrázó hangulataihoz, de talán éppen azzal erősítette, hogy gátolta s azzal használt neki, hogy tekintélye súlyával visszavisszaszorítván őt, tartalmában tisztította, iszapját leülepedésre kényszerítette. Főként teknikájának befejezettségét bámulta sóvárogva Munkácsy s az egész düsseldorfi iskola. Többé-kevésbbé az egész kolónia Knaus hatása alatt állott e tekintetben, lesték minden ecsetvonását s modora törvényeket szabott.

Knaus szivesen fogadta Munkácsyt, kit jószerencséje ezúttal is követett.

Düsseldorfi levelei az első hónapokban tele vannak hódolattal Knaus iránt. Megismerkedik Vautier Benjáminnal (sz. 1829.) s tőle is tanul. Természetesen Vautier is, a sváb és rajnai népélet jókedvű zsánerfestője, a zsáner felé bíztatja őt s itt készített első tájképei után (*Aratáskor* , *Viharos tájkép* , *Szárazmalom*) megfesti az *Ásítozó szuszterinas* -t. Düsseldorf szép fekvése, a gyönyörű vidék hatása alatt tájképeket is próbál s bár ezt a műfajt soha se tekintette igazi alkotásnak, néhány remek tájképet festett.

Munkácsy azonban hovatovább mind kevésbé volt megelégedve magával. Érezte, hogy kezdi veszíteni az önállóságát s alakjai idegenekké lesznek.

„Dolgoztam én szakadatlanul — beszélte nekünk egy ízben, — de nem szerettem azt, a mit csináltam. Mikor a palettát a kezembe vettem, nem ment a munka olyan igazán, mint régebben, mikor még kevesebbet tudtam, de azt hittem, hogy isten tudja micsoda remekmű lesz abból, a mit éppen csináltam. Éreztem, hogy csak vásári portékát csinálok, a mit más is meg tudna festeni. Rossz kedvem volt. Azt hittem, most sül majd ki, hogy elfogyott a szufla s többre már nem telik. Szerettem volna levakarni másnap, a mit előttevaló nap festettem, hiszen olyat láttam én másnál is. Töprengtem, hogy mi lesz már belőlem... Úgy járkáltam egyik műteremből a másikba, mintha elvesztettem volna valahol valamit s azt keresgélném. Minden héten más modorba zökkentem, ma az egyik piktort utánoztam, másnap meg a másikat. Szólni se mertem arról senkinek, hogy mi bajom, de olyan szerencsétlenül éreztem magam, mint egy kivert kutya."

Ekkor ötlött eszébe a *Siralomház*.

Elkészítette a vázlatát s a rajzot megmutatta Knausnak. Knaus azonban egész ridegen azt tanácsolta neki, hogy ne fecsérelje az idejét ilyen vakmerő, erejét túlhaladó dologra, hanem csak folytassa szép nyugodtan és rendszeresen a tanulmányait.

Ekkor írt Bécsbe, Engel barátjának egy elkeseredett levelet, melyben panasz, szomorúság, harag, rajongás, lelkesültség, de meg nem rendíthető erős akarat, remény

és meggyőződés van kifejezve: — «majd megmutatom annak a németnek, hogy én azt a képet mégis megfestem és lesz belőle kép»!

Március elején fogott a festéshez, lázasan, csak annak élve. Négyszer kezdte teljesen újra, mert hisz az idea tisztán állott előtte, de a kivitellel nem volt megelégedve, «folyton a más munkájához hasonlított». Júliusban panaszkodik Ligetinek, hogy a pénze már nagyon fogytán van, mert csak a modelek két forintjába kerülnek naponta s miután időközben harmadszor is folyamodott stipendiumért és a kormány utalványozott is neki hatszáz forintot, kéri Ligetit, hogy az Isten szerel-

Erdőtisztáson.

mére, küldje a pénzt minél előbb. Ugyanekkor két kis tájképet küldött a pesti tárlatra, az egyiket gróf Andrássy Gyula vásárolta meg.

Midőn a kép, ezúttal ötödször kezdve, alá volt festve, azt írja Engelnek: «Barátom, a *Siralomház* alá van festve. Az apró festőknek nagyon tetszik. Tegnap Vautier volt nálam és elismerőleg nyilatkozott, azt mondván, ha színben is oly hatásos lesz, gratulálni fog e képemhez.» Néhány hét multán ezt írja: «Pajtás, búcsut járnak hozzám a piktorok, persze ők még *Siralomházat* nem láttak, hát nekik nagyon tetszik. Mindenütt sokat beszélnek e képemről, no de igyekszem is

úgy megcsinálni, hogy Knausnak is tessék, ki most nincs Düsseldorfban. De szeretném ha látnád! Majd elküldöm a fotografiáját.

Szeptember 30-án írja Ligetinek, hogy a stipendium hatszáz forintját nem kapta ugyan még meg, (akkor már útban volt hozzá), de hogy Ligeti úr ekkorig nem járt volna el benne, azt ugyan nekem hiába beszéli akárki, még magának Ligeti úrnak sem hinném, tudva, hogy értesülve van rendkívüli állapotom felől... Bizony furcsa is az, mikor az ember nem érez a zsebében egy veszett krajcárt sem. A mint én voltam az elmult néhány napon át. Csak voltam, mondom, de volnék ám még most is, ha be nem teljesül rajtam azon jó közmondás, hogy a segítség mindíg ottan van legközelebb, hol a veszély legnagyobb. Midőn zavarban voltam, mindíg arra gondoltam, hogy most már rosszabb nem lehet. Minthogy pedig a természetben megállapodás nem létezik, ergo sorsomnak csak jobbra lehet fordulnia, és ez a gondolat mindíg valami kedves sejtelemmel töltötte be aggályos lelkemet. És csakugyan egy szép péntek napon, éppen azon, a melynek reggelén szép 26 talléros számlát kaptam a festékkereskedőtől (a mi azonban jó kedvemben legkevésbbé sem háborított), bekopogtat a műterembe valaki. A herein szóra benyit egy kerek emberke; rokonszenves alakja, mint egy vígasztaló angyal, tünt föl előttem. Először angolul szólított meg, de látva, hogy nem sejtek hozzá, németül mondta, hogy atelieremet akarja megnézni, mert hallotta, hogy egy nagyobb képet festek, s szavai végeztével már munkában levő képem előtt állott.... Hosszú néma csend állott be... Arcáról nem bírtam leolvasni, micsoda hatást tesz rá a képem, végre megnyílnak ajkai, kérdé, hogy mennyiért engedném neki a képet? Képzelheti, mennyire meglepett ez a kérdés és mennyire zavarba hozott, miután még soha sem gondoltam az árának meghatározására. Anglusom azonban olyan arccal állott előttem, a miről a legkomolyabb vevő szándékot olvastam le. Egy pár percnyi gondolkodás után feleltem tehát — mondván — tízezer frank. — Ismét néma csend... Nem bírtam leolvasni arcáról semmit, mígnem azt kérdezte, hogy mikor lesz kész és mennyi előleget kérek rá? — Nem hittem füleimnek!.. Megtapogattam magam, hogy álom-e vagy való — és úgy találtam, csakugyan való, miszerint a 10,000 frankból egy garast sem alkudva le, hanem kivéve tárcáját, 100 tallért adott azon

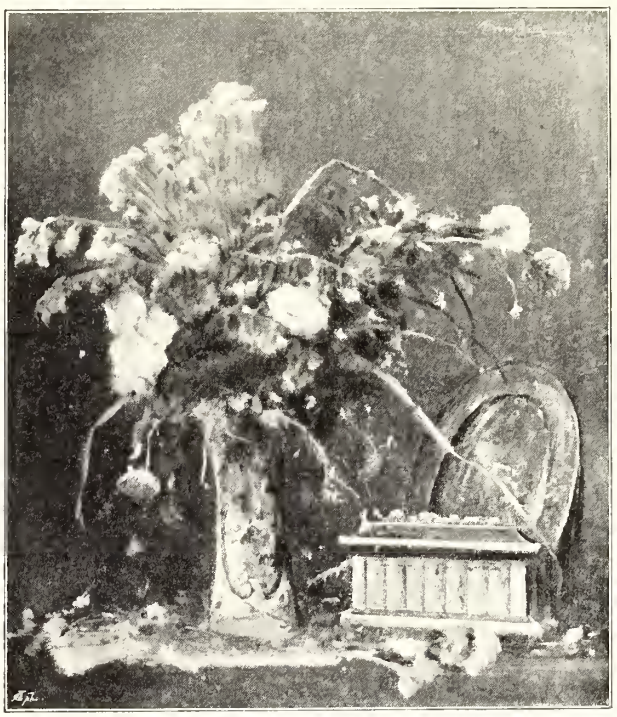

Nyár.

megjegyzéssel, hogy az előlegül kért még 200 tallért, legközelebb Párisból küldi meg, hová most utazik. — Ez a hír bizonyára Ligeti urat is kedvesen lepi meg stb.»

Október tizenharmadikán értesíti Ligetit, hogy stipendiumát megkapta és köszönetet mond fáradozásáért. Ugyanakkor írja: «Kezd nem rosszul menni a dolgom. Annak a hírére, hogy képemet oly jól eladtam, az itteni műkereskedők nem tudnak eléggé nyájasok lenni.»

«Kész a képem», — írja később Engelnek, — «kész a *Siralomház!* Tegnap bekopogtatott hozzám Knaus, az én kis műteremnek alig nevezhető szobámba, odaált a stafelej elé és nézte, sokáig nézte a *Siralomházat.* Azután izgatottan felém fordult, hevesen megszorította kezemet és bocsánatot kért tőlem, hogy rajzom bemutatásakor oly kicsinylőleg nyilatkozott velem szemben. Gratulál és azt tanácsolja, hogy küldjem el a párisi kiállításba — ilyen képet mostanában senki sem festett. Ki vagyok békülve a sorsommal, de csak azért, hogy az a nagy német bocsánatot kért tőlem. De büszke is vagyok az ő birálatára. Jövő héten küldöm Párisba.»

November végén kelt levelében a következőket írja Ligetinek: «Íme én is megszólalhatok ismét, még pedig azon tudattal, hogy az ön protektori és atyai szívének örömöt okozok a következő sorokkal. Képem valahára kész lett s a tűzpróbán már keresztül is ment, a mennyiben Vautiernek egy képével külön volt kiállítva s annyira tetszett, hogy bizony-bizony nem hittem volna s csak azt sajnálom, hogy már el van adva, mert most sokkal jobban eladhattam volna, a kölni múzeum számára, honnan két ízben is kaptam fölhívást. Ma indítom képemet útnak Páris felé, hová valószinűleg egy pár hónap mulva magam is követni szándékozom. Noha itt valóban jól kezd menni dolgom. A mióta képem ki volt állítva, az egész környezetem megváltozott, büszke professorok a legnyájasabban üdvözölnek . . . Különben az ilyféléket ismeri ön».

1870 április harmadikán értesíti Ligetit, hogy a képért, éppen a becsomagolás előtt, huszezer frankot igért egy angol, de minthogy az már akkor el volt adva, rendelt hát egy hasonló nagyságú képet huszezer frankért. «Istók bizony» — írja Munkácsy, — «majdnem restellem megírni, mert attól félek, füllentésnek fogja találni, hanem akár hiszi, akár nem, úgy van».

1870 május huszadikán pedig ezt írja:

«Most vettem Párisból egy sürgönyt, mely tudatja, hogy a jury képemnek odaítélte az arany medáliumok egyikét, s tudván, hogy a hír senkit jobban meg nem örvendeztet, mint az én pátronusomat, tehát siettem azt vele tudatni».

XXIX.

A bolthajtásos komor helyiség félhomályában, fehér terítővel borított asztal mellett ül a halálraítélt betyár. Súlyos bilincs a lábán. Az imádságos könyvet elrúgta maga elől.

Rémült arcú gyerekek, kíváncsi asszonyok állanak előtte. Egy vénasszony jajgat: Istenkém! Istenkém!... és látni se akarja, de azért eljött, hogy megnézze. Ott az a fiatal anya is már, karján a csecsszopó gyermekkel, a ki szánakozva nézi majd a halálra hurcolt Messiást is. A Messiást megmutatja a kicsinyének, míg erre a boldogtalanra csak maga vet egy félig vádoló, félig szánakozó pillantást s gyermekét úgy öleli előle, mintha féltené, hogy rá talál tekinteni az az elkárhozott. A harmadik asszony, kosárral a karján, alig mert bejönni, menne is már, de nem ereszti az, a mitől borzad. A katonaviselt marcona kovács csak úgy félvállról tekint rá; látott ő már különb sort is ennél, hanem azért kiveszi mégis egy pillanatra a kurtaszárú makrapipát a szájából s ott az arcán a gondolata, hogy: — ez a regula testvér!... Egy fiatal parasztlegény lesütött fővel, meghatottan nézi, talán valami atyafiság is lehet köztük, tán egy jó szót is kívánna mondani néki, de azt a szót se találja, meg ott a szuronyos katona a halálraítélt mögött.

És a mi a betyár-romantikából megcsinálja a mély perspektívájú tragédiát, a mi a verembezuhant fenevad sorsa iránt irgalommal tölt el bennünket: az a két alak, ott jobbra, egészen közel hozzá, olyan közel, hogy egy ökölcsapással agyonzúzhatná őket. Egy asszony a sarokban, a fal felé fordulva zokog s bújna szegény a kőbe, sülyedne a föld alá szégyenében, — de mégis ott van, mellette van, mert az a bilincsekbe vert, kötélreítélt gonosztevő az ő embere, apja annak a csöpp jószágnak, a ki ott ácsorog mezítláb s az újját szopja. Hát velük mi lesz aztán?... Az asztal mellé cseréptányér van letéve a földre, egy-két irgalmas garas gyűlt is már bele a számukra.

Két gyertya között feszület áll az asztalon s a feszület előtt a betyár keze, még konokul ökölre szorítva, a tekintete még dacos, de már ott sápad rajta a kétségbeesés, szeme előtt kísért a halál s csak az ád erőt neki, hogy nézik... Ha majd elfogynak előle a nézők és magukra maradnak ők hárman, majd odaszól akkor az asszonyhoz, hogy: ne sírj már no!... És a gyereket is megcirógatja... És majd ha azok is elmennek, és majd ha nem látja, de senki, oda borul akkor majd ő is a feszület elé...

A nyitott ajtón dereng be némi szabad világosság, azt is megdézsmálja a külső folyosó fölé vert vasrács s a még eleven ember ravatalán égő két gyertya sápadt fénye küzködik a félhomálylyal. Milyen csönd van! És hogy hallja az ember annak a szerencsétlen asszonynak a fuldokló zokogását.

Az első magyar kép ez, mely műremek, magyar festőművésznek első maradandó becsű alkotása.

Vizsgáljuk előbb a kép tartalmát.

Jaj annak a festőnek, ki litteraturát csinál az ecsettel. Neki nem az alakjait, az akciók egymásutánját, a lélekküzdelmeket nyomon követő szavakkal, hanem formákban, színekben kell kifejeznie az ideáját; a festő alakjai nem mozdulnak, akciójukat, lelkiállapotukat csak egyetlen pillanatban adhatja vissza a vásznán, tehát az egész ábrázolt esetnek, alakjai mozdulatainak és lelkiállapotjainak éppen azt a pillanatát kell megkapnia, mely mindent egyszerre, egészen, egységesen kifejez és jellemez egyazon vásznon. A hely, az idő és a cselekvés egysége könyörtelenül kötelező a festőre nézve, de sőt úgy kell elénk állítania ezt az egyetlen pillanatát a jelennek, hogy lássuk a multat s tudjuk a jövőt is. Egyike volt ez mindenha a

A falu.
Részlet a Nemzeti Múzeumban lévő Siralomházból.

festő legbajosabb feladatainak, az antik művészet az akció-sorozatok egymásutánját adva bújt ki alóla, a görög festők — a mennyire Pausanias Periegesise után sejtjük s a cseréprajzok informálnak — nem tudták megoldani, a naiv középkor művészei pedig szintén sorozatokkal, sőt feliratos szalagokkal segítettek magukon. Ez az egyik főoka annak, hogy az antik művészetek a külső-szépnek, a formáknak kultuszát viszik tökélyre, a belső-szép, a tartalom után a középkor tapogatózik, míg végre lelket igazán csak a művészetek új-kora ad a formákba.

A *Siralomház* teljesen informál. Tudjuk az esetet: ez a nyers lelkű ember nagyokat vétett, rabolt, ölt, elfogták, elítélték, holnap akasztják. Arca, magatartása

Singer és Wolfner kiadása.

FLIRT

Sedelmeyer jogosításával.

jellemzi őt, környezete pedig az esetet. Családja gyászban, szégyenben és nyomorban marad utána. Az az elforduló asszony, a ki mégis ott van mellette s a gyermek: — a legmeghatóbb, legbeszédesebb festett jelenetek egyike. A falu nézi, megdöbbenve, szánakozva és ismerjük néhány bemutatott alakja után a falut is. Az eset hatása minden arcon jellemző s egyben jellemzi az alakokat egyenkint is.

Bár nem holmi arravaló ostyák a művészi formák, hogy többé-kevésbbé keserű erkölcsi vagy filozófiai labdacsokat takargasson beléjök a művész , de nincs

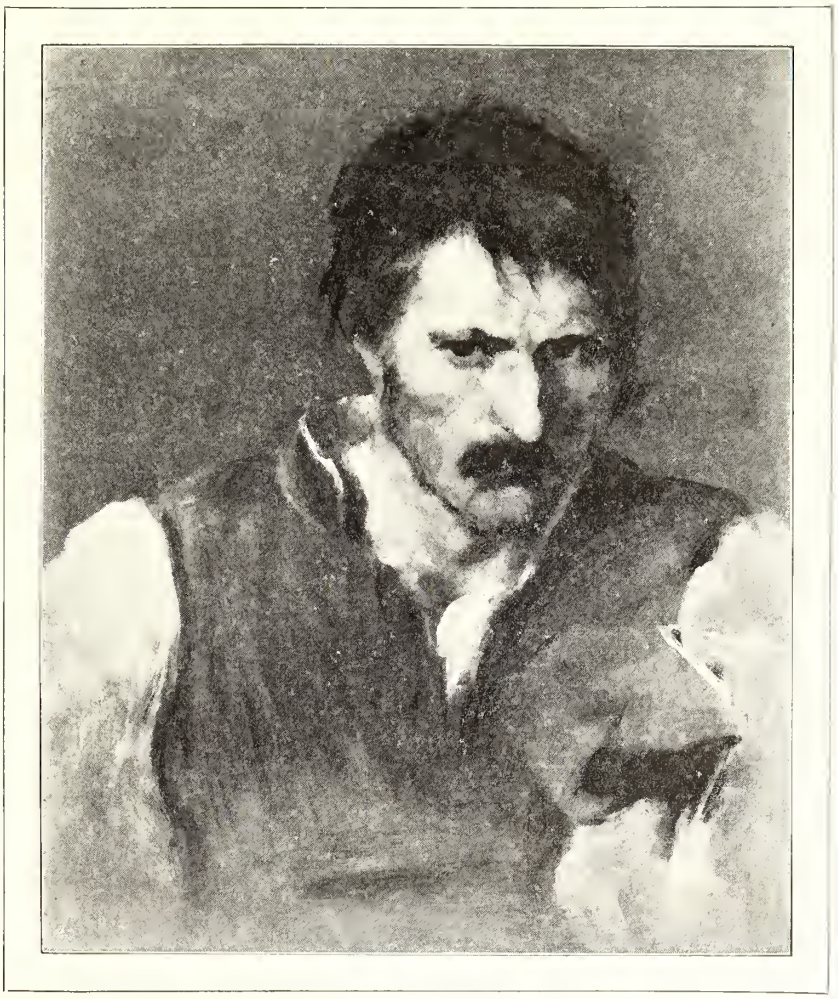

A halálraítélt.

műalkotás, melynek erkölcsi tartalma ne volna. Nincs l'art pour l'art. Minden igaz művészetben (sőt a három esztendős gyerekember próbálgatásaiban, az eszkimó iramszarvas agancsra karcolt ákombákomjaiban is, egy pásztor bicskafaragásában) él s kifejezésre jut a művész lelke, tudásának, érzésének és meghatottságának az arányában. A hogy az emelkedett lelkű ember él az alakjaiban s ítéletet mond róluk, úgy az aljas lelkű ember, festve az alakjait, beléjök fogja festeni saját lelkének az aljasságát, bármint iparkodjék objektív maradni, sőt ha sikerülne teljesen objektívnek maradnia, a mi lehetetlen, az objektívitása tanuskodnék ellene. Így van

ez az irodalom terén is; Flaubert Bovaryja, az objektívitás mesterműve, Flaubert egyéniségét jellemzi első sorban. Akár akarja, akár nem, a festőművész véleményt szuggerál tárgyáról alkotásában a nézőnek s egy bizonyos fajtájú filozófiával szolgál, annál érdekesebben, hogy mindezeknek magáévá tételében nemcsak sokkal több szabadságot hagy nézőjének mint például az író az olvasójának, de úgyszólva teremtő társává kényszeríti véleményének, erkölcsi ítéletének megformálása közben s nem csupán egy hangulattal, de gondolatokkal gazdagítja, melyekhez annál inkább ragaszkodik, bármilyenek legyenek azok, mert hisz alkotásukban közreműködvén, joggal a sajátjainak érzi őket.

Munkácsy e képén a legtisztultabb erkölcsi hatással szolgálván, értékben ennek megfelelő hangulatot involvál bennünk is, melyhez aztán viszont mi, egyéniségünk gazdagságának arányában keresünk formákat.

Ezt a képet csak magyar művész festhette meg így.

Kutatva maradandó becsének mélyebben fekvő okait, — kiegészítéseül annak, mit a *Lakodalmi hivogatók* kapcsán mondottunk s a nélkül, hogy átlépnők az író munkáját a festő alkotásaitól elválasztó határokat, melyek főként a festő kifejezésének módjában és eszközeinek természetében foglalvák, — ugyanazon elmélet kínálkozik aplikációra, melyet a mi Beöthy Zsoltunk szilárd logikával és hatalmas históriai intuícióval állít föl, az irodalmi maradandó alkotások törvényeit keresvén, Az az egész problema, melylyel az irodalmi elmélet foglalkozik, két kérdésre vihető vissza: miféle tényezők működnek közre az irodalmi művek keletkezésénél és az irodalmi műveknek micsoda tulajdonságai azok, miktől hosszabb és rövidebb életük függ? Hangsúlyozva a kidolgozás döntő súlyú értékét, a mi az irodalmi alkotásban is szinte olyan elsőrangú tényező, ugyanezt a két kérdést állíthatjuk föl egy festmény előtt, művészének egyéniségéről s invenciójáról, azaz tárgyának belső tartalmáról szólva.

Kétségtelen az, hogy a festő csakúgy mint az író, művét lelkének nemcsak sajátlag egyéni elemeivel, adományaival, tartalmával alkotja, hanem jelentékeny részük van az alkotásban valója ama elemeinek is, melyek voltakép egész nemzetének, egész korának, sőt a multnak vonásai. Minden irodalmi művet nem csak az egyén lelke alkot, hanem benne és általa nemzetének lelke, korának lelke s a hagyomány útján a mult nemzedékek lelke. A kapocs, mely bennünket a nagy írókhoz és műveikhez fűz, nemcsak a lángelménék vonzó ereje, hanem az is, a mi benne és bennünk mint egy nemzetnek, egy kornak, egy hagyománynak közös lelke él és hat. Arany költészete nemcsak az ő lelkének a mienktől tartalmára és mértékére nézve való különbözése által hat, hanem azzal is, hogy a mi magyarságunk, a mi törekvéseink, a mi kedves hagyományaink szintúgy élnek benne, mint bennünk s tisztább, mélyebb és erősebb kifejezésre jutnak. Mindez talál, áttéve Munkácsyra s művészetére, mindaddig, míg alkotásaiban az ő magyar erejéből táplálkozik, míg maradandó becsű műveket alkot.

A magyar irodalom összes maradandó becsű alkotásainak, a krónikásoktól

kezdve, Balassi Bálinton, Gvadányin keresztül Katonáig s Arany Jánosig, van egy olyan vonása, mely szuverénül jellemzi: — *az erős nemzeti érzés uralkoldása;* a fajszeretet, a nemzeti érdek s mindaz a mi vele összefügg, főként a magyarság féltése és megbecsülése nyomon kisérhető irodalmunkban elejétől máig s minden maradandó becsű alkotás a magyar természet, jellem és érzület találó kifejezése.

Ha szólhatnánk magyar művészet történetéről, — ezidáig csak arról lehet szó, hogy mi a művészetek története Magyarországban, — abban is ugyanezt konstatálhatnók s az lesz a magyar művészet, a melyben ezt fogjuk konstatálni, a mint hogy hasonlót tapasztalunk az összes nagy nemzeti művészetekben: Egyiptomtól kezdve, Asszírián, Babilonon, Görögországon, Etrurián, Rómán keresztül, valamint a középkori nemzetek művészetében, Spanyolországban, Itáliában, a Németalföldön, el egészen a századközépi angol művészetig, bár kapcsolatos hatásai alatt egymásnak a fejlődés külső formáiban, de midenha s mindenütt akkor teremtett maradandót a képzőművész, a mikor zseníjének a zamatja nemzeti. A németalföldi festészet története szolgál erre a legjellemzőbb példákkal. Milyen színtelen, kérészéletű erőlködés ott a művészek munkája mindaddig, míg az olasz Renaissance óriási idegen terhe alatt vergődik a festészet s milyen hatalmas, mihelyt haza talál, otthon marad és nemzetivé lesz. Vagy az egyiptomi művészet, — mely jellemző vonásainak pregnáns volta, keletkezésétől teljes lehanyatlásáig való áttekinthetősége által is a legbecsesebb művészethistóriai tanuságokkal kinálkozik, — milyen beteg és tucat az asszír és perzsa hódoltság idején, dekadens mindíg, valahányszor a nemzeti érzés satnyul, viszont virágzó, alkotó ereje teljében akkor van, mikor erős a nemzeti érzés és szabadon nyilvánul.

Ez a reveláló nemzeti érzés nyilvánul a *Siralomházban,* ez jellemzi Munkácsy összes maradandó becsű nagy alkotásait, ebből az erősségéből táplálkozik zseniális egyénisége a Jézus képek, a Milton alkotásaiban, melyek mindmegannyi nyomon kisérhető evolúciói úgy koncepció, mint felfogás és beállítás dolgában az ő magyar tárgyú képeinek, de a melyeken, a folytonos idegenben tartózkodás folyamán, ugyancsak nyomon követhető ennek a nemzeti érzésnek a vérszegényedése s vele arányban, valljuk ezt most be, mikor örökbecsű alkotásainak hosszú sora elé érkezik a *Siralomházzal:* a művész hanyatlása. Ez a reveláló nemzeti érzés az, mely hivatva van, hogy megadja karakterét a magyar művészetnek, ha majd lesz a műértő és műpártoló magyar közönség közreműködésével erős, egészséges nemzeti művészet. Addig, a hány *Siralomház*, külföldre kerül és ott marad vele vagy utána vándorol a művésze is.

A *Siralomház* tartalmának magaslatán áll kidolgozása is. A kidolgozásnak harmóniában kell lennie a kép tárgyával. Egy drámai jelenet más szín-összhangot, más világítást, sőt másnemű ecsetkezelést kíván, mint például egy szelíd idil. A kép színeinek összhatása, a tónusa ki kell hogy fejezze a kép tartalmának karakterét.*

* Montabert: «Traité de peinture».

Jó zenét hallva, egy-két perc elegendő, hogy teljesen tisztában legyünk az egész zenemű jellegével, — így, egy festményre pillantva, a nézőnek rögtön bele kell magát találnia a kép tárgyának a hangulatába, a színek összhatásának kell őt azonnal lelkiharmóniába helyeznie azzal, a mit a festő mutat neki vásznán. Ha a festő helyesen oldotta meg koloritjának a filozófiai részét, szóval azt, a mivel színeinek összhatásában tárgya karakterének tartozik: a festményére vetett első pillantásnak abba a hangulatba kell bennünket ringatnia, melynek előidézésére egész művével törekszik s a melyben, mielőtt jóformán még meg se különböztethettük az alakok és tárgyak formáit, mielőtt még kivehettük volna az egyes részletek jellegét, már úgyszólván tudjuk a képét, készen vagyunk, hogy megértsük és úgy, a mint ő kíván megértve lenni. Nem zavarja ez egy cseppet sem a kolorit individualitását. Rubens az az eredeti egyéniségű Rubens marad, Rembrandt is híven az a Rembrandt, kire azonnal ráismerünk, bár koloritjaik összhatása megannyiszor hűségesen alkalmazkodik tárgyaik tartalmának karakteréhez. Rubens párkái, a Medici-sorozatban, csakolyan originális Rubens alkotások, mint például a «Lajos születése» s a két kép tónusában mégis kifejezést nyer az a különbség, melyet a két képtárgy tartalmának különböző karaktere kívánt meg. Az «Asztalos család» és a «Vén filozófus» egyformán a legindividuálisabb Rembrandt alkotások s a különbség, melyet a két különböző képtárgy tartalmának karaktere megkiván, a színek összhatásában, gyönyörűen érvényesül rajtok és a nélkül, hogy kilépett volna Rembrandt, egy tapodtnyira bár, festői egyéniségéből. Delacroix, ki kétségkívül egyike volt a legnagyobb koloristáknak,* nem csupán arra törekszik, hogy palettájának ragyogó színei harmoniában legyenek képtárgya tartalmának karakterével, de festményeinek általános tónusa is mindannyiszor már előre jelzi azt: mielőtt még közelről szemügyre vehetnők egyes alakjait s akcióikat, szemünket már megkapta az egész képnek a megdöbbentő, komor vagy ünnepélyes jellege, melyben úgyszólva sűrítve van magának a képtárgynak a hatása.

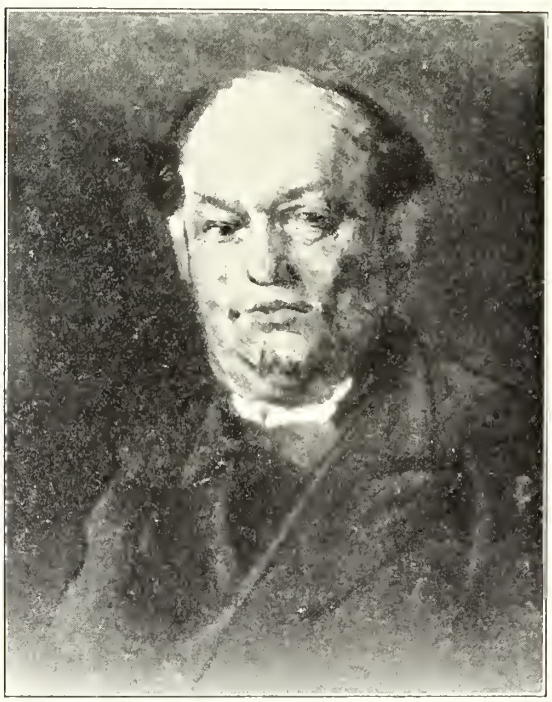

Reményi.

A *Siralomház* tartalmának karakterét remekül fejezi ki a kép sötét tónusa. A düsseldorfi teátrális sötétségekhez, Munkácsy megtalálta az illő tragédiát. Lehet, hogy éppen azon a réven jutott hozzá: a koloristák fantáziája a színeken keresztül

* Véron: «La Peinture».

Hadifoglyok.
A szabadságharc korából.

dolgozik, hogy úgy mondjuk, feketén vagy pirosan látja a tárgyát. Ő, ebben az időben a düsseldorfi tónusokban látott, feketén és ez szerencsésen talált sok küzködésen átment egyéniségének inkább szomorú alaphangulatával is.

Koloritja egyszerű, színekben nem pazar, valeurjei gondosak. Erő, csupa, csupa erő minden ecsetvonása.

A kolorit, — mely képes a kép tartalmának jellegét meghamisítani, a mint ez néha a szín-vakmerőségekben bujálkodó Rubensen s a ragyogó színekbe szerelmes velenceieken gyakorta megesik, — egyszerű, színekben nem pazar s olyan tömören fejezi ki azt, a mit mondani akar, mintha egyéb kifejezés nem is volna rá. Valeurjei gondosak, bár ő ezt később, a formákkal is törekedvén jellemzésre, elhanyagolja néha.

Számtalanszor vádolták azzal, hogy nem tud rajzolni. Rubens se tudott többet, de segített benne a rajzolón s a gondolkozón: a festő.[1] Ezért számtalanon vannak, kik elementáris lendületeiben nem képesek Rubenst követni. «Érzik, hogy valami kitörő fantázia repíti, de látni csak azt látják, a mi lefelé húzza, a közönségesbe, a túlságosan reálisba, látják a duzzadó izmokat, a dagadó s gyakran elhanyagolt formákat, a nehézkes típusokat, azt a sok-sok hust és vért. Azt nem veszik észre, hogy megvannak a formulái, van stílje, ideálja és hogy azok a magasabb rendű formulák, az a stíl, az az ideál a palettáján van.» Munkácsy csakúgy, mint a többi nagy koloristák: Rubens, Veronese, Tizian, Rembrandt, Giorgione, Tintoretto, Corregio, Delacroix, nem olyan középszerű rajzoló, mint ahogy mondogatják. A tény az, írja Véron, — kit a következőkben citálunk, — hogy nem a rajzra helyezik a fősúlyt, azaz jobban mondva, mindegyikök rajzában természetük lirizmusa érvényesül és olyan hatalmas függetlenséggel kezelik s alkotják a formákat, hogy ezen botránkozik meg a kalligrafisták tehetetlensége és tudatlansága. Nem volna bajos kimutatni, hogy bizonyos tekintetben s éppen a lényegesben, a koloristák rajza magasabb becsű azoknak a professzoroknak a rajzainál, kik hivatásszerűen hirdetik az egyedül üdvözítő rajzot. A koloristák reliefje, a «modelé» igazabb, élőbb és kétségtelen, hogy azok a hullámzó, el-elmosódó vonalak, melyekkel ők jelzik a kontúrokat, inkább kifejezik a természetet, mint azok az élesen kiváló merev vonalak, melyek szinte kimetszik a vászonból Ingresnek és iskolájának az alakjait. A rajz, Thoré jellemző meghatározása szerint, nem egyéb a festészetben, mint az ütem a zenében. Mi az ütem hang nélkül? Üresség, lehetetlenség. Az ütem a hang határa, így a rajz a szín kerete. Prudhonról mondták, hogy nem tudott rajzolni a szerencsétlen! A tény az, hogy nem úgy rajzolt, mint a versenytársai. Eljárása teljesen más volt s eredményeiben ugyancsak becsesebb. Míg David iskolája a külső vonalakat rajzolta, azt hivén, hogy az alakot adja, annak geometrikus vonalait adván, valami keretfélét, melyből hiányzik a belső valóság, — Prudhon rendesen a világosság és árnyék nagy masszáit rakta föl elébb s alakjainak a reliefjét dolgozta. A festészetben

[1] Fromantin: Les Maîtres d'autrefois .

a rajz maga nem is egyéb, mint a színezés differenciáinak az eredménye, az az ideális vonal, mely a színezett felületeket határolván, elválasztja őket egymástól. Ezeknek a színezett felületeknek a reliefjeit szintén csak a színek adják meg s ez az, a mit «modelé»-nek nevezünk: a színek s a világosság gyöngébb vagy erősebb volta domborítja ki és viszi hátrább az ábrázolt alakok egyes részeit.

Munkácsy eljárása is körülbelől ilyen volt. Legnagyobb vásznainak a rajzával végzett egy délután s inkább csak a kompozíciót jelezte néhány gyors szénvonással,

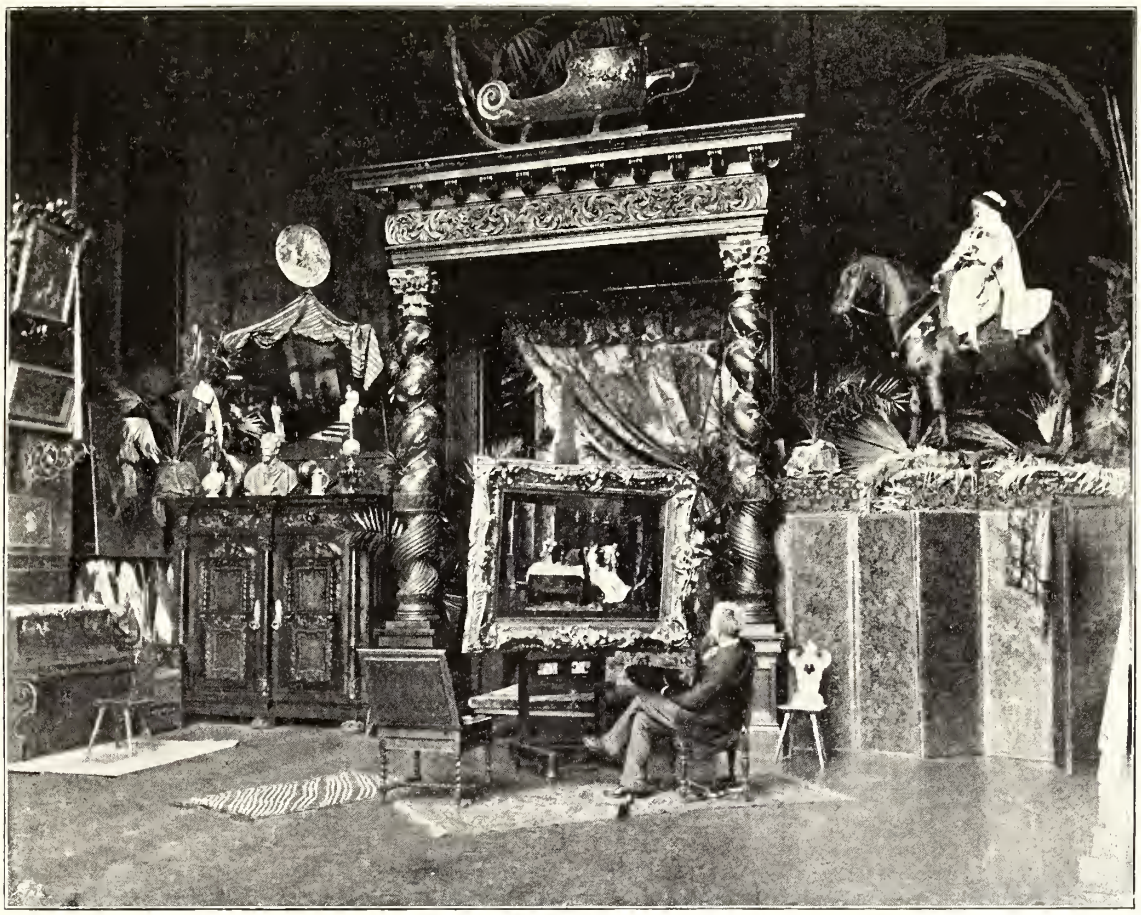

Munkácsy avenue-de-Villiersi műtermében, Párisban.

a mi nem zárta ki azonban azt, hogy egyes alakjairól gondos külön-külön színvázlatokat és tanulmányokat ne készített volna, melyek igen gyakran megannyi kis remekművek.

Egyes képein, mint ezen a *Siralomházon* s később is, körülbelől a nyolcvanas évekig, túlságosan bitümbe dolgozott, végtelen kárára az utókornak, mert ez a gyönyörű meleg tónusokat nyújtó festék, a milyen hálás fiatal korában, olyan alattomos és gonosz mikor megvénül. Nagyobb mennyiségben alkalmazva, nem szárad, nem hal meg, hogy az idő nemes patinája bevonhassa, hanem megöregszik s folyton élni akar, — színét veszti, ráncosodik, ha meleg van nyújtózkodik, s össszezsugo-

rodik, mihelyt fázik. A *Siralomházat* is megviselte már a bitüm, a «*Tépéscsinálók*» valósággal oda van s a «*Milton*» is szenved.

Munkácsy valami dús bitüm és okker keverékkel vonta be alapul a vásznát s abba dolgozott azután. A rajzot hol az ecsetnyelével, hol meg csak úgy az újjaival jelezte, néha pedig balkézzel, a karján fekvő paletta sarlójának hegyével, egész karból vonta nagy sebesen a kontúrokat. Arcképe, melyet tizenöt éve készült a flórenci Pitti galériának megfesteni a Mesterek arcképcsarnokába, ilyen primitív állapotban maradt. A flórenciek ismételt és ismételt felszólítására, végre hozzáfogott 1895. végén, hogy elkészítse. Lefényképeztette magát a választott pózban (ezt a képet adjuk a kötet elején), preparálta a vásznát a szokott bitüm és okker keverékkel, de persze óvatosabban alkalmazva a bitümöt, hanem a rajzvázlatnál tovább nem jutott. A vászon úgy maradt s rajta alakjának gyors körvonalai, néhány perc műve, az ecsetnyelével odavetve. A *Siralomház*-on is kapnak talán hibát Ingres hívei.

Ecsetkezelése, minden tekintetben teljes és hatalmasan egyéni, alkotásai hosszú során végig ilyen marad. Színeinek gazdagsága, előadásának epikai ereje és erejébe vetett nyugalma, lélekreveláló jellemzőképessége és stíljének ünnepélyes méltósága mellett, ecsetkezelésében kapjuk meg az ő zsenijének a jellegét. Touche-a csalhatatlan, mintha nem is a keze vinné az ecsetet, hanem a lelke, az érzései, a gondolatai csapnának vele a vászonra, azzal a tüzes, féktelen erélylyel, melylyel teremtő lázában dolgozott. És mikor gyöngéd, szelíd akar lenni, egy-egy kedves arcot vagy bájos, üdén rezgő színfoltot cirógatva, — megannyi szerelmes csókja az a lángésznek, csak a lehelet bírná olyan könnyűséggel a pelyhet, a hogy ilyenkor bánik az ecsettel. És soha sehol nyoma sincs habozásnak. A mit meghúzott, azt nem kell, lehetetlen is javítgatni, mintha más módja nem is volna több a kifejezésnek, csak az az egyetlen egy, az övé. Utánozni éppen olyan lehetetlen, mint még egyszer megcsinálni ugyanúgy. És minden alkotása megannyi rögtönzésként hat.

A *Siralomház*, mely a Nemzeti Múzeumban van, bár minden tekintetben hű másolata a Düsseldorfban festett első képnek, sőt színeiben üdébb, épebb, mert kevesebb benne a bitüm, bár a legjobb időkből való alkotása Munkácsynak s ecsetkezelése nemcsak hogy éppen olyan mesteri, de sőt természetesen evolváltabb, mégis van különbség e kettő között: alkotás mind a kettő. Ez a különbség a teknikában rejlik. Munkácsy olyan eredeti, hogy önmagát se utánozhatta.

A Düsseldorfban festett *Siralomház* jelenleg Philadelphiában van, a «Park-Muzeum»-ban. A kép sikerült rézmetszetét Mathey-Doret készítette. «*A halálraítélt*» eredetije Hágában van, Mesdag festőművész tulajdona. A *Siralomház* első vázlata gróf Almássy Taszilóé.

1870—1896.

Munkácsy Mihály.

A művész rajza 1882-ből.

egy-két vonással papírra az ötleteit, tanulmányozza részleteiben azt, a mit lát s a mi megkapja, de ecsethez ne nyúljon. Munkácsy követte is a jó tanácsokat. Kirándulásokat tett, jegyzeteket készített, megtölt a lelke magyar impressziókkal s meg is látszik annak áldásos hatása következő alkotásain, mint mindannyiszor, valahányszor csak itthon járt. Ekkor ötlöttek eszébe a *Tépéscsinálók* s a *Kouyhapolitikusok* ideái, ekkor gondol már az *Éjjeli csavargók*-ra is, melyeket Párisban készült majd megfesteni.

Júliusban akart Düsseldorfba indulni, hogy onnan haladéktalanul Párisba költözzék, de július tizenötödikén a francia parlament megszavazta a hadüzenetet s kitört a francia-porosz háború. Munkácsy, barátjai tanácsára, néhány hétig még itthon maradt s csak augusztus végén tért vissza Düsseldorfba, hol kényelmesebb műtermet keresett és azonnal munkához látott.

Mielőtt a *Tépéscsiuálók*-hoz fogott volna, egy kissebb szabású, inkább tanulmányszerű képet festett. Már ebben is a *Tépéscsiuálók* lebegett előtte. Rendes szokásává lett, hogy nagyobb kompozícióinak egyes alakjait külön vásznon dolgozta ki előbb, főként a lelkiállapot kifejezésének tanulmányozására törekedvén; így néha egy-egy ülésre gyönyörű apróságokat alkotott. Ilyen ez a képe is, a *Fiatal legény*, melyet szeptember tizenharmadikán, tehát alig néhány nappal Düsseldorfba érkezése után vett át tőle Goupil. (Goupiltól a kép Georges Petit úrhoz, az előkelő párisi műkereskedőhöz került, kitől Amerikába vitték el s azóta nyoma veszett.) A *Tépéscsinálók*-ba ugyanis, Munkácsy a három jellemző férfialakon, a sebesült honvéden, a sápadt nyomorékon és az öreg emberen kívül, még egy negyediket is tervezett az asszonynép közé: egy poltront, aki ép, egészséges, mégis otthon maradt, mikor mindenki elment... És ott pirul, mialatt a sebesült honvéd beszél az asszonyoknak.

„Egy nóta járt az eszemben", — beszélte nekem egy ízben Munkácsy, — „valahogy úgy van, hogy: magyar lányok maradjatok pártába, igaz magyar nem szoríthat karjába... Nem emlékszem tisztán, csak a két utolsó sorra:

A ki elment annak nem kell,
Ki hon maradt, nem érdemel
Szeretőt.

Ezt az otthonmaradt épkézláb legényt akartam még belefesteni, a mint bújik szégyenében a szoknyák mögé.

De a tervezett alak nem került a képre. És mikor azt kérdeztem a mestertől, hogy miért hagyta el, — olyan lelkiből felelt rá: „Hát mert egy se maradt otthon!"

A *Tépéscsinálók* tervezgetései közben egyre-másra készítette a kissebb képeket, de nagyrészük befejezetlenül maradt. Nem volt megelégedve magával. Ekkor festette a *Halálraítélt*-et, de csak Párisban, 1871 márciusában tudta tőle elvinni Goupil s akkor is szinte erőszakkal (a kép Dreyfus úr tulajdona, Párisban), egy ugyanazon időből való *Tanulmányfej*-jel együtt, mely Schwabacher úrasszonyé.

Néha, mikor elbeszélgettünk az utóbbi időkben régi képeiről, az ő lelkének

messze idegenbe szakadt édes gyermekeiről s elnézegettük egyes innen-onnan előkerülő vázlatait, kérdeztem az ősz mestert, hogy tulajdonképen hány képet festett? Nem tudott rá felelni, még úgy hozzávetőleg sem igen emlékezett képeinek a számára. Megföstötte egyiket a másik után, hisz szüntelenül dolgozott, csüggött valamennyin egész lelkével s azután elhordták tőle szanaszét, újat kérve folyton, és ő teremtett egyre, az utolsó pillanatig, míg bírta az ecsetet.

Lelkiküzdelmeinek legsúlyosabb fázisai ebbe a korba esnek, a *Siralomház*-tól a *Milton*-ig. Ő csüggedésnek, tehetetlenségnek gondolta azt, a mi tulajdonképen a teremtő erő vajúdása volt s melyet kínosabbá komplikált az, a mit talán az idegenbe kényszerült zseni nosztalgiájának nevezhetnénk.

Attól félt, agyonnyomja a *Siralomház* sikere. Mert a híre napról-napra terjedt, a zsánerbe szerelmes németek, a mint meghallották, hogy Franciaországba készül, azon iparkodtak, hogy lefoglalják őt maguknak. Felszólították, vállalna professzori állást Weimárban. A mint neszét vette ennek Goupil, egyre-másra írta neki a leveleket, hogy valahogyan el ne fogadja az ajánlatot. De hát nem is volt szükség Goupil tanácsára. «Magam se tudom én, hogy csinálom, a mit csinálok, hogyan tanítanék meg rá hát mást» — mondotta Munkácsy legutóbb is, midőn valami olyasféléről volt szó, hogy egy magyar művészakadémia élére állana. Ha a weimáriak ajánlata néhány pillanatra habozóba ejtette, annak az oka az lehetett, hogy attól tartott, hátha a *Siralomház* volt az egyetlen, az utolsó sikerült alkotása.

Voltak azonban derült, megelégedéssel telt pillanatai is. Minden hangulata aszerint alakult, hogyan ment a munka. A pesti pihenő jót tett neki. December hetedikén írja Ligetinek: «Denique másként megy ám most a dolog, mint ezelőtt két és fél hónappal, midőn Pest utcáit koptattam tétlenül. No, de annak is megvolt legalább a jó oldala, hogy mostan teljesen friss erővel fogván a dolgokhoz, sokkal gyorsabban haladok munkáimmal, mint különben».

Ezen a télen, karácsony estéjén ismerkedett meg, kedves barátja Paál László révén, leendő feleségével, született Papier Ceciliával, ki ekkor De-Marches báró hitvese volt. A báró szerette a magyarokat, 1867-ben járt is nálunk feleségével együtt.

«A baba látogatói» első ötlete.

Művészünk felesége, ki alkotásaiban is jó szelleme, gyakran segítőtársa volt Munkácsynak s nemcsak dicsőségében vett részt, de hűségesen osztotta meg gondjait is egy negyed századon keresztül, magára vállalva férje teendőiből az utolsó apróságig mindazt, mi művészi munkájának körén kívül esett, ki az életben örökké járatlan művészember társadalmi kötelezettségeinek összes terheit úgyszólva egyedül viselte, ki a világhírű Munkácsy-műterem köré alakult királyi szalonnak mindíg tapintatos úrnője volt s a művész látogatására érkező uralkodóktól kezdve, a nagyvilágnak

annyi előkelő alakját tudta éppen olyan lebilincselő vendégszeretettel fogadni, mint akár a szegény kis kezdő piktort, ki hódolatának garasait hozta a mesternek: Munkácsyné, két kétségbeesett sóhajtás között, a következőleg írta meg nekem most egyik szomorú levelében, ezen első találkozásuk történetét, luxemburgi kastélyából, Kolpachról:

«Az 1870-ki háború folyamán férjemmel Düsseldorfba utaztunk, hogy meg-

Kaulbach festménye. *Munkácsy Mihályné.*

látogassuk néhány barátunkat, francia tiszteket, kik német fogságba esve, Düsseldorfban voltak elhelyezve. Karácsony napján a Brutenbacher-Hofba voltunk híva ebédre. A véletlen úgy akarta, hogy az én terítékem éppen a Paál úré mellé került, kit, Munkácsyval együtt, egy francia ezredes hívott meg ebédre. Minthogy Paál se igen tudta magát megértetni a francia tisztekkel, kértem Marchesot, hogy segítsen rajtuk, tolmácskodjék nekik. Munkácsy elkeseredetten kiáltott föl: «Mégis csak

TÉPÉSCSINÁLÓK

A konyhában. *Sedelmeyer fogositasával.*

borzasztó, hogy a magyart külföldön senki nem érti! Hanem aztán módját találta a társalgásnak, karrikaturákat rajzolt s azt kézről-kézre adtuk az asztal körül. Az uram, Marches, éppen abban az esztendőben látta a párisi Salonban s nem győzte eléggé csodálni Munkácsy *Siralomházát*, — bemutatkozott Munkácsynak, ki még azon estére meghívott bennünket a Mahlkastenbe. Persze éltünk az alkalommal, hogy így együtt láthassuk a düsseldorfi művészeket és egy nagyon kellemes estét töltöttünk ott. Paál és Munkácsy másnap meglátogattak bennünket s gyakran voltunk együtt. Elhagyva Düsseldorfot, Marches lelkére kötötte Munkácsynak, hogy aztán okvetlen fölkeressen ám bennünket, ha majd Párisba jön, a mit ő meg is cselekedett 1871. januárjában. Szívesen láttuk, segítettünk neki, hogy valami tisztességes világítású műtermet találjon, egyéb vásárolni valóit is együtt szereztük be, hogy meg ne csalják túlságosan. Mert egy kukkot se tudott franciául. Még vendéglőt is mi választottunk neki, szóval gondját viseltük mindenekben, a mire szüksége lehetett eleinte. Gyakran ellátogatott hozzánk s családi körben fogadtuk, a terítéke az asztalon volt, a mint érkezett. Bizalmasan közölte velünk örömeit s apró csalódásait. Sokszor biztattam, nősüljön meg! Össze is hoztam a szalonomban néhány férjhezadó leánynyal, ő azonban, tréfálkozva, egyre csak azt felelte: »Majd ha olyan asszonyt találok mint ön, azt feleségül veszem«. Nagyon ragaszkodott hozzánk, egyebüvé nem is igen járt, míg be nem mutattuk néhány kedves emberünknek s így lassanként más családokkal is összeköttetésbe lépett. Két esztendő múlt el így, midőn Marches báró meghalt. Munkácsy mélyen gyászolta őt, olyan odaadó barátsággal környezte betegsége folyamán s halála pillanatában is annyira a mienk volt, hogy apósom, Han-Steenhuyer gróf maga biztatott utóbb: Maga még fiatal (huszonkétéves voltam), ne maradjon özvegyen. Lássa, férjhez mehetne majd annak idején Munkácsyhoz, ki őszintén tiszteli. Olyan ember ez, mint a milyenek a munkái: komoly, teli nemes indulattal . Követtem apósom tanácsát és 1874. augusztus ötödikén megesküdtünk az én édes Miskámmal Kolpachon, hol menten műtermet is építtettünk s a hol ő annyi szép dolgot teremtett, a nélkül, hogy egy csöppet megpihent volna valaha. Istenem! . . .

XXXI.

A *Tépéscsinálók* -on Párisban teszi ugyan az utolsó ecsetvonásokat Munkácsy, de a munka jellemző részét Düsseldorfban végezte s talán ez az az alkotása, melyen leginkább érvényesül a düsseldorfi iskola minden jó hatása, de valamennyi hátránya is.

Ha azzal a lehetőleg elfogulatlan kritikával vizsgáljuk, mely éppen a legnagyobb mesterek alkotásai előtt érvényesülhet szabadon, be kell vallanunk, hogy a német szentimentálizmus felé hajlik. Komorságában egy-egy hajszál választja el a teátrálistól. Az erő közel járt a nehézkességhez; ott a hol meghatott, mintha édeskés volna, érzik a düssefdorfi cukor íze s ha a jellemzés bravúrjai nem óvnák, könnyen egyhangúvá válnék és banálissá a túlságos sóhajtozás. A kivitel eredeti-

ségéből sokat fölemészt az a törekvés, hogy a kép általános hangulata szinte akadémikusan egységes legyen. Most, hogy a képet napról-napra jobban pusztítja a bitüm, hogy a színek maholnap teljesen fölemésztődnek, egyre erősebben nyilvánul az alapidea s az idea kifejezése között a kényelmetlen ellentét. A mit magyarul érzett és gondolt Munkácsy, azt németül fejezte ki s ez érzik a képén. Nem azon a nyelven beszél, a melyen gondolkozik.

Ő ezt gondolta: Mikor megharsantak a trombiták, egyszerre fölállott minden ép szívű, magabiró ember s mentek a zászló után, csatasorba. Apa, fiú, testvér, férj és szerető, mindenki elment s ki tudja, visszatérnek-e valaha! Csak az asszonyok és a gyerekek maradtak a faluban, meg az öregek, kiknek a karja nem bírja már a fegyvert, meg a kuckóba szorult nyomorék. És az asszonyok, és a gyerekek, — azt se tudják, ki az özvegy, melyik az árva, — összehordják a mi fehér gyolcsuk akad és hosszú, örökké tartó délutánokon azt tépik, halálos mély csöndben, ismeretlen sebekre kötésnek. . . . Néha fölrezzen egyik-másik, de nem mondja, mire gondolt. Mindnyájan arra gondolnak.... Lélekszorongva várják a hírt s félnek mégis tőle. Ha az ajtó nyílik, ha egy szú megpercen, mind jelent az valamit . . . Lámpát se gyújtanak esténkint, hanem úgy üldögélnek együtt szótlanul a sötétben. Végre megjött az első.... A bokáját járta keresztül a golyó, mankón került haza. Ezután hát már az is ott ül közöttük s ők mindent meg akarnak tudni tőle. És ő beszél nekik, a csatákat mondja.

Ott ül az asztalfőn. Szép, daliás, tüzes magyar fiú volt, mikor elment a hazáért küzdeni, sápadt, roskadt, szomorú emberként sántikált vissza. Isten tudja, talpraáll-e még valaha!... Hanem azért kigyullad a homloka és szikrázik a szeme, mikor arról beszél, a mit akkor csináltunk és úgy szorítja a szívére a mankóját, mintha a zászló nyele volna. Éppen most mondja, hogy:

. . . Ott rohannak . . pusztító tűz . . .
A fele már ki van dőlve . . .
Most elnyeli a füstfelleg . . .
Meghaltak tán? — Nem! ott mennek!
Ott hallatszik, hogy: *Előre!*

Az asszonyok kétségbeesett kíváncsisággal, csudálkozva, rémülten, sírva, álmélkodva hallgatják, minden szem őt nézi s mialatt egyik se feledi a magáét, a ki ott van még vagy ott maradt örökre, — azért magyar asszony az valamennyi, a ki gyászolta az egyik fiát:

De ha maradt még egy fia
S kívánta a haza tőle:
Az egyiket nem siratta,
A másikat odaadta
S ment a gyermek, ment — *Előre!*

Egy görnyedt hátú öreg ember, kinek minden fia, valamennyi unokája elment s őt magát csak az tartotta itthon, hogy hisz már a kanalat is alig bírja, — nem tud

ülve maradni, fölállt s úgy hallgatja, harminc évvel fiatalabbúl. Egy kis púpos, a ki alig látszik ki az asztal mellől, lélegzetet se mer venni, nehogy egy szavát elszalassza, lángol az arca, reszket, pirul, liheg kínjában és zokogás fojtogatja, hogy ő nem lehetett ott!

A «Két család» első ötlete.

Bizonyosan ilyenformán gondolta ezt Munkácsy s mialatt megfestette az idegen környezetben, német modeleket használva, művészi evolúciójának legkényesebb korszakában, a mikor a kétségbeesésig reagált minden hatásra, teli volt önelégületlenséggel, a mikor nem bízott egyetlen ecsetvonásában sem: hogy elpusztult ideájának eredeti zamatja, milyen halvány német fordítás lett belőle! Vajjon az ő lelki szenvedéseiben nem éppen az volt-e ekkor a legkegyetlenebb motívum, hogy nem találta az összhangot egyéniségének magyar volta s az idegen környezet között? Ez kínozta, ez bénította, anélkül, hogy számot tudott volna adni róla magának... Képe erről tanuskodik. Benső ellenmondásaiból ezt érezzük ki.

A magyar honvéd egész magatartása, különben érdekes feje, de még a gesztusa is, inkább egy német szinészé, ki a publikumot érzi maga előtt, viszi a szerepe is, de a sugót se felejti. Az a sápadt leány, ott előtte, az egy német iskolamester szentimentális leánya, nem magyar menyasszony, se nem magyar testvér az. Az öreg asszonynak csak a kozsókja került hazulról; annak a pólyás cselédjét ringató anyának a fejkendője, meg a szék, a melyen ül s talán csak a honvéd mellett kezeit tördelő erélyes arcú asszony és a baloldali háttérben látható, a *Lakodalmi hivogatók*-ból ismerős alak a mi fajtánk, az öreg emberrel együtt, ki kétségkívül a kép legigazabb alakja, feje, tartása, beállítása remekmű. A kis púpos merőben idegen arcán, — bár ha egy kis irigység indokolt is lehetne rajta, — ellenszenves a kajánság, a mint hogy a gyolcsot hasító vénasszony megszeppent, inkább taláskodó arckifejezése is nyugtalanítólag hat, mert nem illik az idea pszikologiai egységébe. A szoba berendezése, bútorzata is idegen s nem segít ezen az apró stilizáció: az első pillantásra érezzük, hogy nem vagyunk itthon. Pedig hát a művészünk

Liszt.
Munkácsy vázlatkönyvéből.

minden intenciója ez. Az 1873-ki párisi Salonban kiállított kép francia címe meg: «*Épisode de la guerre de Hongrie en 1848.*», — határozottan lokalizálni kívánja a jelenetet.

Bevallott tárgya ellenére is, idegen kép ez, melyen Munkácsy, érzelmeinek s gondolatainak tranzpozíciójában nem emelkedett még arra a szuverén magaslatra, a hol az általánosan emberi kifejezésében olyan hatalmas, hogy feledtetni tudja a hiányosságokat, melyek minden kozmopolita művész alkotásában megtalálhatók:

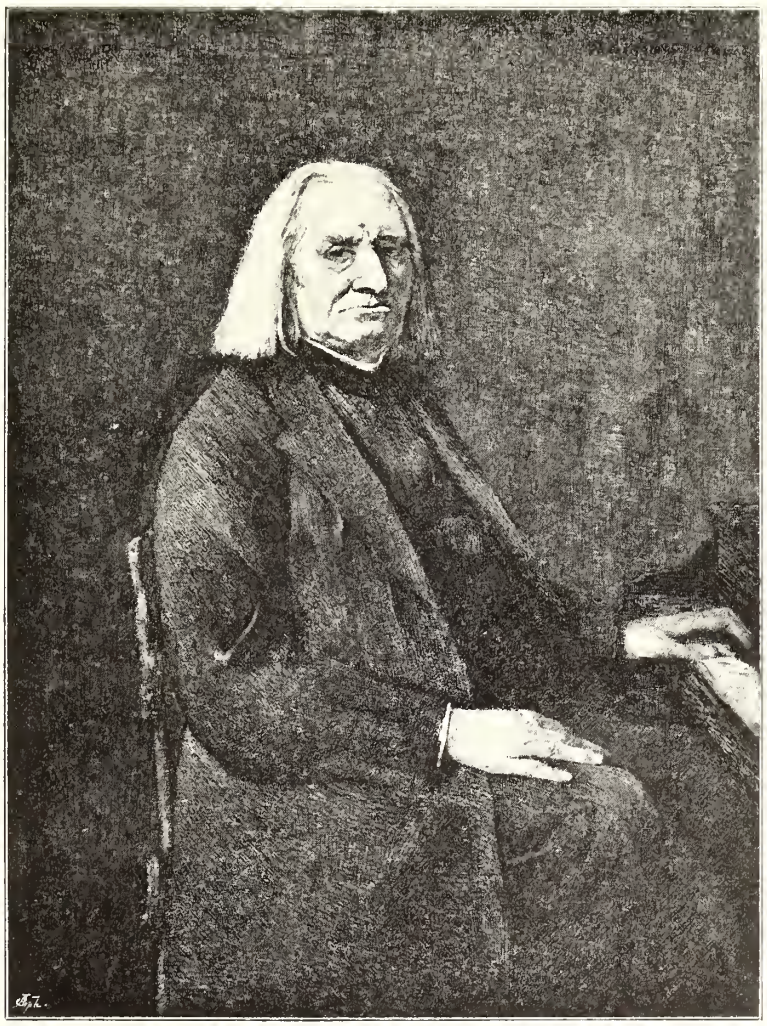

Liszt Ferenc.

csúszik alóla az anyaföld, sorsa menthetlenül a fonnyadás, mint a fáé, melynek gyökérszálai kiszakadtak a földből. Addig él, míg a saját erejéből táplálkozhatik. Mennyi volt Munkácsyban, hogy huszonöt év alatt se tudta fölemészteni teljesen!

Ne keressük, milyen lett volna ez a kép, ha itthon festheti meg, — nézzük, hogy igérkezik rajta a «*Milton*». A ki Munkácsy művészi evolúcióját abban az irányban óhajtja követni, melyben mi kísérjük, hasonlítsa össze a két képet olyan módon, mint azt a *Lakodalmi hivogatók*-kal és a *Krisztus-Pilátus*-sal tettük.

A mi tisztára a kép teknikáját illeti, a kész mester alkotása ez is, de a mint hogy nincsen olyan jól gondolt és érzett kép, mely megfestve is jól ne volna, úgy ennek a képnek a teknikájában is megtaláljuk a kevésbbé sikerült részleteket. Mindenekelőtt túlságos a bitüm, mely bosszúállóan gyilkolja a képet. Ha több egyszerűséggel törekedett volna hatásra, kevesebb bitüm került volna a színei alá is. Ha a fejek arckifejezését megtalálta volna a különböző lelkiállapotokban s érvényesítenie sikerült volna azt az egységet, mely mindeniknek meghagyva a maga egyéniségét, mégis egy csapásra tereli valamennyit, ha visszaadhatta volna a szenvedésében is magyar asszony lelkét: — kevesebb kabinet-munka jutott volna az egyes fejekre, nem válnék ki olyan élesen egyik a másik mellől és talán a valeurök is több harmóniában volnának. Ecsetkezelésében is vannak zökkenők. Erélye itt-ott mintha meglankadna, tétováznék, a rohamosan lüktető balladából sekélyes románc lesz a bágyadt fiatal leány alakján, kivált az arcán. És hiányzik az egészről Munkácsy modorának az az elementáris lendülete, mely olyanná teszi az ő teljesen sikerült alkotásait, mintha egy óriási, oroszlánsörényből kötött ecsettel, egyetlen vonásra készült volna az egész.

A *Tépéscsinálók* gróf Károlyi Sándor tulajdona és Fóthon van.

XXXII.

1871 januárjában költözik Párisba, a rue Perréeben vesz lakást és műtermet. Nevét már jól ismerik a műkereskedők s a mint híre terjed megérkezésének, dacára a háború okozta zavaros viszonyoknak, kecsegtetőbbnél kecsegtetőbb ajánlatokkal halmozzák el. Ő azonban híven megmarad Goupil mellett 1876-ig. Hogy milyen szívesen vásárolták azonnal a vásznait, jellemzi az, hogy 1871-ben, Párisba érkezésének első évében már nyolcvanezer frankot keresett ecsetjével.

Ekkor történnek az utolsó levélváltások közte és jó barátja, Ligeti között, ki olyan önzetlenül örvendett jó sikereinek, mint a milyen atyailag viselte gondját idáig. Egyik utolsó levelében, utolsó jó tanácsul azt adja neki, hogy ügyeljen, el ne sekélyesítse művészi ambícióit a gyors siker. Erre a levélre válaszol május harmincegyedikén Munkácsy s élete ezen korszakának befejezéséhez jellemzőbb sorokat nem találhatnánk, mint azok, melyeket maga írt: Levelét, mint mindíg, most is nagy örömmel vettem, annyival inkább, minthogy újabb bizonyítékát adja benne sorsom iránti meleg részvétének, mit valóban köszönök. Köszönöm azt is, hogy oly higgadtan figyelmeztet arra, a mi sokaknál bizony bekövetkeznék helyzetemben, a sok megrendelésből eredhető veszedelmet értem. Másnak egyszerűen csak megköszönném a jóakaratú figyelmeztetést, de önnek többel tartozom, tudva, hogy teljes részvéttel van pályám iránt. Én, a mi a megrendeléseket illeti, csak annyit fogadtam el egyelőre, a minek minden megerőltetés nélkül megfelelhetek, illetőleg tudniillik a mennyiséget; mert ha a minőségről van szó, akkor nem beszélhetek könnyűségről. Óh! én sokkal nehezebbnek tartom megtartani a meg-

állapított hírnevet, mint megszerezni. Hisz íme a tapasztalás is azt mutatja. Én magam sem tudom, hogy jutottam, minden nagyítás nélkül, egyszerre olyan állásra, a milyenről csak néhány hó előtt is még csak gondolni sem mertem volna. Ez bekövetkezett egy szerencsés véletlen által. De már most a szerencsés véletlent, azaz a véletlen szerencsét egy egész életre kiterjeszteni, biz ahhoz azt hiszem, erőm legnagyobb megfeszítése szükséges. Ezt tehát tenni fogom, mert a hanyatlás gondolata egy óriás szörnyként áll előttem, mely néha még álmomat is zavarja.

XXXIII.

Nyomon követtük idáig Munkácsy élettörténetét, itt azonban meg kell állnunk. Számtalan jellemző apróság, sok érdekes élettörténeti adat kínálkozik biografusának, hogy annál határozottabb kontúrokban rajzolja meg az ő nagy és kedves alakját, de azok az apróságok, azok az adatok nagyrészt magántulajdonok még, szerető barátok és rokonok őrzik kegyelettel, — egy szíven sújtott asszony, az ő gyászoló asszonya keres belőlük erőt, mialatt keservesen várja vissza maga mellé elmaradt párját...

De hisz itt lesznek örökbecsű alkotásai, huszonöt év pazar munkája, melyek legértékesebb s legjellemzőbb oldalairól mutatják be egyéniségének tüneményszerű fejlődését a művészt, kit a gondolatok revelálnak s ki mint magánember is, alkotásaival párhuzamosan fejlődik hasonlíthatlan garandseigneurré, lelkének előkelősége, egyszerű őszintesége révén. És ezek beszélik el, csudálatosnál csudálatosabb diadalokon keresztül, a tragédia történetét is, azét a megrendítő kimerülését, mely 1896-ban kiütötte kezéből az ecsetet.

Ezt a huszonöt évet Párisban töltötte, csak nyaranta ment ki Kolpachra vagy Lamalouba, de oda se pihenni, ott festette szép tájképeit. 1874-ben nősült meg s akkor költözött át a rue Perréeből a rue Lisbonnebe, hol egy évig lakott a feleségével, fölépítve ezalatt első párisi palotáját a rue Legendreban, a Parc-Monceau mentén. Milyen boldog volt ő akkor! Hogy ő neki háza is van Párisban!... Naponkint eljárt oda, nézte, mint építik, számtalanszor végig lépegette, mekkora a hossza és hinni is alig tudta, hogy ő belőle palotás piktor lett... Nem telt bele egy-két esztendő, szűknek bizonyult a kis palota, Páris egész előkelő társasága, a világ szellemi uralkodói, koronás emberek, nábobok jártak búcsut a magyar művész műtermébe, — új házat kellett építeni s ekkor készült az Avenue-Villiers-n a két-emeletes palota. Mesés berendezésű otthon volt az, garmadában hevertek benne a műkincsek s minden fülke, minden szöglet megannyi gyönyörű kép. Egy-egy részletét megörökítette családi jeleneteket ábrázoló képein.

A második emeleti nagy szalonban történtek a pénteki fogadások s ugyanott folytak le azok a fejedelmi estélyek, a melyekben két-háromszáz meghívott vendég vett részt. Egy óriás kandalló áll ott a terem hátterében, akkora és olyan, hogy csak a velencei dózsék palotájában akad párja. A terem méreteiről némi fogalmat

nyújthat az, hogy az emelet magasságnyi kandalló tetején még elfért egy páncélos vitéz lóháton, öles dárdával a jobbjában. És minden bútordarab műremek volt ott. Egy spanyol templom kórusát vásárolta meg a felső galéria folyosójára, a Pyrénekből került egy remekbe faragott régi templomi szószék a két ablak közé, az ajtók, az ajtófélfák (mert hisz nem volt ott kilincsre járó ajtó), a mennyezet megannyi olasz és németalföldi régi véset vagy magyar stílben próbált faragás; a gobelinek, a keleti selyem szőnyegek, a márvány és bronz szobrok, az ezüst, elefántcsont és porcellán apróságok, a régi mesterek képei mind megannyi múzeumba való kincs; egy-egy bútordarab egész kis vagyont ért. És mindezen Munkácsy izlése, ki olyan

Tehénpásztor. *Sedelmeyer jogosításával.*

elragadó harmóniába rendezte el feleségével ezeket a kincseket érő tárgyakat, hogy nem az értékükkel nyomták agyon egymást, hanem a szépségeikkel alkottak egy művészi, meleg, barátságos otthont, melyben megfordult Lajos Viktor, a mi királyi hercegünk, — az angol trónörökös, — a jelenlegi orosz cár apja cárevics korában, — a svéd király, — a dán uralkodó, — a spanyol királyné, — a nápolyi királyné, — Frigyes herceg, — a luxemburgi nagyhercegné, — Bonaparte Roland herceg, — — a francia, angol, német arisztokracia, — a magyar főurak, hogy a sorrend kedvéért először a született méltóságokat említsük, mert ritka az olyan művész vagy író Párisban, ki ne járt volna nála vagy helyet ne foglalt volna vendégszerető asztala mellett. Liszt heteket töltött Kolpachon, arcképét is ott festette meg Munkácsy;

Haynaldot benső barátság fűzte hozzá; Daudet, Dumas, Pailleron, Müntz, a tudós műtörténetíró, Yriarte, Pitié tábornok, J. Comte rendes vendégei voltak s velök a Párisban élő művészek, írók s tudósok közül: J. Breton, Chaplin, Jules Lefebvre, Duez, Stevens, Vibert, Detaille, Roger-Jourdain, Schenk, Mosler, Antokolszki, Laguillermie, E. Renan, Hébrard, Arsène-Houssaye, Nordau, Goncourt, L. Ulbach, de Péne, Albert Wolf, Gonse, René Delorme, Dézamy, Déroulède, Deschanel, Blowitz; Brozik, Bruk Lajos, Charlemont, Jettel, Liebermann, de Thoren, Krieshaber, Massenet, Bertha Sándor, Fourcaud; nagyobbszabású alkotásainál még a műteremben tett látogatást a francia köztársaság elnöke Carnot, annak idején meg Gambetta; Türr tábornok terítéke, a midőn Párisban időzött, rendesen az asztalon volt s a

Patak partján. *Sedelmeyer jogosításával.*

magyar társadalom előkelőbb alakjai az ő szalonjában ismerkedtek meg a francia társasággal. Az angol és amerikai nábobok vetélkedtek Munkácsynénak egy-egy meghivójáért s ő nem egyszer gyűjtötte maga köré a párisi magyar kolónia fiatal művésznövendékeit, kik a milyen elfogulva nyitottak be abba a fejedelmi palotába, annyi fesztelen lelkesedéssel érezték aztán a körében, hogy hiszen szerető jó barátjuk, segítő kollégájuk az az édes nagy ember, a ki embernek is akkora volt, mint művésznek. Soha se felejtette ő el, hogy milyen jól esett neki, mikor Knaus düsseldorfi fényes műtermében barátságosan kezet szorított vele s vissza is adta ő azt a kézszorítást kezdő társainak mindannyiszor, valahányszor csak alkalma nyílt reá, a mint nem feledkezett meg milliókkal fizetett vásznai közt azokról a szerény százasokról, melyekkel az ő sorsán lendített annak idejében a magyar kormány: nemcsak stipen-

diumot bocsátott magyar művésznövendékek segélyezésére, de azt is hálásan lerótta, a mit néhai mestere, Szamossy vesződött vele valaha. Szamossy tehetséges fia ott dolgozott mellette s az ő műtermében állott egykor a Karlovszky és Rónai festőállványa is.

Csak egy vágyát nem teljesítette a sors, — nem volt gyermeke. Pedig talán akkor lett volna egészen boldog . . . Imádta a gyermekeket, ritka az olyan képe, melyen, ha helyet szoríthatott neki, egy-egy gyermekalak ne volna.

Egy este, — a *Honfoglalás*-on dolgozott akkor, kétszer is befejezte és nem volt megelégedve a munkájával, — kis társaság volt nála. Ott ültünk a nagy szalonban, a kandalló előtt. A kandalló elé egy hatalmas királytigris bőre volt terítve s két oldalt magas támlájú angol diványok állottak, apró Louis XV székekkel és zsámolyokkal vegyesen. Egy óriási pálma levelei mintegy sátort vontak a társaság fölé. A vöröses-barna gerendákból ácsolt mennyezet díszes faragványai közül apró villanyfényű csillagok szelíden hintették le a világítást. Munkácsy szótlanul állt közöttünk, a kandalló előtt. Háta mögött embermagasságnyira lobogott a tűzhelyen a tűz. Szerettük volna szórakoztatni, de nem igen sikerült. Megható, felejthetlen látvány volt az akkor este: abban a pazar környezetben az az érdekes fejű, hófehér szakállú művész, a mint a kandalló vörösen árnyalta körül mozdulatlan alakját és ő gyötrődött, mint egy kezdő növendék, mint egy elzülléstől reszkető, vagyonbukott milliomos, ki a rémes dobszót hallja szüntelen.

— Mondja, mester, — kérdeztem tőle, — mikor érzi magát boldognak?

— Soha! — felelt határozottan, majd utána tette: Akkor legkevésbbé, mikor készen van a képem.

Mindnyájan hallgattunk. Egyszer csak valaki így szólt: — Milyen szép, hangulatos lehet ez a fülke itt, mikor csak a tűz világít rá!

— Igen, — szólt Munkácsy, — az szép! . . . És megfordult, merően nézett a tűzbe s elgondolkozva, egészen megindultan, ezeket mondta: — Egyetlen egyszer töltöttem itt egy éjszakát. Akkor így égett a tűz, nekem itt vetettek ágyat előtte. A feleségem, szegény, lent kínlódott az első emeleti hálószobában, én meg itt reszkettem, lestem a hírt. Akkor nagy boldogságot vártunk . . . Azt hittük, hogy fiam lesz! . . . Leány lett s az is halva érkezett. Pedig milyen jó lett volna! . . . Most már tizenötéves volna! . . . Akkor is így égett itt a tűz és csak ez világított . . .

1884 márciusában boldogan várta nevének örökösét Munkácsy, de a sors nem hallgatta meg óhajtásukat. A kis leány nem élt meg s alig temették el, kicsi híjja volt, hogy édes anyja is utána nem halt. Néhány nappal a gyermek születése után, Munkácsyné még betegen feküdt, egy éjszaka meggyúlt a hálószoba melletti szobában fölhalmozott gyermekkelengye. A sok könnyű vászonnemű, a csipkékkel borított árva bölcső néhány pillanat alatt lángban állott s a tűz már áttört a hálószobába, a mozdulni nem tudó asszonyt fenyegetve. Szerencsére Munkácsy még idején segítségére érkezett. Fölkarolta az ágyból s takarót se vethetett rá, úgy vitte le a palotából az utcára és menekült vele barátjához, Fromantinhez. A tüzet

is szerencsésen lokalizálták és eloltották a tűzoltók, de a kis gyermeknek még a kelengyéjéből se maradt egy darabka se.

Ebben a szomorú emlékű, kiégett szobában rendeztette be azután Munkácsy az ő egyszerű hálószobáját. Magyaros mintázatú terítőkkel volt borítva az ágya s a mennyezet is azzal a szövettel volt behúzva: pirosra színezett, tulipántos rajzú figurák voltak rajta. (Azt mondják, hogy perzsa minták! Dehogy perzsa! Magyar volt ennek még az öregapja is! Érzem én azt.) Az ágya mellett állott a könyves szekrénye, a falon néhány kedvenc képének a metszete függött, egy asztalon hevertek a magyar újságjai; egy öltöző asztal, egy szekrény s a mosdó fülke, — ennyi volt e szoba összes bútorzata, olyan egyszerű, igénytelen, mint a gazdája.

Óriási műterme a második emeleten volt, a nagy szalon mellett. Ott érezte magát mindíg a legjobban, a „műhely"-ben, mint a hogy ő szokta volt mondani. Egy remek nagy hollandiai szekrényt, — mely tömve volt szebbnél-szebb antik szövetekkel s kosztűmökkel, — a hatalmas vázlattartó polcokat, a breton faragású nagy kandallót leszámítva, nem volt ott egyéb bútorzat a festék- és ecsettartó asztalokon, a nagy kerekes lajtorján és a festő állványokon kívül. A falakat nagy képeinek első szín- és szénvázlatai borították. Az egyik szögletben függött a *Krisztus-Pilátus* színvázlata, odébb a *Kálvária*, alakok egyes képeiről, a kandalló fölött *Mozart* szénvázlata. Két csavaros jeruzsálemi oszlop között egy gyönyörűen fakult gobelinen a centaurok harca, — a vázlatkönyvekkel megrakott polcok fölött egy másik nemesen fakult gobelin volt kifeszítve, melyen egymásnak rontó elefántok s tomboló paripák közt verekszik Nagy Sándor. Az ablak melletti sarokban volt az ő karamáni szőnyegekből feszített, kedvenc pihenő sátra, mely alól át lehetett tekinteni az egész műtermet; a szögletet betöltő kerevet fölött tükrök voltak s egy óriási tükör a sátor fölött is, melyekben kétszeres távolról láthatta alkotásainak a szín- és távlat hatását. Ott szokott pihenni, ott gondolkozott el esténkint. Mert folyton dolgozott. Reggel hét óra felé, a mint fölkelt, első útja a műtermébe vezette. Ott költötte el egyszerű reggelijét s utánna dolgozott délig; a rövid déjeûner után, — mely, ha vendégei nem voltak, hagyományosan egy szelet sonkából, kotlettből és sült krumpliból állott, melyre megivott két pohár szódavízzel kevert piros bort s utánna egy csésze fekete kávét, — alig pihent tíz percet s fogta az ecsetjét, dolgozott, míg reá nem alkonyodott. Akkor pedig, — ha csak okvetlenül útja nem volt valamerre, — a mikor már sötét volt az atelierben és nem látott a vászonból semmit, akkor is ott maradt, behunyt szemekkel üldögélvén abban a saroksátorban és nézte a képét akkor is és dolgozott rajta tovább, a lelkével. Rendesen tizenegy órakor feküdt le. És ilyen volt az ő élete csaknem zökkenés nélkül, mindíg. Mialatt megcsinálta a maga nagy fejezetét a művészetek történetébe,

A falu hőse» első ötlete.

észre is alig látszott venni, hogy az egész művelt világ ott rajong és lelkesedik körülötte, hogy ünneplik, magasztalják, — ha időnkint kiállt a munkából diadalainak elismerését fogadni, szinte ő sokalta meg a dicsőséget s a mint úgy mosolygott magában, legtöbbször arra gondolt: «No ezt se hitte volna Pista bátyám!... Miska és művész!...»

Legutóbb, hogy Budapesten járt utolsó képével, Bródy Sándor látta őt és jellemezte a leghívebben: «Elnéztük, mindegyre nézegettük az oroszlánfejű ősz urat az Ecce-Homo bemutatóján, a mint képét magyarázgatta a román királyi párnak, Szilágyi Dezsőnek, Tisza Kálmánnak s most legutóbb a királynak. Mily nyugalom, mily fensőség és természetesség ez a fölcseperedett asztalos-legény, a legigazibb grandseigneur, a kit életünkben láttunk, és közelről láttuk a német császárt is. De Európa leghatalmasabb uralkodója sohase feledkezik meg a kiváló mesterségéről, szuverénitását előtérbe bocsátja mindíg, — a mi szegény piktorunk pedig oly naív, mint egy gyermek. Mi teszi olyan úrrá mégis? Talán az, mert úgy gondolkozik: ember? mi az ember? festménytárgy. Jó vagy rossz, szükséges vagy szükségtelen, verklis vagy király, mindegy, — piktura, csak látszat, nem egyéb. A mi állandó érték benne és rajta, az a róla vett másolat. Hol van Gyula pápa? Örökké egy négyszögméternyi területen, a palazzo Pittiben, de az is csak azért, mert Rafael festette... Többször érintkeztünk, beszélgettünk a Mesterrel az utóbbi időkben, egyszer se filozofált és egy szóval se mondta, a mit fentebb beszéltünk róla. A nézése, az egész magaviselete megerősít mégis a pszikologizálásunkban. Az új képe pedig igazolja őt, a miért olyan nagy úrnak érzi magát... Nem kereste a kitüntetéseket, mégis elhalmozták vele. Ki látta még hatalmas mellére feltüzdelve rendjeleit? Ha muszáj, hát felteszi. A régi, egyszerű, jókedvű humoros magyar fiú maradt ősz fejjel, a becsületrend lovagjának öltözetében, akkor is, a mikor mint Páris egyik legelegánsabb alakja fogadja szalonjának vendégeit, a világ született és magát-kiküzdött előkelőségeit.»

Ideje se jutott volna rá, de alig is olvasta ő mindazt a magasztalást, melylyel könyvekben, röpiratokban szóltak róla s a mivel a világsajtó huszonöt éven át elhalmozta. «Csak azt csudálom — mondta néha, mikor a felesége fölvitt hozzá egy-egy halom kritikát, — hogy mindnyájan jobban tudják mint én, hogy mit akartam csinálni!»

Egyebeket se igen érkezett ő olvasni. Ha akadt egy kis szabad ideje, a Dürer bibliáját forgatta vagy a Rembrandt köteteit s fel-felsóhajtott: «Mégis csak borzasztó, hogy ezek mit tudtak!»

Legelésző csorda.

Sedelmeyer jogosításával.

XXXIV.

Párisba érkezve, makacsul neki fogott ismét annak a Pesten kezdett képnek, mely ott nem akart sikerülni s melylyel ezúttal se volt szerencsésebb; vesződött vele elkeseredetten, míg végre elvitette tőle Goupil, de sőt csakhamar még egy hasonló tárgyú képet is rendelt nála, mely «*Iszákos*» címmel került Miéville úr párisi galériájába. (1874. június.)

1873-ban festi az *Éjjeli csavargók*-at, melyet tárgyában, ha nem ezt a címet adja rá a párisi műkereskedő, bízvást a *Siralomház* bevezető fejezetének tekinthetnénk. Csaknem ugyanazon alakok élnek e képen. A baloldali asszonyt láttuk a *Siralomház* kosaras asszonyában; itt mintha az urára ismerne abban a megkötözött facér mesterlegényben, ki szemére húzott kalappal fordítja el a fejét előle s ki szintén ismerősünk: ha jól megnézzük, a *Siralomház* lesütött fejű alakjára emlékeztet. De itt a halálraítélt is: apró naplopók társaságában szinte méltóságos alak ő. Itt az anya is, karonülő kicsinyével, itt vannak a gyerekek, — de hiányzik a képről mégis valami, hogy hatása zavartalanul egységes lehessen . . . A beállítás szellemes, a pszikologia pompás és egységes, a jobboldali hat alak megannyi jellemrajz s mind a hat arc remek típus, a csavargók csoportja zseniálisan van komponálva és térbe állítva, az egész kép az első pillantásra teljesen imformál s elmondja az elzüllés történetét. A jobboldali csoport minden egyes alakjának halljuk a gondolatait: az a házsártos fehérceléd, csípőre szorított kezekkel, mintha már nyelvelne: megcsipték a jó madarakat!... megmondtam én ezt előre!... A három összebúvó leány inkább azt a szegény asszonyt szánja, kinek az ura odakerült a csavargók közé; az a koravén kis leány, az maga a rideg polgári tisztesség, kinek az lesz az életgondja, hogy soha pókháló ne legyen a sarokban s minden kilincs ragyogjon; a zöldségáruló kofa, ő a piac filozofiáját képviseli a mesterileg elhelyezett csoportban.

Mi az, a mi mégis zavarólag hat? Talán a háttér, az a tipikusan német kis város a mögött az egyetlen igazán magyar alak mögött, ki annyira kiválik egész melléje adott környezetéből, hogy szinte erőszakolt az ott léte?...

Abból a korszakból való ez a kép is, a mikor Munkácsy valóságos lelki válságokon ment keresztül.

1896 áprilisban, midőn a mester hazajött a millenniumra, beszélgettünk volt életének ezen korszakáról a vasúti kocsiban. Sok intim apróság után, az ő régi barátjaira került a szó. Többek közt a festőre, Paál Lászlóra, kivel Düsseldorfban kötött benső barátságot s együtt költöztek át Párisba is, — Paál Lacira, a ki olyan kedves gavallér volt.

Neki örökké gyönyörű új keztyűi voltak, szép nyakkendői és ha egyszer megázott a kalapja, ő azt többé föl nem tette volna ám a fejére. Már az igaz, hogy a jó Isten is gavallérnak teremtette. Mikor festettünk, neki akkor is lakkcipő volt a lábán, — beszélte derülten a Mester.

— Jó képeket csinált?

Hát tudott volna szegény, bizony tudott volna, annyi bizonyos, de mindíg egyében járt az esze. Egyre azon búsult, hogy miért nem gazdag ember ő!... Meg aztán már akkor az én képeim jól keltek. Engem biztatott is, hogy csak iparkodjam. Valahányszor elvittek tőlem egy képet, ő azonnal csináltatott magának egy rend szép új ruhát. De jól is állt ám rajta a ruha! Én mindíg csak olyan asztaloslegény voltam mellette... Emlékszem egy égszinkék nyakkendőjére, azt igazán irigyeltem tőle!

— Miért nem vett olyat magának?

Hiszen én vettem azt, de ő menten felkötötte! Azt mondta: Nem neked való ez Miska! Annyi már szent, hogy jól is állt neki!... Szegény jó Lacim te!...

— Hogy pusztult el?

Megütötte a fejét és abból lett valami baja... Agyrázkódás, azt mondták... Isten a megmondhatója! Hisz csak az a vége mindennek. De tudja Isten, mintha még az is könnyebben menne az embernek fiatal korában, az a meghalás...

Felkönyökölt a párnájára s úgy beszélte a következőket:

Egyszer én is nagyon közel voltam hozzá, hogy túlessem rajta. Azt hittem akkor, nem érdemes már élni. A *Siralomház* utáni időkben történt ez. Akkoriban halálosan el voltam keseredve. Gyakran úgy, de éppen úgy éreztem magam, mint mostanában. Agyonnyomott a *Siralomház* sikere. Csak úgy repült a hírem s tömtek volna pénzzel a képkereskedők. Mégis, akkor voltam én a legszerencsétlenebb, higyje el! Nem mertem festeni. Hisz bármit csináltam, mindenki csak a *Siralomház*-at emlegette. Magamnak se tetszettek az újabb képeim, könnyen elhittem, hogy valamennyi gyöngébb a *Siralomház*-nál. Goupil, a párisi képkereskedő meg már látatlanba fizette a következő nagy képemre az ezreket és én csak annál inkább kétségbe voltam esve, hogy lerogyok a saját sikerem súlya alatt. Hogy hátha nem is tudok én már a *Siralomház*-nál soha külömbet festeni!... Mert jobbat kellett csinálni, hogy elfelejtsék azt. Képzelje, a nevemet nem is igen tudták kimondani, *Le dernier jour*-nak hívtak. Emlékszem, lakást kerestem Párisban s valahogyan Chaplinhez, a festőhöz vetődtem be. Mikor mondtam, hogy ki vagyok, hát biz azzal nem igen törődött, de valahogy szóba került az a magyar, a ki a Le dernier jour d'un condamné-t csinálta s azt kérdezte tőlem Chaplin, ismerem-e azt a magyart? Mondtam neki, hogy hisz én vagyok az a magyar s erre rögtön vitt be a családjához, éppen vendégei is voltak. Nesztek — itt a Le dernier jour és össze-visszaölelt... Utóbb pedig egészen elcsüggedtem. Bántott a lelkiismeretem is, hogy mindaz, a mit Goupil fizetett és a mit nagyrészt elköltöttem a párisi berendezésemre, könnyelműen csinált adósság, soha se tudom visszafizetni. Goupil például 36,000 frankot fizetett egy készülő képemért. Mikor készen volt, megmutattam neki. Kissé sötétnek találta. Másnap utánna küldött, de akkor már nem volt meg a kép. Azt hittem, lelkiismeretlenség úgy odaadni, megsemmisítettem. Biz ő dühösködött. De hisz azt találta, hogy sötét!...

— Micsoda kép volt az?

Egy szegény, szoptató munkás asszonyhoz részegen támogatják haza szombaton éjjel az urát . . . Biz az kissé barna volt, de hisz azt akartam én, szomorú képet, igazat. Megigértem, hogy majd festek helyette egy másikat. Megigértem, de nem ment. Hasztalan erőlködtem, mintha a festék is más színűvé lett volna, mihelyt a palettához nyúltam. Undorodtam az atelieremtől, iszonyú fáradtnak éreztem magam és mentől jobban erőlködtem, annál többet fájt a fejem. Elhatároztam, hogy jó, hát nem csinálok egy darabig semmit. Sokat sétáltam s lovagolni is akkor kezd-

Mély út. *Sedelmeyer jogosításával.*

tem. Adtam az urat kínomban. Korán reggel már a Boisban voltam és egész estig feléje se néztem az ateliernek. Azt hiszi, hogy használt? . . . A fenét használt. Akkor meg az volt a bajom, hogy nem vagyok a vászon előtt, hogy hátha éppen most tudnék valami tisztességes dolgot csinálni . . . Este is, mikor hazakerültem, tele volt a fejem jó ideákkal, de reggelre, mikor hozzá kellett volna látni a munkához, mindaz, a mit előttevaló este olyan nagyszerűnek gondoltam, összezsugorodott. Végre attól kezdtem félni, hogy hisz, ha ez így tart, én még megbolondulok belé . . .

Elmentem Goupilhoz, kértem, vegye át tőlem a bútoraimat, a berendezé-

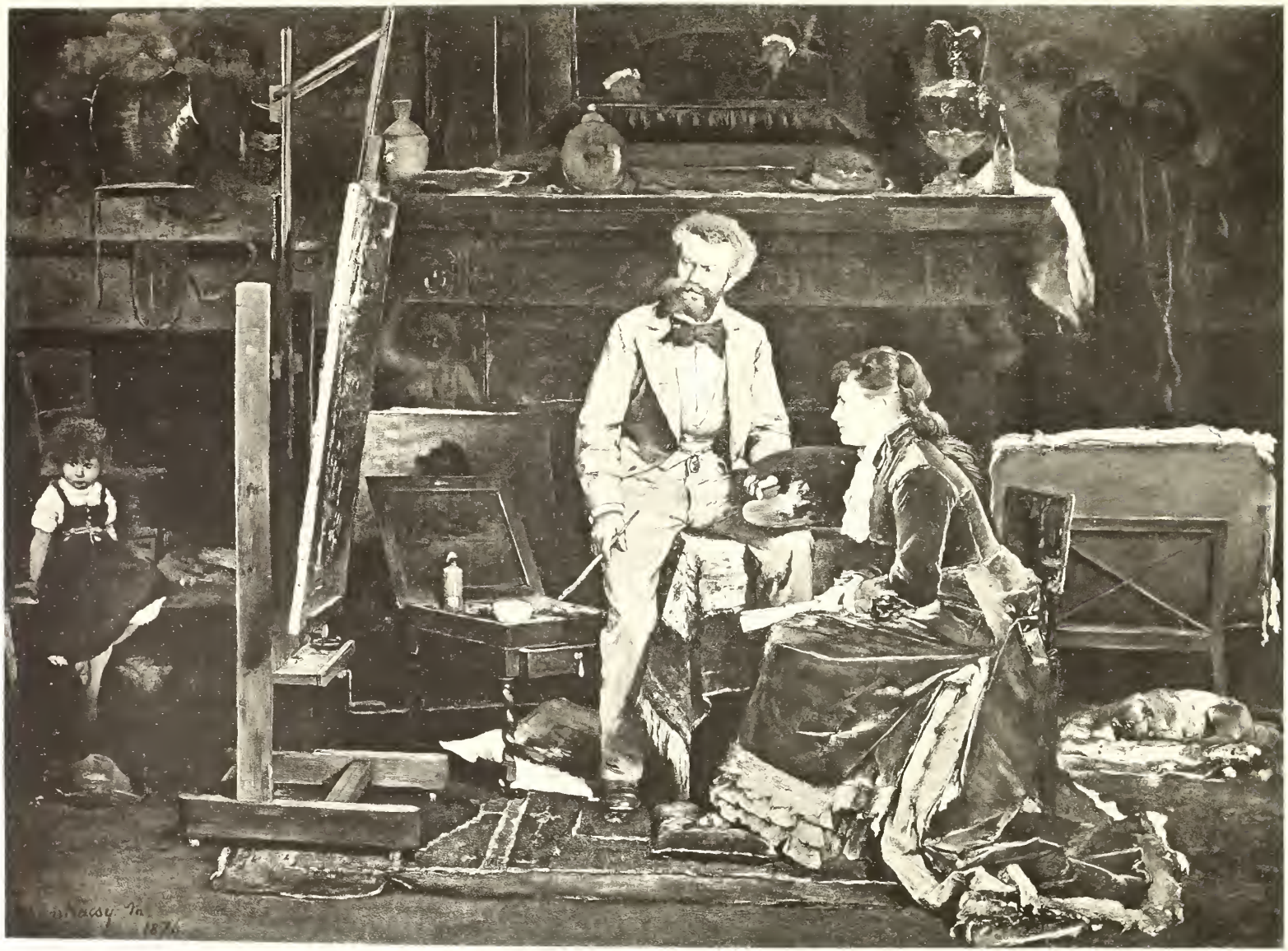

MŰTEREMBEN

semet, meg azt a néhány kissebb képet és csináljon belőlök pénzt. Ő csak nézett rám, hogy ugyan mi lelt?! — Hát azt a pénzt szeretném önnek visszatéríteni, a mit adott. — Azt felelte, hogy azt ő nem a bútoraimért adta... — Igen, de én képet többé nem festek!... Franciául se igen tudtam, hát bizony bajosan értette meg, hogy mi lelt, de mikor megértette, nagyot nevetett és azt mondta, hogy menjek el valamerre pihenni és ha pénz kellene az útra, hát csak szóljak neki.

Ez megvigasztalt néhány napra, de akkor meg már nem mertem munkához fogni, mert hátha megint csak úgy lesz!... Gondoltam, hogy mégis csak jó lesz néhány hétre elhagyni Párist. A feleségemnek élt még akkor az első ura s elmondtam az asszonynak, ki akkor éppen Párisban volt, hogy milyen kétségbeejtő állapotban vagyok. Tudja mit, szólt ő, jöjjön hozzánk Kolpachra... Én bepakoltam s csakugyan elutaztam hozzájuk Kolpachra. Ott történt aztán az...

— Mi?

Nem is emlékszem tisztán a részletekre. Csak azt tudom, hogy sokat küzködtem magammal, sokat szenvedtem. Mit ér az élet, ha nem tudok már festeni!?... Mondom, nem tudom, hogy szántam rá magam, elég az hozzá, leugrottam biz én ott az emeletről.... A háziak jobban megrémültek, mint amekkora baj bennem esett. Én csak jól megütöttem magam, egyéb bajom nem történt. Elhitettük egymással, hogy véletlen baleset volt csak az egész, de utóbb bevallotta a feleségem, hogy ők jól tudták, mit akartam én.

És lássa, még aznap este, megjött minden kedvem a festéshez!

Egy fehérre meszelt, tágas helyiségbe szállásoltak. Valami hall-féle az. Azok a fehér mezők a bolthajtások alatt úgy csábítottak aznap este, a mint hanyatt fekve bámultam föl rájuk, hogy teli kenjem őket képekkel.... A parkban láttam néhány hatalmas fát, eszembejutottak.... Azokból milyen pompás tájképek telnének ki, oda föl, a falra!... Féléjszaka eltervezgettem, hogy mit festhetnék majd a plafonra s e közben jóízűen elaludtam. Másnap reggel rögtön festeni szerettem volna. Persze se pemzli, se festék nem volt a kastélyban, de a báró azonnal befogatott és Luxemburgból meghozattunk mindent, a mire szükségem volt. A munka pompásan haladt, kidekoráltam az egész plafont négy képpel s magam is meg voltam elégedve velük. Hát mégis tudok festeni!... Ma is úgy van még Kolpachon az a terem. Néhány hét mulva visszautaztam Párisba, jó kedvűen és azzal az önvigasztalódással, hogy lesz a hogy lesz, huncut a ki többet költ, mint a mennyi telik tőle.... Festek a hogy tudok, a teremtésit annak a *Siralomház*-nak!

De a *Siralomház*-at még se felejtették el *Milton*-ig. Akkor aztán megtanulták a nevemet és azóta Münkákszi vagyok nekik.

Jussy en Josas. *Nagymosás.*

XXXV.

A kolpachi pihenő után kezdett a »*Zálogház*« című képéhez.

Barbizonban, a fontainebleaui erdő alatt telepedett meg néhány hétre, vídám piktor barátjai: Paál László, Jettel társaságában s a derült barbizoni világ, az a kedves kis festő-tanya, hol a francia iskola halhatatlan alakjai — Millet, Rousseau, Corot, Diaz, Bodmer, együtt élve a szabad természettel, örökbecsű képeket festettek, pompás hatással volt a mi Munkácsynkra is. Hangulataival együtt derülnek palettája színei is, a düsseldorfi sötétségbe kezd bederengeni a fontenaibleaui nap s a »*Zálogház*« ablak függönyén találkozunk először azzal a csudálatosan szép, gazdag, bársonyos, meggypiros színnel, a melyhez hasonlót egy-egy becses keleti selyem szőnyegen, néhány antik daghesztánon és csak a nagy angol arcképfestő: Lawrence képén, például a Mrs. Cuthbert portréján láthatunk. Ez a piros hangolja át lassankint a Munkácsy színskáláját azokba a hasonlíthatlanul dús tónusokba, melyek nagy alkotásait jellemzik, ez a piros avatja őt páratlan koloristává ugyanakkor, a midőn a festői elbeszélés és jellemzés mestere. Nem lehet azt tollal elmondani, hogy micsoda szépséges szín az és milyen színakkordok teremtője! A ki egyszer látta, nem felejti el soha. A sárgában és zöldben is adott sok színpoézist Munkácsy, de ez a piros az, a mi palettáját szuverénül jellemzi. Ott talált rá Barbizonban. Ezuttal még csak néhány tenyérnyi kerül belőle vásznára, az is úgy tapogatott modorban, még csak kezdődve, de már elég arra, hogy az egész kép karakterét előnyösen megváltoztassa s hogy, — bocsánat, ha túlmerész a hasonlatunk, — a szó egész nemes értelmében vett humor -ral mondhassa el a mondani valóit, hogy a szentimentális, német regényírónői, csokoládészínű düsseldorfi stílus helyett úgy beszéljen a nyomorúságról, az emberi szenvedésekről, mint Dickens.

Csakugyan, valóságos Dickensi fejezet ez a kép. Az ötlet is, hogy éppen a zálogházba gyűjtse azt a sok apró nyomort, olyan szerencsés, mint szellemes. Ismeri minden alakját, megannyi kis história valamennyi, elmondják a maguktartásában, az arckifejezéseikben. Annak a boulevardtaposó kisasszonynak a történetét, ki a csipkekendőjét hozta be, számtalanszor olvastuk, talán Dosztojevszkij írta meg a legszeb-

ben; az öreg asszony a Daudet alakja, lehet, éppen a dicső Delobelle felesége, mikor már elrepült a kis Zizi; az elzüllött művész, ki a hegedűje revén akar kenyérrevalóhoz jutni, a Maupassant embere s milyen bámulatosan van az megfestve! Az öreg hivatalnok tisztára Akakievics Akaki, az új köpönyeg hőse, ki az ő kicsi kis ekzisztenciájának az egoizmusa közepett, nem lát, nem hall, nem érez másfelé, szép csöndesen megbecsülné s elkönyvelné a Krisztus palástját is, míg aztán egyszer a saját köpenyegjére nem kerülne a sor. Némely alakját szinte követni látszik sorsában Munkácsy. A baloldali munkáslegényben mintha ráismernénk az *Éjjeli csavargók* munkására, — a kosaras asszonyt is láttuk már s találkozni fogunk vele még, —

A «Zálogházban» szénvázlata.

a *Hazatérő részeg ember* vagy az *Iszákos* felesége, persze hogy ő is itt van, szegény asszony, a két gyerekével. . . .

E képet, mint nagyobbára minden érdekesebb kompozícióját, kétszer festette meg a mester. Az első, melyet 1873-ban fejezett be, New-Yorkban van, a Metropolitan Museum of Art tulajdona, — a másik, a nyolcvanas évekből, Sedelmeyer képtárában van, Párisban; a szénvázlat Ripl Rónai Józsefé, Neuillyben, az *Ujoncok* szénvázlatával együtt. A rézkarcokat az *Éjjeli csavargók* -ról s a *Zálogház* -ról is a jeles Koepping készítette Sedelmeyer megrendelésére, híven visszaadva művén a festmények fakturáját is.

Munkácsy teknikája már ekkor úgyszólva teljesen elérte evolúciójának leg-

magasabb fokát, modora itt-ott, egyénisége pazar gazdagságának nyilvánulásai közben, változik néha, gyakran szinte dekoratív módon egyszerű, máskor gondos, mint egy hollandi mesteré, de mindíg jellemzően originális. Később, szobai jeleneteket ábrázoló képein, hatással lesz reá Fortuny, de azt is inkább a saját vallomásai után tudjuk, annyira magáévá érzett át minden külső hatást. Színei lassankint derülnek, bár mindíg, még csupa jó kedvében is, mintha állandóan visszaszállna eléje ifjúkori küzködései egéről egy-egy szürke felhő: azok felé a meghatottan elmélázó hangulatok felé hajlik, melyeknek sejtelmes poézisét úgy adja vissza ő a színeiben, mint a magyar nóta, — mikor boldogságról dalol, akkor is borongós.

Következő nagy képén még egyszer, szinte utoljára, hazajön szüzséért s alakokért. Nászutazáson járt itthon a feleségével és akkor jegyezte föl a *Faluhősé*-nek az ötletét, az *Ujoncok*-ét is akkor.

A *Faluhősé*-n, melyet előbb festett meg (1875.), azon frissiben érvényesül is itthon kapott impresszióinak a színmagyarsága s egyike ez a legsikerültebb magyar zsáner képeknek. A pompásan festett kép a kölni múzeumban van, rézkarcot Mathey-Doret készített róla. E kép kis vázlatrajza egyike a művész legjellemzőbb jegyzeteinek, — hogy milyen egészen együtt s készen látta ő a képét abban a pillanatban, mihelyt eszébe ötlött! Egyáltalában ritkán s csekélyet szokott volt ő változtatni így fogamzott első ideáin a kidolgozás folyamán. Ezen a kis jegyzeten is ott van már legjellemzőbb vonásaiban az egész kép, mintha csak többszörös fátyollal volna borítva s azokat szedegetné le róla munkaközben, egyiket a másik után, hogy a részletek is, melyek ott vannak alattuk készen, előtünjenek.

Később készült s kevésbé sikerült másik magyar tárgyú képe, az *Ujoncok*, mely nemzeti múzeumunk képtárában van. 1876 elején festette.

Magyar reminiscenciái külső formáikban elhalványultak s az alakokon, kivált az előtérben ülő két nagy alakon, a búcsuzó szerelmes páron erősebb a düsseldorfi emlékek íze. Valószinűleg az is befolyással volt ennek a Magyarországon termett ötletnek az elnémetesedésire, hogy éppen megelőzőleg düsseldorfi jegyzetei után nagyolt egy képet, a Bécsben levő *Sebesült vándor*-t, melyen a tartalom s a kifejezés között még erősebb az ellentét. A kép kissé megsötétedett, egy pár festék áttette magát; teknikája tüzes, erős, ecsetvonásai szélesek, határozottak s némely drapérián szinte dekoratív jellegűek. Roppant könnyen s önbizalommal dolgozott, hisz két remekműve esik e két magyar tárgyú kép dátuma közé. A *Faluhősé*-n nyilvánuló gondos, teljes lelki harmoniában végzett munka, mintha a tréning lenne azokhoz, — ez meg az a szabad, kissé majdnem könnyelmű elnyújtózás, melylyel a versenynyertes súlydobó hajít még egyet a diadalmas dobásai után. Színekben nem válogatós; az előtér két alakjának az arcán el van hanyagolva szín, meg valeur: a formákkal való jellemzésre törekvésben kevés ügyet vetett erre. Valeurről az egész képen kevés szó lehet, minden a jellemzésre, az erőre csúcsosodik ki, — a *Milton* mestere festette már ezt, ha balkézzel is, de ugyanazokkal a végtelen egyszerű eszközökkel s éppen ezért van ebben a képben valami nyugodalmas epikai vonás,

az előadó mester érezni látszik, hogy hatalmában van az előadás minden hatásos eszköze. Legsikerültebb a baloldali búsuló legény, annak a feje a jellemzés valóságos mintaképe. A kép összhatása meglehetősen nehéz, tónusa jóval sötétebb következő képeinek a tónusánál.

1876-ban, felesége ösztönzésére, abbanhagyja egy a mult nyár folyamán Kolpachon kezdett képét (*Exámen a falusi iskolában*) s megfesti a remek *Műtermet*, mely a Salonban érmet nyer és Hors Concours-ságot biztosít Munkácsynak a párisi kiállításokon.

A *Műtermet* tulajdonképen kettős arckép: saját magát és feleségét festette meg, a mint akkori, a rue Legendrebeli műtermének kandallója előtt egy készülő

Az «Uroncok» szénvázlata.

tájképét vizsgálják. Munkácsy világos-szürke bársony ruhában, egy szőnyeggel borított kis asztal sarkán ül, balkezében a palettája, jobbjában az ecset s mialatt szinte komoran, némi elégületlenséggel vizsgálja a festőállványon lévő képet: azt várja, hogy mit szól hozzá a felesége, ki ott üll előtte és műértő nyugalommal, nagyon figyelmesen nézi az ura munkáját; nyilván ő is érzi, hogy valami nem egészen sikerült még, de ugyan mi?... A jobboldali háttérben békésen szundikál a rajzmappa előtt egy kövér kis mopszli, — de nem is a Munkácsy lelkével teljes otthon volna ez, ha hiányoznék belőle, ha ott nem volna, csak a háttér sejtelmes félhomályában legalább, az ő édes vágya, az, a kit úgy várt s annyi szeretettel oda tudott képzelni az ő családi körébe: egy gyermek. Ott van a festőállvány mögött, (mindíg ott volt ő a jó mester festőállványa mögött), talán modelt állt az imént.

Valami jóleső melegség árad erről a képről, a nyugalmas otthon poézise. Sok küzködés után révbe ért Munkácsy, jólét veszi körül, családja van s a párja osztja meg vele művészi gondjait. Az otthon meleg hangulata van gyönyörűen belefestve abba a szobába. A háttér félhomályában a fakult kárpitokról erősödik lefelé a színskála, a kandallón lévő edények, a bútorok félvilágításban vannak, a földre terített keleti szőnyegen pompásan omlik szét s a tompa háttérből is szépen válik ki az asszony kék színekbe burkolt alakja. Talán a Munkácsyné profilja éles egy parányit, olyan erős világításban van. Az egész francia sajtó egyhangúlag magasztalta a kép koloritját, elismeréssel konstatálta színeinek derülését. Mint portré is mesterműi mind a két alak, szinte el se lehet képzelni, hogy a saját arcát tükörből másolta s a felesége pózolt volna hozzá, olyan természetesen és annyi igaz kifejezéssel foglalnak helyet mindketten a kép tárgyának az egységében.

A *Műtereu* Amerikában, Mariland fővárosában, Baltimoreban van: Mr. Walter tulajdona; az egész világon elterjedt rézkarcot Ch. Koepping készítette róla.

Alig fejezte be, megfestette utánna a *Kis kutyák*-at, ezt a jókedvű apróságot. Vázlatrajzait ott találtam jegyzőkönyvében a *Milton* kép első ötletei között, néhány későbbi interiőr képének a tervével együtt, melyeket sorra meg fog festeni, derült szép koloritban, nagy történelmi tárgyú alkotásai közben. Valamennyi ugyanazt az alaphangulatot ecseteli: az előkelő családi jólét, melyben hosszú évek során át minden vágya egy gyermek... Ilyenek az 1877-től 1888-ig festett zsáner képei közül: a *Délutáni tea*; a *Pálmaházban*; *A tigris*; a *Kis macskák*, szellemes társa a *Kis kutyákuak*; *Zougora előtt*; *A baba látogatói*, 1882-ből melyen a saját árván maradt s azután elégett bölcsőjét festette le (Ch. Courtry karcolta e képet rézbe); a *Két család* és a *Készülődés a papa névnapjára*, melyekről Laguillermievel készíttetett acélmetszeteket Sedelmeyer.

És itt új korszak kezdődik Munkácsy művészetében. Eddig megteremtett úgyszólva egy egészen külön műfajt, a Munkácsy-zsánert, melyben minden szubjektivitása érvényesül s a legeredetibb formákban, — talán művészete lírai korszakának nevezhetnők ezt el, ha egyáltalában kvalifikálni akarjuk, a mi annál bajosabb, mert bíz ő nem fér el semmiféle rubrikában. A zsáner-festőnél tartalmasabb, az epikusnál ötletesebb. Talán drámai vénája jellemzi legerősebben? . . . Vagy inkább mint pszikologus igér remekműveket?... A gondolatai becsesebbek vagy az érzelmek nemességével ragad el bennünket?... Mikor már gyönyörűen komponált, a színei voltak vérszegények s íme egy csapásra hatalmas koloristát revelál. Előadása hódító, de eszközeinek az egyszerűsége még bámulatosabb. Nem hasonlít senkihez, azokhoz legkevésbé, a kiktől tanult, mindíg maga, minden ízében s annyira eredeti, hogy utánozhatlan, még iskolát se teremthet soha. Az interiőr képeit már próbálják utánozni, de csak a bútorokat tudják úgy elhelyezni a szobában, a hogy ő szokta volt és a szoba, bár tömve van, üres, — bár minden úgy áll, a hogy ő szokta állítani, nincs annak lelke. Ez az! Éppen az utánzatain látszik meg az ő karaktere, az hiányzik a másolatokból, a mi az ő képeit jellemzi: a lelke, melyből

életet ad minden tárgyába, minden alakjába . . . És mialatt így dicsérjük szubjektivitása őszinteségét, elénk állnak a *Siralomház* alakjai, az éjjeli csavargók, a zálogház vén hegedűse, a falu hőse, a tépést fosztó asszonyok s azt kérdik: — hát mi?! Hisz mi élünk, önmagunk vagyunk! . . . Csakugyan, annyira önmaguk, mintha semmi közük se volna teremtőjükhöz.

Ne iparkodjunk doktrinér formában megfelelni arra a kérdésre, hogy mi jellemzi kiváltképen a harminckétéves Munkácsy művészetét, — minden jellemzi, a mit eddig teremtett s minden, a mit ezután fog alkotni. Tele van megdöbbentő meglepetésekkel. Szépen megokolva lehetne megrajzolni őt máig, az eddig látott képei után s elég négy tájképére tekinteni, hogy új okoskodást építsen az ember a tájképfestői talentumára, bár ott is minden vonásában ugyanaz a művész érvényesül individualitásának összes mélységeivel és bravúrjaival; hogy mennyire nem korlátolják határok a művészi rátermettséget (művészetnek a teremtést, zsenének a teremtőképességet tekintjük s nem a theoriafaragást és az analizist) s milyen hiú minden elmélet, ő a példa rá: ma megfesti a zsáner remekét, holnap ámulatba fogja ejteni a világot a legnagyobb szabású történelmi képpel, melyen bajos lesz megállapítani, hogy a gondolkozó filozófiai értéke a becsesebb vagy a poéta nagyobb-e az ábrázoló piktornál? És holnapután meg fogja festeni a világhistória leggrandiózusabb jelenetét s az emberiség Megváltóját úgy, hogy az Egyház megtalálja benne az ő Krisztusát és Renan is levett kalappal áll majd előtte, mondván: így képzeltem az én Jézusomat. Ő pedig, Munkácsy, nem tud semmiféle kérdezősködésre egyebet felelni, mint hogy ő ezt így látta maga előtt, mikor eszébe jutott; egy falatka papirosra néhány perc alatt lerajzolta a *Milton* s a *Jézus* első ideáját éppen olyan könnyen, mihelyt eszébe jutott, mint a kis kutyák csoportját vagy a Falu hősét; aztán behúzott egy nagy vásznat az ő bitümös keverékével s mialatt ott matatott rajta, egyik szép színfolt a másik után véletlenkedett elő az ecsetje alól és talán azok segítették; a színeken keresztül, intuitíve látta vászonra a dolgait és fogott az alkotáshoz, csinálva Jézust így, Miltont meg úgy, csupán azért, mert az egyiket így, a másikat meg éppen úgy diktálta neki valami, folyton érezve azonban, hogy az a legjobb, a mit csinál. Nem mintha nem kereste volna a kellőbb színt, a helyesebb kifejezést, de úgy, mint a legtalálóbb szót formába kívánkozó gondolataihoz az író, a taktust és hangot lelkében zsongó muzsikájához a zeneszerző.

Egymás mellé helyezve összes képeit, — alig száradtak meg, úgy szanaszét hordták a világ minden részébe, hogy ő tudta legkevésbé hányan s ugyan merre vannak, — látjuk, hogy bár szédítő iramban hág magasabbra és magasabbra az evolúció, nincs azokban ellenmondás, egyik igéri a másikat. A meglepetéseket az a tüneményszerű gyorsaság okozza inkább, melylyel a ma igéreteit váltja be a holnap, — mint ahogy a szédítő hegycsúcsok sorakoztak a hóhatárokon felül egymás mellé az Alpesek ugyanazon vonalán, egyazon geológiai anyagból s köztük a gazdag, viruló völgyek, tátongó szakadékok, apró tavak, ki nem telt medencék és a jégárak nyomán maradt morenagátak, egy egész világ.

XXXVI.

1877 telén festi meg *Milton*-t, a mint tollba mondja leányának: Évának, hallhatatlan hőskölteményét az első emberpár bűnbeeséséről s másik két leánya: Judith és Rachel hallgatják őt.

Óriási tárgy!... Milton Jánost festeni meg: a lángeszű költőt, az angol irodalom dicsőségét úgy, hogy adva légyen benne necsak a történelemteremtő állam-

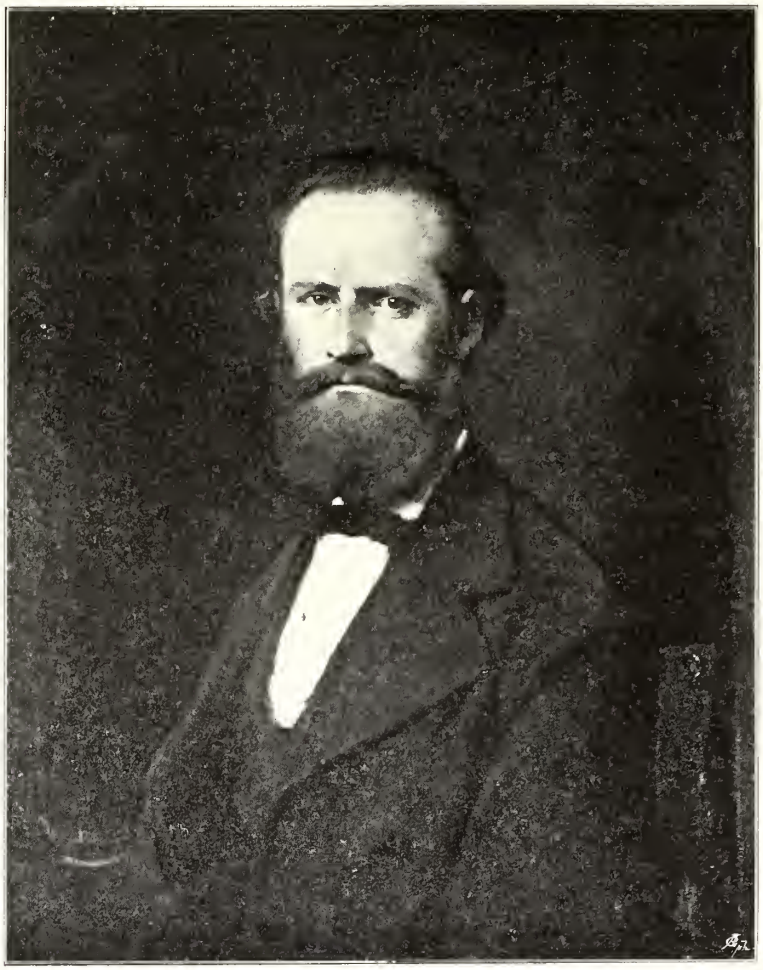

Sedelmeyer Károly.

férfiú s a mélygondolkozású filozóf, de az angol szabadság hőse és vértanúja, meg a magánember is, ki szerencsétlen volt dicsőségében úgy, mint szerelmében, túlélte egészségét, szemevilágát, tűzhelye kényelmét, pártja szerencséjét, sőt még gyermekei szeretetét is. Mert csak így lesz az Milton. Milton* az emberiség történetének egyik legemlékezetesebb korszakában élt, mikor az emberi faj sorsa az angol nemzet szabadságával egy kockára volt téve. Az elveknek, melyek akkor zsenge életükért küzködtek, Milton legönfeláldozóbb s legékesenszólóbb bajnoka

* Macaulay T. B: Milton.

volt. Ha valaha csüggedtség és keserűség valakiben menthetők valának, úgy Miltonban lettek volna menthetők; de szellemének ereje győzött balszerencséin, vakság, köszvény, kor, szegénység, családi bánat, politikai csalódás, rágalom, száműzetés, elhanyagolás nem bírták megzavarni nyugodt és fönséges türelmét. Kedélye komoly, talán szigorú, de morddá, bosszussá semmi szenvedés nem változtathatta. A milyen volt, midőn a nagy események előestéjén visszatért utazásából az egészség és férfi szépség virágában, irodalmi érdemeiért ünnepelve s honfiúi reményekkel telve, olyan maradt ő akkor is, midőn a szerencsétlenségek sújtották s megöregedve, szegényen, világtalanul, kegyvesztetten vonult halni gunyhójába. Ezt az alakot akarta megfesteni Munkácsy.

A «Milton» kép első ötlete.

Műveit olvasva, elképzelte őt e század elején Macaulay is: Csaknem azt hisszük, hogy meglátogatjuk kisded lakában; hogy látjuk őt ülni orgonája mellett a színehagyott zöld kárpítok alatt, hogy felfoghatjuk szemeinek gyors pillantását, melyek hasztalan keresik a napvilágot, hogy olvassuk nemes arcának vonásaiban dicsőségének és szenvedéseinek büszke, szomorú történetét. Képzeljük el magunknak a halotti csendet, melyben ügyelnénk legcsekélyebb szavára, — a szenvedélyes tiszteletet, melylyel elébe térdelnénk kezére borulni és sírni felette, — a buzgóságot, a hogy vigasztalnók, ha ugyan van szüksége vigasztalásra ilyen szellemnek a tehetségeire s erényeire érdemetlen kor elhanyagolása miatt, — a hevet, melylyel vetekednénk leányaival vagy quaker barátjával, Elwooddal a kiváltságért, hogy olvashassuk néki Homért vagy hogy mi írhassuk le a halhatatlan szavakat, melyek ajkairól folynak.

A «Milton» kép második terve.

Munkácsy, egy Fauszt kép gondolatával foglalkozott s e közben kezébe került és olvasta Macaulay tanulmányát, azután a hőskölteményt lapozgatta s ő is látta Miltont. Három kis vázlatot vetett papírra. Az első csaknem maga a kép; a másodikon jobbra ültette Miltont, de így Éva, jobbkézben tartva a tollat, takarva lett volna ha írásra készen ül; a harmadikon Elwoodot is fölakarta venni kompozíciójába. Vászonra, alig ennyi előkészület után, az első ötlet került és megfestette Miltont úgy, hogy a ki ezt a képet látta, az többé az Elveszett Paradicsom költőjét soha más alak-

ban el nem képzelheti s ha valaha Milton nevét hallja, a Munkácsy képére fog gondolni, a mint Tell Vilmos vagy Macbeth nevének említésekor Schillerre vagy Shakespearere gondol.*

A kép baloldalán, szembe a nézővel, egy magas támlájú préselt bőr karosszékben ül Milton. Feje előre hajolva, homlokán ott küzködik formájáért a gondolat s a mint a költő balkezét a szék karjához feszíti és jobbját ökölbe szorítva tartja a mellén, mintha a Sátánt látná maga előtt az örök éjszakában, a mint alakja Atlasként az égig érve, viaskodni készül az őrangyalokkal.... Fekete bársony, puritán szabású ruha van rajta, széles fehér gallér hajlik ki a vállaira, kézelői is fehérek. Ballába a szék alá húzva, a jobb előre nyújtva mintegy versei ütemeit skandálja. Alakja roskadt, mégis csupa méltóság. Középen szétválasztott szürkülő fürtjei a fehér gallérra göndörödnek le. Az ötvenes években lehet (44 éves korában vakult meg s 60 éves volt mikor befejezte az Elveszett Paradicsomot), arcán meglátszanak a szenvedés nyomai, de az erély az uralkodó. Vaksága bravúrosan van kifejezve, inkább tudjuk, mint látjuk, — a homlokán és szemöldökei közt annyi a magasztos gondolat, úgy ragyog a szellem, hogy azok alig bocsátják tekintetünket az üres szemgödrök felé. Jobbról tőle az ablak, melynek ónkarikákba foglalt zöldes üvegjein ezüstössé tompulva dereng be alakjára a világosság, fejétől jobbra egészen megvilágítja a szék támláját, fehér gallérját s egy sugárkéve egy vonalba dűl át a két kezén, hogy a baloldalt álló asztal szőnyegjén hulljon szét a leánya, Éva elé helyezett papirosokig. A karosszék piros színe hihetetlen szép harmóniába olvad össze a fekete bársony ruha színeivel abban az enyhe ezüstös világításban és hogy a fehér színek, meg a pirosak és a szürkék (szőke leányai szürkében vannak) milyen csudálatosan puhák ezen a képen, milyen mesés árnyék-világosságokban érvényesülnek, ahhoz csak zenében, egy góth székesegyház boltívei közt elringó orgonahangokban lehetne valami hasonlíthatót találni.

Milton hallgat, de most rögtön szólni fog. Ezt várja három leánya, bájos, szőke, három angol leány. Milton típus valamennyi, hasonlítanak az apjukhoz és testvérek, a nélkül, hogy egymáshoz hasonlítanának. Valami van mind a hármukon, a miből érezzük, hogy szinte borzongva élvezik azt a gyönyörűséget, a mit atyjuk szavai nekik okozni fognak. Egyben várják, feszült figyelemmel és félnek tőle. És hogy sugárzik belőlük a szerető gyöngédség apjuk felé!... Hogy is festette volna őket másként Munkácsy! Azt a gonosz valóságot, hogy ez a három leány nem szerette, megunta az apját, hogy a vak poéta gyöngygondolatai gyakran hullottak szét a semmibe, mert leányai nem törődtek a szavaival s nem írták papirosra, — ezt hogy is hitte volna el Munkácsy!...

Szép három leánya szeretettel veszi körül.

A legkisebbik, Rachel, ott ül mellette, hogy mindjárt kéznél legyen, ha kívánna

* Gotthold Neuda: Opinions of the continental Press on Michael Munkácsy, and his latest picture: Milton dictating Paradise Lost to his daughters.

valamit. Ő hasonlít legjobban az apjához. Most a tű megállt a kezében. Nézi az apját s várja a szavait.

Testvére, az édes szép Judith áll mellette. Egy vörös bársonyszék támláján a keze, mozdulni se mer, nehogy zavarja a csendet, szinte lélegzetfojtva várja a következő mondatot s a szíve dobogása hallatszik. Ő a legszebb a három testvér között, ő örökölte apjának a méltóságos nyugalmát és azt a nemes homlokot. Talán az ő alakján dolgozott Munkácsy ecsetje a legtöbb poézissel. Kétszer festette őt meg. Először egyedül, külön vászonra, melyen egy leheletkönnyű fehér batiszt kendőcskét kötött a nyakára és egy szürke pamutkendőt vetett a vállaira, olyan gyöngéd ecsetvonásokkal festve arcát, puha szőke haját, mint a hogy szerelmese kezét vonja az első csókra a húsz éves ifjú; azután a nagy képre: fehér gallért hajtva ki az ő vállaira is, olyat, mint a testvéreié.

A toll Éva kezében van. Teste előre hajlik, feszült várakozással, remekül ügyel s egész lelkével várja a következő verssorokat ... Csudálja, tiszteli, szánja az apját és tudja, hogy századok fogják olvasni minden leirandó betűjét. Őt is kétszer festette le a Mester. Igéző sápadt arca változtatás nélkül került a nagy vászonra.

A XVII. század stílusában bútorozott szoba egyszerű, de ízléses és előkelő. A lányok viselik gondját. A hátsó falat fakult, zöldes-szürke, alakos-gobelin borítja, egy fekete renaissance szekrény áll középen, balra, az alacsonyabb könyvespolcon néhány foliáns s egy smaragd-zöld fájanszkancsó egy kisebb fajta, inkább dekoratív-tükör alatt. Mindez tompított világításban, inkább félhomályban és az egész szoba teli csönddel, azzal a beszédes csenddel, melynek annyi lelke van és a mely olyan lélekébresztő... És ezt a csendet színekben fejezi ki s le tudta festeni Munkácsy.

A képet, kissebb körben, Sedelmeyer állította ki s tőle került az 1878-iki párisi világkiállításra, hol mesés sikert aratott, egyikét azoknak a diadaloknak, a milyenekben csak a Renaissancera ébredt olaszok közt volt egyszer-egyszer része egy-egy mesternek abban az új ideálra talált, művészetszerelmes szép korban.

A francia köztársaság hivatalos közlönyében (Journal officiel de la République française) Emile Bergerat hosszú tanulmányt közölt a fiatal Mesterről: Munkácsy nem alapíthat s nem fog iskolát alapítani. Egyénisége sokkal kivételesebb, semhogy tanítványok csoportosulhatnának köréje. Az ő modorának utánzói eredménytelen munkát végeznének. Temperamentumának gazdag forrásaiból csak ő meríthet sikerrel, Munkácsyt csak ő alkothat. Ha ősöket akarunk találni ennek a magyar festőnek a művészethistória családfáján, a rembrandti vonalon kell keresnünk. Munkácsy az *Éjszakai őrjárat*-ban vallja az ő krédóját, a mint hogy abban vallották a magukét az árnyékvilágosság németalföldi hívei, a Maasok, Hogheok, Bolok és Ostadeok. A világosság ama keresői közé tartozik, kik a sötétséget olyan hatalmasan markolták össze, hogy aranyos sugarak csurrantak ki belőle. A modorhoz, melylyel Rembrandt zseníje az igazat igazabbá tudta tenni, Munkácsy makacsul hű, dacára az új theoriáknak, melyeket manapság hirdet a naturalizmus

a »plein air«-ről s a teljes napvilágításról. »*Milton*« első vállalkozása a történelmi festészet terén s be kell vallanunk, hogy debűje megdöbbentően hatalmas. Ez a jelenet, — s milyen egyszerű mégis, — mindenkit elragad. Konstatáljuk, hogy a Champs-de-Marson kiállított összes festmények között ez az, melyhez a legszívesebben térnek vissza. Mentől többször látjuk, hatása annál mélyebb és éppen ez a varázserő jellemzi a szép dolgokat, ez az igézet a szép látványok bűvös tulajdonsága, ilyen a remekmű hatalma. Kimondtuk az illő szót. Tényleg, azt vallom, hogy ezúttal azon elvitázhatlanul tökéletes alkotások egyike előtt állunk, melyek számára a kritika a »remekmű« elnevezést fösvényül tartogatja. — A teknika magas minőségű, az ecsetkezelés őszinte, bátor és határozott, mesteribbet kívánni

A »Milton« kép vázlata.

se lehet. A kompozíció — a lehető legegyszerűbb s teljesen áttanult, — pompásan, »lyukakat nem hagyva«, tölti be a vásznat, egységes és változatos, mint azt a poézis törvényhozói, Aristotelestől Boileauig, követelik. Az az intim és hangtalan dráma, melyet ecsetje alá választott, olyan minden oldaláról világosan van elénk állítva, hogy nincs a nézők közt senki, a ki meg ne értené. Az alakjai igazak, élnek s megtestesülvék a csalódásig híven. Keresem a mű hiányosságait: egyet se tudok találni. Vajjon a kitartó munka, mesterségének pazar tudása révén jutott Munkácsy ilyen eredményhez? Nem csupán. E kép s megelőző művei között óriási a távolság, szinte megmérhetetlen. És hirtelen, a nélkül, hogy bárki számon szedhetné miként, megnyilatkozik a festőben egy poéta. Valami hatalmas vízió suhan el a művész lelki szemei előtt, mint egy messze multból kikelt jelenés — és a ritka erélyű Munkácsy nem habozik egy pillanatig se, megragadja s a magáévá

Tanulmánykép a Miltonhoz.

Éva,

a Milton írni készülő alakja.

teszi. Az eredmény minden várakozást túlszárnyal. Nem tudom, akad-e még valaha hasonló alkotáshoz elég ereje, bár a szépművészeti téren nem igen hiszek a véletlenekben. A tény az, hogy „*Milton*", — és ez az egyhangú véleménye mindenkinek, — az utóbbi húsz esztendők festészeti alkotásai között a legjobbak egyike s a hozzáértők véleménye szerint az 1878-ki világkiállítás csodái közé tartozik. A nagy „médaille d'honneur", melyet a zsűri neki ítélt oda, méltó szentesítése e ritka sikernek. (1878. szeptember 15.)

A „Moniteur des Arts"-ban az „Ecole nationale des Beaux-Arts" műtörténelmi tanszékének tudós professzora, Fourcaud, a többek közt ezt írja: „...Mindenütt a magányban dolgozott. Néhány pillantást is alig vetve arra, a mit mások csináltak, iskolába nem keveredve, csak a természet tanácsait követte. Egy primitív szemeivel lát s a keze modern, — ez Munkácsy. Láttam néhányat első rajzai közül; határozott erélylyel húzta meg minden vonását s a néhai góthikusok megfigyelő erejének a zamatja érzik rajtuk. Abban az időben fogalma se volt még az ő művészi jövőjéről, azt másolgatta, a mit a Dürer metszetek szépséges realizmusának a naivságával látott maga körül. Azok közül az intuitívek közül való ő, kikkel együtt születnek a faj bizonyos tradíciói, a kik maguk fedezik fel azt, a mit nem tudnak, nem botorkálnak a mások vágta csapásokon s így bármit cselekedjenek, az az új megdöbbentő hatását gyakorolja. Tehetsége szemlátomást növekedett... Még egy lépést tett s íme már csak bámulnunk lehet. — A „*Milton*", elvitázhatlanul, a világkiállítás egyik legfrappansabb képe. A nemzetközi zsűri valószínűleg Munkácsynak ítéli oda a becsület nagy érmét. Becsületet szerez ő a saját hazájának csakúgy, mint a francia vendégszeretetnek. (1878. május 10.)

Dubosc de Pesquidoux az „Union"-ban: Vajjon csakugyan osztrák festő Munkácsy? Közöttünk él, itt dolgozik s itt állít ki minálunk és úgy látszik, inkább francia ő, mint osztrák, inkább párisi, mint magyar. De mivelhogy a születés adja meg a nemzetiséget, ha csak el nem nemzetietlenedik az ember, és mert az osztrák-osztályba sorozták Munkácsyt (a világkiállításon), egyezzünk hát belé gyöngéden és ne követeljük őt vissza magunknak. — A „*Milton*" rögtön megállítja a nézőt. Hatalmas, erős, hatása megrendítő. — Nyugalmas, csöndes, csupa ragyogás ez a kép; alakjai „demi-teinte"-ben* válnak ki a komor háttérből s csakúgy rezeg körülöttük a levegő, megdöbbentő képességeiről tanuskodva teremtő erejében az élettel mérkőző művészetnek. Ezen a képen át betekinthetünk a művész teremtő műhelyébe s tanulmányozhatjuk, miféle eszközökkel juttat alkotásaiba annyi erőt.

Munkácsy széles szín és teinte** oppozíciókkal dolgozik, bátran csapja egy-

* „Demi-teinte": átmeneti színezés az élénken megvilágított és teljes árnyékban lévő részei között a képnek. A demi-teinte adja a festménybe az összhangot, ez tölti ki az árnyék és a világosság közötti átmeneteket. „Demi-teinteben tartott kép", „demi-teinteben tartott alak" kifejezések azt is jelentik, hogy a festmény tonalitása (tónusainak egy uralkodó tónus alá rendelt összege) nagyon enyhe, melyben semmi erőszakos, eklatáns effektus nincsen. (Jules Adeline: „Lexique des termes d'art.")

** „Teinte": könnyed színárnyalat; — szín, melyet többféle színek keverésével nyer a művész; — ugyanazon színek több vagy kevesebb intenzívitással való alkalmazása. (U. o.)

más mellé az ellentéteket és mégis, úgy olvad az mind egymásba, olyan pompásan mosódnak harmoniába: — nem hogy bántanák vagy nyugtalanítanák a nézőt, sőt éppen ezek a differenciák domborítják ki az alakjait s adják az egészre nem csupán látszatát, de valósággal akcióit a realitásnak. Originális festő Munkácsy, kolorista, de inkább tónusainak helyessége és világítási valeurjei,* mint színeinek pompája vagy dús változatossága révén. Kivált kedveli a komor gammákat** s mégis világos tud maradni. A franciák között Ribot és Vollon hasonlítanak e tekintetben a magyar művészhez. Ez a sajátságos kolorit, mely a tónusok s a világítások bölcs adagolásával adja vissza a természetet és mintegy mozdulatra bírja alakjait a köréjük festett levegőben a nélkül, hogy színeket színekre halmozna, — ez a legirigylendőbb és ez a legritkább. Rembrandt merített pazarul ebből a forrásból s Munkácsy ne vegye részünkről zokon, hogy Rembrandt is eszünkbe jut alkotása előtt. (1878. október 22.)

A méltóságos »Revue des Deux Mondes«-ban maga Cherbuliez hajt zászlót »*Milton*« előtt, 1878. augusztusi számában: »Magyarország abban a kitünő szerencsében részesült, hogy olyan művész képviseli a Champ de Marson, kinek első kisérletei már mesteri alkotások voltak s ki folyton csak magasabbra hágott; utolsó műve a legjobb. — A zsűri a becsület nagy érmét Munkácsynak ítélte oda s minden ítélete között talán ez az egyetlen, mely általános helyesléssel találkozott. — »*Milton*« a világkiállítás egyik legnagyobb sikere. Teli van ez a nagy vászon emóciókkal, meghatottsággal és csönddel: érezzük, hogy ott most történik valami, az »Elveszett Paradicsom« születésének vagyunk tanúi.«

Cochin a »Français« 1878. november 5-ki számában írja, hogy Munkácsyra büszkék lehetnek a magyarok, hogy diadalmasan viszi el a babért a kiállításon két versenytársa (Matejko és Makart) elől, hogy a »*Milton*« csodálatos kép és a legtökéletesebb a világkiállítás összes festészeti alkotásai között . . . Bámulatos kompozíció, melylyel a festő megközelíti az ábrázolt költőt. »Munkácsy ecsetjét az ihlet vezeti, szélesen dolgozik, apróságokon nem babrál, vakmerő kézzel rakja vászonra egységes nagy színfoltjait s bocsátja rájuk a világosságot. Kifogásolták, talán némi joggal, hogy kissé konvencionális módra világítja meg a képeit, hogy tónusai egyhangúak s némileg az igazság rovására... Találtak kifogásolni valót a modeléjében is, a környezet kezelésében . . . Mindezekben lehet egy kis igazuk; de hát mi a Munkácsy titka és mi az oka annak, hogy megragad bennünket képeiben a gondolat, mielőtt hiányosságaikról számot adhatnánk magunknak? Ez a titok, azt hisszük, Munkácsy mélységes kompozícióbeli művészetében rejlik: gondolatának minden

* »Valeur«: ugyanazon tónus intenzívitásának fokai közt lévő viszony, vagy szomszédságba került tónusok intenzívitásának a kölcsönös viszonya. (U. o.)

** »Szín-gammák«: a színek sorozata, osztályozva természetes egymásrakövetkezésük és fokozatos árnyalataik szerint. Szín-gamma alatt nem csupán a hét prizmaszínt s árnyalatainak végtelen sokszorozódását értjük, vannak erélyes, szelíd, gyönge és semleges gammák. Minden egyes tónus intenzívitásának a fokától és többé-kevésbbé eklatáns voltától függ egy gamma jelleme. Egy festmény harmóniája például nagy veszedelemben forog, ha valamelyik részén olyan tónusokat talál alkalmazni a festő, melyeknek intenzívitása nem azonos a kép többi részén alkalmazott gammák intenzívitásával.

ízét úgy osztja szét művein, hogy azok a lehető legegységesebben hatnak reánk és ölelésének föltétlen rabja lelkünk. Ezt avatja Munkácsyt nagy festővé.»

Minden kritikusa talál benne valami magasztalni valót s mi itt csak a franciákat idézzük. Éppen ilyen szédítő sikere volt e képnek az angol, a német sajtóban és mindenfelé, a hol megfordult. Jellemző, hogy vitatták Munkácsyt magukénak a

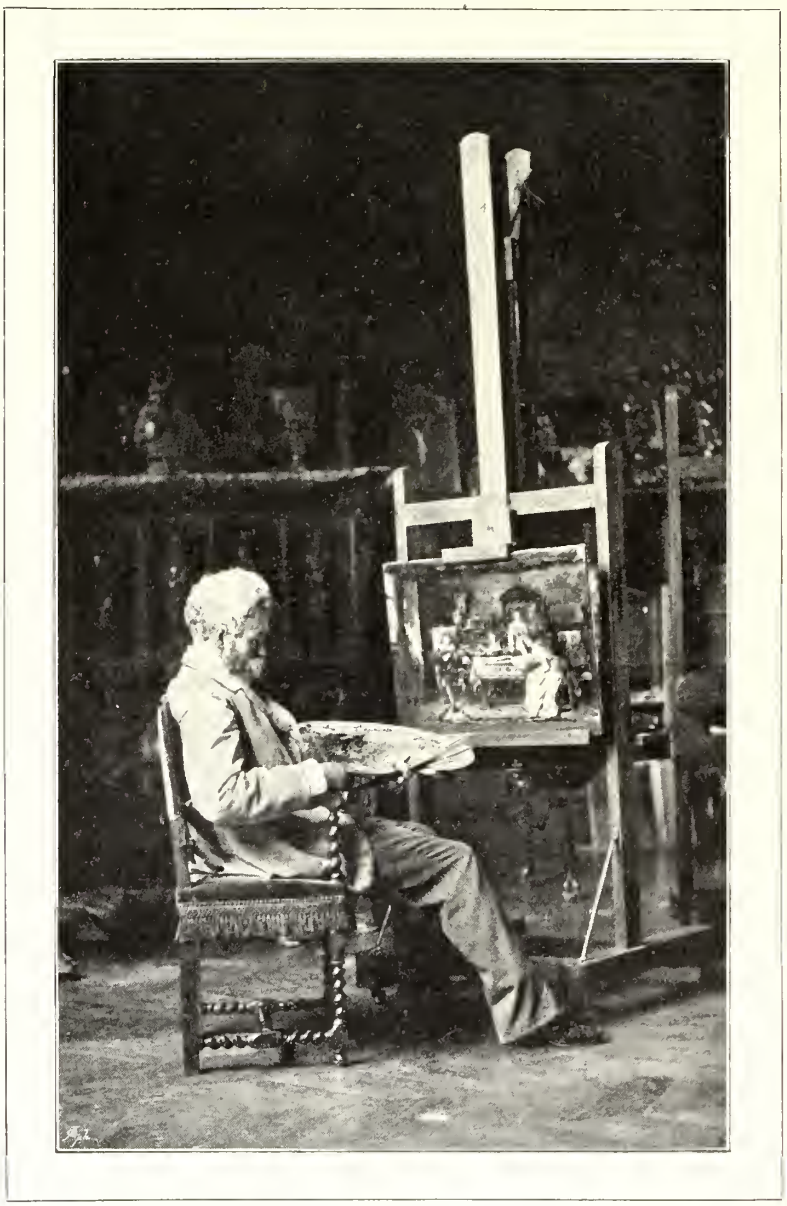

Munkácsy a műtermében.

németek s a franciák, Ménandre az Assamblée nationale -ban, Wolff a Figaroban franciának vállalja őt, egy kis luxenburgi lap pedig luxenburginak kívánja. A Temps , a Gazette des Beaux-Arts , a Débats , Gaulois , Soleil , La France , a Musée universel , Paris Journal , L'Estafette , L'Illustration , L'Indépendence belge s a Monde Illustré egyhangulag remekműnek minősítik a *Miltont,* s ezt tették mindenütt, a hova *Sedelmeyer* kiállításra vitte a képet.

MILTON

Pilátus. *Sedelmeyer jogosításával.*

A »Krisztus Pilátus előtt« -ből.

XXXVII.

Munkácsy döntő fontosságú összeköttetése Sedelmeyer Károlylyal, — mely csakhamar benső, mindvégig hű barátsággá fejlődött, — a *Milton* révén kezdődik. A világhírű műkereskedőnek, — ki szenvedélyes, nagytudású amatőr s maga is hozzányul néha az ecsethez, — óriási része van művészünknek nem csupán külső sikereiben, de gyakran tüzelte nagyobb alkotások felé Munkácsy munkakedvét is. A *Krisztus Pilátus előtt*-re ő bíztatta s utolsó képének, az *Ecce Homo*-nak az alkotása közben is nem egyszer üldögélt együtt az egyformán megőszült két jó barát az avenue de villiersi műteremben és Sedelmeyer bátorítása élesztette a csüggedő, fáradt, beteg Mestert. És most is, mióta úgy kihullott hatalmas kezéből az ecset, hogy Isten tudja fölveheti-e még valaha, nincs emlékének hívebb ápolója, dicsőségének gondosabb, odaadóbb sáfárja Sedelmeyernél.

Ismeretségük már akkor kezdődött, midőn Munkácsy Párisban letelepedett. Találkoztak Barbizonban is, hova Sedelmeyer gyakran kijárt a nagy francia piktorokhoz; Munkácsy műtermébe is el-ellátogatott néha, de üzleti összeköttetés nem volt közöttük. Az 1877—78-ki télen azonban, látva a készülő *Miltout,* Sedelmeyer azonnal fölismerte benne a remekművet s vásárlójául ajánlkozott. Munkácsy azonban nem fogadhatta el az ajánlatot. »Kötve vagyok a Goupil céghez s mihelyt befejeztem a képét, azonnal rendelkezésére is bocsátom« — mondá Sedelmeyernek. Egy márciusi vasárnap ismét találkoztak, Páris környékén, Bellevueben, hova a szegény Paál László látogatására rándult ki aznap a feleségével Munkácsy. Paál akkor már megvolt zavarodva, ott ápoltatta őt Munkácsy Bellevueben, egy szanatóriumban, hogy csakhamar átszállítsák a charentoni őrültek házába, hol nemsokára meghalt. E gyászos emlékű találkozás alkalmával került közöttük másodszor szóba a *Milton* és Sedelmeyer ismételte a télen tett ajánlatát. »Sajnálom«, — válaszolt Munkácsy, — »de lehetetlen. A kép készen van s holnap szállíttatom Goupilhoz«. Sedelmeyernek tehát le kellett mondania arról, hogy a képet megvásárolhassa.

Mily nagy volt azonban a meglepetésem, — beszélte nekünk Sedelmeyer, — midőn másnap, hétfőn, látom, hogy Munkácsy érkezik hozzám. Lehorgasztott fővel halad el a kapusom fülkéje előtt s mogorván, tépelődve, mint ahogy járkálni szokott, mikor valami bántotta, jött keresztül az udvaron. »Képzelje«, — szólt csüggedt hangon, — »Goupil nem akarja elvállalni a képemet. Azt veti, hogy ez nem volt afféle határozott megrendelés, meg panaszkodik, hogy egyátalában nem megy az üzlet, egy év óta nem kelnek a képek... Meg tudja Isten!... Szóval ő most nem vehet képet. Ha akarom, kiállítja a műcsarnokában s majd akad talán rá amatőr, de ő meg nem vásárolhatja. Már most hát én mit csináljak!?... Annál jobb, szóltam én, így hát szabadon rendelkezhetik magával s a képével. Megveszem én, ha akarja azonnal s ugyanazon áron, a melyet Goupiltől kért volna érte! Munkácsy örömmel egyezett ajánlatomba, rögtön visszament Goupilhoz, a rue Chaptalba és hozzám szállíttatta az udvaron álló képet. Ez volt a mi üzleti összeköttetésünk bevezetése.

A mint megvettem a *Miltont*, kiállítottam a szalonomban, meghíva néhány művészt és amatőrt. A kép azonnal meghódított mindenkit, széltiben emlegette egész Páris. Egy lelkes amatőr beszélte nálam, hogy találkozván Goupillal, hívta, jőjjön s nézze meg a Sedelmeyernél kiállított képet, melynél szebbet a mi korunkban nem festettek! . . . Májusban elküldtem a képet a párisi világkiállításra. Hiszen ismeretes, hogy milyen diadalt aratott! A zsűri a médaille d'honneur-t ítélte neki, a kormány pedig a becsületrend lovagi méltóságáról tiszti rangra emelte Munkácsyt, ő felsége a magyar király pedig nemességgel tüntette ki. A képet még a világ-

A tömegből. *Sedelmeyer jogosításával.*

kiállítás folyamán eladtam egy amerikainak, — Mr. Robert Lennox Kenedynek, ki ajándékul szánta a new-yorki Lennox Library-nek, melyet bátyja alapított, — fentartva azonban magamnak a jogot, hogy a kép még egy évig birtokomban maradjon s hogy rézbe karcoltassam. Azt akartam, hogy e remekmű, mely akkora triumfust szerzett Mesterének Párisban, hirdesse hát végig előbb egész Európán az ő dicsőségét, mielőtt átkelne a tengeren az új-világba. Így állíttattam ki Budapesten, Bécsben, Münchenben, Berlinben, Düsseldorfban, Kölnben, Londonban és így tovább. Mindenütt rengeteg siker! Munkácsy elismerve korunk egyik első mesterének, Európa összes kritikusai versenyezve magasztalják. Párisban kétszáz

művész rendez lakomát a tiszteletére, hogy hódolatukat bemutassák és szerencsekívánataikat kifejezzék néki. Nos hát meg van elégedve? — kérdeztem akkor este Munkácsytól. — Leszokik hát végre az örökös tépelődésről, a fejlógatásról? ... Csakugyan, — válaszolt szavaimra, — ha valaha, hát most igazán boldognak kéne lennem! ... De Istenem! ... Ki tudja, mit rejteget számomra a jövő? ... Ne aggódjék, — feleltem neki, — ünnepelünk mi még nem egy diadalt. Ami pedig az anyagiakat illeti, az se aggassza többé. Mindent hajlandó vagyok megvásárolni, a mit csak fest s akár előre, tíz esztendőre. Akarja? Hogyne akarnám! És így léptünk mi 1878. november negyedikén szerződésre, melynek értelmében ő kötelezte magát, hogy tíz évig kizárólag nekem dolgozik,* hogy festendő képeinek árát időnkint együtt állapítjuk meg, bázisul a *Milton*-ért fizetett összeget véve, olyan arányban, hogy évenkint legalább százezer frankot kereshessen. A gondtalan nyugalom, melyet e szerződés biztosított neki, mintha megtízszerezte volna munkakedvét. Az évi summák gyorsan szaporodtak s az ő évi jövedelme százezer frankról

* Munkácsy 111 darab képet festett ez alatt a tíz év alatt Sedelmeyernek, nem számítva egyebeket, nem az arcképeket s a bécsi műtörténelmi múzeum nagyszabású mennyezet-képét. E 111 kép kronologikus sorrendjét Sedelmeyer üzleti könyvei nyomán, Sedelmeyer egyik titkárának, *Schnell* úrnak szives közreműködésével állítottam össze, a mint következik:

1878: 1. *Milton* — vászon, 210 centiméter magas, 300 centiméter széles; jelenlegi tulajdonosa: Lennox Library, New-York. 2. *Ugyanazon kép* — vászon, 92—120; j. t. Lobmayer, Bécs. 3. *A sebesült vándor* — vászon, a budapesti Nemzeti Múzeumban. 4. *Társaság egy szalonban* (A zongora előtt.) — vászon, 110—150. 5. *Társaság a kertben* (öt alak s pávák) — fára festve. 6. *Két alak egy szalonban* — fára.

1879: 7. *A baba látogatói* — fára, 110—150; j. t. Hilton, New-York. 8. *Ugyanazon kép* — fára, 80—115; j. t. Pinakotéka, München. 9. *Tájkép a fontainebleaui erdőből* — fára, 90—115. 10. *Gitározó fiatal leány* — fára, 90—115. 11. *A látogatók* (négy hölgy egy szalonban).

1880: 12. *Két család* — fára, 108—150; j. t. Wanderbilt, New-York. 13. *Ugyanazon kép* — fára, 80—115. 14. *A műteremben* (Munkácsy és Munkácsyné arcképe) — j. t. Walter, Baltimore. 15. *A délutáni tea* — fára. 16. *Virágok* — fára. 17. *Egy olvasó hölgy* — vászon.

1881: 18. *Krisztus Pilátus előtt* — vászon, 410—630; j. t. John Wanamaker, Philadelphia. 19. *Ugyanazon kép* — vászon, 220—325.; j. t. Sedelmeyer, Páris. 20. *Ugyanazon kép vázlata* — vászon, 64—100; j. t. Sedelmeyer, Páris. 21. *Ugyanazon kép vázlata* — vászon, 90—130; j. t. Sedelmeyer, Páris. 22. A *Siralomház* (másodszor festi) — fára, 120—170. 23. *Éjjeli csavargók* (másodszor festi) — fára, 120—170. 24—30. Hét darab *tanulmányfej* a Krisztus Pilátus előtt-höz. 31. *A pálmaházban* (három alakkal) — fára, 84—115. 32. *Készülődés a papa névnapjára* — fára, 104—140; j. t. Cornelius Wanderbilt, New-York. 33. *Ugyanazon kép vázlata* — vászon, 43—60. 34. *Tájkép* (holdkelte) — vászon, 103—136; j. t. Sedelmeyer, Páris. 35. *Patak partján* (napnyugta; öt alak, mosónék) — vászon, 90—125; j. t. Sedelmeyer, Páris. 36. *Poros út* (magyar tájkép, három fogatú szekérrel) — fára, 95—116; j. t. Sedelmeyer, Páris. 37—41. Öt darab *tanulmányfej* a Krisztus Pilátus előtt-höz. 42. *Tájkép* (napnyugta). 43 *Virágok* — vászon, 143—110. 44. *Virágok és egy serleg* — vászon, 102—137; j. t. Tretiakoff, Moszkva. 45. *Virágokat rendezgető hölgy.*

1882: 46. *Egy fiatal leány* 47. *A karlsbadi sétány* — vászon, 61—92. 48. *Részeg ember* (három alak). 49. *Téli út* (magyar tájkép). 50. *Zongorázó hölgy* — fára, 81—115; j. t. Múzeum, Rotterdam. 51. *Egy tükör alatt ülő hölgy* — fára, 86—115. 52. *Legelésző csorda* (napnyugta) — vászon, 210—285; j. t. Sedelmeyer, Páris. 53. *Hazafelé* (napnyugta) — vászon, 210—285; j. t. Sedelmeyer, Páris. 54. *Pare Monceau* (asszonyok, gyermekek) — fára, 100—76; j. t. Sedelmeyer, Páris. 55. *Az erdőben* (napnyugta) — vászon, 63—52; j. t. Beer, Páris. 56. *A falu hőse* (másodszor festi, kissebb méretekben) — fára, 118—170. 57. *Zálogházban* (másodszor festi) — fára, 118—170. 58. *A luxenburgi falusi iskolában* — vászon, 125—210; j. t. Sedelmeyer, Páris. 59. *Parasztasszony kezében egy tányérral* (félalak). 60. A Krisztus Pilátus előtt *színvázlata* — vászon, 64—100; j. t. Lobmayer, Bécs. 61. *Egy fiatal hölgy s egy agár* — fára, 86—114. 62. *Ugyanazon kép* — fára, 58—73.

1883: 63. *Kis leány a zongora előtt* (öt alak) — fára, 93—140; j. t. Ayer, New-York. 64. *Cukor után nyúló kis leány* — vászon, 88—115; j. t. Rice, Boston. 65. *Fiatal leány egy parkban* — fára, 115—87.

Kajafás.

A „Krisztus Pilátus előtt“-ből.

Sedelmeyer jogosításával.

csakhamar kétszázezerre gyarapodott. A tény az, hogy a tíz év alatt, 1878-tól 1888-ig, én két millió franknál többet fizettem a kezébe, a mi szinte páratlan a művészek történetében . . .

A kép ma is New-Yorkban van, a »Lennox Library«-ben; »*Éva*« a M. J. Chaplin tulajdona, Párisban; »*Judith*« bájos szép alakja pedig itt tekint le keretéből az íróasztalomra. A kép színvázlata Harkányi Frigyes báróé, Budapesten; a rézkarcot Gh. Courtry készítette.

Ez a kép jelzi a magyar Mester mesés pályáján a legnevezetesebb dátumot.

Most már övé az egész világ, diadalról-diadalra megy a mi Munkácsynk, el tőlünk, örökre . . . És majd ha megfárad, ha majd új erőre volna szüksége világhódító útjában, akkor keresné az édes anyaföldet, mely zseniéjét olyan hódítóvá táplálta, akkor térne majd vissza, haza, ha vezetne egyetlen út is, vissza.

Ismerik, ugye, az arany-agyú ember meséjét? Pazarul adott az aranyából, adott mindenkinek, mindegyre csak adott, markolta, szórta s hogy fogytán volt, tépte, szaggatta az agyát az utolsó kis arany szilánkig . . .

66. A hatvanhárom sz. kép kis *vázlata*. 67. »*Leányfej*« — fára, 63—52. 68. »*Mély út*« (portverő birkanyáj a háttérben) — fára, 87—115; j. t. Sedelmeyer, Páris. 69. »*Erdőben*« (napnyugta); j. t. Harkányi Frigyes báró, Budapest.

1884: 70. »*A Kálvárián*« — vászon, 467—712; j. t. John Wanamaker, Philadelphia. (Munkácsy ez év második felében a bécsi mennyezet-képen dolgozik.)

1885: 71. »*A dajka*« — fára, 92—140; j. t. Sedelmeyer, Páris. 72. »*A kandalló előtt*« (nászutazó ifijú pár) — fára, 92—140; j. t. John Wanamaker, Philadelphia. 73. »*Kis macskák*« — fára, 87—115 74. »*Beszélgetők*« (három alak) — fára; j. t. Ferd. Blumenthal, New-York. 75. »*Szent Asszonyok a kereszt alatt*« (részlet a »Kálvárián«-ból) — vászon, 400—222; j. t. Múzeum, Drezda. 76. »*A Kálvárián*« (másodszor festi) — vászon, 215—332; j. t. Sedelmeyer, Páris. 77. »A Kálvárián« *vázlata* — vászon, 115—170; j. t. Sedelmeyer, Páris.

1886: 78. »*Mozart halála*« — vászon, 260—370; j. t. General A. Alger, Detroit (Egyesült-államok). 79. »*Ugyanazon kép*« — vászon, 105—151; j. t. Lobmayer, Bécs. 80—81. A »Moz. hal.« *vázlatai* — fára, 55—72 mindkettő; j. t. Sedelmeyer, Páris. 82—85. Négy darab *tanulmányfej* »Mozart«-hoz. 86. »*Nagyapó névnapja*« — fára; j. t. Jay Gould, New-York. 87. »*Mezítelen női alak*« (fekve.) 88. »*A kolpachi parkban*« — vászon, 93—140. 89 »*Gesztenyefa sor*«. — vászon. 90. »*A kis fészekrabló*« — fára, 92—140. 91. »*Beszélgetés*« (három hölgy egy ebédlőben) — fára, 92—140. 92. »*A pálmaházban*« (két beszélgető hölgy s egy gyermek a földön) — fára, 92—140. 93. »*Az erdőtisztáson*« (három hölgy) — vászon, 114—87; j. t. John Wanamaker, Philadelphia. 94. »*Az erdőtisztáson*« (két hölgy) — vászon, 88—115; j. t. Sedelmeyer, Páris. 95. »*Tehénpásztor*« (két tehén s a pásztorleány az erdőszélen) — vászon; j. t. Palmer Potter, Chikagó.

1887: 96. *A tigris* (hölgy és gyermek a tigrisbőrön) — fára. 97. »*Fiatal hölgy*« (ül egy díványon) — fára; j. t. Palmer Potter, Chikagó. 98. »*Ünnepély a kastélyban*« — fára; j. t. Ch. Lockhardt, Pittsburg. 99. »*Az erős nagyapó*« — fára; j. t. Hanford, Chikagó. 100. *Az üvegházban* (ülő fiatal hölgy s egy kis leány öntözi a virágokat) — fára, 93—127; j. t. Sedelmeyer, Páris. 101. *Alvó kis gyermek* — fára, 70—90; j. t. Sedelmeyer, Páris.

1888: 102. »*Tájkép*« (két hölgy) — fára. 103. »*Mosónék*« (esti táj) — vászon; j. t. Hanford, Chikagó. 104. »*A ballada*« (egy leány énekel, két lovag hallgatja). 105. »*A régi dal*« (fiatal leány énekel s egy öreg asszony hallgatja.) 106. »*Facsoport*« (mosó asszonyokkal) — vászon, 80—115. 107. »*Pillanatnyi föllevülés*«. 108. »*A fiatal kapitány elbeszelése*« — fára, 133—102. 109. »*Beszélgetés*« (a hölgy ül s a lovag áll.) 110. »*Az ő nőtája*« — fára, 138—91. 111. »*Ifjú hölgy*« — fára, 80—62; j. t. Kums képcsarnok, Antverpen.

1891-ben került Sedelmeyerhez a »*Hímző-asszony*« — fára, 91—72; j. t. Fisher, Baltimore.

1892-ben az »*Ebéd után*« (több alak ül az asztal körül) — fára, 110—150; a »*Flirt*« (két alakkal) fára, 94—128; a »*Mosó asszonyok*« — vászon, 64—100, mindhárom jelenleg is Sedelmeyer palotáját diszíti s egy negyedik, ezen évből: »*Munkálkodó asszony*« — fára, 63—53; j. t. Stotesburg, Philadelphiában.

Ez az elmélkedésre késztő sorozat sok becses tanusággal szolgálhat minden művész embernek. Kevesebb szinte több lett volna. És majd fordítsunk vissza erre a listára 1896-ban.

XXXVIII.

... Mindjárt reggel tanácsot tartván a Papi fejedelmek a Vénekkel és Írástudókkal és mind az egész Tanácsbeliekkel egybe, Jézust megkötözve elvivék és adák kezébe Poncius Pilátusnak, a Tiszttartónak. És mikor Pilátus a törvénytevő székbe ült volna, külde ő hozzá az ő felesége, azt izenvén neki: Ne avasd magadat ez igaz embernek dolgához, mert én sokat szenvedtem ma álmomba ő miatta.

Jézus pedig álla a Tiszttartó eleibe és megkérdé őtet a Tiszttartó, mondván: Te vagy-é a Zsidóknak Királyok? És monda néki Jézus: Te mondod! Monda ezért néki Pilátus: Király vagy-é azért te? Felele Jézus: Te mondod, hogy én Király vagyok; én azért születtem és azért jöttem e világra, hogy bizonyságot tegyek az igazságról. Valaki az igazságtól vagyon, hallgatja az én beszédemet. Monda néki Pilátus: Micsoda az igazság? ... És mikor ő vádoltatnék a Papifejedelmektől és a Vénektől, semmit nem felele. Monda azért néki Pilátus: Nékem nem szólasz-é? nem tudod-é, hogy nekem hatalmam vagyon arra, hogy megfeszítselek és hatalmam vagyon arra, hogy elbocsássalak? Felele Jézus: Semmi hatalmad nem volna én ellenem, ha néked onnét felül nem adatott volna; annakokáért nagyobb bűne vagyon annak, a ki engemet a te kezedbe adott. Akkor monda néki Pilátus: Nem hallod-é, mely sok tanubizonyságot tesznek ellened? Jézus nem felele néki egy beszédére is úgyannyira, hogy igen álmélkodnék azon a Tiszttartó.

Attól fogva igyekezik vala Pilátus őt elszabadítani.

A Tiszttartó pedig szokott vala az Innepen elbocsátani egy foglyot a község kedvéért, a kit ők kívántak. Vala pedig akkor nékik egy főfoglyok, ki Barabbásnak neveztetik vala. Monda nékik Pilátus: Melyiket akarjátok, hogy elbocsássam néktek? Barabbást-é, vagy Jézust, ki mondatik Krisztusnak? Mert jól tudja vala, hogy irigységből adták volna őtet kézbe. A Papifejedelmek pedig és a Vének adák tanácsul a községnek, hogy Barabbást kérnék meg és Jézust elvesztenék. Kiáltának azért viszontag mindnyájan, mondván: Nem ezt, hanem Barabbást. Az a Barabbás pedig vala tolvaj.

Monda nékik Pilátus: Mit míveljek tehát Jézussal, ki mondatik Krisztusnak? Mondának néki mindnyájan: Feszíttessék meg. A Tiszttartó pedig monda: De micsoda gonoszt tett? De azok annál inkább kiáltnak vala, mondván: Feszíttessék meg!

Ő pedig harmadszor is monda nékik: Mert micsoda gonoszt tett? Semmi halálra való bűnt nem találtam ő benne, megostorozván, azért őtet elbocsátom! A Zsidók pedig kiáltnak vala, mondván: Ha ezt elbocsátod, nem lészesz barátja a Császárnak; valaki magát Királylyá teszi, ellene mond a Császárnak.

Látván pedig Pilátus, hogy semmit nem használna az ő beszéde, hanem annál nagyobb háborúság lenne, vizet hozatván, megmosá az ő kezeit a község előtt, mondván: Ártatlan vagyok én ez igaz embernek vérétől; ám ti lássátok. És felelvén az egész község, monda: Az ő vére mi rajtunk és a mi fiainkon. Pilátus pedig ítélé, hogy meglenne, a mit kérnek vala» (Máté, Márk, Lukács és János Evangyélioma.)

A négy evangélista előadásából állította össze *Krisztus Pilátus előtt* képének tárgyát Munkácsy. 1879-ben, Sedelmeyer biztatására kezd először foglalkozni egy biblikus tárgyú kép gondolatával, de nem bízik magában, elejti, meg ismét fölveszi. Hogyan is?.. Egy Krisztust a XIX. századnak!.. Gondolatnak is vakmerő volt, éppen a Renan idejében és a Renaissance Isten-emberei után. És a saját Jézusát kellett megtalálnia előbb, a kiben úgy higyjen, hogy hinni tudjon benne kora és a jövendők népe is.

Mindaz a sok filozófia, a mit számtalan kritikusa két világrészben az ő képéről kiolvasott, valószínűleg ott is van az ő képén: de, hogyan festette volna ő meg azt a képet, ha mindaz öntudatosan, ezer súlylyal nehezedik teremtő ecsetjére?!... Nem is analízis révén találta ő meg, a mit keresett, a szintétikusan alkotó lángész segítette hozzá, intuitíve látta vászonra a képét, ezt is, mint valamennyit,

a mely sikerült. Lapozgatva a bibliát, addig habozik és bizonytalankodik, míg végre megkapja az ideáját s azonnal kész kompozícióban áll előtte a képe. Soha jellemzőbbet, mint a hogy ő markolja össze egy kép keretébe azt, a mit a négy evangélista helyben, időben és cselekményben szétszórva ír le. Olyan sorrendben iparkodtunk a fenti idézetben csoportosítani mi is a bibliát, a hogy a Munkácsy képe adja. Nem egy kész jelenetet vesz ki a szent-könyvből, hanem fókusába fogja zseníje mindazt, a mire a négy evangélista elbeszéléséből szüksége van. Egy helyre kellett összecsoportosítania összes szereplőit, már pedig János apostol úgy írja: Elvivék

Bírák.
A Krisztus Pilátus előtt -ből.

Sedelmeyer jogosításával.

azért Jézust Kajafástól a törvényházba, vala pedig reggel és ők nem menének bé a törvényházba, hogy meg ne fertéztetnének.... (XVIII. 28.) Pilátus is kimegy a néphez, meg visszatér Jézushoz és így folyik le a nagy ítélkezés, így festette meg szép apró képekben Tissot is. Talán ez az oka, hogy az Új-Testamentom e hatalmas passzusát, néhány középkori miniatűrista naív próbálkozásait leszámítva, soha egy festő se vette ecsetjére. Munkácsy e tekintetben is szabadon, egészen eredetit teremtett s legfeljebb kompozíciójának módszeréhez találunk ősöket, például Veroneset, Rembrandot, Murillot....

Farizeus. *Sedelmeyer jogosításával.*

A „Krisztus Pilátus előtt"-ből.

Négy nap alatt elkészítette a kép első színvázlatát és az 1880. év folyamán kidolgozta. A mint az első ecsetvonásokat megtette, nyoma se volt többé habozásnak. Már akkor egész lelke az ő Jézusáé volt. «Mit fest?» — kérdezték tőle ismerősei. «Tizenkilenc század legnagyobb jelenetét!» — felelt ő. «Melyiket? Cézárt? Kolumbust? Luthert? Napóleont? ...» «Nem! Krisztust Pilátus előtt.»

Minden Megváltók örök sorsát festette meg.

A képet a májusi Salonra szerette volna elkészíteni, de nem fejezhetvén be a kitűzött határidőre, kérte a kiállító bizottságot, engednék meg neki, hogy néhány nappal később küldhesse be. Kérését nem teljesítette a zsűri, a mint hogy Gustave Dorénak sem adott határidő-halasztást, jóllehet édes anyja temetése miatt késett meg. Munkácsy azonban nem tágított s külön termet kért külön belépti díjjal képe számára az Iparcsarnokban, hol a Salon kiállítása volt. Ezen ajánlatát tárgyalás nélkül elejtette a kiállító-bizottság, nem egyezhetvén egy Salon létesítésébe a Salon mellett. Erre a díszítő-művészetek múzeuma, mely ugyancsak az Iparcsarnokban volt elhelyezve, felajánlotta egy termét Munkácsynak, mire a Salon rögtön átírt a múzeum igazgatóságához, hogy elfogja záratni az összeköttetést a Salon s a múzeum között, ha Munkácsy képét kiállítják. Valóságos kálváriát járt meg ez a kép.* Így történt azután, hogy május közepén Sedelmeyer La-Rochefoucauld utcai palotájában került bemutatóra s ott aratta először csudálatos, legendaszerű sikerét. Heteken és heteken keresztül tódult eléje a közönség, októberig háromszázezer ember nézte meg, Meissonier az elsők között s meghatottan mondotta: — Rembrandt Éjjeli őrjárat-a óta ilyen színes képet nem festettek. Szájról-szájra járt annak a kis gyereknek a mondása, kit anyja magasra emelt a tömeg között, hogy lássa ő is a képet. «Nos, látod?» kérdezte őt az anyja. «Látom», — kiáltott föl a gyermek, — «de nem hallom!...» Persze azt hitte az ő naiv családásában, hogy azoknak az élethíven előtte álló alakoknak meg is kell szólalniok. «Párisban», — írja Jules Claretie a Tempsban, — «nincs most szó egyébről, mint képkiállításról. Gambetta a minap délután Sedelmeyernél járt, hogy megtekintse a Munkácsy nagy képét. A képkereskedő palotája elől nem fogy a fogatok végtelen sora. Egész Páris megjárja a palota előtti kis kert fínom poronddal hintett útját. A főpapság sorra bámulta s magasztalásokkal halmozta el Munkácsy remekművét, a katholikus-társaságok előadásokat tartottak a képről és eljött eléje kalapot emelni maga Renan is, mondván: — így képzeltem az én Jézusomat. Valóságos világhódítás volt ez, a ki látta, róla beszélt, kötetekre megy a mit a francia sajtó e képről összeírt s lázasan várták a képet Európa és Amerika fővárosaiba. A kép acélmetszeteire aláírást nyitott Sedelmeyer s jellemző, hogy a metsző művész: Waltner, még el se készült munkájával, már hétszázezer franknyi előjegyzés történt.

A *Krisztus Pilátus előtt* kompozícióját mindenekelőtt valami végtelen egyszerűség, nyugalmas egység jellemzi.

* Figaro. 1881. május 9.

Egy, a háttérben nyilt csarnok: a jeruzsálemi tanácsház. Enyhe hajlású dombok, néhány szegényes épület és a derült kék ég látszanak ott hátul. A háttér homlokzatát korinthusi oszlopok tartják, beljebb bolthajtáson nyugszik a tető s e bolthajtás kerete alatt tódul be a nép, hogy halálra kívánja Megváltóját. Egy római katona feszít eléjük korlátot a lándzsájával. Körülbelül 43 alak van a képen. Pilátus a római tiszttartó, jobboldalt ül, négy lépcsővel magasabban, a törvénytevő székben, a helyen, mely lithóstrotosnak mondatik, zsidóul pedig Gabbathának. Körülötte a zsidó Sanhedrin, papi fejedelmek, a nép vénei, az írástudók, — minden idők farizeusai. Jobboldalán a vádló, Kajafás, a szelíd Názáretire mutat. Jézus pedig ott áll középen, nyolc-tíz lépésnyire Pilátus előtt, a törvénytevő szék elejibe terített keleti szőnyegen. Kezei összekötözve s földig érő fehér köntös rajta, az ártalmatlan bolondok köntöse, melybe Heródes, semminek állítván őtet és megcsúfolván, szolgáival felöltöztette.

Feszítsd meg!
A «Krisztus Pilátus előtt»-ből.

Ennyi az egész.

A Megváltó alakja adott legtöbb gondot Munkácsynak. Akkor se volt vele megelégedve, mikor már Párisban kiállította; Albert Réville, a Collége de France vallás-történelmi tanárának tanácsára még a kiállítás folyamán, augusztus végén át is festette. Tanulmányai közben átnézte a Vatikán legrégibb Jézus portréit, Sedelmeyer beszerzett s rendelkezésére bocsátott minden képzelhető Krisztus fejet, még se találta azt, a kit ő keresett, a ki az igazságot hozza. A Jézus alakja!... Egyike volt ez tizenkilenc század óta a művészet legkényesebb kérdéseinek.* Nagy mesterek álmodtak róla. A primitívektől Michelangeloig s Michelangelótól napjainkig számos különböző Krisztus-családok léteznek a művészetben. A zsidóság nem volt művésznép s nem is maradt az ő révükön semmi, de semmi hiteles Jézus-kép. Keresni kellett tehát mindíg. Sőt, rendelkeznénk bár a legauthentikusabb Krisztus-típussal, akkor is csakúgy keresnők ma és keresnék örökké. Mióta Jézus minden nemzedékekért kínszenvedett, keresi minden nemzedék a maga Jézusát és keresni fogja az idők végeig. Míg csak két hívő akad a világon, egy, hogy

* «Gazette des Beaux-Arts.» Tome XXIII. J. Buisson.

elképzelje, a másik, hogy megnézze: a Megváltó misztikus alakja nem lesz befejezve.*

Az Egyház kozmopolitának kívánja Jézus típusát s az Orcagno «Végítélet»-ének az alakját, az Angelico («Urunk színváltozása», «A Szűz koronázása» «A Paradicsom»), a Lionardo («Utolsó vacsora») s a Rafael Krisztusait vallja a magáénak, kikben szinte emberfölötti a nyugalom s az isteni elem dominál. Az olasz dekadencia Jézus típusához a mintát Veronese «Utolsó vacsorá»-ja szolgáltatja. Lorenzo di Credi, Luini, Cigoli, Schiavoni, Dolci, Quintin Matsys, Morales, Correggio, Reni s a francia Lesueur Jézusai alázatosak, szelídek, szinte az erő s a nagyság rovására. Murillo, Velasquez, Ribera Jézusaiban több az erő, mint a szép s lelki emelkedettség dolgában közepesek. Van-Dyck s Andrea del Sarto már több ihlettel teremtették meg Jézusaikat. Holbein jellemző, de hiányzik Megváltóiból a báj. Rubens a végletekig naturalista. Rembrandt hatalmasan fejezi ki Jézusainak erkölcsi tartalmát, de a fejei kevésbé sikerültek. Rafael és Fra Bartolomeo Krisztusai csodálatraméltóak, szenvedéseik közepette is megőrzik méltóságos erejüket és szépségüket. A modern Krisztusok között jóságos alak az Overbecké; poétikus a Proudhoné; nemesen pózol az Ingresé, de kemény, szögletes, nehézkes; a Flandriné

Mi történt?
A Krisztus Pilátus előtt -ból.

* A próféták leírása szerint: Jézus szép volt; feje arányos, orra hosszúkás; homloka nem tulságosan domború, se nem lapos, de nyílt; ajkai kifejezésteljesek. Minden csupa báj, méltóság és okosság; szemei végtelenül tiszták, nézése szeretetet ébresztett s félelmet parancsolt. — A montreáli zárda Jézusra vonatkozó egykorú latin dokumentuma a következő: «Publius Lentulus a római Senatusnak: Üdv! Ezen időkben jelent meg és itt él most közöttünk egy kiválóan erkölcsös ember, kit az ő tanítványai Istenfiának hívnak. Ő betegeket gyógyít meg és föltámasztja a halottakat. Derék termetű és figyelemre érdemes. Ábrázata olyan, hogy azok, a kik nézik, szerethetik és félhetik őt. Hajának színe szőke, tiszta és kellemes, símán húzódik le a fülekig és kissé göndörödve, különváló fürtökben omlik füleitől vállaira, a fej közepén kétfelé van fésülve és mind a két fél oldalt vetve, miként Názáretben viselik. Homloka nyilt és derült, se folt, se redő nincs rajta; arca síma és enyhe pír szépíti; az orr metszése egészen arányos; telt szakálla ugyanolyan színű mint a haja és középen kétfelé van választva. Tekintetében bölcseség és nyiltszívűség vagyon; csillogó szemei kékek. Megdöbbentő a midőn korhol, társalgás közben azonban szeretetreméltó, észrevételei szellemének élénkségéről tanuskodnak, bár mindenkor megőrzi nyugalmát. Senki se látta nevetni, de gyakran lepték meg sírva. Termete meglett, teste egyenes, karjai és kezei pedig olyan szépek, hogy gyönyörűség nézni. Hanghordozása súlyos. Keveset beszél. Szerény. Szóval olyan szép, a milyen szép csak lehet egy ember. Jézusnak hívják, Mária fiának.»

hidegen hagy; Delacroix Krisztus képein a környezet bravúrja árt a fő alaknak (Krisztus az Olajfák hegyén), az Ary Scheffer felfogása pedig lágy, szinte unalmas, annyira édeskés.* Általában jellemző, hogy a Megváltó típusa mind lágyabb az idők folyamán, az ideál az erő rovására érvényesül a kifejezésben. Jézus legrégibb képe, melyet a pápák a Rómába átszállított Pilátus lépcsőn helyeztek el, csupa férfiasság, teli erővel és nagysággal; primitív a montreuili Szent ábrázat s a besançoni törülköző kínjai között is erélyesnek mutatja a Megváltót; a Szent-Nikodémusnak

A ki gúnyolja. *Sedelmeyer jogosításával.*
A «Krisztus Pilátus előtt»-ből.

tulajdonított faragott Jézus szigorú, erélyes, nyugtalanítóan vakmerő, szinte egy Don-Quichotte Izraelben; a katakombák Krisztusa, a III. századból, férfias, erős; az V. század is így képzeli, így a VIII. is, Szent-Kalixtus temetőjében; VII. Konstantin érmein, a X. században, zordonság vegyül az erő kifejezésébe; a Jameson és Easlake által közölt bizantínus fejek néha majdnem zordonak s általában az igazságszolgáltató, erélyes, habozás nélkül való Jézust ábrázolják. Az ősapostoli időktől el a XIV. századig, a keleti mozaikoktól s a katakombák falképeitől a salamini modern freskókig, mindenütt, nem a lágy, az édeskés, hanem az erős lelkű Jézus a Megváltó

* «Le Christ devant Pilate» — Gabriel Désiré Laverdant. Paris, chez Dentu.

típusa. A középkori diadalmas Egyház művészei adják azután belé a »Vígasztaló« vonásait, Giotto és Memmi a »Jó Pásztor«-t festik s bevezetői a Jézus típus elpuhulásának; a Renaissance érvényesíti az ideált Jézusaiban, Michelangelo erőt is ad belé, de hovatovább inkább a pogány szépség lép előtérbe s a Megváltó alakjához is a régi görög szobrok szolgálnak mintául, a Názáreti hasonlítani kezd Apollóhoz. A következő századok, — talán a reformáció hatása alatt, — a szenvedő Krisztust festik és faragják ízléstelenül barokká s a jezsuiták tucat Jézusa gyárilag készül és terjed el az egész világon. Mi ennek az oka? Ugyanaz, a mi az egyházi építészetben általánossá teszi azt az olcsó, szintén tucat módszert, melyet ugyancsak jezsuita stílusnak nevezhetünk: nincs abban semmi művészet. A szenvedő Jézust megpingálja az utolsó mesterember is, valamelyes hatása lesz — és ez a fő; »lássátok, mit kínlódtam értetek!« — ezt ismétli szüntelen a reformáció ellen érvelő Jézus és szinte émelyítően fitogtatja sebhelyeit.

Munkácsyt zseníje vezette s Jézusában a Megváltó ős típusát éleszti fel, — erőt s férfiasságot egyesít méltóságos nyugalmú nagy alakján.

Látszik rajta, hogy bőjtölt, hogy átszenvedte az Olajfák hegyén az elhatározás súlyos éjszakáját, de lelki erejéhez méltó lesz a fizikuma is, el a Kálváriáig. Vöröses-szőke haja kettéválasztva omlik vállára; magas homloka, fínom metszésű orra, beszédre nyíló ajka, de kivált a tekintete oly mennyeileg tiszták, nemesek, hogy bízvást imádja őt Isten fiának a hivő lélek és hisz az ő megváltói erejében az is, ki a gondolattól várja az üdvösséget. Ez az, a ki az igazságot hozta — és mindnyájunknak hozta, mert megismerésre s így szeretetre tanítva, a megbocsátás apostola.

Semmi fanatizmus nincs az arcán: hisz a küldetésében. Szelídségében több az öntudatosság, semhogy elpuhulna. Sokkal jobban ismeri sorsát, semhogy alázatosságnak vehetnők nyugalmát. Ne kívánjuk őt roskadtabbnak ebben a pillanatban, hisz most tesz hitet egy egész élet igazságáról, — könnyebb meghalni egy ideáért, mint emelt homlokkal vállalni érte a halált, a mikor egy szóval menekülést nyerhet még. Az emberi gyöngeségekkel megküzdött már az éjjel, mikor egymaga volt ébren a gethsemanei kertben, azt már elvégezte lelkében, hogy ő veszi először vállára tanításáért a keresztet. És ha talán elszálló illúzió után is vetnek tekintetet égre emelt szemei, — nincs a nézésében nyoma se annak az enyhe őrületnek, melylyel álmait követi az ábrándozó: Istenét keresi és úgy érezzük, úgy hiszszük neki, hogy ő látja. Mi is látjuk.

»Munkácsy Krisztusa, — írja Buisson a művészetek európai közlönyében, a Gazette des Beaux-Artsban, — Rembrandt pathetikus Krisztusainak a családjába tartozik; de mint alkotás, teljesen az övé és olyan Krisztus, ki a történelemben a mi korunk jellemét fogja képviselni . . . Valaki így szólt mellettem (a kiállításon): Ez egy nihilista, ki a cárral dacol. Telve vagyunk egészségtelen, ostoba politikai ideákkal, telve a minapi tragédia emlékével* s ezeket keverjük

* II. Sándor orosz cár ezen év március 13-án esett áldozatul a nihilisták dinamitjának.

mindenbe. Nem, ez a Jézus nem nihilista, nem a tagadás szelleme. Sőt ellenkezőleg, méltóságos alakja minden ízében maga a hivés. Munkácsy Krisztusa olyan szemlátomást hisz önmagában, mint ahogy az igazságban hiszünk; hirdeti azt, a mi szuverénül jellemzi az igazi Krisztust, hogy ő »az út, az igazság és az élet«. Soha ez a típus mélységesebben kifejezésre nem jutott. Kétségkívül nem ez az a Jézus, ki Judás csókjára azt kérdezte »Barátom, miért jöttél?«, de az, ki egy napon ostorral űzé ki a templomból a kúfárokat, a ki, maga lévén az igazság, méltatlankodva hallja Pilátus ajkairól: »Micsoda az igazság?...« Voltak, a kik észrevették, hogy feje fölül hiányzik a dicsfény, mely ott ragyog Rembrandt Jézusainak a feje körül. Igen, Rembrandt Megváltóinak, nem egyszer, szükségök volt az aureolára. De hát mi szüksége volna arra a külső dekórumra ennek a Jézusnak, kit művészének az ihlete olyan egész lényében föléje tudott helyezni mindenkinek, ki őt körülveszi?! Imperium super humerum ejus.

A történelmi festészet legremekebb alkotásai közé tartozik Pilátus alakja is, a kerek fejű, zordon opportunizmus, a hatalmas, örök időkre uralkodni látszó Róma képviselője; szánakozva küldi keresztre az ábrándozó Názáretit, ki a római paragrafusok ellen nem vétett, de keresztre küldi, mihelyt rést tud ütni intelligenciáján, érdekeire hivatkozva, a ravasz Kajafás. Addig érdekli az a nem hétköznapi ember, ki itt, messze az előkelő Urbstól, filozófia elvekről, az igazságról szólott s a kit nyilván nem érthet ez a zsidó csőcselék. Ő kész volna vitatkozni vele, mert ugyan, micsoda az igazság?... Ez az a római patrícius, ki majd tizenöt, húsz év mulva, köszvényét gyógyíttatva, elbeszélget a Posilippón barátjaival a fórum nagy kérdéseiről, a mindenható császár szeszélyeiről, az udvari ármányokról, apró eseményekről, melyektől, azt hiszi, a világ sorsa függ. És majd szóba kerül az ő néhai palesztínai helytartósága is, a mikor annyit vesződött azzal a képtelen zsidó néppséggel... És majd szóba kerülnek a szép zsidó asszonyok. Ah, volt ott néhány valóban becses keleti típus!... Emlékszik egyre, egy vöröshajú, párducmozgású leányra, ki apró lebújokban táncolt, míg egyszer aztán eltünt szem elől... Gyönyörű jószág volt!... Hová is lehetett?!... És egyik barátja, ki akkoriban járt nála Palesztínában, jobban tudja a vöröshajú szép Magdolna sorsát, tudja, hogy valami ábrándozó nyomába szegődött s azt követte rajongva. »Valami galileai ember volt, a kit te később, ha nem csalódom, keresztre feszíttettél. Nem emlékszel reá?« »Nem emlékszem — felelé Pilátus.*

Pilátus jobbján áll Jézus vádlója, a főpap, Kajafás. Kajafás pedig az vala, a ki azt adta a Zsidóknak tanácsul, hogy jobb volna egy embernek meghalni a községért. Ő követelte halálra a Megváltót, ezt mondván: »Bizonynyal megtudtuk, hogy ez a népet felháborítja és megtiltja a császár adójának fizetését, mivelhogy mondja magát lenni ama király Krisztusnak«. És midőn Pilátus haboznék, semmi halálra való bűnt nem találván benne, — Kajafás, szinte méltóságosan,

* Anatole France: »Procurateur de Judée.«

odalép a törvénytevő szék mellé s Jézusra mutatva, így szól: «Ha ezt elbocsátod, nem lészesz barátja a császárnak!...» Mennyi gőg, mennyi gyűlölet van ezen a bámulatosan festett alakon, kinek feje a festői teknika netovábbja.

De hisz fogynak a jelzőink és kikerülhetetlen az ismétlés, ha e remekműnek valamennyi alakját külön-külön jellemezni kivánnók. Mennyi ádáz indulat s mily tökéletesen kifejezve!

Az az előkelő alak, — talán Annás, a Kajafás ipa, ki abban az esztendőben főpap vala, — Pilátustól balra, milyen irgalmatlanul nyugodt. És a kik halálra kívánják, azok a gonosz arcú három vének, kik közül az egyik szinte a fogaival tépné meg, ha eléje nem állt volna a római katona, őstípusai a fanatizmusnak.

Jézus balján ül, piros köntösben, egy vén farizeus, — az örök farizeus. Kancsal szeme, szigorúan zárt ajka, de főként a magatartása jellemzi. Potrohos gazdag ember, természetes ellensége minden haladásnak, annyira gonosz, a mennyire önző. Egyedül csakolyan gyáva, a milyen kihívó itt, törvény elé kerített áldozatával szemben.

A bírák, megbújva Kajafás mögé!... Az első pillantásra azt hinné róluk az ember, hogy hülye kreatúrái a főpapnak, de gondosabban vizsgálva, akkor látjuk csak, hogy milyen vén róka az egyik. Egész kulturhistóriai fejezet ez a jeruzsálemi bíró-fej.

A fanatizált tömeg szószólója az a fiatal legény, ki a «Feszítsd meg!»-et ordítja és a másik, a ki gúnyolja Jézust. — Együtt jöttek ide Kajafás udvarából «hol pökdösének az ő orcájára és őtet arcul csapdosák».

Besodort magával a tömeg egy olyan embert is, a ki még csak bámul, nem tudja mi történt, ott áll balról, ő a legutolsó, tátott szájjal lesi az esetet. El fog majd menni a Kálváriára is utána, látja majd lerogyni a kereszt súlya alatt és ott lesz, mikor mindenek elvégeztetvén, Jézus lehajtja fejét s kibocsátja lelkét... És akkor se fogja tudni, hogy mi történt előtte.

Egyetlen egy van a tömegben, a ki szánakozva tekint Jézusra és könnye is csordul majd érte: egy asszony....

Összes kritikusai — s az egész világsajtó magasztalta e képet,* — elismerik, hogy soha művész hatalmasabban eszközeinek birtokában nem volt. Színeinek szépsége, az öltönyök komoly pompája, fény és árnykezelése, széles, dús ecsetvonásai olyan egységes harmóniában adják a Passio nagy ideáját, hogy csak a Bach roppant zenei alkotásaiban adatik hasonlót éreznünk.**

Nem lévén előttünk csak másolataiban a régen látott kép, teknikájára vonatkozólag két kritikusát citáljuk. A mi valóban műértő Silberstein Ötvös Adolf doktorunk a következőket írja becses tanulmányában: ... Árny- és fény-elosztása mesteri. A csarnok előterébe baloldalról esik be az élénk oldalfény, megvilágítva

* A francia, angol s német kritikákat összegyűjtve, kiadta 1886-ban Sedelmeyer: «Christ before Pilate, by M. de Munkácsy» (Paris, 6 rue de la Rochefoucauld.)

** «All the beauty of colour, which Munkácsy unfolds here for the first time in its full richness, all the picturesqueness developped by the broad and bold handling of his brush, all the contrasts of light and shadow, only serve to express, in a harmonious whole, the grand Idea of the Passion, such as perhaps only Bach has felt and expressed, in his powerful musical compositions.» W. Beckmann.

KRISZTUS PILÁTUS ELÖTT

Sedelmeyer jogositásával

a főalakokat, legerősebben Krisztust s mintegy az ő alakjáról olvad azután le fokozatos harmóniában az összes többi világosság. A csarnok hátsó része félhomályban van s ez annál mélyebben hat, mert egészen hátul, az oszlopok közt belátszó, dombos keleti tájék világos épületei fölé derült kék ég borul. Ebben a

Egy asszony. *Sedelmeyer jogosításával.*
«A Krisztus Pilátus előtt»-ből.

hátsó félhomályban egy csomó fej, melyeket csak apró, könnyed reflexek különböztetnek meg egymástól, alig egy-két alak válik ki közülök erős világításban, mint például középen az a pompás barna suhanc, ki Jézusra mutat s vakítóan fehér burnuszának a színe cikázó villámként tépi szerte maga körül a homályt.... Színhatását, mint számos párisi és bécsi kritikusa már elmondotta, Rembrandt óta

meg nem közelítették. Tónusainak mélysége és fényereje, — jóllehet valamivel nehézkesebb a háttérben ezúttal, mint volt a *Milton*-on, — megdöbbentő. Hatalmas, a különböző valeuröket a legpompásabb egységbe olvasztó összhangban símulnak ecsetje alá a legpazarabb színek. Nem kiáltozik itt semmiféle piros, nem nyugtalanít semmiféle zöld, egymásba hangolódik valamennyi és egységes, nyugodt, erejében teljesen egyensúlyozott az egész.... A *Krisztus Pilátus előtt* arról tanuskodik, hogy Munkácsy még mélyebbre hatolt művészetében, kvalitásai gazdagodtak s a nélkül hogy idegen támaszokat keresett volna, csupán önmagából fejlődve, egyedül a saját útján haladván. Hosszú évek óta nem festettek ilyen képet s ki tudja, nem kell-e csakugyan visszamennünk Rembrandtig, hogy a kolorit mesterei között párját találjuk.» Az ítéleteiben óvatos Buisson pedig, a Gazette des Beaux-Artsban így nyilatkozik: «Munkácsy modorában a megtört vonalaknak s a színek változatosságának oly nagy szerep jut, hogy képének az egységes volta merőben a világosság elosztásától függ. Szerencsésen sikerült is ez a jelen képén, bár talán a baloldali utolsó alak kék köntöse halványabb lehetne, talán elkelne némi pára az oszlopok alatt álló alakok feje fölött s talán az egyszerűsítőbb szem feláldozna egy keveset a burnuszok és köntösök fehérségéből az előtérben?... Persze csak afféle igénytelen óhajtások ezek. A színek s a világosság kvalitásai kitünőek. Valeurjei az alakokon, a testeken, a ruhákon, Pilátus trónszékének a lépcsőin, összes előtérben adott részein a képnek, nem csupán gyönyörűségeül szolgálnak minden igazi koloristának, de egyszersmind mély tanulmányok tárgyául kinálkoznak. A kép részleteiben vannak bájosak és vannak nagyszerűek. A katona karja s dárdája úgy vannak térbe festve, hogy hasonlót nem láttunk Rembrandt Éjjeli őrség -e óta. És mindez egyszerűen, festék-halmozás, vakolás nélkül, melyben nyoma sincs sarlatánságnak vagy szemfényvesztősködésnek. Soha Munkácsy remekebbül nem festett s megtaláljuk e képén összes teknikai kvalitásait egy magas röptű inspiráció szolgálatában».

Ha sorra szednők, ki nem fogynánk az e képhez fűződő legendákból. Sedelmeyer végig hordatta Európán, azután a philadelphiai nábob, egy óriási árúcsarnok tulajdonosa: John Wanamaker vásárolta meg félmillió frankért s ő utaztatta végig Amerikán, mielőtt elhelyezte philadelphiai palotájában, hol Munkácsy is megnézte a nyolcvanas évek végén. (Itt említjük meg, hogy ezen amerikai útja alkalmával festette Philadelphiában Politzerné úrasszony arcképéhez a vázlatot.) Ünnepelték, magasztalták mindenütt. Talán csak a mi imádott Jókaink jubileuma fogható ahhoz hogy milyen diadalmas fogadtatásban részesült a kép és művésze Budapesten, itthon. Örömkönyek közt gondolt vissza Munkácsy e Pilátusi időkre, valahányszor eszébe jutottak s de sokszor eszébe jutottak, mikor fáradtan, néha egészen kimerülve el-elmélázott esténkint utolsó alkotása, a harmadik Krisztus-kép előtt....

A *Krisztus Pilátus előtt* -öt Ch. Waltner karcolta rézbe. Műve valóban méltó az eredetihez. Két teljes évig dolgozott a rézlapon s el egész az ecsetkezelésben nyilvánuló zseniálításáig a Mester egyéniségének, bámulatos híven adta vissza a festmény összes teknikai finomságait, színgazdagságát.

XXXIX.

Megdöbbenve.

1881 végén már a *Kálvárián* -ra gondol Munkácsy s festendő képének egész karakterét jellemzi, hogy ezúttal nem a teljes kompozíció az, a mi elsőül ötlik eszébe, hanem a kép részleteivel kezd foglalkozni, — nem is a Megváltó keresztre feszített alakja az első ideáinak sorrendjében, hanem egy megdöbbent vén farizeusé, ki görnyedten, lehorgasztott fővel hagyja el a Kálváriát és lelkében már hallja a jövendő idők vádját, már tépelődik, hogy: mit cselekedtünk?!... Ezt az alakot festi meg 1882 január huszonötödikén, egy délelőtt s ez adja meg azután az egész alkotás alapgondolatát.*

Nem a szó szoros értelmében vett vallásos képet akart festeni, hanem inkább a világhistóriai jelentőségét óhajtotta kifejezni annak a bibliai jelenetnek, mely a hóhérok kezére adott Jézus keresztje körül lefolyt, megfestve a Kálváriára őseinket, minket és utódainkat, a Megváltóit annyiszor megfeszítő emberiséget, kik miután már halálra hurcoltuk a Messiásainkat, akkor döbbenünk meg, fennszóval kiáltva: „Bizony, ez ember Istennek Fija vala". Tisztán emberi oldaláról nézte tehát a tárgyát. Egy közönséges gonosztevő utolsó pillanatai is megrendítően hatnak a vérpad körül csoportosult tömegre; a halál nagy irgalomkeltő, bár magunk hívtuk őt valamelyes „igazság" nevében, megrémülünk, félünk és rettegünk, mihelyt megjelent s érezzük, hogy nem volt jogunk az ő dolgába avatkozni. Milyen lehetett a vérpad hatása, a melyen Jézus halt meg?... Ezt kereste Munkácsy. Eddigi szokásától eltérőleg, szinte valamennyi alakját külön-külön dolgozta ki, a különböző lelkiállapotok kifejezésére törekedvén.

Felfogásának ezen iránya teszi az ő képét eredetivé s annyira egyénivé, hogy senkinek eszébe nem jut előtte, hogy hányszor, de hány nagy mester megfestette már ezt a jelenetet, hogy a *Kálvária* valamennyi alakja, minden gesztus, az utolsó kis mozdulat is szinte szentesítve van. Ő újat mert és újat tudott alkotni; említsük meg azt is, hogy ezen a képén csakúgy, mint a megelőzőn, saját kora

* Ez a kép Párisban van, T. Kádár Gábor tulajdona.

gondolat- és felfogás-evolúciójának a kifejező mestere Munkácsy. Öntudatlanul?... Részben öntudatlanul, intuitíve teremt ezúttal is, sőt azt merném állítani, hogy képének azok a részletei a legsikerültebbek, melyeken legkevésbbé érzik az analizálás. Ha koncepciójának egységében akad némi zökkenő, annak bizonynyal ott a magyarázata (óh, milyen megalázóan kényelmes mesterség a kritikusé, milyen könnyű megtalálni egy nagy alkotás gyöngéit!), hogy ezúttal többet okoskodott, többet filozofált, teremtő ecsetjével kezében inkább tudta azt, a mit csinál, mint a mennyit érezett. Talán éppen kritikusai, kik oly lelkesedve boncolták a Pilátus kép ideájának minden apró atomját, ők csábították Munkácsyt, hogy ezúttal maga is, már megelőzőleg, aprólékosan számot adjon magának tervezett alkotása filozófiájáról, aprólékosabban, semmint arra az intuitíve teremtő zsenínek szüksége lehet.

Pazar előkészületekkel fogott munkához; egész raktárt gyűjtött kosztümjeihez, a lovas alakokhoz kitömött paripa állott a műtermében, egész Európa s Amerika sajtója ügyelte, hogy mit csinál, modeljeit kapkodva interviewolták. A Pilátus ekkor járt diadalmas körútján s az elismerő magasztalás, melyet mesterének két világrészben aratott, csak annál jobban lelkesítette a pihenés nélkül dolgozó Munkácsyt.

1884 márcziusában készen volt a kép.

Sedelmeyer úgy intézkedett, hogy akkorra a *Krisztus Pilátus előtt* is visszaérkezzék Párisba, — külön pavillont építtetett, La-Rochefoucaldutcai palotája udvarán, melyben a két remeket egyszerre állította ki, április huszonötödikén.

És még egyszer meghódította egész Párist, a pilátusi napok újra kezdődtek . . .

Munkácsy új irányt teremt a művészetben! Új életet önt a bibliai festészetbe, mely Flandrin óta bágyadt és haldoklik: az ő saját eredeti képességeivel, melyek több tudásra, mint naivságra vallanak, az ő egész temperamentumával, melyben kevesebb az idealizmus, mint a valóság intenzív megfigyelésére irányuló készség s így oly egészen alkalmas korunk ideáinak a kifejezésére. Egy ugyancsak kevéssé misztikus hajlandóságú korban, midőn rajongunk a kézzelfogható igazságokért, midőn el vagyunk telve népszerűsített, úton, útfélen hentergő históriai tudással, arkeologiával, ő a bibliából keres témát az ecsetje alá, keresztény forrásokból merít s kielégíti a históriai és ethnografiai igényeket is. Lesznek, — magam is azok közé tartozom, — a kik az isteninek néhány árnyalattal gazdagabb érvényesülését óhajtanák, de mindegy, nagy az, a mit ő megkisérlett és korszakot jelez: bimbózásra serkenti a grand-art -nak egy egész, már-már kiszáradófélben lévő ágát . . .* Soha talán a Golgotha misztikus és rettentő jelenete drámaibb, grandiózusabb módon elénk állítva nem volt.** A keresztrefeszítés tragédiája csak anya-ideája a műnek s hogy dramaturgiai kifejezést használjunk, az csak az expozíció: Munkácsy, képének eredetiségét és nagy vonzóerejét a fejlődés megfestésében kereste, a jellemek tanulmányában, a dráma következményeinek bemutatásá-

* Doncieux.
** Dalligny.

ban. A kép két részből áll s nem az a rész a fontosabb, melyen ott a két lator között keresztre feszített Jézus. Ez a jelenet a kép jobb szélét foglalja el és hátra, másodtérbe van tolva; az előtérben egy katona ül, tétova közönynyel arcán, mint a kinek az a parancsa, hogy ott üljön, tőrödik is ő vele, hogy miért . . . A megfeszített Jézus az ő Atyja kezeibe ajánlotta s kiadá lelkét; a dráma befejeztetett; feje, — bámulatos az érzelmek kifejezése azon, — ég felé emelve, honnan sugaras világosság tör keresztül a felhőkön. A két lator, társai a kínszenvedésben, nincs oldala mellett, kissé hátrább ásták le a keresztjeiket, úgy hogy az egyik (Gestas) szemközt, a másik (Dismas) oldalt esik a nézőnek. (Ez az elhelyezés remekül segíti légtávlatba a csoportot s járul a kép reliefjéhez.) A kereszt alá omolva, anyai kínjaiban vergődik, csókolja fia átszegezett lábait a Szűz-Anya, — mellette, térdenállva zokog Mária-Magdolna s velük Mártha és János apostol; a hóhér, létrájával vállán s kezében a szekercével, irgalom, de egyszersmind gyűlölet nélkül tekint a kétségbeesett csoportra; hogy ezt feszítette keresztre vagy mást, mindegy az neki, ő a dolgát végezte . . . A tömeg, — egy katona szorítja őket vissza lándsájával, — Krisztust nézi, ki részvéttel, ki meg irónikusan, szennyes gúnyjait köpködve a Megváltó halálkínjai közé. Mindez azonban, bár a kép tulajdonképeni tárgyának ezt tarthatnók, úgyszólva csak járulék. A mit Munkácsy meg akart festeni, a mit csodálatraméltóan fogott fel s adott vissza, azok a keresztrefeszítés aktusának a következményei. A tömeg, megelőzve a hóhért, most száll le a Golgotha lejtőjén: a farizeusok egyikét lelken ragadta már az önvád; szalad onnan, hátra se tekintve, mintha kísértet űzné;* mögötte, lóháton egy főember, ki hallva Jézus végső szavait, félig hátrafordult s mintha megdermedt volna nyergében a Megváltó haláltusájának láttára, arckifejezése remek, az irgalom küzködik rajta a rémülettel; két farizeus a lovas mellett halad, ők nem néznek hátra, az ifjabbik arról iparkodik meggyőzni, széles gesztusokkal beszélve neki (és milyen zseniális a balkar mozdulata, mely úgyszólva visszaviszi a kereszthez e két távozó alakot), hófehér szakállú, öreg társát, hogy itt az igazságnak tétetett elég, — a megdöbbent öreg azonban, ki maga sincs már nagyon távol sírjától, meggörnyed gondolatainak súlya alatt s talán a végső számadás jutott eszébe, melyet maholnap az Örök-Bírónak kell adnia az itt történtekről. A kép ezen egész baloldala remeke a koncepciónak, azok a megdöbbent, dúlt arcú, lelkiismeretükkel küzködő alakok mindnyájan arról tanuskodnak,

* Munkácsy némely kommentátorai Júdást vélik felismerni ebben az alakban, de úgy tudom, hogy a Mester nem gondolt az áruló apostolra, ki, a Biblia szerint, nem is volt már akkor Jézus közelében. Munkácsy, az Ecce-Homo befejezése után, foglalkozott Júdás alakjával, meg akarta festeni Júdás csókját, az Olajfák hegyén esett találkozóját Jézussal s lelkesedve gondolta el azt az éjszakai jelenetet, melyben annyi teknikai bravúrra nyílik alkalom. «Egy katona majd fáklyát emel Jézus elé» — mondta, tervezett képéről beszélve, — «s a háttérben is lesz néhány fáklyás ember. Pompás világítási effektusok kerülnek majd ki abból. Érdekes az is, hogy Júdás alakját nem képzelte ő annak a hagyományos, csúf, kancsal, vörös zsidónak, a milyennek néhány egyházi festő s a primitívek adják. Az ő egyszerű, természetes okoskodása szerint Júdás, ki úgy betudta lopni magát Jézus szeretetébe, eo ipso, megnyerő külsejű, kellemes arcú fiatal ember lehetett, «valami szőke, szláv típus». Egy fiatal lengyel vagy galíciai zsidó legényt készült keresni modelnek Júdás alakjához.

hogy az eszmék, melyekért a keresztre feszített kínhalált szenvedett, csak annál erősebben élnek. A művész még magasztosabb kifejezésre juttatja ideáját azon ifjú alakján, ki az előtérben fordul a kereszt felé s meglepve, szíve mélyéig megindulva hallja Jézus utolsó szavait. Munkácsy ebben is eltér a tradíciótól s a hagyományos római katona helyett, ki a Megváltó kínszenvedését látva, megtért, — a meghatott ifjú ideális alakját festi s benne mintegy magát az ifjúságot, ki egész lelkét tárja az új eszmék felé, hogy átadja majd azokat a következő nemzedékeknek . . . A mély hatás, melyet Munkácsy képe az első pillanatban a nézőre gyakorol, a következő filozófiai gondolaton alapszik: egy nagy szellem martírhalála nem vet gátat eszméi útjába, sőt éppen azok, kik halálra hurcolták, azok viszik szerte lelkökben a kereszt alól azt a kétséget, mely lassan-lassan szent meggyőződéssé érik. Ebből a szempontból tekintve, Munkácsy műve bizonynyal egyike a legszebb alkotásoknak, melyre valaha művészt a Kálvária inspirált; a kritika találhat a részletekben némi kifogásolni valót, elmondhatja, hogy sok a bitümös tónus, de el kell ismernie, hogy a Mester, kinek lelkében megfogant ez a valóban nagy mű s a ki meg is alkotta, egyike korunk művészetében a legszebb erőknek.*

A *Kálváriáu* hatalmas alkotás, gyönyörűen van megfestve s óriási érdeme az, hogy új felfogása révén szinte új életre hívja az elmult századok mögül a történelemnek egy epizódját.** A »*Pilátus*» legendaszerű sikere után egy újabb vállalkozás kétszeresen bajos volt és Munkácsy tisztában volt azzal, hogy ezúttal még követelőbbek lesznek az igények vele szemben. »Egy pillanatig se habozunk elismerni,« — írja a *Paix*, 1884. április huszonnyolcadiki számában, — hogy a *Kálvária*, — mely tárgyának megoldásában sokkal nehezebb, nem csupán azért, mert a jelenet plein-airben s komor világításban állítandó élénk, de mert kevésbbé új, fölülmúlja a másik, pedig annyira csodálatraméltó művet. Munkácsy immár s ezt komolyan tőle senki el nem vitathatja többé, korának első festője, úgy ihletének magasztos volta, mint ecsetjének hatalma révén. Egyike ez a legszebb képeknek, melyeket valaha festettek. Hogy emelkedett Munkácsy ily magasra? Egyedül talentuma, ügyessége segítette? Nem. És bár vennék hasznát korunk festői a példának, melylyel e nagy művész szolgál nekik. Szédítő sikerét annak köszönheti, hogy lelkiismeretesen, sokkal lelkiismeretesebben, mint annyi mások, megbecsülte művészetét. Dolgozott és gondolkozott. Nem állott be apró vásznak boltosának, pedig hát olyan diadal után, a milyet ő aratott, ugyancsak dús áron kelnének az apró vásznai is. Híven magasra helyezett ideáljához, elmélyedt választott tárgyába, türelmesen foglalkozott vele mindaddig, míg végre látnia és éreznie adatott azt, a mit íme elénk tár, hogy lássuk és érezzük. Nem állít ő kirakatba holmi úgynevezett reformátori ideákat, nem disputálja magára azt a hivatást, hogy valami új művészetet teremtsen, hogy valami olyan módszert alkosson, — megvetve minden nagy művészt, ki valaha előtte létezett, — melyről senkinek fogalma se lehetett, míg ő Messiás-

* Albert Wolf.
** Edmond Jacques.

ként meg nem érkezett. És így történt, hogy ott van az első sorban azok között, kik minden idők folyamán dicsőségére váltak valaha a festő-művészetnek.

És mindaz, a mit a fentiekben idéztem, csak minimális töredéke a francia kritika kötetekre menő magasztalásainak. Ugyanígy lelkesedtek német s az angol műbírálói.* A képet, párisi kiállítása után egyenesen Budapestre küldte bemutatásra Sedelmeyer, — ezt Munkácsy óhajtotta így, — hogy azután induljon világkörútjára, tőlünk Bécsbe s onnan Angliába, bejárva Londont, Liverpoolt, Manchestert, New-Castlet, Glasgowot. Azután Amerikában folytatta diadalútját. Angliában a lelkipásztorok prédikáltak róla.

Midőn budapesti kiállítása után, — hol egy hét alatt 92.000 ember nézte meg s oly fejedelmi módon ünnepeltük Mesterét, — Bécsbe került, így írt róla A. v. Wurzbach: »Ez az első képe egy modern Mesternek, mely oly rendkívüli alkotása a lángésznek, hogy menten be kell vallanom, miszerint előtte kritikusának csak a csodálat a dolga. E nagy vászon minden hüvelyknyi kis darabja oly nagyszerű, olyan hallatlan és soha nem látott művészi képességről tanuskodik, tárgyának oly mély átdolgozására vall, művészének oly eminens kolorisztikus virtuózitását és mester voltát bizonyítja, mint a jelenkor egyetlen más műve se, Rembrandt óta. Nem a pillanatnyi lelkesedés diktálja tollam alá e szavakat. Az idén, májusban láttam a képet először, Párisban s tartózkodtam minden véleménynyilvánítástól, mert azt hittem, hogy talán elfogulttá tett valami mellékkörülmény, hogy talán első megpillantása annak, a mit látni nem reméltem, elkápráztatott. De midőn ma újra láttam a művet, ugyanazt a hatást tette reám. Bizonynyal nincs tehát holmi pillanatnyi kábultság nyűge alatt az ítélőképességem: ez a Keresztrefeszítés, vagyis inkább ez a Golgotha (mert ez volna a kép helyes címe) Rembrandt Éjjeli őrség-e óta a legrendkívülibb művészi alkotás és 222 esztendők óta nem produkált a művészet olyan harmadik képet, mely e kettőhöz fogható volna, kivéve talán éppen Munkácsy *Krisztus Pilátus előtt*-jét. A művészethistória finom ízlésű és járatos ismerői megemlékezhetnek esetleg a C. L. Müller híres képéről, mely a Rémuralom idejebeli St.-Lazare fogház jelenetét ábrázolja, midőn az utolsó áldozatokat szólítják vérpadra s mely a párisi Musée de Luxembourg-ban van, — de bármily rendkívüli légyen is e mesterműi, túlságosan magán hordja keletkezése korszakának típusát és bélyegét. Munkácsy képe ment ezektől is; az ihlet, mely ecsetjét vezette, nem szenvedett semmiféle mellékkörülmények befolyásától s bízvást elhihetnők, hogy akár Tizián,

* Sedelmeyer összegyűjtött egy díszes kötetre valót a »Kálváriáu« kritikáiból s ki is adta az amerikai amatőrök óhajtására: «*Christ on Calvary* by *M. de Munkácsy*. 1887. Published by Ch. Sedelmeyer 23d Street Tabernacle and 286, Fifth Avenue, *New-York*, also 6, Rue de la Rochefoucauld 6. *Paris*. A kiadás teljesen elfogyott. Itt említjük meg azokat az amerikai amatőröket, kiknek gyűjteményeiben Munkácsy-képek vannak. New-Yorkban: W. H. Wanderbilt; William Astor; Henry G. Marquand; August Belmont; Morris K. Jesup; Henry Hilton; Ferd. Blumenthal; G. J. Osborn; O. D. Munn; Ch. Smith; Jay Gould; L. Roth; Robert L. Stuart; Geo. J. Seney; J. M. Fiske; A. Wilson; E. A. Moen. Baltimoreban: W. T. Walters. Philadelphiában: John Wanamaker; J. Wilstack és H. G. Gibson. Chicagóban: Potter-Palmer. Bostonban: Rice. Clevelandban: H. B. Hulbert. Detroitban: General Russel A. Alger.

akár Rembrandt idejéből való. Nincsenek szavaim, hogy műbecsét kifejezzem: klasszikus alkotás, századokra, minden jövendőkre szóló alkotás ez».

Körülbelől ötven alak van a képen, harminckét fej teljesen kidolgozva. A kép fókusa, az az a távolság, a honnan a néző a legegészebb áttekintést nyerheti: harmincöt lépés.

Szóljunk a kidolgozásról.* Mióta a *Miltonnal* Munkácsy teknikája új irányba tért, a színezésre oly nagy gondot fordít, a milyet az a valódi művésztől megkövetel. Lassankint szakított azzal a sötétséggel, melyben ecsetje eleinte betegeskedett, palettája azóta változatosabb és gazdag; soha pazarabb a lokális tónusokban festői individualitás nem volt; a mi pedig az összhangot, a színeknek orkhestrális hatását illeti, valósággal nábob ő a színek társításának kombinációjában. A «*Kálváriáu*» festésében ugyanzt a methódust követte, mely oly remekül bevált a «*Krisztus Pilátus előtt*»-ön. A legkülönfélébb kosztümöket használva, itt-ott elszórt egyes fehér foltokat, melyek szinte mágikusan világítanak ki gazdag színkörnyezetükből. Így éri el azt a bűvös hatást, melyet szépségesen összerezgő színkontrasztjai okoznak. Ezek a fehér foltok valami különös jellegűek, — kevésbbé aranyosak, mint a Tiziánéi, olyanformán hatnak az őket környező színek között, mint a csipkék és gallérok némely Rembrandt portrén. A Munkácsy fehérjei híresek lesznek, vagyis jobban mondva, már híresek. Van továbbá a «*Kálvárián*» mesterének festésében valami nobilis bőkezűség, melynek térítőleg kellene hatnia a mai anemikus művészet híveire. Munkácsy szerint egyik elsőrendű kötelessége a nemes művésznek, hogy táplálja dúsan a vásznát, — nem is fösvénykedik ő a festékkel. Mielőtt felrakná a felső színeket, erős, széles ágyat vet alájuk, melyen majd kényelmesen elnyújtózhatnak, érvényesítve minden színsürűségüket vagy átlátszó tisztaságukat. A kereszten haldokló Jézus lábai előtt áll János apostol, pompás köntösének a színe szinte meghatározhatlan, a rubin olvad azon mesés harmóniába a gránáttal. Ez a remek tónus a színek ugyanazon methódus szerint való szomszédosításának az eredménye, melyet Delacroix alkalmazott s melyet a velenceiek is követtek. Elismert nagy kvalitásai mellé sorakozik az is, hogy munkásnak is elsőrendű ő, — azt hirdeti, hogy a becsületes embernek értenie is kell a mesterségéhez.

A részletek színhatásait pasztellel kereste, ezzel a gyönyörű tónusokba símuló, rövid életű anyaggal, mely ha csakugyan fixírozható lesz és úgy, hogy színeiben ne szenvedjen, át fogja alakítani az egész festő művészetet. Ezek közül a *Kálváriá*-hoz készült becses pasztel-tanulmányok közűl való egy szerencsésen megőrzött példány, a birtokomban lévő «*Szent Asszonyok a kereszt alatt*», a feszület csoportja.

A nagy képet ugyancsak John Wanamaker vásárolta meg s Philadelphiában van. Rézbe Ch. Koepping karcolta, egyike korunk legkitünőbb műkarcolóinak, ki Bracquemonddal, Legrosval és Waltnerrel a Rembrandtok és Guardiak színvonalán tartja a modern acélmetszeteket.

* Paul Mantz: «Temps» Paris. 1884. április 30.

Singer és Wolfner kiadása.

HAZAFELÉ

Sedelmeyer jogosításával.

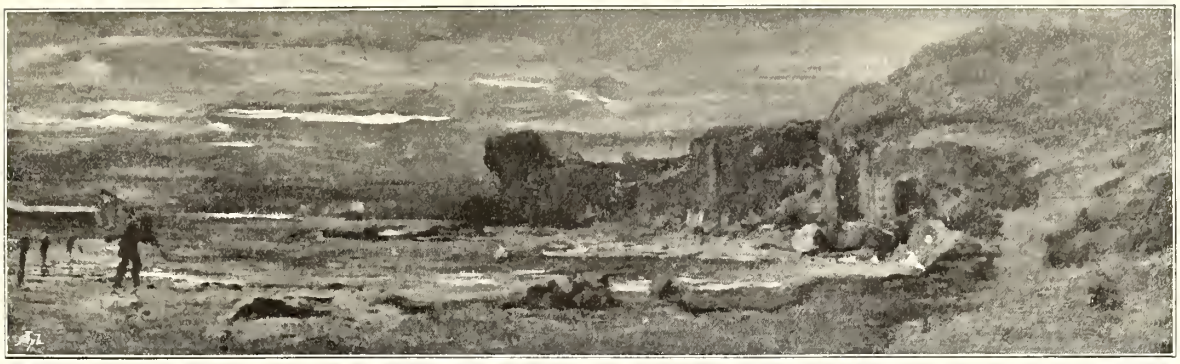

Tussy en Josas. *A normandiai tengerparton.*

XL.

A *Kálvárián* háttere, az a súlyos, fellegterhes, földrendítő viharra torlódó égbolt, a milyen remekül fogja keretbe az emberiség komédiájának eme legtragikusabb jelenetét, hangulat dolgában is oly pompásan segíti, — valóságos szín- és tartalom-filozófiai egységben, — a kép összhatását. Egyike volt ez a legkényesebbnek, a művész föladatai között. Egy kis vörös vagy sárga színnel több, valamivel fantasztikusabb formák a felhőknek — s könnyen teátrálissá vállhatott volna az, a mit ő felségesen komornak tervezett. Hisz, ha van jelenet, mely igazolja a romanticizmus legképtelenebb színorgiáit, hát ez az, — valósággal csábítja a piktort, hogy megfesse a felhők közé a haragos Istent. Olvassa el akármilyen szegény fantáziáju ember a Bibliában, hogy mi kell ide: Mikor eljött volna a hat óra, setétség lőn az egész tartományban, mind kilenc órakorig; és meghomályosodék a nap, és a templomnak kárpitja középen ketté hasada és a föld megindula és a kősziklák megrepedezének; és a koporsók megnyiladozának és sok szenteknek testek, kik elaludtak vala, feltámadának . . . Hányszor s hányféleképen próbálkoztak már ezzel a festők!

Munkácsy két nagy vásznon próbálgatta elébb a *Kálvária* felhő stúdiumait s ezekből lett a két szép tájképe: *Legelésző csorda* s *Haza felé*, melyeket ma is kincsei közt őriz Sedelmeyer. Nagybecsű tájkép mindkettő, könnyedén, szinte játszva vetette őket a monumentális vásznakra Munkácsy.

A tájképeivel egyátalán keveset törődött. Mosolyogva hallgatta, mikor dicsérték és zsörtölődött, ha tájképért zaklatták az amatőrök. Hát az is kép! . . . Midőn néha, sétáink közben, megállottunk valamelyik párisi műkereskedő kirakata előtt s lelkesedve dícsértem neki egy-egy tájképet, hogy abban mennyi a hangulat, hogy ott van a festő lelkének a természettel szemben érzett meghatottsága, — ő csak kopogtatta a kövezetet az esernyőjével, azzal az ő soha el nem hagyott, nélkülözhetlen, örökké keresett esernyőjével és dörmögött, hogy: — Hangulat! Hangulat! Ne beszéljenek nekem! Mi a fene hát az a hangulat, ha egy árva cigánykölyket se tud becsületesen oda pingálni a hangulatába? . . . Tessék odaállítani valakit a tengerpartra vagy a bokor alá s a mit annak az arca mond, azon lássam, hogy mi a hangulat. Hát iszen szép ez így is, szép, de üres.

Teljesen jellemzi ez a felfogása őt, teremtő zsenijének a karakterét, ki csak mintegy színpadnak tekintette a tájat, a hova érző, cselekvő embereket kell állítania a művésznek, hogy drámát vagy komédiát éljenek rajta. A színpadot könnyű összeácsolni, asztalos munka az csak! Nem mintha nem érezte volna ő ki a milieu szépségeit, — hisz szebbnél szebbeket festett, a *Milton* szobája mesésen gazdag

A bécsi mennyezetkép első ötlete.

hangulat dolgában, apró tájképein él az erdő, megrezdülnek a fák lombjai, — de ő akciót kivánt a szobába, nem elégedett meg a gyakran bizony túlhajtott s a teremtő képesség anemiáját palástoló hangulat-theóriákkal, neki élt még és ő látta az erdőben a nagy Pánt. Le is festette.

Nincs is, tudtommal, kidolgozott olajfestésű tájképe, melyen alak ne volna. Két erdő- s egy parkrészletét ismerem (egyik T. Kádár Gábor tulajdona, gyönyörű zöld színek vannak rajta), melyeken nincs alak, de eredetileg voltak azokon alakok,

csak levakarta őket róluk, hogy később egyebet fessen helyükbe: nem jutott hozzá utóbb s így maradtak e vásznak üresen.

Kivált kolpachi nyaralásai idején festette a tájképeit. A szép vidék s a park csábította, úgyszólva pihenés számba ment az, mikor egy-egy délelőtt lesétált a fák közé és vagy ott festett meg egy-egy tájképet, vagy pedig a műtermében, memóriá-

A Renaissance apotheozisa.
Mennyezet a bécsi műtörténelmi múzeum lépcsőházában.

ból dolgozva pihent ilyen formán. Nem kerülgetem a szót: Munkácsy nem sokra becsülte a tájképfestést; ha nem is nézte le teljesen, — hiszen hibátlan érzéke volt akár az utcasarkon hentergő vázlat teknikai kvalitása iránt is, melyeket bármily formában felismert és méltányolt, — de valami olyan inasmunkának tekintette a tájképfestést, mely csak kezdete a mester-művész dolgának. Ő könnyen csinálta

s így azt vallotta, hogy nem is embernyi munka az; Corotval még csak kibékült, hisz az ritkán engedte el remek képeiről az ő piros sapkás emberkéjét; Th. Rousseaut is méltányolta; a mi érdekes Mednyánszkynk képeit is szerette s ha szó került rá, ő mondta, hogy olyanok a képei, mintha az imént mentek volna róla el vagy mindjárt jönnének az emberek és zúgolódott, hogy micsoda lustaság az, embert nem festeni abba a szép világba!... De a modernek, kivált azok a vaksi impresszionisták bosszantották, gyakran egészen dühbe hozták a néha teljesen rajz nélküli színhangulat-aikkal. Hazug tehetetlenségnek, svindler impotenciának tekintette a munkájukat. Gyakran elvitatkoztunk ezen. Azt, természetesen, elismerte, hogy éppen a tájképfestészet az, miben korunk megközelíti a grand-artt, sőt felülmúlja a régi mestereket, de ez neki éppen csak azt bizonyította, hogy hát korunk művészete mérhetetlenül koldusabb.

— A természetet szeretjük, jobban szeretjük, jobban értjük és inkább megbecsüljük mint valaha.

— Az ám, — válaszolt ő, — mert már maholnap a gyereket is csakugyan a gólyának kell hoznia, hogy legyenek majd a kik szeressék, értsék s megbecsüljék a természetet. Satnya világ ez!

Hogy mennyire érezte a természetben Munkácsy azt a szűztiszta poézist, — az egyetlent talán, melyet a modern kultúra igazsághajhászó analízise be nem fertőztethetett s melynek pihentető báját bizony a modern tájképfestészet vájta elő a romantikus cafat dekorációk közül, — és hogy milyen pompásan ki is fejezte, a tájképei és tájképvázlatai beszélnek arról. Egy-egy annyi dicsőséggel őrzi majd a nevét, akár a figurális dolgai.

A nemzeti múzeumban van a kis *Kukorica törés*. Két-három órai munka az egész. Inkább vázlat, de színeiben olyan hibátlan, az ihletett munkának olyan közvetlen kis remeke s annyira Munkácsy, hogy gyöngye a mi képgyűjteményünknek.

Társai, kvalitásaikban, a Jussyban, M. J. Ch. úrasszony nyaralójában, egy-egy délelőtt készült: *Nagymosás* és *A normandiai tengerparton* (1884). A mosónék kedvenc tárgyai Munkácsynak, valahányszor egy patak partja mellé, valamelyik alkony- vagy tájtanulmányába alakokra volt szüksége, elővette a mosónéit, kiket már hajdan, a *Siralomház* előtt megfestett. Ez a tengerpart az egyetlen, melyet olajban festett (lángban égő felhők közt nyugszik a parti-sziklák mögé a nap); egy aquarellel odavetett tengerparti vázlatát meg én őrzöm. Az aquarellel nem szeretett vesződni, mintha gyönge, törékeny, kicsi holmi lett volna az ő oroszlán körmei közé a lágy marabú-ecset. Összesen négyszer dolgozott aquarellel s egy ilyen képe a *Fasor*, melyet a nyolcvanas évek elején festett, mesterműi és kivált azért érdekes, hogy az olajfestéstől teljesen eltérő kezelést kivánó vízfestékkel is típikus Munkácsyt csinált, kissé távolról olajfestményként hat, színeiben olyan erős, ecsetkezelésében olyan széles, annyira az ő modora. E kettőn kívül még két aquarel vázlata van, tájkép kisérlet mindenik, színjegyzetek, — az egyik Rákosi Jenő tulajdona.

A nyolcvanas évekből valók a Sedelmeyernél levő tájképek is: a szépséges *Mély út* (1882), melyen a háttérben, a birkanyáj nyomán emelkedő és szétterjedő

porfelhő a megfigyelés bravúrja s párja ennek a *Poros út*, melyet itthon járva a *Krisztus Pilátus* kiállítása idején, egyik magyarországi kirándulása alkalmával jegyzett föl magának, azután Párisban, 1881-ben festette meg. Szeles idő lesz másnap, olyan tüzes felhők közt alkonyodik a háttérben s az útszéli tanya mögött; az atyafi a vásárról jön, üres a lőcsös-szekere s három jóvérű kis csikójával ugyancsak szaporán iparkodik haza felé; nyelheti a port, a ki utána kerül.

A *Patakpartján* az ismerős mosónék dolgoznak (1883), a *Tehénpásztor*, — melyet nyolcvanhatban festett s az egyik tehenet be se fejezte, — Amerikában van.

Az utóbbi időkben előszeretettel dolgozott a párisi palotája szomszédságában lévő *Parc-Monceau*-ból. Ilyen az a kép is, melyet mi közlünk, bár ez némileg régibb dátumu, — 1895-ben festett egy nagyobb méretűt, azon a parkban alkalmazott villanyvilágítás érdekes effektusait kereste, de az eredménynyel nem volt teljesen megelégedve, át akarta utóbb majd újból festeni.

XLI.

Makart halála után (1884. okt. 3.) a bécsi császári műtörténelmi-múzeum mennyezetképének elkészítésével bízta meg a magyar Mestert ő felsége, a király.

Egyik legszínesebb alkotása ez Munkácsynak, a *képzőművészetek apotheázisa*. Az olasz Renaissance korszakalkotó alakjait csoportosította a pápa páholya alá, egy oszlopos körcsarnokba, mely mintegy remek folytatása a császári múzeum lépcsőházának.

Talán ez az óriási képe az, melyhez a legtöbb előkészülettel fogott; nem riadva vissza a legmerészebb skurzoktól se, egyenkint tanulmányozva minden alakot, elrendezve őket úgy, a hogy ő tudott csoportosítani, megfestette derült színekkel s ha művész odaillik abba a halhatatlan társaságba, az ő alakjának ott a helye és talán nem is olyan oldalt, félreállva, mint a hova szerényen lefestette a saját fejét is.

A párisi Salon a nagy-éremmel tüntette ki ezt a képet.

1885 telén festette *Mozart*-ját, a mint élte utolsó napján a gyászmisét vezényli.

Már idegbeteg volt a nagy zeneszerző, midőn 1787-ben meghalt Mozart Lipót s ez a csapás annyira megviselte őt, hogy csakhamar sorvadásba esett. Ekkor dolgozott a Varázsfuvolán, a lassú haldoklás minden poézisét beleadva alkotásába s olyan lázasan, a hogy a végét sejtő művész dolgozik; közben egy névtelen levelet kapott, melyben egy idegen, ki ismeretlenül óhajtott maradni, arra kéri, hogy írjon egy rekviemet s határozza meg tetszése szerint munkája tiszteletdíját. Mozart, némi habozás után elfogadta az ajánlatot, árt szabott, de arra nézve, hogy mikorra írja meg a kért gyászmisét, határozott igéretet nem tett. E pillanattól kezdve szentül hitte, hogy a névtelen levél az ő halálát jelentette s a gyászmisét a saját temetésére kell írnia. Kevéssel utóbb megküldte neki a titokzatos idegen a gyászmiséért kivánt összeget is, azon igérettel, hogy midőn a partiturát megkapja, még meg-

toldja a summát. Mozart s a felesége hasztalan vallatták a hírhordót, az azt felelte, hogy soha senki annak a nevét meg nem tudja, a ki őt küldi.* Kevéssel ezután Prágába utazott Mozart, hova azért hívták meg, hogy Lipót császár koronázási ünnepségeire operát írjon: éppen midőn kocsiba szálltak, ismét megjelent az idegen embere s ezuttal Mozartnétól kérdezte, hogy mikor lesz hát már meg a rekviem? Mozart azt felelte, hogy a mint visszatér Prágából, megírja, mire a kérdezősködő szó nélkül visszavonult. Tényleg, visszatérve Prágából, munkához látott Bécsben Mozart. De már ekkor gyötörte őt a halálfélelem, egy éjszaka fölriadt s akkor hangszerelte a Dies iraet. Így telt el egy keserves hónap s 1791. december ötödikének éjszakáján meghalt Mozart. Utolsó pillanataiban sógorasszonya Weber Zsófia volt mellette, de hasztalan vígasztalta. Nem, nem!» — ismételte Mozart, — Érzem, hogy vége mindennek. Érzem már a halál ízét . Egy agyrázkodás megfosztotta őt beszélő képességétől, bár látszott a szemein, hogy öntudatán van; könyörgő pillantásokat vetett kedves tanítványára, Sussmayerre s éppen éjfélt ütött az óra, a midőn kiadta lelkét. Ez a história. A legenda szerint a titokzatos idegennek írt gyászmisét adatta elő barátaival és tanítványaival s vezénylés közben halt meg.

Vázlatrajz a bécsi mennyezetképhez.

Munkácsy a legendából merítette képének tárgyát.

Mozart, világossárga hálóköntösben, lábain gyapjutakaróval, egy Louis XIII. karosszékben ül; a dereka alá s a háta mögé fehér húzatu párnák vannak téve. Feje remek, nemes szabású arcélénél előkelőbbet nem is igen képzelhetünk; sápadt, sovány, haja zilált, átszellemült arcán egyetlen élénk-piros folt, a halál rózsája. Fáradtan emelt jobbkezével az ütemet jelzi, lebocsátott, de azért erőlködő baljában szinte rezegnek a partitura papirlapjai. A szék mögött egy sápadt arcú, kisírt szemű asszony: Mozart felesége; őt is elbájolta a zene s könnyei megszüntek hullani. Mellette a fia, szép csöndesen viseli magát, sejti, hogy itt valami nagy szomorúság lészen, de az is meglátszik szórakozott gyermek-arcán, hogy szívesebben futkosna künt a pajtásaival. Mozarttól jobbra, a szoba közepén áll a szőnyeggel borított clavecin s körülötte Mozart barátjai és tanítványai. Egyik tanítványa a clavecinen

* A gyászmisét Walsegg gróf íratta.

kiséri az éneklőket; a sötétes háttérben négy alak áll, kitünően szétosztva: egyik erős oldalvilágításban, a clavecinre könyököl, hárman pedig, még hátrább, a félhomályból ügyelik Mozartot. A három énekesnek és a zongorázó tanítványnak az alakja s arckifejezése pompásan sikerült, mesteri megfigyelései ezek a realitásnak, — hogy mennyire a rekvieméi azok az emberek! Alig látszanak tudomással bírni a pillanat tragikus voltáról, egész lélekkel énekelnek. Nem kevésbé sikerült a clavecinre könyöklő alak, az az igazi műértő; szép a homloka. A kép balsarkán egy háttal állított szék s azon egy pálca és egy kalap. (Ez a pálca jellemző. Munkácsy a Rembrandt tanítványa az ilyen apróságokban. Gondosabb kompozícióiról ritkán hiányzik valami ilyenféle, a kép mélyítésére szolgáló, többé-kevésbbé skurzba helyezett egyenes vonal. A *Pilátusou* ott a lándsa, a *Kálváriáu* a lajtorja, az *Ecce-Homon* ugyancsak a lándsa s egy lánc, a *Honfoglalásou* az e célra stilizált középső zászló stb.)

Hogy mik e sebesen, talán túlsebesen festett s azonnal kiállított kép gyöngéi, azt irgalmatlanul sorra szedte a francia kritika. Mintha egy kiadott közös jelszóra marcangolták volna ezt a vásznat, nem hagyva felfedezetlenül s elítélés nélkül legapróbb hiányosságait se. A Figaro, Gil-Blas, Gaulois, Patrie, Matin röviden, de elismeréssel birálta, így az angol Times, Daily Telegraph s néhány nagyobb német ujság kritikusa is, de az apróbb lapok kiméletlenül nekirontottak. Nem elégedtek meg annak az elésorolásával, hogy bizony itt-ott néhány részlet, például a kezek, a testméretek, Mozart alakjának az elhelyezése elhanyagolt, hogy a színek kissé kemények, de a kép mesteri elrendezését, a nagy effektus-tudást s az egészen elömlő mély melankóliát se akarták méltányolni. Hidegnek, hatásvadászó abszurdumnak találták az egész kompozíciót s képtelen bravúroskodásnak minden részletét, a clavecinre borított színes szőnyegtől kezdve, a gyermek harisnyájáig, sőt még azt is rovására vették, hogy a legendát, nem pedig a történelmi igazságot vitte vászonra.

Mi volt ennek a féktelen támadásnak az oka? Hogy lett a magasztalt magyar Mesterből, kihez Páris annyi jussot formált volt magának, huszonnégy óra alatt elbizakodott idegen?

Ne habozzunk bevallani, hogy nem *Mozart* a Munkácsy legtökéletesebb alkotása s a gyors, lázas termelés hevében nem érett teljesen éppé, de azt se hallgassuk el, hogy a verebek megirigyelték a fölöttük repülő sast s most, hogy kissé fáradtabban szárnyalt, utána eredtek. Undorodva olvastam a csiripelésüket és szomorúan képzeltem el, mennyi fájdalmat okozhatott Munkácsynak a sok igazságtalan vád. A támadás egyik oka a Sedelmeyernél rendezett külön kiállítás volt és az, hogy Munkácsy egy idő óta nem küldött képet a Salonba, mit határozottan rossz néven vettek tőle (kinek vásznaival Sedelmeyer rendelkezett, nem pedig saját maga!) a francia művészek. Lenézi a Salont!... Persze tart a versenytől!... Neki külön parádé kell, kápolna a képeinek, misztikus félhomály, ahol csak suttogva szabad a szó s látni is csak annyit lehet, a mennyit a mesterségesen adagolt világítás megenged!...

Február elején, midőn befejezettnek vélte a képet Munkácsy s mielőtt átadta volna Sedelmeyernek, egy kis ünnepélyt rendezett palotájában Munkácsyné. Mintegy háromszáz vendéget hívtak meg, Páris szinét-javát, a kép első bemutatójára. A vendégek elé helyezett kép mögött, egy elsőrangú művészekből szervezett kar előadta a Rekviemet; Rudan vezényelt s Lalo asszony, Lepine kisasszony, Muratet és Hourdin urak énekeltek... Hogy milyen tőkét kovácsolt aztán ebből a bizalmas jellegű, kissé téátrális, de végre is házi ünnepélyből a rosszindulat! Reklámhajhászatnak, művészhez nem méltó hatásvadászatnak minősítették a kép mögé rejtett

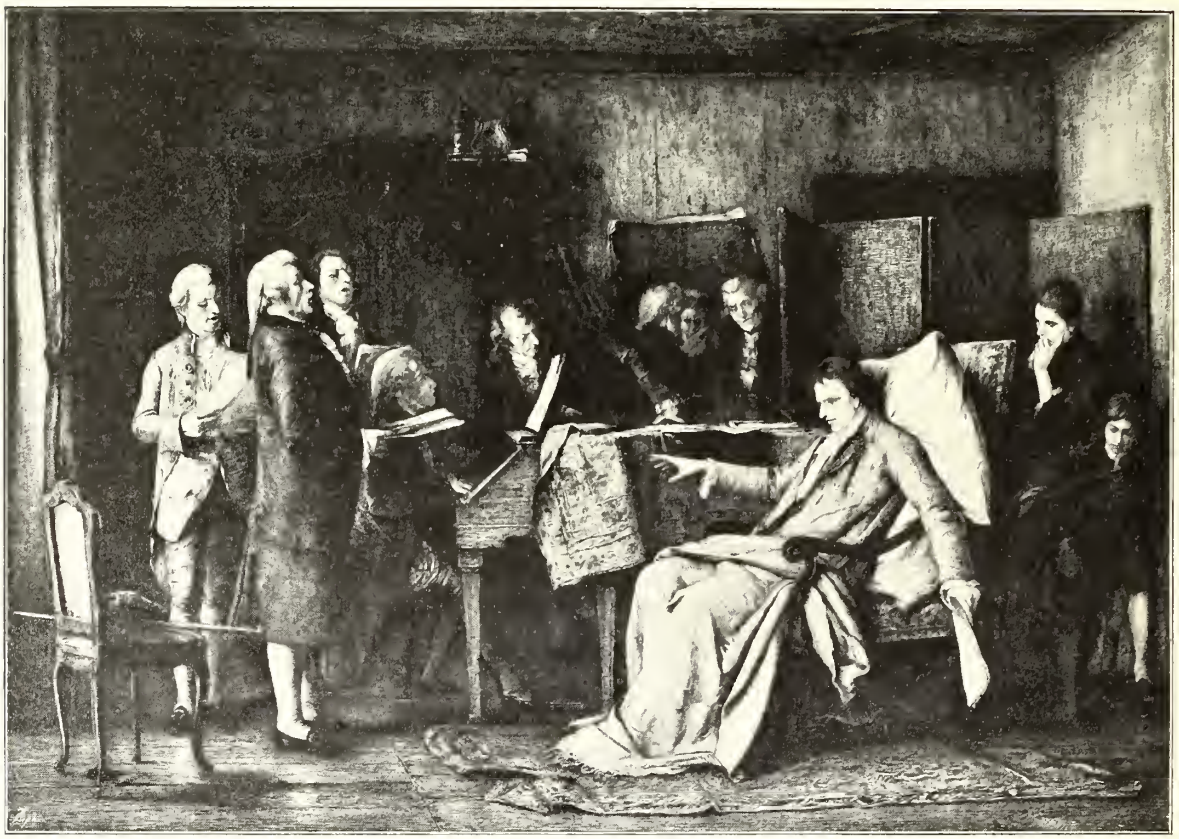

Mozart halála. *Sedelmeyer jogosításával.*

énekeseket s ritka az olyan kis újságíró, a ki szellemeskedni meg ne próbálkozott volna Munkácsy rovására azon, hogy muzsikakisérettel mutatta be azt, a mit festett.

De mindez nem indokolná még eléggé a féktelen támadást, ha meg nem emlékeznénk arról, hogy a művészi napi-divat is épen Munkácsy-ellenes volt ebben az időben. A »plein-air« forradalom kellő közepére, éppen a barrikádok puskacsövei elé csöppent a Munkácsy sötét képe. »Széltében emlegetik — írja egyik kritikusa, február 28-án, a Télégrapheban, — Munkácsy *Mozart*-ját. A kritika szigorú volt iránta s bármily csudálattal viseltessünk e festő talentuma iránt, be kell vallanunk, hogy a kritikának igaza volt. A vászon összkoloritja unalmas, valóságos fantomok az énekesek. Legalább is ügyetlenség volt Munkácsy részéről, hogy

HAYNALD BIBOROS ÉRSEK

Sedelmeyer jogosítással

Párist képe csodálatára akarta kényszeríteni; Páris annál kevésbé hajlandó erre, mert hisz a mi francia festő- és szobrásziskoláink ugyancsak jelesek, bármit morogjon néhány békétlenkedő. Ki tagadhatná, hogy éppen most, a tudományos haladás hatása alatt, teljes evolúcióban vannak? A romanticizmus takarodófélben, helyét a dolgok igaz látása foglalja el, a kolorit átalakulóban és dacára az akadémiának, dacára az École des Beaux-Arts tradíciókhoz kapaszkodó tanításainak, ezek a tradíciók sorra meghódolnak egy-egy Gervex, Béraud, Roll, Rochegrosse és iskoláik legmodernebb alkotásai előtt. A plein-air hívei fokozatosan szoktatnak bennünket a napfényes, világos kolorációk megértéséhez. A szobrászat is menekszik az antik hatása alól s élni kezd; két hónap mulva megnyílik az 1886-iki Salon, ezen új irányok diadalünnepe lesz az. Mit keres az új élet ezen erőteljes hullámverései között a Munkácsy ízetlen dolga?...» Hogy mennyire igazságos volt a művészi és irodalmi forrongások ideges divatja, jellemzi az, hogy egyik vezérapostolát, a plein-airnak is Messiását: Zolát is ekkor rugdalja a leghevesebben, Germinálját ekkor marcangolják.

Munkácsyt is meggyötörték vagy huszonnégy órára. Sedelmeyer Amerikába küldte a képet s mikor 1887 májusban, New-Yorkban versengve licitáltak érte a nábobok, — Vanderbilt, hogy ajándékul vásárolja a Metropolitain múzeumnak, Astor, a miniszter, hogy magánnyűjteményébe kerítse s végre is Russel Alger tábornoké, a Michigan államok kormányzójáé lett 200.000 márkáért, — Munkácsy már rég elfeledte az ő Mozartját, el a sok támadást és dolgozott újabb képein.*

«*Mozart*»-ot Detroit múzeumának ajándékozta a kormányzó s ma is ott van; a rézkarcot Armand Mathey-Doret készítette róla s jellemző, hogy az a rézkarc érmet nyert már az 1887-iki párisi Salonban, alig egy esztendővel a festmény kiméletlen meghurcolása után.

* 1888-tól 1895-ig festett kissebb képei: «*Egy magyar parasztházban*» nyolc alakkal; ugyanez a kép kissebb vásznon; «*Csárdában búsuló betyár*»; «*Leveletolvasó hölgy*» három alakkal; «*Leveletolvasó hölgy*» két alakkal; *A sztrájk*»; «*Kolpachi park-részlet*»; «*Kis leányka három kutyával*»; «*Az elbeszélés*»; «*Leány a kúton*»; négy «*Tájképvázlat*»; «*Két síró gyermek*» stb., stb.

Tollrajz. *A honfoglalás első ötlete. (Árpád gyalog.)*

XLII.

A magyar kormány megrendelésére, világszép új országházunk díszének festette Munkácsy a *Honfoglalás*-t.

Az eszmét, hogy Munkácsytól képet kérjünk, Szmrecsányi Miklós pendítette meg* akkor, mikor a bécsi mennyezet-kép nagy vázlata az 1889. párisi világkiállításon általános elismerésben részesült. A magyar kormány nemsokára tárgyalásokba is bocsátkozott a Mesterrel s egy Harkányi Frigyes bárónál rendezett estélyen, Berzeviczy Albert, Csáky Albin gróf, Szalay Imre, Szmrecsányi Miklós, Szápáry Gyula gróf, Tisza Lajos gróf és Wekerle Sándor jelenlétében Munkácsy lelkes készséggel el is vállalta a *Honfoglalás* megfestését.

Nehéz, nagy munka volt ez.

Mindjárt maga a feladat, hogy hazájának első épületébe, történelmünk legjelentősebb momentumát, nemzeti létezésünk első nagy aktusát fesse meg!... Érezte ő, hogy sokat s megdöbbentően nagyot vár tőle hazája és szerette volna felülmúlni önmagát, hogy kielégítsen minden várakozást, hogy megcselekedje mindazt, a mi egy művésznek lehetséges és azt is, a mi lehetetlen....

Hogyan s honnan nyúljon a tárgyához? Melyik momentum lesz a legkifejezőbb, legméltóságosabb, az igazi honalapítás? És melyik az, a melyikkel a festő — a kinek végre is képet kell csinálni, szép, festőileg is becses képet, — hőskölteményt, de meg históriai igazságot is úgy adjon, hogy oltárképe legyen a nemzetnek az, a mit festett? A mely kielégítse a magyar poétát csakúgy, mint a magyar tudóst és mint minden magyar embert, de még az idegent is, sőt az ellenségeink se kapaszkodhassanak belé. Olyan képet csinálj hát, melyet a hányan vagyunk,

* A »Nemzet» 1889. július 24. számában: »Remélhetjük, hogy a világhírű művésznek hazája, melyhez teljes odaadással ragaszkodik, művészetéből fog magának biztosítani oly részt, hogy az ő műtörténelmi jelentőségét a nemzet necsak híréből ismerje. Magyarország nem vallhatja magát annyira szegénynek, hogy erről végkép lemondjon. Annyi tény, hogy mostanig Munkácsy legszebb festményei Amerikába vándoroltak s egyik monumentális alkotásának elhelyezésével meg fog előzni bennünket Bécs, az osztrák főváros.»

mindnyájan elképzelünk valahogyan, egy ezer esztendős daliás mult perspektívája végén, ott, messze-messze, a legendák glóriás ködében, de a legszebbnek, páratlannak és mégis az legyen a legszebb, a mit te festesz majd nekünk! Homeroszunk még nem akadt, a ki a szívünk szerint tudta volna elmondani, hogyan vettük véren és bölcseségen ezt a szent földet, — de te majd megfested nekünk, te, ki úgy tudtad látni Őt, azt, a ki Isten országát alapította ide lent....

Hiszen elképzelte ő lelkében a festendő képét s csudaszép lehetett az úgy, az ő jó magyar lelkének első ihletett pillanataiban. Bár ne is törődött volna aztán semmi egyébbel, ne hallgatott volna senkire s ne kért volna apró tanácsokat senkitől. Bár el ne indult volna, igazság -ot keresni, mikor már megtalálta a saját művészi igazságait, melyek bizonynyal kárpótoltak volna bennünket néhány avatag köntösszövet, meg régi sisak és mente-csat apró történelmi hűségének a koldus igazságáért. Hisz egyebet nem igen tudtunk adni neki a teremtéshez. Ezekkel pedig csak zsibbasztottuk az erejét.

Hazajött, magyar típusokat keresni!... Hogy akkor nem akadt egy erős lelkű magyar ember, a ki megölelje s azt mondja neki: hazajöttél, jól tetted, de nem is eresztünk vissza, itt maradsz s itthon fested meg azt a képet, mert nem lehet azt idegen földön, idegen nép közt megfesteni! Jó két esztendeig nem is engedjük meg, hogy kifeszíttesd a vásznat, hanem élj addig közöttünk s csak nézz, hallgass és érezz bennünket, mi meg majd szeretünk, egészen közelről, úgy, a hogy téged szeretünk. Ne építtess te Neuillyben masinásházat a képednek, majd építünk mi, itt az Alföldön valamerre, a hol csupa magyar típusnál egyebet se fogsz látni napközben, este meg a párisi omnibuszok dübörgése helyett, behallatszik majd pihenésed csöndjébe a hazatérő aratók nótája; a francia újságírók helyett mi járunk majd hozzád s a mit nem tudunk megmondani magyarul, azt majd kitalálod te a hallgatásunkból; a min lelkesedünk a képed előtt, a mit szeretünk és csodálunk rajta, abból tudod majd, hogy milyenné kell festened azt, a mivel magad se vagy megelégedve. És nem gyötröd agyon magad ezzel a munkával, de ekközben pihened ki, a mit az idegenben fáradtál!...

Mert egyetlen alkotása se viselte úgy meg Munkácsyt, mint éppen ez, melyre lelke legjavát akarta adni.

1891-ben kezdett hozzá s másfél évig dolgozott rajta Neuillyben, hol külön műtermet kellett építtetnie a kolosszális vászonnak, mely nem fért párisi műtermébe; egész kis kosztüm és fegyvergyűjteményt szerzett össze; egy műlakatos, a hazulról kapott minták s indikációk szerint régi magyar mintájú harci eszközöket kovácsolt a modeljei számára, nyeregszerszámokat is ősmagyar mintára csináltatott, — szóval, a mi a történelmi hűséget illeti, elkövetett mindent, hogy históriai valószinűségeink érvényesüljenek a képen. Hazulról özönnel kapta a jó magyar alakok fényképeit s apró jó tanácsokat is vitt neki a honi posta szüntelen. Szinte kényszerítették, hogy apránkint szerkesszen, hogy az esetleges tévedhetéseire gondoljon, mielőtt megmártja az ecsetjét, — hogy analizáljon!

Azt hiszem, hogy majd ha évtizedek mulva egy hozzáértő idegen ember megnézi a mi *Honfoglalás*-unkat, azt fogja rá mondani, hogy: «Hatalmas alkotás, nagy Mester monumentális műve.» És majd egyenkint fogja tanulmányozni azokat a remek kabinetalakokat, magasztalva a színek gazdagságát, a festői tudás szuverén biztosságát s ha látott valaha még egy képet Munkácsytól, úgy erre is el fogja mondani: »Egy művész élt csak a XIX. században, a ki ezt festhette, — Munkácsy!...»

1893 áprilisében készen volt a kép s Munkácsy, hogy számot adjon magának összhatásáról, mielőtt hazaküldené, kiállította a párisi Salonban. Ekkor írta Rákosi Jenő (a Budapesti Hirlapban, 1893 május 2-ki kelettel) a következőket: »Elmentem Párisba csak azért, hogy lássam Munkácsy képét a honfoglalásról, mielőtt a közönség szeme elé kerül ... Május elsején nyílik meg a képkiállítás, röviden szólva az idei Salon. Csak kép van ott 1800, azonkívül tömege a metszéseknek, a szobormüveknek s a művészetek rokonságainak. Itt kerül először nyilvánosság elé a magyar honfoglalásról festett első kép, azt lehet mondani, itt született meg nekünk először Árpád. Mert eddig csak a neve van meg. Oly mű, sem írott, se festett, se faragott eddig nincsen, a mely konkrét emberi formához, archoz és testben való megjelenéshez kötné e fogalmat. Mostan Árpád testté lesz. Innen közvetetlen Budapestre kerül a kép, a hol őszszel, októberben, a Vígadóban fog kiállítódni elektrikus megvilágítással, minthogy e szép termeknek nappali világításuk nincsen. Tegnap, pénteken, mult egy hete: akkorra volt kitűzve az óriási vászon átszállítása a »Palais de l'Industrie«-be, a hol a kiállítás van. Délelőtt tette meg a a Mester a képen az utolsó ecsetvonásokat, délben néhányan reggelire gyűltünk össze a műteremben s vidáman kocintgattunk szemtől szembe a képpel, Munkácsyné az asztalfőn. Alig végeztük a reggelit, megindult a búcsujárás Párisból: előkelő újságírók, egy csomó gróf, báró, márki, egy pár herceg, sok szép asszony, köztük Freycinetné, ministerné a leányával. Egész sor fogat állt az atelier előtt. Mert a kép külön e célra Neuillyben épült műteremben készült. Oly műterem, melyben ekkora képet festeni lehet, nem állott Párisban a művésznek rendelkezésére. A kép szélessége, rámástul, megközelíti a 16 métert, magassága az ötöt. Alakjai valamivel nagyobbak a természetes emberi magasságnál. Van a képen vagy 65 teljesen kidolgozott arc, vagy 20 elmosódottabban. A vászon, az óriás műterem hátsó falával parallel, egy külön konstruált hengeren lógott, a melynek segítségével könnyen lehetett egy sülyesztőbe bocsátani és feljebb húzni a szerint, a mint a művész az alján vagy a felső részén óhajtott festeni. A kép másfél évig készült, de a terminusra, a mikor a beszállításnak a Salonba meg kell történnie, nem készülhetett el. A franciák megtették Munkácsynak (s nyilván magoknak is) a kedvezményt, hogy szállíthatja a megnyitásig, sőt mi több, fönntartották neki az első terem főfalát (egy óriás francia képet a kétfelől felmenő lépcső közé eső falra akasztottak) úgy, hogy minden látogató, a mint belép, elsőben is Munkácsy képével találja magát szemben. A franciák ennyi figyelme és előzékenysége természetesen jól esett a Mesternek.

Álljunk szembe a képpel. A mint szemünk a vonalak és Munkácsy temperált színeinek a harmóniájára esik, rögtön három, nagy művészettel kombinált s egymáshoz rótt csoportba tagolódik a kompozíció. Szembe állva, jobbkéztől, a hét törzsök főnökeitől körülvéve: Árpád lóháton; balkézt a magyarság tömegei lelkes újjongásban; középen a meghódolók csoportja a behódolás jelvényeivel: vizet, földet és füvet hozva Árpádnak. Három lelki állapot ez: a vezér fönsége és nyugalma, alvezéreinek érdeklődése mellett; a nép s a sereg tomboló öröme a tulsó végen; a jövevények komolysága a középen. A művész nem csatát, nem dúlást, nem vérontást választott, hogy hazánk megalapításáról tanúságot tenni megszólaltassa a vásznat. Az erővel párosult bölcseség ül a vezér arcán. Követeket fogad, békés hódítást végez, bajtársakat keres a csatlakozókban. Fenséges komolyság ül szép, nemes, magyaros vonásain. Mély tekintete, mint a figyelő sas ül megereszkedett szempillái alatt (Keglevich István gróf tud így nézni azok közül, a kiket én ismerek.) Jobbjában a fejedelmi buzogány, balja a fékszáron pihen. Gyönyörű aranysárga ruha fedi a testét, könnyű sisak borul a fejére, rajta kecsesen hátrahajló fehér toll. Paripája fejér, könnyű, nyugodt állásban. Oly harmonikus alak az egész, hogy fenségével dominálja a képet, melynek minden alakja minden érdeklődése ő hozzá van fűzve. Körülötte félkörben a többi vezér, valamennyi lóháton. A jobb sarokban, közvetetlenül Árpád alatt és egyszersmind mögötte, a nézőhöz háttal és legközelebb, fakó lovon: Lehel; utána, félkör-

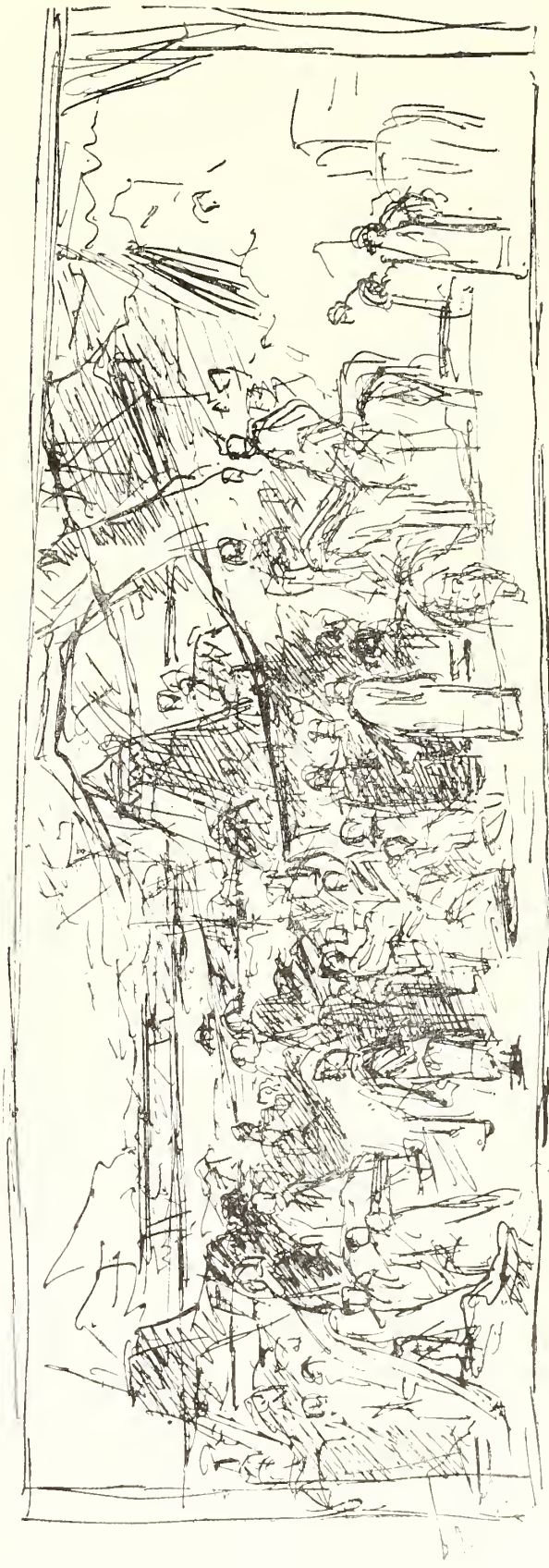

A «Honfoglalás» második terve (Árpád lóháton).

ben Árpád körül, a többi. Ezeken túl a kép legszélén egy pár nyugodt öreg magyar, az egyik a művész fejével. Az egész csoport háttere egy nyitott sátor, melybe belátni, a férfiak mögött egy asszony, a ki tán a sátorból lépett ki, hogy a nagy jelenetet megmutassa ölbeli fiának.

A kép bal részén, — a nézőtől véve, — az ujjongó magyarok sokasága. Nagy mozgalma a kirántott kardoknak, a feltartott karoknak, rendkívüli művészettel megkomponálva a kép alapvonalai szerint, úgy, hogy világosság, nyugalom, művészi tagoltság van még a lelkesedő tömegben is. Csodás találékonysággal van ez a kérdés megoldva és kétségkívül, a klasszikus kompozíció Munkácsynak egyik leghatalmasabb adománya. Minden oly természetes, minden oly egyszerű, minden oly átlátszó ott és mégis semmi nincsen cél és számítás nélkül. Itt egy kar, ott egy sisak, amott egy kürt, majd a puzdra, megint egy kard, egyszer a vonal, egyszer a szín, majd egy egész alak lesz konstitutív része az egész kép egységének, művészi harmóniájának. Itt a kép baloldalán, (a nézőtől) például bele van téve három cseh lovas, a ki a hódolókat kisérte és maga-tartásával példátlan szolgálatot tesz az egész csoport művészi tagolásának. Egy magyar alak, lent, legközelebb a nézőhöz, kétfelé terjesztett karokkal, ugyane célt segíti elő. E két temperálással könnyen rendeződik már a magyar tömegek lelkesedésének kitörése (persze Munkácsy kezével). A kép eme része be van zárva lenn betóduló alakokkal, fennebb, egy hátra trombitáló kürtössel. E csoportból fejlődik ki a második csoport, mint egy alakokból szövődő lánc, a mely ezt összekapcsolja az első csoporttal, a nélkül, hogy megakadályozná a szemet a kitekintésben a háttérbe, a hol táborrészeket és az Alföld színeit lehet látni. Az összekötő alakok előtt egy szép csoportban állanak a hódolók. Élükön a szónok, egy öreg, tipikus tót ember, a ki jobbjával a hozott jelvényekre mutat és nem elfogódás nélkül szónokol Árpádhoz. A három ember a földdel, fűvel és vízzel s mögöttük szorosan egy jó csapat jövevény jellemző ruhában és jellemző arccal.... Kimondhatatlan szép és a magyar szívre megható látvány ez. Gyönyörű vonalakban rajzolva, Munkácsynak csodás színeivel, melyekben soha semmi éles, semmi erőszakos nincsen, melyek mindazonáltal nincsenek fény és pompa hijján. A magyarok öltözete, mintha részben stilizálva volna a mai magyar parasztruhából. (Hiszen ebben a művész fantáziájáé a főszerep, mert adatunk nincsen hozzá.) Az egész inkább legendárius, mint történeti, de hogy egy ország nemcsak a kard erejével, hanem a lélek és a szellem felsőbbségével alapítódik sikeresen: ez a történeti gondolata a magyar honalapításnak szózatosan beszél hozzánk e képből. Ránk, magyarokra nézve, ez a kép lesz a millénium szemefénye. Mert mind a többit, a mi még lesz, megcsinálhatjuk bármikor, újra. Ehhez a képhez a zseni kell, a kit jókedvében ad Isten a nemzeteknek, hogy hírüket, értéküket, halhatatlanságukat időnkint meggyarapítsák.

Azon a pénteken, a melyen az utolsó ecsetvonásokat megtette képén a Mester, még az utolsó látogatója nem ment el, mikor a művész divánjára hanyatlott, láz tört ki rajta, haza kellett szállítani őt. A képét nála nélkül vitték

a Salonba. Másnap nála kellett ebédelnem, de hírét halva, hogy beteg, hozzá siettem még reggel.

»Micsoda rossz tréfa ez? — mondom neki.

»Most már sebaj, most már megvan!» — felelé ő.

Másfél évi szakadatlan munka, reggel nyolctól esti szürkületig!... Az elkészülés izgalmai és az a vele született szkepszis, a mi közönséges embereknél csak szerénység s a mely annyit tudta őt gyötörni egész pályafutásán, ez volt, a mi kimerítette. És különösen a gondolat, hogy mily hatással lesz műve otthon?... Mert ez rá nézve a főizgató momentum. Mert hiszen ez a dolog a franciáknak csak egy jól megfestett kép, de nekünk, magyaroknak, kell, hogy esemény legyen. Nekünk benne egy történeti gondolatunk elevenedik meg, nekünk egy nemzeti hősünk alakja születik meg benne, mi ezentúl a honfoglalás képét nem öt betűből ismerjük, hanem ismerjük a mi Árpádunkat szemtől szembe, a hogyan egy nagy művészünk fantáziája megálmodta, elméje, ecsetje megalkotta minden magyarok szeretetére méltóan és nevének becsületére.

Ilyen volt s ilyen hatást tett a kép akkor, első formájában, arra az emberre, kinél nemesebbül egyikünk se sovénebb, ki minden érzésével, gondolatával, tollal, szóval és tetteiben azt védelmezi és azt szolgálja, a mi magyar.

De hát nem küldte a képet Budapestre a kiállítás után Munkácsy, átfestette újra és vagy tíz hónapig dolgozott még rajta. Istenem! hogy dolgozott!...

Most, magam előtt látva grandiózus sorát Munkácsy összes, annyi örökbecsű alkotásainak, némileg kevésbé tudok lelkesedni e képéért, semmint lelkesedni szeretnék érte. Valószinűleg az a legfőbb oka ennek, hogy láttam őt, e tíz hónap folyamán dolgozni rajta és a hol egy piros színt látok a vásznon ma, — úgy képzelem, hogy az az ő véréből való, abból festette. És szeretnék szemrehányásokat tenni e képnek, vádolom, van úgy, hogy gyűlölöm és átkozva, késsel mennék neki: — adjad vissza, te irgalmatlan kép, a mi Munkácsynkat!...

1893 július 14-én láttam először. Akkor már megjárta a párisi Salont s át is festette a mester, úgy nagyjából az egészet. Munkácsy fáradt, kedvetlen volt, éppen aznap este indult Kolpachra, hogy kissé kipihenje magát. Panaszkodott, hogy nem képes együtt látni a képét és sóhajtva tette hozzá ezúttal is, mint a későbbi hónapok folyamán számtalanszor: Istenem! ha csak egy fél óráig, csak öt percig a más szemével nézhetném! Aznap reggel még dolgozott rajta Neuillyben s alig tudott megválni tőle. Útrakészen volt már, de előbb azért kikocsiztunk Neuillybe, a képhez. »Legalább én is megnézem még egyszer!« — mondá.

Az úton csak a képről beszélgettünk, melyet összemartak a kiállítás folyamán az apró párisi újságírók s ennek az olcsó szellemeskedésnek a nyomán, egy-egy magyar ismertetője se átallott beállani Panurge nyájába. Munkácsy nem vádolta a kritikusait, sőt, az ő édes szerenításával, azt beszélte, hogy örvend a kiállításnak, bár a Salonban teljesen hiányzott az a világítás, melyre ő dolgozott s a kellő distanciára se hátrálhattak a kép nézői, — de örvend, mert legalább látta, hol kell s mit kell

változtatnia. Már a kiállítás tartama alatt dolgozott. A kiállított képhez nem nyúlhatván, festett a műtermében egy másikat, egy kissebbet, vázlatszerűen, de úgy, a hogy a nagyot készült aztán átfesteni, mihelyt visszakapja a Salonból. (Ezt a kissebb képet vásárolta meg, 1896-ban, Szeged.) Ezen a vázlaton dolgozott május és júniusban, folyton keresve, mint a hogy ő mondta: »a jussomat!»

«Nehéz volt, nagyon!» — mondá, — «Nem volt hozzá semmim, egy falat szövet-mintám se, mindent úgy kellett, sok utánjárással előhajhásznom, hogy bátran neki mehessek, természet után.... Meg lemondtam az én erősségemről, a színezésről.»

— Hogyan? — kérdeztem, nem értve, mit akar ezzel mondani.

«Hát miért ne szaporítsa az ember a kvalitásait!? Valami újat akartam, másmilyet, mint a hogy eddig csináltam. Gondoltam, hogy csinálok én is egy plein-airt . . . De majd most átfestem az egészet, olyan régi Munkácsynak, egy tónussal mélyebbre. A kép baloldala kissé unalmas volt, oda már adtam néhány túbust a színeimből s néhány fejet is átdolgoztam már.»

Neuillyben a Boulevard de la Sauzzaies-n volt a Honfoglalás számára épített egyszerű, de óriási műterem. Egy olasz modelje, a franciára keresztelt Gregoire ügyelt a pavillonra.

Rákosi Jenő megírta, milyen volt a kép átfestése előtt és a mint beléptünk eléje, megkapott s éreztem, hogy mindazok az elméletek és kritikák, melyeket egy-két magyar kollégám írt, nagyrészt a nélkül, hogy látta volna a képet, nem egyebek egy-egy szenzációs »cikk» kedvéért Munkácsy és önmagunk ellen elkövetett méltatlanságnál. A francia »blague» idegessé tehette a Mestert, de a magyarul kapott gorombaságok elkeseríthették és mindannyiszor szíven csapták.

Hiszen, ha akadnak fogyatékosságok ezen az óriási arányú alkotáson, — van-e kompozíció ekkora, melyen ne akadna, — nekünk magyaroknak, kegyelettel kell átsiklanunk azokon, mihelyt megértettük, hogy mik az okai. Aztán meg koldus lelkű ember az, a kinek az ölébe ilyen garmada kincset borítanak s azt lesi, hány szem gyöngy gurult el . . . Mondja el más, — és majd akkor, ha lesz, a ki párját festi valaha az unokáink számára Munkácsy e képének, — hogy mik a gyöngéi, mennyivel tökéletesebb a paripa, melyet Meissonier festett Napóleon alá: én azt írom itt meg, hogy miket csudálok rajta, a mióta először láttam.

Legelébb is a főalakot: Árpádot. Ez a mi honalapítónk, a mi Árpádunk, az, a kinek mi álmodjuk őt, a vitézt, a hatalomra hivatottat, a bölcset. Egy arcizma se mozdul, ül méltóságos nyugalomban mozdulatlan fehér paripáján, természetesnek találva mindazt, a mi körülötte történik. Annak így kell történnie, mert ez a föld már magyar, a mienk, a honalapító erő és a vitézi egyetértés jussán, a kor és minden idők igazsága szerint, a mi Istenünk segítségével. És ti, meghódoló nemzetiségek, ti gyöngék és viszálykodók, ti se lesztek itt alattvaló cselédek, állhattok egyenesen, mellénk, a mi erőnk védjen benneteket is és légyen a mi hazánk a ti hajléktok is, ha hívek és igazak lesztek. Testvéreink lesztek, — ezt igéritek szíveitekre szorított kezekkel, meghajolva önként, gyűlölet, ravaszság és bosszúvágy nélkül,

MÁRIA A SIRATÓ ASSZONYOKKAL

RÉSZLET A KÁLVÁRIÁBÓL

Sedelmeyer jogositásával

A Honfoglalás színvázlata.

T. Kádár Gábor jogosításával.

Honfoglalás.

annak a diadalmas vezérnek, kinek szemeiből nem a kivívott győzelem mámora aláz le benneteket, de az atyai komoly szelídség emel magához és ígér békességet, osztatlan igazságot mindnyájatoknak . . .

Nincs ezen a képen sehol gyűlölet, brutális középkor, féktelenségben tomboló vadság vagy gyöngébbet tipró diadalnyilvánítás, — erő van rajta, hazát alapító, ezredekre szóló őserő. Egy rokonszenves, vitéz és lovagias nemzet históriájából adja a legfényesebb momentumot a nagy művészet eszközeivel és a magyar érzés hatalmával alkotó zseni. Adja úgy, hogy azt csak mi érthetjük meg igazán, büszkén, magyarul. Ez az első hatás, melyet e kép gyakorol reánk, melyet mi értünk meg legkivált, bár az idegennek se mondhat egyebet, ha egy kép beszédét hallania s megértenie adatott. Ezt kértük, ezt vártuk mi Munkácsy ecsetjétől s a magyar országházban ezt beszéli ez a kép, a míg magyar lesz ott a parlament.

Hogy mint műkincs, milyen becsű?... Első párisi kiállítása idejében kevés komoly szó esett erről. A napi-sajtó a Salon-beszámolók özönében tárgyalta s a napi-sajtó véleményét számtalan apró körülmény befolyásolta abban az időben, kivált a politikai viszonyok; a francia-orosz barátkozás persze nem látta szívesen a görnyedő hátú szlávokat. Meg hát nagy volt már akkor Munkácsy, igen nagy s gondoskodva vagyon róla, hogy a fák az égbe ne nőjjenek; gyorsan, csaknem szívesen észrevették a teknikai fogyatkozásokat, természetesnek, már pazarúl megszokottnak találva egy Munkácsy-képen a gazdag kvalitásokat. De a kik komolyan foglalkoztak vele, azok nem fukarkodtak az elismeréssel.

Ott állva Neuillyben, előtte, Munkácsy hosszasan elnézte Árpád alakját, — melyen éppen abban az időben változtatta meg az atilla színét halványzöldre, hogy annál ellenállhatatlanabbul vonja a néző tekintetét s hogy a környezet színgammájába is összpontosítóbb akkordot vigyen, — és lelkesen mondta: Nem hiszek soha magamnak, de most már tudom, meg vagyok róla győződve, hogy ez az igazi, a legjobb képem, melyet valaha festettem. Ez! Hálásan emlegette, önbizalmának eme pillanatnyi fellobbanása után Rákosi Jenőt, a ki eljött s megnézte és így először szólott komolyan hozzá a magyar sajtóban e képhez, melyhez annyi álmatlan éjszaka, annyi töprengés és keserűség emléke tapad. Ott láttam a kép első vázlatait is. Eredetileg, az első kis vázlaton, nem ültette lóhátra Árpádot: a sátor elé, vezérei és népe közé állította. Egy másikon még több alakot vitt színre s Árpádot seregei élére tervezte, de ilyen kompozícióban nagyon elnyújtottnak találta az amúgy is hosszú képet s utóbb törült a jobb oldal alakjaiból. Így is mintegy nyolcvan kidolgozott alak van a vásznon, mely hosszú, hosszú méreteivel ugyancsak próbára tette a kompozíció dolgában oly páratlan erejű művészt. Képzeljük csak el, ha neki bocsátja mesés fantáziáját s fest egy vad, féktelen ázsiai hordát, — micsoda hatásokat érhetett volna el! Hogy tombolt volna a képe előtt a szertelenekért rajongó publikum!

Már akkor a színek is az ő hasonlíthatlan, bársonyos, mély szép színei voltak; a baloldalon állott egy piros palástos vitéz s azon az a mély meggy-piros

szín, a milyet csak Munkácsy és Tizián tudott keverni, adta alaptónusát a tőle jobbfelé fejlődő szín-skálának. Árpád atillája akkor váltott színt, az aranysárgából világos almazöldet, a milyen egyik alakon sincs, azonnal szembeötlő s mégse kirívó, de szinte misztikus derűt teremt a fejedelem alakja köré.*

1894 január huszonkettedikén végre elhitte magának, hogy készen van a kép. Átszállították Neuillyből Párisba, a rue de Sézebe, Georges Petit előkelő kiállítási csarnokába, hogy ott a francia közönségnek és kritikusoknak bemutatva, néhány nap mulva aztán vasútra vigyék, — haza hozzák.

Január huszonkettedikéig néztem, hogyan dolgozott; láttam őt napról-napra idegesebbnek, lehangoltabbnak alkotása előtt, melyhez nem győzött eléggé sietni reggelenkint Neuillybe s melytől kimerülve vált meg esténként. Akkor is, ha csak szerét ejthette, feleútról visszatért hozzá, hogy hagy lássa még egyszer aznap! Néha már alkonyodott és sötétedni kezdett a műteremben is, a felső ablakok előtt meglebbenő szuffitákról fehér kisértetek siklottak le a képre, a diadalmas magyarok közé s a hódoló szlávokat békés sötétség ölelte együvé a marcona magyar vezérekkel. Hívtam: — Menjünk már, Mester, sötét van!... Nem is hallotta talán. Az éjszaka nesztelen pókjai ereszkedtek le a nagy ablakokról s lassankint beszőtték az egész képet, — csak az Árpád daliás alakja derengett még az atilláján villó zöldes fényben, meg az az őszfejű Pigmalion látszott az ő alkotása előtt, a ki oly szomorú volt... Kezében lankadtan csüngött a paletta. Letette az ecseteket s egyre a képet nézte... Ő még látta, úgy a sötétben is, mindig azt látta három éven keresztül és soha se hitte el, hogy a vásznon is olyan, a milyennek ő látta a lelkében. Hogy szerette! Mennyit szenvedett érte!! A mi szent tüzet kapott az ő isteneitől, azt azon a vásznon áldozta föl, minden lelkét arra adta mindennap és újra, mindennap. Ismét hívtam: — De már most igazán menjünk ám innen, Mester!

— Nem tudok elmenni. Istenem!... Tíz évet adnék érte az életemből, ha öt percig a más szemével nézhetném. Elemészt ez engem, meglássa!

Kolpachra is hasztalan ment, dehogy pihent, nem volt maradása; visszatért csakhamar, a képet akarta látni, dolgozni akart rajta, lázasan, pihenés nélkül. Ott volt egész nap Neuillyben s úgy élt, mint egy kezdőpiktor a padlásszobájában. Gregoire viselte gondját. Gregoire felesége megsütött délben egy szelet húst, meg néhány krumplit, hozott a boltostól egy doboz szárdiniát, — erre egy pohár piros bor, meg egy kis csésze fekete kávé: ennyiből állott a mindennapi reggelije. Asztalt ott terített Gregoire, ha terített, a műterem egyik szögletében, szemben a képpel. Gyakran kérdezte, úgy reggelizés közben, mikor künt jártam nála: — Ugyan mit szólnak majd most hozzá otthon?

— Tetszeni fog. Ezt csak magyar ember értheti meg egészen.

— De nem! Nem!! — tiltakozott erre ő, hevesen. — Ne ezzel biztassanak engem! Hisz magyar vagyok, ha még annyit rágnak is. Hogy a pokolba volnék

* A «*Honfoglalás*» színes reprodukcióit T. Kádár Gábor készíttette s adta ki, Párisban.

más!? Azt én tudom, hogy az egész magyar lelkem benne van ... De nem ez gyötör engem. Nekem most már ez csak kép és én csak festő vagyok, — akár angol, olasz vagy francia ember nézze azt, a mit csináltam, egyforma hatást kell tennie művészeti szempontból. A művészetemről van szó! Én a legjobbat akarom hazaadni mindazok közül, a miket csak eddig csináltam. Ezért állítom ki még egyszer Párisban, hallani akarom ezeknek a véleményét most hát a képről, mint festményről!»

— Veszedelmes. Vessen jól számot a politikai viszonyokkal! Azok a hódoló szlávok most se fognak tetszeni. Meg a multkori kritikák utóíze! ... Az erős impresszionista áramlat, mely annyira divatos manapság!

Az «Ecce-Homo» első ötlete.

Nekem az mindegy! Nem törődöm semmivel, tudni akarom, mit ér! ... Nem keresek jóindulatot, semmi barátságot! Ha jó, nem hallgathatják el az igazat. Én kiállítom.

Soha nem felejtem azokat az őszinte tekintetű naív szemeket, melyekkel rengeteg alkotása hibáit kereste, azt a lázas sietséget, a melylyel festett. Grégoire nem volt néha rögtön kéznél, hogy lejebb bocsássa vagy magasabbra húzza a vásznat, — hát ő maga vesződött a vontató lánccal, le se téve balkezéből a palettát s fogai közé kapva a megmártott ecsetet.

A kép baloldalán nem akartak légtávlatba domborodni az alakok, ragadtak, a sok mély szín lapos volt: oda levegőt kellett teremteni.... Hetekig vesződött ezzel, míg végre elhitte magának, hogy most már jól van. Máskor villámgyorsan sikerült a munka. Jókai fejét két óra alatt megcsinálta egy marcona, öreg vezér

Rajzvázlatok az „Ecce-Homo"-hoz.

fejéből, bár bajos volt a poéta-király barátságos arcát és szelíd kék szemeit harmóniába hozni a harcias környezettel; egy kis arckép után dolgozott, mely födetlen fővel ábrázolta Jókait, a képen pedig kalpagot kellett a fejére adni; megvolt már egészen, de úgy nézett a vitézekre, mintha azt mondta volna: — »Ugyan miért nem hagytok már békét egymásnak? Teszitek le rögtön azokat a kardokat!... Engem pedig eresszetek már innen, abba a sátorba, majd meglátjátok milyen szép regényt írok én nektek erről az egész históriáról, ha békében hagytok ...« Munkácsy hát szigorúabbakká tette néhány ecsetvonással a szemöldökeit, de akkor meg nem hasonlított Jókaihoz. »Mit csináljak vele? Nem tud ő haragudni ezekre a tótokra.« Végre megtalálta, a mit keresett: Árpád felé fordította Jókai fejét. Így már aztán jól volt. Egy öreg vezér, a ki büszkén nézi fiatal fejedelmét, szemeiből sugárzik a gyönyörűsége, mellét délcegen feszíti és mintha azt mondaná: — Így van ez jól, fiaim! Csakhogy ezt megérhettem még veletek!.. Most már magyar lesz a magyar...

Esténkint aztán lehangoltan, összetörve került haza Neuillyből a Mester. Néhány percre leült a vendégei közé, de hasztalan kényeztették, hasztalan iparkodtak, hogy felvidítsák. Munkácsyné csupa hév és egészséges jó-kedv, mikor mesélni kezd; előkereste közös multjuk emlékei közül a legmulatságosabbakat, hogy mikor ők nászúton jártak idehaza, milyen hasztalan iparkodtak egy kicsit kettesben maradni, a díszküldöttségek nem eresztették »Miskát«, a harsogó »éljen«-ek, a fáklyás zenék, bankettek konokul elválasztották őket s csak Haynald könyörült meg végre rajtuk, ő tudta, hogy nászúton nem csupán igéből él az ember — s Kalocsán, az ő palotájában, el-elmenekülhettek néha az irgalmatlan dicsőség elől.... De hasztalan volt ez is; Munkácsy, a mint szerét ejthette, szökött a vendégei közül, fölment a második emeleten lévő műtermébe, egyedül akart lenni s Párisból is egyre csak azt a gonosz szép képet nézte, melylyel úgy csordultig volt a lelke.

Január huszadikán írta alá. Beszéltünk neki, hogy ne állítsa ki Párisban, tartottunk a kritika hűvös hangulatától, de ő szándékától nem tágított. Hívjuk talán meg a műterembe az előkelőbb kritikusokat, legyünk tisztában a véleményökkel, mielőtt a publikum elé kerülne a kép. . . .

»Nem!« — tiltakozott Munkácsy. — »Senkitől se kérdezek semmit. Majd meglátják, ha ki lesz állítva. Én nem akarok velök alkudni. Bizonyosat akarok tudni. A sorsomat teszem erre a képre.«

Nagyon sokat jelentett ez a kiállítás Munkácsynak. Ő is érezte, tudta, sőt mondta is. Egy elkeseredett pillanatában, — akkor döbbentünk meg, — azt mondta, hogy az élet se kell többé neki, ha kudarcot vall. »Mindenemet reá adtam. Vigyék!«

Neki volt igaza. Két nap alatt visszahódította a diadalt. A kiállított képhez tódult a közönség. Ott volt Carnot és kiséretével együtt melegen gratulált a Mesternek, zászlót hajtottak előtte a lapok is, a Figaro, Soleil, Évenement, Siécle, Rappel, Temps, Gaulois, Soir, Débats, Gil-Blas kritikusai a régi névvel magasztalták a művészt és az embert, a ki ilyen hatalmasan tud akarni és ennyire lelkiismeretes, igaz az ő művészetében.

Vajjon boldoggá tette ez a siker Munkácsyt? . . . Két nap nem telt belé, — csak éppen hogy kifeszíthetett festékszállítója, Alan Hardy, egy új nagy vásznat a párisi műteremben, — Munkácsy már dolgozott az *Andrássyak oltárképén,* melyet férje sírja fölé gróf Andrássy Gyula özvegye kért a Mestertől s négy-öt nap multán, nagy sebesen levázolta a *Sztrájk* ideáját is. A teremtés édes szenvedései kezdődtek megint, újra ott állt egy új vászon előtt, mely az egész lelkét akarja és soha se olyan a kép rajta, mint a milyennek ő látja a lelkében. Ezer gonosz asszonyt szeret az, a ki a művészetét így szereti.

A *Honfoglalás* még az utolsó pillanatokban is megkínozta Munkácsyt, Budapesten úgy, mint Párisban. Budapesten, midőn kicsomagolták, rémülve látta, hogy a borító papíros odaragadt az alig száradt festményre. Ezer gonddal, folyton reszketve műve sorsáért, hű barátja Telepy Károly segítségével szedték ki a festékből a papíros foltokat s javították, a hol kár esett a vásznon. Párisban meg a kiállítás sikerét fenyegette veszedelem. Négyesbe csukható feszítő-kereten szállították át a képet Georges Petithez, hol éppen hogy elfért a kiállítási teremben. Fölállították, a Mester maga is ott vesződött a munkások között egy létrán, míg végre szerencsésen helytállott a kép. Már akkor zsúfolva volt a terem, tódultak eléje a művészek, kritikusok, hirlaptudósítók, Munkácsy pedig kétségbeesve konstatálta, hogy nem elég képének a terem világossága, a színek fakón folynak össze, mert a terem-tetőzet tejüvegjein csak bágyadt foszlányokban jut le a világosság. . . . Reszketve járt ide-oda, igazgatta a függönyöket, — nem akart világosodni. Kitört ekkor keserűen: Az Isten is ellenségem! Két hete folyton borult az idő. Nincs nap. Valamit kell itt csinálni! Felküldött négy embert a terem-tetőre s a kép fölött, két méternyi szélességben, sorra beverette a tejüveg ablakokat. Csörömpölve zuhant le a terembe egyik üvegtábla a másik után, a közönség, — összeszorulva a háttérben, — riadó vivátozással fogadta a képre ömlő világosságot. Vagy 3000 frankot zúzatott így cseréppé s még ki se hordhatták az üvegdarabokat, a közönség tódult a kép elé és újra és újra harsogott a vivát.

Munkácsy leült egyik sarokba s ott küzködött a könnyeivel. No itt van!... Mégis csak megvan! . . . Huszonhatodikán viszik vasútra s a jövő hónap elején magam is indulok. Előbb lemegyek Turinba, elviszem róla az első reprodukciót magam, Kossuthnak.

És hányszor el nem mondta: Ugyan mit szólnak majd hozzá, otthon?!... *

* A Budapesti Hirlap 1894 február 25. számában Alexander Bernát méltóan ismertette a Honfoglalást.

XLIII.

»... Akkor azért Pilátus Jézust előfogván, megostoroztatá őtet.

És a római vitézek tövisből fonván koronát, tevék az ő fejébe és piros bársonyköntösbe öltözteték őtet.

És mondának vala: Egészséggel zsidóknak királyok!» És arcul csapdosák vala őtet.

Kiméne azért ismét Pilátus és monda nékik: «Ímé kihozom őtet néktek, hogy meglássátok, hogy én semmi bűnt nem találok ő benne.»

Kiméne azért Jézus, hordozván a töviskoronát és a bársonyköntöst, és mondá nékik Pilátus: «Ez az az ember!»

Mikor azért látták volna őtet a papi fejedelmek és a szolgák, kiáltnak vala, ezt mondván: «Feszítsd meg! feszítsd meg!»

Mondá nékik Pilátus: «Vigyétek el ti őtet és feszítsétek meg: mert én nem találok ő benne bűnt».

Felelének néki a zsidók: «Nékünk törvényünk vagyon és a mi törvényünk szerint meg kell halnia; mert isten Fiává tette ő magát». (János Evangyélioma XIX. rész. 1. 7.)

Az Új-testamentomnak ezt a jelenetét festette meg utolsó nagy képén.

A hatalmas kép jobb oldalán, a jeruzsálemi törvényház oszlopos erkélyén Pilátus, Palesztina római helytartója mutatja az udvaron nyüzsgő és tomboló népségnek Jézust, mondván: Ecce Homo! Ez az az ember. Jézus, az igazi istenember.

Piros bársonypalást van a vállaira borítva. Összehurkolt kezeibe frissen vágott nádszálat szorítottak, hogy az legyen az ő királyi pálcája és tövisekből fontak koronát a fejére. Mezítelen mellén véres nyomai látszanak az irgalmatlan korbácsnak és az arcán barázdákat hagytak a tövisek alól csurrant vércsöppek. Ajkai hangtalan sóhajra nyílnak, bocsánatért Istenatyjához azoknak számára, a kik ott lent, az udvaron, nem tudják mit cselekesznek ... Szederkék szemei égnek emelve, az ideált nézik, a mely olyan messze van, olyan magasan ettől a nekibőszült, eszétvesztett tömegtől, hogy mikor, Isten atyánk mikor jutnak el odáig ők, az átkozódó, megváltójukat gúnyoló boldogtalanok, a kik íme azt akarják, a szegény szerencsétlenek, hogy meghaljon... Érettük fog meghalni a keresztfán, két lator közé feszítve, ő, a ki mindenkit jóvá és boldoggá akar váltani. Ez ő, egészen ő, a ki ott kínjaiban is a megbocsátást tanítja majd és megtéríti a latrot, a ki vala az ő jobboldalán. Csupa szellem és emelkedettség ez az apró földi rögökben szenvedő véresre botlott alak, az arca csupa ideális jóság, ő az, a ki bizonyosan kenyérrel dobja vissza azt, kinek kezéből halántékon érte a hajított kő.

Vázlatrajz az Ecce-Homo -hoz.

Jézus a kép középpontja. Természetesen irányul feléje és tömörül körülötte a kép többi része mind. Hetvenhárom alak minden érzése, indulata és gondolata feléje sugárzik és él és mintha most azonnal megmozdulna a méltóságosan szenvedő, a mindeneket megértő, tehát meg is bocsátó Krisztus

Singer és Wolfner kiadása.

DÉLUTÁNI TEA

ellen zúduló tömeg... Azonnal neki rohannak és mi is meghalljuk az átkaikat, gúnyolódásaikat... Meghalljuk a mint ordítják Pilátusnak: Feszítsd meg! és meghalljuk és a szívünket hasítja majd a Magdolna sikoltása. . . .

Vázlatrajz az Ecce-Homohoz.

Jézus háta mögött fegyveres római katonák arisztokratikus zordonsággal szemlélik az eszeveszett tömeget. Inkább az ő igazában hisznek, szinte látszik rajtuk, hogy szeretnék, ha a lázongókra szabadítanák őket. Egy barna arcú hadfi összekulcsolt karokkal áll Jézus előtt az erkély alatt, a szemei, mint két dárda, úgy szúrnak a tombolók felé és közéjük szeretne csapni, a ronda, köpködő népség közé. Ez a katona bizonyosan nem tud semmit a Megváltó istenségéről, hisz ő csak verekedett egész életében, de azt érzi, hogy itt valami páratlan gyávaság történik: egy megkötözött, néma ember ellen káromkodva törnek százan.

Két farizeus gúnyosan borul térdre, hogy íme imádják; görcsösen behajló karmokkal tépné Jézust egy hajcsár; durva öklök fenyegetik, vonagló, dühös ajkakkal káromolják és veszett habként köpik feléje átkaikat minden emberséges indulataikból kivetkezett alakok. Egy púpos törpe kíváncsian tolakodott a többiek elé és két kinyújtott karjával követeli, még ő is követeli Pilátustól, hogy: Feszítsd meg! A törvényház lánccal félig elzárt udvarán nyüzsög, ordít, lelkesedik, átszellemül és elalél egy idesereglett roppant tömeg, a hivők és a megfeszítők, a vakok és a látók. Egészen a zord katonához férkőzött egy fanatikus és öklét emeli a régi törvény megbontója felé. A törvényház korlátján egy sárga burnuszos arab, a kép legnagyobb alakja: arcán, gesztusán meglátszik, hogy a meggyötrött názárethi isteni fensége ebben a pillanatban téríti meg. Most még csak megdöbbent, de egy minutum — és hisz.

Vázlatrajz az Ecce-Homohoz.

A kép baloldalán a hány alak, annyi egyén. A legközepe a Feszítsd meg! -et kiáltó vén farizeusok, írástudók, dühtől elborult gonosz fejek, gúnyolódók, vérszomjasok, a templomból kiűzött kúfárok, a leleplezett csalók. Ezt a tömeget az eljövendő időknek egy apostola osztja meg az előtérben: egy szőke fejű, kék tógás ifijúnak szívébe nyilallik a Megváltó szenvedése, sejtelmek rebbennek elméjébe: a kereszténység jövendője lesz meg ebben a pillanatban. Mögötte, egészen az előtérben, egy keleti Madonna, karján a még szunnyadó gyermekkel és ruhájába csimpaszkodva ágaskodik egy másik gyerek, a ki már ébred: emlékezni fog, hogy ő még látta!... Az öregség, egy sötétlilás ruhába öltözött vén asszony személyében menekül a bűvölettől; a szédítő jövendő fényét szemei el nem bírják.

Vannak, a kik elgondolkozva szemlélik Jézust. Hiszen szenved, véres és hátha, hátha mégis igazságtalanság lészen ez itt!...

Mária, a Jézus anyja, ájultan omlik, a kép baloldalán, János apostol karjai közé, a ki mélyen meg van rendülve, mégis gyöngéden vigasztalja az Istenember szeplőtlen anyját. Mária szemei behunyva, ajka elkékült, alig hallja már, a mint hátát neki feszítve ordítja egy félelmes alak: »Ha ez az, feszítsd meg!« Magdolna pedig, a megváltott szépséges szerelmes asszony, ott kínlódik Jézus előtt, az erkély alatt, kibontott szőke haja összekuszálva, fehér kezeit tördeli, hogy hisz inkább ő halt volna meg helyette!

A hátsó tornác párkányán kényelmesen helyezkedtek el és kuporodtak le a közönyösek, kíváncsiak, részvevő, elszomorodott, meghatott, bosszúért ordító és a megalázásában gyönyörködő alakok. A háttért fedett tornác választja el a várostól. A lapos, fehér tetők, a pálmák ide látszanak, a sötétkék délszaki ég ragyogó levegője vibrál az egész jeleneten. Egy öreg zsidó apathikusan támaszkodik egy oszlophoz, tanakodva, hogy ugyan mi lesz mindebből?...

Tudjuk mi lett belőle: új élet, új világ.

Ez az új élet lebeg az *Ecce Homo* óriási vásznán.

Az író magyarázgatja a képet, egész elméletet farag reá, hogy ez ezért van így, az meg azért, okát tudja mindennek... Munkácsyt pedig hasztalan kérdeztük, hogy lett, mint lett az, a mit festett. Erről se, soha se tudta ő, hogyan csinálta, mikor nagyot teremtett. Mindenekelőtt dolgozott folyton; ezen a képén hét hónapig reggeltől estig. Néha agyonfáradva, szédülő fejjel vette elő az ecsetjeit, de a mint dolgozni kezdett, erős lett megint. Akkoriban, mikor ezen a képén dolgozott, — tavasz elején volt, — kidisputáltam néha kezéből az ő pajzsnagyságú palettáját, meg az ecseteket s hívtam pihenni, ki a Bois de Boulogneba.

»Milyen jó most így!« — sóhajtott föl a fáradt Munkácsy és olyan elégedetten nézte a körülötte lüktető tavaszi délutánt, mint a gyermek, a ki néha úgy tud örvendeni az életnek s olyan boldog, mintha akkor mindenki helyett ő élne. Aztán leszálltunk a kocsiról s elkódoorgtunk azokban a hangulatos párisi mellékutcákban.

Munkácsy gyakran meg-megállt, itt egy kapuköz előtt, gyönyörködve, hogy milyen szép effektusokban megy be a tűzfalak mögé s a repkényrácsok alatt a világosság, odébb meg, hogy egy szűk utca perspektivájában mennyi harmonikus szín van az alkonyban... Amott egy fordulónál változik a világítás és az milyen megkapó!...

»Így tanultam én teljes életemben, — mondta — pihenésközben, az utcákon kóborolva. Jól meg kell nézni a piktornak mindent... Ni, az az öreg asszony ott!..« Egy fehér breton-főkötős öregasszony ment ott görnyedten a fal mellett s a hogy ő mutatta és magyarázta, hogy mit kell azon látni, annyi jellemző rajzot és tenger érdekes színt láttam azon a kopott, feketeruhás, fehérfőkötős öregasszonyon.

Így találtam én meg a Clychin a *Krisztus Pilátus előtt* két öreg farizeusát is. Menten, ott az utcán elfogtam s vittem őket haza. A helyük és a vázlatuk már akkor megvolt a vásznamon, kitaláltam őket előre. Azokat nekem küldte az én gondviselésem, Párisba.

— Mondja, Mester, hogyan látja ön az alakjait?

Mind, mind együtt. Egyszerre látom őket, aztán csak meg kell festeni, egyenkint, szép apránkint. Úgy, mint az *Ecco Homo*-n.

— De hát miért teszi az egyik alakot ide, a másikat meg amoda? Jézus miért van az erkélyen? Mária meg miért van ott hátul, a tömeg közt?

Mert azt úgy kell! — felelt ő csodálkozva, hogy micsoda kérdések is ezek. — Hát nem úgy kell? Jézust bizonyosan valami magasabb helyről mutatta meg Pilátus a népnek, hogy jól lássa mindenki. Hát nem?... Mária meg csak nem tolakodott előre?... Mi?... Ugyszólva keresztül tapostak azon a szegény asszonyon azok a nekivadult emberek, elájult ő, a mint meglátta a fiát, a Magdolna pedig persze oda szaladt hozzá, egészen közel. Nem igaz?

Vázlatrajz az Ecce-Homohoz.

— Hát az a nagy ember hogyan került a lépcsőre?

— «Az?... Hát odabent járt Pilátusnál a dologban. Azok a zsidók mindenhova oda tolakodnak, — mondta nevetve. — Vagy tudom is én miért! Az ördög tudja!... Így jutott eszembe, mikor a bibliát olvasgattam.

— És látja az így eszébe jutott képet mindvégig?

Óh igen, ezt látom. Láttam mindíg, egészen, minden részében, együtt. Az *Árpád*, az nem tudom hogyan, már a második év végén el-elveszett a szemeim elől. De ezt, hej ezt látom! — ismételte erélyesen, hangosan és mintha akkor is ott szorította volna hatalmas alkotását az öklében, mint karmai közt királyi zsákmányát az oroszlán.

— És az arkitekturát, az egész megkonstruálását annak a jeruzsálemi udvarnak, mely olyan méltóságosan sikerült, azt honnan szedte össze?

Hát azt is úgy, mint a többit.... Az is jön, a többivel együtt.... Mi?... Egy-két pálmatörzset kéne még csinálni oda a tornáctető mögé, úgy-e az jól fest majd ott a kék égen? Onnan még hiányzik valami, úgy-e?... Soha se tudtam eljutni Keletre, hogy igazában lássam ezeket a dolgokat.

— Nem járt soha Keleten?

Nem én. Nem jártam én soha, sehol. Pedig Itáliába is mindíg vágytam. Hanem utazni soha se volt nekem érkezésem, annyi volt a megfesteni valóm. Felét

se tudtam elvégezni még. Csak így estefelé juthatok ki az utcára egy kicsit, szellőzködni. Most majd szeretném megfesteni *Jeanne d'Arcot* a franciáknak, mielőtt búcsut veszek tőlök, — vagy *Napóleont,* mikor az angol hajóskapitány fölszólítja, hogy adja át neki a kardját, azt a világverő kis kardot, egy kapitánykának, — aztán meg bölcs *Salamont,* a mikor ítélkezik, — meg talán az *Olajfák hegyét,* éjjel, mikor Jézus...

Annyi hatalmas szép képet akart ő még megfesteni, — élvezet volt azt hallgatni, hogy mit fog ő még teremteni ezután.

Így dolgozott. Hasztalan kérdeztük, hogy ez vagy amaz a részlet, hogyan jutott eszébe. Ez a szín miért zöld, amaz miért olyan fájdalmas sápadtan sárga? Azt a katonát miért állította az erkély alá?

Hát csak azt úgy kell, úgy jutott eszembe, — felelte egyszerűen, a nagy teremtők öntudatlanságával, de azzal a hatalmas meggyőződéssel, hogy ennek mind úgy kell lenni, mert ő azt úgy képzelte és másként nem is lehet. Az okát nem tudta, nem is kereste soha, hiszen ő teremtett és nem analizált. Ez a mi világunk, meg a többi is, valahogyan így készült és így készültek a Shakespeare tragédiái, a Vinci, a Rembrandt, a Rafael vásznai, a milói Vénusz, az Iliász és a többi hasonló mind, a Biblia is, a Mózes és a Jézus vallása is így. Mindíg szót nem találó, szinte félő csodálkozással görnyedtem meg ez előtt a nagy kép előtt, mely úgyszólva előttem nőtt és lett, két hónap alatt. Munkácsy reggel korán már dolgozott, a rövid déjeuner után ismét dolgozott és dolgozott, míg reá nem alkonyodott. Akkor pedig, a mikor már sötét volt az atelierben és nem látott a vászonból semmit, akkor is ott maradt mellette, fáradtan, behunyt szemekkel dőlve le pihenő sátrában. Ő látta a képet akkor is és dolgozott rajta tovább, a lelkével.

Az első, fára festett, kétméteres pompás színvázlaton már teljesen együtt van a kép, egész mozgalmasságában és plaszticitásával, egész színskálájában. Néhány apróságot változtatott a nagy vásznon s néhány alakot adott még a többiekhez. Jellemző, hogy Munkácsy soha se tudta egész bizonyosan, hány alak van a képén, soha gondosan össze nem számlálta őket.

A képet, — melyről T. Kádár Gábor párisi műtermében már egy év óta készül a rézkarc és színes reprodukciókban is ő sokszorosította, — egy Budapesten e célra alakult társaság vásárolta meg s állította ki millenniumi kiállításunk idejére, hogy azután, mint Sedelmeyer cselekedett Munkácsy nagy alkotásaival, világkörútra küldje. Itthon, nemzeti nagy ünnepségünk idejében, ki nem látta s ki ne csodálta volna?... Tőlünk Bécsbe vitték, jelenleg Brüsszelben aratja a halhatatlan magyar Mesternek az elismerést. Hisszük, hogy Munkácsy ez utolsó nagy alkotásának, a Jézus ciklus harmadik képének nem egy amerikai építtet majd palotát, de ha egykor diadalmas körútjáról hazakerül, itthon is fog maradni, Nemzeti Képcsarnokunkban.

1896.

XLIV.

Bonnból sürgönyözték világgá* s reszketve olvastuk azt a borzasztó hírt, hogy Munkácsy: »... árohant a komornyikjára, az orvosára és torkon ragadva, fojtogatni kezdte őket rettenetes erővel. Nem tudtak szabadulni a kezei közül, segítségért kiáltoztak. Erre berohant két ápoló s négyen birkoztak vele, földre teperték, megkötözték és csak így tudták ártalmatlanná tenni«.

Hogy ő torkon ragadott volna valakit? ...

Látom hatalmas kezeit, a mint kiemeli a bölcsőből a fiamat és a három hetes mezítelen csöpp jószág olyan puhán, olyan biztosan megfér a tenyerei között, mint fecskefióka a fészkében. És mintha csak tegnap történt volna, hogy itt birkoztak az íróasztalomtól két lépésnyire, egy piros daghesztánon, a földön; huszármarsot fütyölt neki, hemperegtek s mikor a gyerek belekapaszkodott a szakállába és rázta, tépte, azon ők úgy kacagtak, de úgy, hogy a végén persze sírás lett belőle. A gyereket megbékítette s elcsitította az anyja, ő meg könnyes szemmel sóhajtott utánok: »Ha nekem egy ilyenem volna!«

— Mit csinálna vele?

»Piktort csinálnék, a gazemberből.... Meg lefösteném!« szólt s ügyelte az anyja karján pihegő gyereket. »Éppen jó lenne az Ecce-Homoba!«

És már ekkor ez is csak piktura volt neki. Elnézte hosszasan, hogy milyen szőke a haja, hogyan göndörödik le a halántékain és a szemei, hogy milyen nyitva vannak annak a gyereknek a szemei!

»A fene érti! Úgy néznek néha ezek a gyerekek, mintha ők mindent jobban tudnának. Ezt kéne megfesteni a gyerek szemeibe!«

És nézte, kereste, hogy mi az? Hogy hol van? A színekben vagy a vonalakban, ott a gyerek szemei körül?... És türelmetlenkedett, mert biz az a gyerek nem akart neki olyan nyugton maradni, hogy képet festhessen majd belőle. Mert

* 1897. február 4-én.

alapjában véve kép volt csak ő neki minden, az egész világ, gyerek, asszony, ember, király vagy házaló, mindegy, — piktura minden és a mikor nem volt a halhatatlanságnak teremtő ecset a kezében, akkor pedig ő volt gyerek: mindíg, mindíg egy naiv, szívesen osztozkodó, mesére áhítozó, de akkor is képekről ábrándozó gyerek.

A gyerekek, meg az asszonyok szerették őt a legjobban.

Az utcán ösztönszerűleg megfordult utána minden asszony. Fiatal, viruló asszonyok s ráncos képű öreg asszonyok, — ha ugyan van öreg asszony a világon, — úgy néztek föl rá, mintha könyörögtek volna neki mindannyian: cirógass meg engem egyszer te édes szép ember, hogy én is boldog legyek... A Louvreba járnak a Murillo Madonnája elé angyalokat csudálni a fiatal asszonyok és ott tanulják pirulva, hogy én Istenem, milyen is legyen az a kis angyal, a kit ők várnak... Valami ilyenforma esdeklő reménység volt azoknak az asszonyoknak az arcán, a kik őt nézték s úgy nézték, addig, míg csak belé nem pirultak. Ő pedig összehúzta bozontos szemöldökeit, kissé oldalt hajlott a feje és nézte, kereste, hogy melyik képére lenne jó ennek az asszonynak a színe vagy a formája: — ez a szerelmes bűnbánó Magdolna, amaz Mária, a Jézusom anyja, vagy a Milton valamelyik szőke leánya talán...

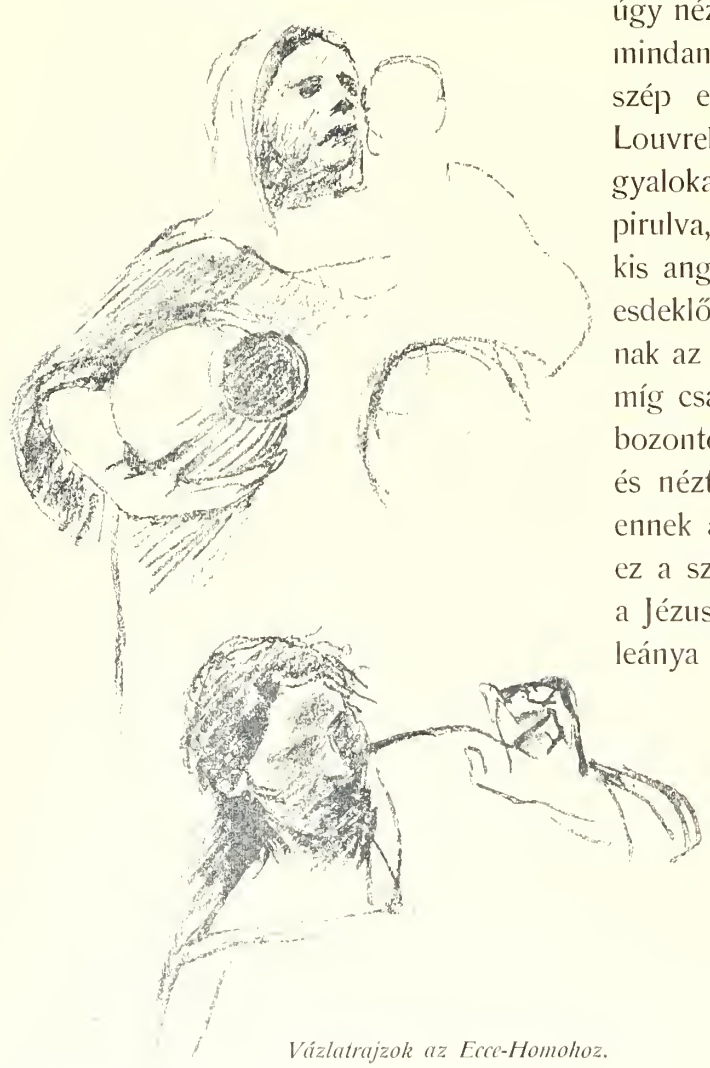

Vázlatrajzok az Ecce-Homohoz.

Kilenczvenhét telén Párisban töltött Munkácsyné egy szomorú hetet. Együtt rendezgettük a Mester párisi palotájában a papirosait. Jut majd bőven a Nemzeti Múzeumnak. Keserves szívvel hallgattam Munkácsynét.

Szegény asszony, mennyire szeretné ő azt hinni, hogy még él az ura! Próbáltuk minden módon, görcsösen kapaszkodva megannyi szalmaszálba, orvosok irgalmas vigasztalásába, meg hogy hisz egyszer, a mult héten elmosolyodott, egy éjszaka meg nyugodtan aludt, talán... hátha... Ugye igen?!... Igen, igen — és kitört és sírt és úgy éreztük ott magunk körül, hogy ámítjuk magunkat, ámítjuk egymást, de mindez hasztalan, mert már vége van Munkácsynak.

Az egész palotában halott minden bútor, megfulladtak a szőnyegek, az ajtók máskint nyílnak azóta, a velencei kristályok csillogása tompább, a márvány szobrok hidegebbek, a bronz fakóbb, az ebédlőben másként csörrennek a tányérok s az ő széke olyan árván üres.

A KIK HALÁLRA KIVÁNJÁK

(RÉSZLET A KRISZTUS PILATUS ELŐTT-BŐL)

Sedelmeyer jogositásával

Olajfestmény.

Az «Ecce-Homo» színvázlata.

A hálószobájába nem mertem benyitni.

A második emeleti nagy szalonban rendezgettük az írásait, az okmányait és a jegyzeteit egy káprázatos művész-mult diadalemlékeit, azt a rengeteg sok sürgönyt, azokat a leveleket, újságcikkeket, ódákat, melyekkel elárasztották őt a világ minden részéből; az uralkodók udvaraiban csakúgy tapsoltak neki, mint otthon, nálunk, egy-egy mezővároskában az Alföldön, a hova a szerény asztalosműhelybe is eljutván a néhai inasgyerek világhódításainak a híre, a gazduram papiros mellé ült vasárnap délután és megírta néhai inastársának, hogy — az Isten segítse az ő nagy sorában!

El is mosolyodtunk egy-egy naivabb íráson. Ha jól emlékszem, Csabáról rigmusokban érkezett gratuláció a Pilátushoz, olyan cikornyás, mintha lakodalmas köszöntőhöz cifrázott volna a násznagy. Egy másik meg a szomorú sorsában emlékezett Miskára s nem tudta elhatározni, hogyan juttassa eszébe magát szebben, — úgy lesz-e alkalmatosabb, ha méltóságos úr -nak szólítja, vagy talán még jobb, ha művész király -nak titulálja a levelében? . . . Beleírta hát mind a kettőt. A feltalálók, a falusi költők csakúgy rátaláltak, mint a professzionátus kéregetők. Némelyik formahíven, ötven krajczáros bélyeggel ellátott írásban folyamodott segítségért hozzá, a másik pedig hat árváinak a keresztvonásait is a kérés alá rovatta. De jött légyen a kérés bármilyen köntösben, nem csuktak itt kaput előtte. Jutott, a mennyi jutott, de valami mindig jutott, jó szó s kézszorítás, ha az kellett vagy egy két garas annak, a kinek erre volt szüksége.

Egy nagyon kifakult csomag került a kezünk alá.

Gondosan össze volt kötözve. Levelek, — olyan régi divatú magyar levélpapirosok, a milyenek kis gyerek koromban is kerültek néha a kezembe, párosgalamb, rozmaringszál némelyiken, egyen-egyen meg a nemzeti címer, Hazafiság a Nemzetiségnek jeligével. Nézem. . . . Bátortalan leánykéz írta teli, de egészen teli ezeket a papirosokat, valaha, nagyon régen. Mindjárt az elsőn: Édes, egyetlen Angyalom . . . a tinta berozsdásodott, megsárgult s az úgy illik ezekhez a rövid életű, gyöngéd szavakhoz.

Összenéztünk Munkácsynéval. Ne olvassuk tovább! Talán tépjük is össze ezeket?! . . .

— Nem! nem! Ez is az övé. Valaki, a ki szerette Miskát, — s gondosan összekötöttük ismét. Tán még gondosabban mint a többit.

— Isten tudja, mikor volt az, — mondta szelíden az asszony, — engem nem is ismert még akkor . . .

Egy szekrény megtelt a díszokmányokkal, a rendjel-adománylevelekkel, emlékalbumokkal, dísztagsági diplomákkal.

XLV.

Átmentünk a műterembe.

Szanaszét a porlepte képek, a festőeszközök, az állványai, a létrája, melyre az utolsó időben szédülő fővel kapaszkodott fel reggelenkint, munkára, az *Ecce Homo* elé és meggyógyult az első ecsetvonás után arra az időre, a míg dolgozott, de hogy csak annál összeesettebb legyen álmatlan éjszakáira. Pazarolta kétségbeesetten arra az utolsó képre azt a keveset, a mi élnie jutott még.

Isten tudja, de olyan hitványul voltam az imént. Alig tudtam fölkelni, ide is olyan kínosan másztam föl, szédültem, — de ha egyszer itt fönn vagyok, jól érzem magam. Mintha vezetné valami a kezemet, magától megy a pemzli!

A saroksátorban, a párnák közt még ott vannak azok a gödrök, melyeket az ő teste vájt, pihenvén, — a kis asztalon a vázlatkönyvei, a szemüvegjei, néhány jegyzet, tervek, model-címek ahhoz a nagy képhez, melyhez még emezen dolgozva már készült, — az *Olajfákhegyén elárult Jézushoz.*

Odébb, a nagy asztalon százával az ecset, megannyi hulla mind, — a palettáján kinyomva a színek, elhagyatottságukban fínom porrétegből szőtt rájuk is szürkés szemfedőt a kilenchónapi magányosság.

Munkácsyné leül a saroksátorban. Úgy, a hogy tudjuk, rendbe rakjuk az első rajzait is. A Reök bácsi gunyhóját, az aradi rajzokat, meg a többieket, naív elrajzolt próbálkozásait még gyámoltalan ceruzájának, de a melyek mégis oly érdekesek; mintha a képírás egész históriáján evolválódnék keresztül az ő zseníje, — ott kezdi az iramszarvas agancsra karcolt vonalakon, átmegy az arkaikus szimplicitásokon, az asszyr, egyiptomi merevségeken, maga fedezi föl a vonal- és légtávlatok tudományát és így sorra, nem tanulja el, de kitalálja azokat a művészi tudnivalókat, melyekre neki szüksége van. És jellemző, hogy egész tömegek iparkodnak élni, mozdulni, drámát csinálni már az első ceruzavonásai alatt s azokban a naív vonásokban is már, a mi élet és lélek dereng, az magyar, — a mint hogy elementárisan magyar az ő művészi izomzatának az erejében az, a mi olyan szédítő magasra segítette.

Önkéntelenül a Renan quimperi beszámolója jut itt az eszembe s kínálja az analógiát. Ez a másik szellemóriás így beszélt most tizenként éve Quimperben, önmagáról:

... Dolgoztam egész életemben emberségesen s a magam módja szerint. Nem tagadtam meg soha az én jó fajtámat ... Nagyon vidám vagyok s mindenekelőtt az ennek az oka, hogy ugyan keveset mulatozván ifjúkoromban, érintetlenül őrizhettem meg illuzióim minden üdeségét; továbbá, és ez már komolyabb dolog, vidám vagyok, mert nincs kétségem abban, hogy jó cselekedetet végeztem életemben. Óh, ezt tudom bizonyosan! Jutalmul nem tudnék egyebet kérni, minthogy ezt kezdhessem újra. Egyért panaszkodhatnám csupán, azért, hogy tíz évvel sebesebben vénültem. Nem vagyok én afféle író ember, a nép embere vagyok én. Parasztok és tenge-

részek messze homályba visszavesző lánc-során az utolsó szem. Az ő gondolatbeli takarékosságukból költök én és hálásan gondolok vissza e szegény népségre, kik intellektuális mértékletességök révén annyi pazar élvezethez juttattak engem.

És ezt egy jól elvégzett élet alkonyán, az öregség pihenője közben azoknak mondta el Renan, mintegy köszönetül, a kikkel akkor is egynek érezte magát, — az ő bretonjainak.

A tömeg.
Részlet az »Ecce-Homo«-ból.

Munkácsy csupa egészséges, józan, szűztiszta és bámulatos harmóniában egyensúlyozott magyar erő volt s mindaddig, míg ebben tartott, repült is hatalmas szárnycsapásokkal, a legkissebb erőlködés nélkül, mint a sas, kinek az a természetes, hogy a magasban járjon, erdők, sziklák fölött és akkor esetlen, ha a barázdákban botorkál.

És most, hogy ez a csupa nagy kövekből rakott ciklopszfal megdűlt s a minap összeomlott, — megdöbbenve, de önkéntelenül azt keressük, hol hasad-

hatott meg legelébb? Azt tudjuk, hogy hogyan, — de miért? Hogy az agya, a gerince . . . Azt majd elmondom utóbb, mit konstatáltak az orvosok és nekik is igazuk van. Hogy a túlfűszerezett élet . . . Éretlen mendemondákat kolportál, a ki ilyesmikről akar tudni. Munkácsy maga volt a józanság és a mértékletesség minden materiális gyönyörűségekben. Gerincbajában több a része gyerekkori nyomoruságainak, mint a későbbi túlfeszített munkának. Ha suhanckorában nem olyan árva, a milyen volt s ha testi nyomorúságaiban is annyira elég lehetett volna saját magának saját maga, mint a milyen diadalmasan elég volt lelki kalamitásaiban, bizonynyal nem szorul beteg gerinccel Charcotra.

Rengeteget dolgozott. Igen. De vajjon, ez ölte meg?

A munka csak azt öli meg, a ki nála gyöngébb. A kavicshajigáló szakad meg, ha sziklát akar emelni. Munkácsy fizikuma mindvégig hatalmas volt, tizenöt évig lebírt egy gerincsorvadást s a nyáron konstatálta a tudós Laufenauer, hogy annál még mindíg Munkácsy az erősebb. A szellemi ereje pedig örökbecsű alkotásokra is annyiszor elég volt.

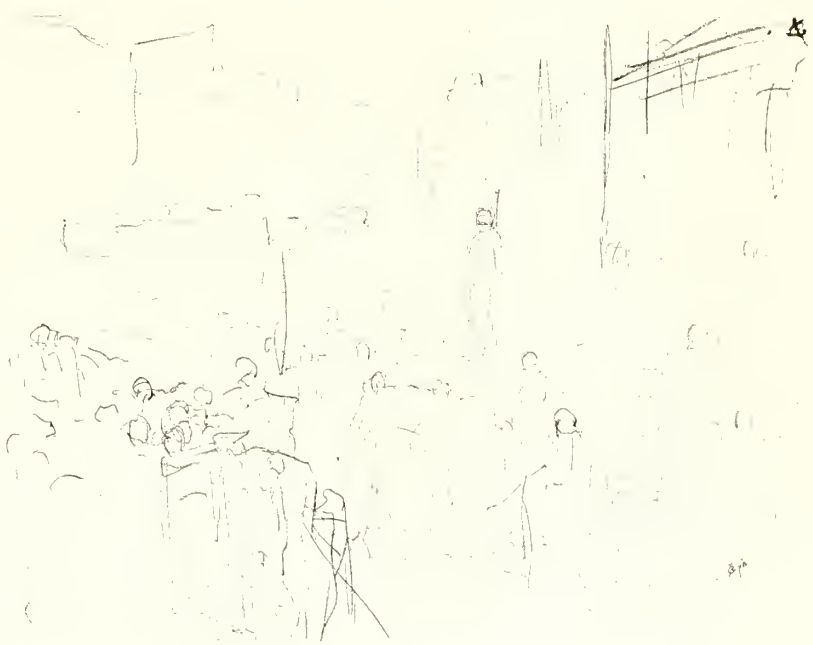

Munkácsy vázlatkönyvéből.
Egy Jeanne d'Arc kép terve.

Elég volt mindaddig, míg ő volt erősebb a munkánál.

Mikor lett gyengébb? Művészetének abban az alig tegnapi részében, melyen itt-ott a hanyatlás árnyékai rezdülnek meg, nem csupán a túlfeszűlt agy küzködik s a túlfáradt ecset bizonytalankodik, de erejének az a része gyengül, mely magyar volt: kifejezésének harmonikus, hogy úgy mondjam öntudatlan könnyedsége, koncepcióinak keresetlensége, természetes biztonsága a kivitelben, felfogásának a karaktere, alkotásaiban nyilvánuló filozófiája az életről, vallásról, emberekről és mindezek összességében az a valami, a mit mi mindnyájan azonnal a magunkénak érzünk benne: — individualitásának a magyar volta ernyedt. Nem képeinek a tárgyait értem, világért se. A gondolat, a mint tökéletes, világpolgár, — de az agy, mely a gondolatot termi s mely individualitása értékének arányában becset ad neki, az magyar, angol vagy francia agy. A kép is így, legyen a tárgya Jézus vagy a siralomházban virrasztó betyár. Munkácsyhoz mérem Munkácsyt és látom őt akkorának, a mekkora ereje teljében volt. Szinte egyszerre nőtt meg. A *Leánykérők* -ben már óriás. Hogy élnek s mennyire ők, még azon a vázlatrajzon is, azok a két magyarok! Sehol egy redőnyi tétovázás, sehol több vagy kevesebb, nem is tudja ő talán, hogy mit

csinál, hanem érzi őket, intuitíve teremti azt a két parasztlegényt. Mintha ott látta volna őket maga előtt az üres papíroson és csak utána kellett húznia a ceruzával, hogy más is lássa őket. És lássa egész valójokban, nemcsak most, így leánykérőben, de úgy, hogy ezután már tudja róluk azt is, milyenek ők mindenütt, otthon, a templomban s künt a barázdában az ekeszarva mellett. És nem az ebben a művészetben a becses, hogy azok híven Péter és Pál Csabáról, a mint hogy például a Millet Semeur -jében sem a barbizoni magotszóró földmíves portréjának a reális igazsága a remek: hanem, hogy az a magszóró bizony a minden idők kenyérültető embere egy Millet művészetében revelálódva.

Úgy képzelem, hogy a fáradt Millet egy délután leheveredett a barbizoni szántóföld szélén s elnézte hosszasan, mint ballag a barázdákban a francia földmíves és szórja maga elé a szemet nyugodt bizalommal az anyaföldbe. Mialatt a láthatáron lassu méltósággal úsztak le a felhők, Millet érezte, hogy itt előtte most az emberi élet egyik legnagyobb aktusa folyik és kitalálta, hogy mit érez az ő egyszerű lelkében az a munkálkodó földmíves is. És mindezt kifejezte aztán a vásznán, mikor a jelenetet megfestette, kifejezte a nélkül, hogy a láthatáron átvonuló felhőknél, a felszántott fekete földnél s az egyszerű földmívesnél több kellett volna a vásznára.

Munkácsy idegen országban és a műtermében élt.

Az idegenben töltött hosszú évek folyamán lassan, észrevétlenül szakadoztak szét a gyökérszálak, melyek ezt a tiszta magyar zsenit a saját talajából, hazulról táplálták. Eleinte, míg könnyen teremtett, észre se vette, hogy baj lesz ebből így. Hisz különben se analizált soha. De mikor kezdtek a szándékai az ereje fölé nőni s pihenni, új erőt gyűjteni kívánt volna, — maga rémült meg néha a legjobban attól, hogy mennyire idegenben van és ösztönszerűleg haza vágyott. Idegen körülte a nyelv melyet beszélnek s a melyet ő soha korrektül meg nem tudott tanulni, idegen a mit gondolnak, a mit éreznek, az otthona is idegen. . . . Hogy vágyott haza, — a Renan bretonjaihoz, — ide, a hol értjük egymás sóhajtását és közösek az örömeink is.

A kozmopolitizmus Herkulese fojtotta meg a mi daliás Anteuszunkat.

De hát miért élt idegenben? Haza jöhetett volna? . . .

Most csak készítsünk itthon helyet a koporsójának s erre a kérdésre majd azután feleljünk, de akkor is halkan.

XLVI.

1896. április 19-én volt a műtermében utoljára Munkácsy. Már akkor ott kóválygott körülötte a végzet s ő hol itt pillantotta meg, hol amott. Nem akarta látni, törülte a szemei elől minden módon, de csak eléje állt az ismét.

Kádár Gábort vártuk, ki az utolsó időkben odaadó barátsággal szolgálta Munkácsy érdekeit s nem egyszer segített tovaűzni a felhőket, melyeket izgatottságában talán fenyegetőbbeknek is tartott a jövőért aggódó Mester. Az tény, hogy a beteg kedélyű Munkácsynak Kádár nélkül valószinűleg az *Ecce Homo* befejezésére se lett volna meg már a lelki nyugalma, annyira izgatta őt a megkezdett nagy kép sorsa.

A régebbi vázlatait, rajzait és képeit írta alá. Eugéne s az apja, ki kapus volt Munkácsynál, sorra elészedtek mindent és hozták oda, a saroksátor elé, egymásután a *Krisztus Pilátus* első színvázlatát, a *Mozart* , a *Milton* , a *Kálvária* vázlatait, — remek apróságokat a kolpachi parkból, — magyar tárgyú képeinek a vázlatait, — egy-egy sebesen, de csak annál közvetlenebb művészettel vászonra vetett alakot. . . .

Munkácsy hosszasan elnézte némelyiket. Mintha búcsuzott volna tőlük. Hisz úgy fárasztotta már még a nevének az egyszerű aláírása is. Némelyiken kimaradt a nevéből egy-egy betű, ijedten törülte le és írta újra.

Szépen vagyunk! Már a nevemet se tudom lepingálni! és mintegy magát vígasztalva, tette hozzá: No de azért megismerik, hogy ezt én festettem, ugy-e?!

Egyszer-egyszer kiegyenesedett s büszkén méregette a képet. Nem szólt, csak úgy a szemével kérdezte:

Na?! Mi? . . .

Némelyikről nem törülte le jól Eugéne a port, hát ő törülte le a tenyerével, a zsebkendőjivel vagy a kabátja szárnyával s megsimogatva a vásznat, az édesapa önérzetével dicsekedett:

Ez se kutya ám!

Végre rendben volt ez is. A képeket egymás mellé támogatták, a vázlatokat visszarakták a hátsó polcokra. Ő ezalatt járt, kelt, egy-egy képet visszafordíttatott, hogy még egyszer megnézze. Nem lelte a helyét sehol. Leült, majd ismét fölállt. Betekintett a nagy atelier olyan szögleteibe, a hol egyébkor eszébe se jutott volna keresni valamit. Végignézte egy öblös hollandi szekrényben a kosztümöket, bement a hátsó fülkébe s hogy olyan hosszasan maradt ott, utána mentem:

— Mit csinál itt?

A falhoz támaszkodva egy rozsdás sisakot tartott a kezében és azt nézte. Volt még ott egy rakás ilyen harci szerszám.

Ezt mind az Árpádhoz csináltattam! Hogy megette a rozsda három esztendő alatt!

— Ne kocsiznánk ki a Boisba?

De igen! Eugéne befogathat . . .

Eugéne csakhamar jelentette, hogy a kocsi előállott és jelentette fél óra mulva másodszor is, — még egyre nem tudta rászánni magát Munkácsy, hogy otthagyja a műtermét.

Ne siessünk annyira.

A kandalló mellől, egy halom ráma és vászon közül húzott elő egy régi palettát. Mint valami csataviselt paizs, mely ki tudja hány diadalmas küzdelemben horpadt össze, olyan megviselt ez a paletta. A külső karimája penge vékonyságnyira kopott, kicsorbult, időközben meg is hasadt, de ő már annyira megszokta, hogy nem akart még tőle megválni, — hát pántot húzatott alá s úgy használta egy-két esztendeig még azután is.

Munkácsy vázlatkönyvéből.
VII. Pius pápa és Napoleon Fontainebleauban.

A kezére vette s az olyan jólesően feküdt meg a karján.

Erről került a *Milton*, meg a *Pilátus*!

Fölvett egy száraz ecsetet s azt is próbálgatta rajta, majd pedig az asztalon levő másik paletta színeibe mártva meg az ecsetet, ráírta arra a régire a nevét és a dátumot.

Sok bitümöt kentem szét ezen, de csak hagy szidják a bitümömet, mi értettük egymást.

Eugéne ismét bejött, hogy a kocsi vár bennünket.

Mindjárt, Eugéne! Csak még egy kis beszédünk van.

És leült a saroksátorban, maga mellé ültetett, de alig ejtett ki néhány szót, elkezdett zokogni keservesen. Hátradőlt a párnákra, nem is törülte a könnyeit s azok sürűn folytak le abba az ő szép fehér szakállába. Egy-két szakadozott mondatát ereklyeként őrzöm, hogy átadjam majd azoknak, a kiknek szánta.

Milyen jól esett ez nekem! — sóhajtott föl azután. Gyerünk hát innen, zárjuk be ezt a butikot.

Együtt zártuk be az atelier góthikusan vasalt nehéz tölgyfa ajtaját s aznap este indultunk Budapestre.

De jött *Az* is velünk s Munkácsy iszonyúan érezte, hogy mindenütt vele van és sehol már el nem tudja hagyni.

Páris és München között, az úton, kissé derültebbé lett. Hisz hazafelé jött, millenniumot ünnepelni s az *Ecce Homo* is itthon várta. Meg a robogó orient-expressz, melyen olyan bizonyosan érzi az ember azt, hogy nagyon sebesen megy, minden pillanatban más helyet lát, országok maradnak el mögötte és ő halad, folyton messzebb. . . . Hátha elmarad az, a mitől szabadulni óhajt az ember s minden másként lesz majd ott, a hova megérkezik!

KÉT CSALÁD

Sedelmayer fényképészeti

Ebéd után, a kocsi-folyosón sétálgatva, elnézte az éjszakában pihenő falvakból elő-előcsillanó apró világosságokat.

»Furcsa! furcsa!» — mondogatta többször.

— Mit talál furcsának?

»Hát nem furcsa, hogy annyi ember van a világon, a ki jóízűen alszik most?»

Bizony ő aludni nem igen aludt, hanem elnyúlva az ágyon, beszélgettünk.

A hét kövér esztendő.

Másnap Bajorországban járt velünk a vonat. Munkácsy levertebb volt. Münchenben kiszálltunk néhány pillanatra, hogy kezet szorítson a gyászoló Kaulbach-al, ki a pályaudvarban várta. Párisból sürgönyöztünk neki.

»Ki tudja, látjuk-e még egymást!» — szólt, mikor a vonat elindult s bementünk a fülkénkbe.

Én elővettem Jules Lemaître »Contemporains»-jének a hatodik kötetét és olvasni kezdtem, nem akarva zavarni őt merengésében. Kért, hogy olvasnék han-

gosan. Szívesen. Az Anatole Franceról szóló passzust kezdtem olvasni, melyben Lemaître a »Lys rouge«-t boncolgatja. Érdeklődve hallgatta s én örvendtem, hogy sikerült más irányba terelnem a gondolatait.

Midőn ezekhez a mondatokhoz értem: C'est le passé, l'obscur passé qui détermine nos passions. Nous étions déjà si vieux quand nous sommes nés!... Ah! ce quit vit n'est que trop mystérieux... — mind sürűbben bolintgatott s végül, mikor ezt a mondatot befejeztem: Est-ce qu'on possède jamais ce qu'on aime? — hevesen szólt közbe: »Soha! Óh, soha!... Mikor elvitték az atelierből, akkor láttam csak, hogy mennyire másmilyen!«

— Micsoda?

»Hát a képeim. Soha se tudtam egészen olyanra csinálni, mint kellett volna.«

Dehogy hallgatta ő Lemaîtret, a saját sötét gondolataival volt elfoglalva és csak a keserűségeihez keresett aproposkat abban, a mit olvastam.

Letettem a közöttünk lévő asztalkára a könyvet a ceruzámmal együtt és azon iparkodtam, hogy ő beszéljen. Akkor legalább arra gondol, a mit mond s azonnal ellensúlyozhatom a hangulatait.

Kezébe vette a könyvet és a ceruzát. Nézi a címlapot, kezdi betűzgetni: »Guy de Maupassant.... Egy csomó név közül fatálisan erre kellett bukkannia először. Úgy, előrehajtott fővel, rám néz s azt kérdi: »Hát erről mit ír ez a Lemaître? Ezt olvassuk el.

— Hagyjuk már, ne olvassunk most többet. Menjünk ki talán a folyosóra, mozogjunk egy kicsit.

Az első pillanatban mintha beleegyezett volna, le akarta tenni a könyvet, de hirtelen mást gondolt s lapozgatni kezdte. Hogy elvonjam a figyelmét, Jules Lemaîtreről kezdtem beszélni, hogy milyen tipikus francia és milyen lusta és mégis mennyit dolgozik. . . .

»Ez a Maupassant rólam is írt valamelyik regényében. Nem olvasta?«

— De igen. A Bel Amiban szól egy tengeren járó Jézusról. Egy nagy képről. Alighanem ott gondolt a Mesterre.

»Mondták.... Nem ismertem szegényt....

— Érdekes ember lehetett. Személyesen én se ismertem. Éppen a temetésére érkeztem Párisba. Hanem a barátaim sok jellemzőt beszéltek róla. Annyi bizonyos, hogy egyike volt az utolsó nagy francia dekameronistáknak. Igazi teremtő s nem afféle műesztergályos.

Munkácsy ismét nem azt hallgatta, a mit mondtam. De azért csak beszéltem, hogy mennyi remek apróságot írt Maupassant. Például a Rosalie historiája, azé a boldogtalan cselédleányé, ki ikreket szül s egy kis fattyúnak is csak lopva tudott volna anyja lenni.... Erre ügyelni kezdett, ez mese és gyerekekről is szól. Elmondtam, azzal a rajongással, mely mindannyiszor urrá lesz rajtam, ha Maupassantra kerül a szó.

»Milyen kár érte! — szólott Munkácsy szomorúan.

Azután elmondtam a két párisi horgász történetét, kiket elcsípnek a poroszok, meg a Fifi kisasszonyét, meg a Notre-Coeur vázlatát. . . .

— Úgy-e szép?

Szép — szólt elmélázva s mereven nézett rám.

— De hiszen nem is hallgat rám! Ugyan mire gondol ismét?

Dehogy nem! Hogyne hallgatnám. . . . De hát mondja, gondol-e majd én reám is ekkora lelkesedéssel? . . .

És fogta a Lemaître könyvét s abba, az első lapra, néhány vonással lerajzolta a saját fejét, alája írva: Utban hazafelé, 1896. április 20. Az öreg zsidók is Jeruzsálembe kívánkoznak, mikor a végüket érzik — tette hozzá halkan.

Tréfával akartam visszatartóztatni a könnyeinket.

— Ugyan! Ezzel az oroszlán fejjel! . . . Micsoda pánik kerekednék Jeruzsálemben!

Az ám! . . . Oroszlán? . . . Nézzük!

És a könyv utolsó lapjára lerajzolta még egyszer a fejét s egy oroszlántestet mögéje.

Már csak ilyen bogarászó invalidus oroszlán biz az! . . .

Ebéd után jobb kedvű volt. Azzal foglalkozott, hogy mit fog majd mondani a miniszternek és hogy milyen irányban vehetnék neki legjobban hasznát itthon.

Wlassics miniszter ugyanis, a mint értesült Munkácsynak arról az óhajtásáról, hogy haza szeretne jönni és szerepet vállalna művészi közéletünkben, a legnemesebb gyöngédséggel járult a Mester óhajtásainak realizálásához s egyszersmind annyi tapintattal, hogy ebben, inkább a nagy magyar művész multjának szóló hódolatban, árnyéka se látszott meg annak a szomorú bizonyosságnak, melylyel ő a helyzetről az első pillanattól fogva tájékozva volt.

Azt hiszem, nem csalódom: — a kegyelmes úr önmagában is mély megilletődéssel alkudott meg azzal, hogy a mit e végsőket lobbanó lángész tiszteletére cselekszik, abban a mi nemzeti méltóságunk charitéjának Munkácsyhoz méltó formában kell nyilvánulnia.

És úgy is nyilvánult.

Munkácsy maga döbbent meg budapesti tartózkodása folyamán néha-néha attól a készségtől, melylyel óhajtásai a miniszterrel történt érintkezéseiben találkoztak. És ha talált az ő gyötrő, szüntelen meg-megújuló kétségei között némi megnyugtatót, azért Wlassicsot emlegette mindég hálásan.

Nemrégen olvastam a Kisfaludy-Társaság tagjainak dr. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi m. k. miniszterhez intézett levelét. Azt a nemes gondoskodását köszönik meg a miniszternek, melylyel a boldogult Vajda Jánosnak utolsó napjait a súlyos gondoktól és nélkülözéstől megmenteni s földi maradványait költői jelentőségéhez méltó módon eltemettetni kegyeskedett.

Nemcsak ez a tény magában — folytatja tovább az irodalomhistóriai becsű levél, mely egyszersmind kulturtörténelmi adat, — de Excellenciádnak egészen

önkéntes és gyors elhatározása: nekünk, mint a boldogult költő társainak kétszeres kötelességünkké teszi, hogy Nagyméltóságod előtt a Kisfaludy-Társaság határozatából legmélyebb köszönetünket fejezzük ki. Tesszük pedig ezt annál melegebb elismeréssel, mert Excellenciád kegyeletes intézkedésében nemcsak emberbaráti szívének sugallatát, hanem minden igazi magyar államférfinak azt a magasabb felfogását is érezzük, melylyel irodalmunkat, mint nemzeti életünk egyik legfontosabb tényezőjét tekinti és becsüli.

Eltekintve Munkácsy anyagi helyzetének különben is biztosított voltától, — körülbelől ilyen szellemben kell majd hogy köszönetet mondjon Munkácsy biografusa is Wlassics Gyulának, midőn a legnagyobb magyar festő életrajzában emez utolsó napok történetéhez ér.

Két napot töltöttünk Bécsben.

Mintha a fátum kiszámított kegyetlenséggel csoportosította volna a véletleneket, — éppen Tilgner temetésének a napján érkeztünk Bécsbe s az ő váratlanúl bekövetkezett halálát gyászolta az egész császárváros, meghatottan készülve a Mozart szobor másnapi leleplezésére.

Munkácsy nagyrabecsülte Tilgnerben a művészt s barátságban is voltak. Semmit se tudott arról, hogy meghalt. Ujságot ő alig olvasott, főként akkor, az utikészülődések közepette.

Mialatt kocsira rakták a podgyászunkat, a bécsi fiakkeros kedélyesen szólt le hozzánk, hogy — ha kissé korábban érkezünk, hát ugyancsak pompás temetést láthattunk volna. Még Bécsben se esik mindennap olyan!

— Ki halt meg?

— Hát a Tilgner! — felelt a kocsis, méltatlankodva, hogy még ennyit se tud az, a ki az orient-expreszszel érkezik.

Munkácsy szó nélkül húzódott a kocsi-sarokba s látszólag nem reagált.

A Frohnerben igyekeztünk a Mester ki-kitörő izgatottságát csillapítani. Alig szálltunk ki a kocsiból, olyan erőszakos vértolulásai támadtak, hogy összes önuralmát

elveszítette. Jött-ment, szokott emésztési rendetlenségei is jelentkeztek s e végett orvost kellett hivatnunk. Az orvos nem igen értette meg, hogy mit kíván és szinte kómikus propozíciót tett. Munkácsy meg tilleult is kívánt, mert az rendesen csillapítólag hatott reá, de a tilleul, melyet hoztak, más ízű volt, mint az ő párisi főzete. A hotel személyzete nem értette, mit kíván és végre is maga ment át az orvossal a gyógyszertárba tilleulért. Lassankint lecsillapodott. Ebéd után egész jóízűen beszélgetett el Csávolszky és neje társaságában, kik éppen Bécsben voltak.

De az éjszaka súlyos volt. Nem tudott aludni. Tilgnerrel foglalkozott, hogy milyen szépen halt meg. . . . Egyszerre! Nem kínlódott. . . .

Másnap délelőtt elhajtattunk a szobor elé, de nem szállt ki a kocsiból, szédült s úgy érezte, összeesnék, ha a tömeg közé keveredne. Erős nap sütött, a fehér márvány vakítóan sugárzott a napfényben.

Mintha glóriában ragyogna! Nem bírják a szemeim. Menjünk innen. Talán majd még megnézhetem valamikor.

Régi jó barátját, Dóczi Lajost látogattuk meg.

— Aztán ne panaszkodjék, édes Mester, Dóczinak is! Minek keseríti sötét gondolataival a jó barátjait. Húzza ki magát legényesen, hagy örvendjenek!

Jó! Megígérem. Nem panaszkodom, majd meglássa. De kocsizzunk előbb egyet, hagy feledjem kissé ezt a szegény Tilgnert.

Dóczinál csakugyan iparkodott is derült, fesztelen lenni, de azért csak el-elborult a tekintete s Dóczi is bizony jobban érezte volna magát, ha a meg-megakadó vídám beszélgetés helyett oda borulhatott volna a barátja vállára s átölelve őt, elsírhatta volna neki azt, a mit érzett, hogy Isten veled, édes Miskám...

A képtárba mentünk, a plafonját óhajtotta látni. A képtár zárva volt, de az igazgató, a mint bevitték hozzá Munkácsy kártyáját, maga jött a Mester üdvözlésére és személyesen vezette be őt a képcsarnokba.

Az is feledhetlen jelenet, mikor megállt lent a lépcsőházban s fölnézett a saját alkotására. Mintha üdvözölték volna egymást.

Némán álltunk mellette s pantheoni csend volt abban a fölséges márványcsarnokban, melyet dicsőségének egyik leghatalmasabb sugara tölt meg ragyogásával.

Ő pedig, megroskadva, már-már összeomolva nézte, nézte és a szemei lassankint megteltek könnyeivel.

Munkácsy vázlatkönyvéből.

Az igazgató szerette volna bemutatni neki a képtár kincseit. Különben is az első emeleti termeken keresztül hagyhattuk csak el az épületet. Alig nézett meg egy-két képet, a vér a fejébe tódult és szédülve sürgette:

Ki innen! Ki! Ki!... Ki akarok menni!

A szabadban ismét nyugodtabban lélegzett.

Egy halom levél várta őt a hotelben. A lapok közölték Bécsbe érkezését s a gyűjtők jelentkeztek, különböző összegeket ígérve jótékony célra egy-egy aláírásért.

«Olyan fáradt vagyok! Majd estére. Vagy majd holnap. De el ne felejtsük. Ez a szegényeké.»

A délutánt a divánon töltötte. Néhány lépésnyire a divántól az utazóládám állott, nyitva. Színes ingek voltak a ládában, legfölül. Dóczi látogatását vártuk, hogy együtt menjünk azután hozzá ebédre. Be akartam csukni a ládát, hogy prezentábilisabb legyen a szobánk.

«Ne! Ne! Ne csukja be!»

— Miért?

Milyen szép az a halványzöld ott a sárgával. Abban gyönyörködtem egész délután.»

Azután Dóczihoz kocsiztunk.

Dóczi előkelő társaságot hívott meg a Mester tiszteletére s az ő bájos felesége valósággal boldog volt, hogy Munkácsy majd milyen jól fogja magát érezni nála. A vendéglátó fiatal asszony kedves izgatottságával fogadta.

Az első negyedóra szerencsésen elmult. Munkácsy szótlanságát természetesnek vehették, de a mint a meghívott vendégek érkezni kezdtek, Dóczi is észrevette a Mester növekedő lehangoltságát. Egyszer csak panaszkodni kezdett, hogy bántja a világosság s mikor ezen segítettek, bevallotta, hogy nem bír maradni, nagyon rosszúl érzi magát: — Menjünk, mert elájulok. Dóczi és családja ijedten értesítették az érkező vendégeket, a társaság visszavonult s ő Dóczi elsötétített dolgozószobájában iparkodott valahogyan erőt venni magán. Némileg sikerült is. Néhány csöpp levest ivott és valami édességet izlelt meg utána. Azután pedig rövid búcsut véve az elszomorodott Dóczi-családtól, eljöttünk, mielőtt az összes meghívottak megérkeztek volna.

A kocsiban mondta: «Képtelen lettem volna asztalhoz ülni. Már attól a gondolattól is borzadtam, hogy a poharak és tányérok csörögni fognak. Legjobb lesz, ha lefekszem. Istenem, bár csak el tudnék aludni.»

A hotelben találtuk Kádárt is már, ki egy nappal később indult Párisból és így, kis társaságban megvacsoráltunk.

Mielőtt lefeküdt, ismét eszébe jutottak a kért névaláírások.

Most ugyan nincs kedvem még a nevemet se leírni, de azért el ne felejtsük. Majd Pestről elküldjük nekik.»

XLVII.

Budapesten elég nyugodtan viselte el az első két nap izgalmait. Derült, beszédes volt, a látogatások se fárasztották, csak a Lotz sorsa aggasztotta, ki akkor nagybetegen feküdt. Naponta többször kérdezgette, — hogy van Lotz?

Az *Ecce Homo* is megérkezett s annak a felállítása is elszórta a figyelmét. A miniszter is oly szépen fogadta, hogy az is felvillanyozta csüggedt kedélyét. Szeretettel és elismeréssel találkozott mindenütt és magyar szót hallott maga körül.

„Mintha minden ember ismerősöm volna. Az utcán magyarul beszélnek, önkéntelenül megfordulok, hogy ki az?"

De mikor a kép fel volt állítva, mintha egyszerre beborult volna előtte ismét a láthatár. Naponta kétszer, háromszor kiment a kép-pavillonjába és úgy gondolatban, dolgozott rajta. Senki jobban nem látta, mint ő, hogy hol s mit kell még azon csinálni, sőt ő csak azt látta és ugyanakkor érezte, hogy most már nem lehet, pihenni kell! Majd azután, talán . . . Majd ha jobban leszek, ott a jobb oldalon rendet csinálok azok közt a katonák közt. Az atelierben oda soha se jutott teljes világosság . . . Azt majd átfestem . . .

A megnyitás már fárasztotta és kezdtek ismétlődni a párisi szomorú esték. Fájt a feje, szédült, nyugtalanok voltak az éjszakái és visszatértek azok a fekete gondolatok, melyeket szinte keresett, megdöbbenve minden csekélységtől. A közönség szép számban látogatta a képet s barátjai örömmel újságolták neki, hogy mekkora publikum jár az Andrássy-úti pavillonba. Közönyösen fogadta ezt hírt is. Egy este a pavillon előtt, föltekintett a nemzeti zászlóra s halkan azt mondta: Akkor lesz majd itt publikum, ha odatűzik a fekete zászlót.

Ha jól emlékszem, éppen aznap este történt, hogy a Pannoniában, a szalonunkban teríttetve, együtt vacsoráltunk volt Berczik Árpád, Rákosi Jenő, Krasznay és Kádár barátaival, csöndesen, lehangoltan, szinte erőltetve a vidámságot. Munkácsy keveset beszélt. Vacsora után a régi emlékekre került a szó. Berczieknek is jutott eszébe valami, Rákosi is emlékezett egy-egy kedves esetre és így lassankint megnyílt Munkácsy is. Nem beszélt, hanem eleinte halkan, utóbb erősebben, csudálatos szépen, de olyan bánatosan fütyült el néhány régi nótát.

„Ugy-e, tudok még magyarul!" — tört ki azután s mintha az összes erejét kiadta volna, átmenet nélkül omlott össze az energiája. Olyan rosszul lett, hogy le kellett feküdnie.

Behívta az ágyához Rákosit, Berczieket, hosszasan fogta a kezöket s kérte őket, hogy öleljék meg.

Akkor este kértem volt meg Berczik Árpádot, hogy nézessük meg egy orvossal a Mestert, mert félek, hogy a párisi orvosai túlságosan biztatják s talán imminensebb a veszély. De persze feltünés nélkül, nehogy még jobban felizgassuk.

Másnapra Berczikhez volt Munkácsy meghíva ebédre, — ez éppen jó alkalom, hogy az orvossal találkozzék. Az orvos pedig, egyike a legkitünőbbeknek, —

dr. Laufenauer professzor lesz. Berczik azonnal írt is barátjának: Laufenauernek s néhány szóban értesítve a helyzetről, meghívta őt is a másnapi ebédre.

Abban állapodtunk meg, hogy teljesen a véletlen színezetét fogjuk adni e találkozásnak. Laufenauer az ebéd folyamán megügyeli a Mester modorát, magatartását s e közben úgy irányítjuk majd a beszélgetést, hogy Munkácsy panaszkodjék egy kissé, mire egyikünk azt a kézenfekvő ajánlatot fogja tenni, hogy hisz éppen jó, itt az orvos és megkérjük Laufenauert, hogy vizsgálja meg a Mestert és okvetlenül gyógyítsa meg őt a millenniumra, mert parádézni akarunk vele.

Mindez így is történt.

A tudós professzor gavallérnak is perfekt. Egy szóval, egy mozdulattal se ejtett többet vagy kevesebbet a legtermészetesebben s csak annyit foglalkozott Munkácsyval, a mennyivel egy Munkácsynak az első találkozás alkalmával hibátlan ízlésű ember egy szalonban tartozik. Az ebédelőtti beszélgetés folyamán átsétáltunk Laufenauerrel a szomszéd terembe s ott röviden közöltem vele az aggasztó tüneteket. Azután az asztalhoz ültünk.

Soha zseniálisabban megejtett konzultációt, mint a milyet ennek az emlékezetes ebédnek a folyamán Laufenauer remekelt! Berczik Árpádné pompás magyar konyhája szolgáltatott aproposkat a diagnózis alapkérdéseire, az emésztés, étvágy, alvás, ízlés és a többi effélének a bevallására, különféle s érdekes reminiscenciák felidézése a memória állapotának a vizsgálatára és Munkácsynak a napi eseményekre, az ünneplendő millenniumra, továbbá művészi kérdésekben provokált, egy könnyed, vonzó, kellemes beszélgetés folyamán beállított véleményeiből és megjegyzéseiből szedte össze magának Laufenauer mindazt, a mire a Mester lelkiállapotának megítélésében szüksége volt. És az volt ebben a legszellemesebb, hogy Munkácsy egészen felvidult s vele mi is, kik tudtuk, hogy Laufenauer mit csinál, úgyszólva megvígasztalódtunk.

Munkácsy csaknem a saját ötletéből kérte föl Laufenauert, hogy vizsgálja hát majd meg.

— Nagyon szívesen. A mikor ráér a Mester. Azt hiszem, főként a gyomrot kell rendbehoznunk és egy jó pihenést rendelünk majd.

— Holnap! — kérte Munkácsy.

Hogy aztán ebéd után eljöttünk, a lépcsőházban így szólt Munkácsy: — Jó lesz, ha megnéz az orvos. Ez jó így!

— Lássa, édes Mester, éppen ezek előtt az ünnepségi izgalmak előtt csakugyan jó lesz ennek a doktornak a tanácsait kikérni. Hátha tud valamit csinálni azokkal a főfájásokkal.

— Az a jó Berczik!... Igazán, köszönöm, hogy ezt így csinálták.

— Mit?

— Hogy így összehoztak Laufenauerrel.

— Hát észrevette?

Singer és Wolfner kiadása.

ÁRPÁD

A HONFOGLALÁS -BÓL.

Kádár Gábor jogosításával.

Hogyne, mindjárt gondoltam... De magam is akartam már orvost Pesten, csak hát nem is tudom én már, mi lesz. A párisiak is biztattak eleget. No majd meglátjuk.

Másnap felkerestük Kálvin-téri lakásán Laufenauert, ki dolgozó szobájában várta az ő nagy betegjét. Az ajtón összehúzta a függönyöket s ugyanazon a könnyed, bizalom gerjesztő hangon, melylyel tegnap már megnyerte a Mester rokonszenvét, kezdte meg a konzultációt. Inkább egy vonzó, érdekes beszélgetés volt ez is, fennakadás nélkül vette a mit tapasztalt és megütközés nélkül siklott át a legsúlyosabb szimptómákon.

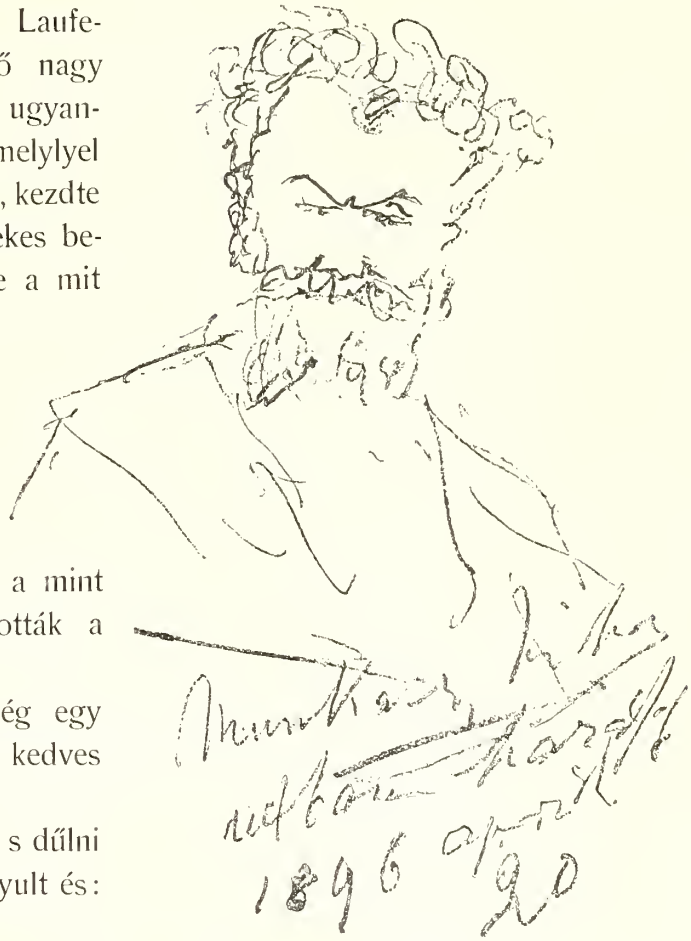

— Nézzük csak kedves Mester, hogy állunk a tábeszszel?

Munkácsy felállt. A vállai, a melle, az öklei olyan hatalmasak, mint egy tengerészé. Laufenauer szikár, vékony formái, a mint ott vizsgálta őt, még jobban kidomborították a Munkácsy atléta alakját.

— Óh ez a konstrukció elég lesz még egy fél századra... Emelje csak föl a karjait kedves Mester. Így...

Munkácsy abban a pillanatban megingott s dűlni akart, de Laufenauer sebesen a karjához nyult és:

— Köszönöm...

Azután kérte, hogy lépjen néhányat, de csak úgy, nyitott szemmel. Hisz tudta, hogy behunyt szemekkel mennyire bizonytalanok lettek volna a lépései és így legalább a Mester is megelégedetten sóhajthatott föl: Ez még menne!

A térdreflexek is csak lanyhán feleltek a gummifejű kis kalapács kegyeletesen erőszakolt ütéseire, — de hát addig, addig, hogy azért még is csak mutatkoztak reflexek. Megpróbálta az én térdeimet is a kalapácscsal s természetesen azt tapasztalhatta a Mester, hogy az így kapott mozgások se sokkal hevesebbek, mint az övéi.

Szóval a tábeszt nagyon barátságos jellegűnek találta Laufenauer. Charcot, a mi professzorunk néhai mestere, azzal idejekorán megbirkózott s talán azt mondhatnók, hogy a gerincsorvadás el is szunnyadt. Arra kell ügyelni, hogy föl ne ébredjen. Nehogy terjeszkedni találjon!

A gerincbaja történetét is elmondta őszintén Munkácsy s én, abban a meggyőződésben, hogy mindaz a mi reá vonatkozik, a történelemé, elismétlem itt. Annyi s oly benső szeretet köt még az emlékéhez is, hogy megállana magától a tollam ott, a hol gyöngédtelenségre siklanék.

Istenem!... Hát bíz az én árva gyermekségem az oka annak, — mondá Munkácsy. — Nem voltam én soha olyan mulatós. Nem is bírtam soha. A legvígabb társaságban is elfáradtam már éjfél felé és beteg lettem volna, ha erőltettem volna. Az italt egyátalában nem bírtam. Hiszen egész nap dolgoztam, jól esett nekem mindíg a pihenés este. Kakas természetem se volt, csöndes vérű ember voltam én fiatal korom óta, mindíg és . . . . . .

. . . . . .

Hanem suhanckoromban történt, a mi bizony annyi emberrel megesik, hogy valami betegség ért. Nem is igen vettem észre eleinte, tudni se tudtam hozzá, panaszkodnom se volt kinek. Hogy gyógyíthattam volna?... Ha Lángi mesternek szólok, hát legfeljebb megtépett volna, a rokonaimnak meg féltem szólni róla. A mit itt-ott a műhelyben hallottam, avval próbálgattam kúrálni. Szinte két esztendeig kínlódtam vele. Ha a nagybátyám észre nem veszi, tán el is vitt volna az ördög. Asztaloslegény koromban, mikor már keresni tudtam, akkor gyógyultam ki teljesen. Ez lehet a gerincbajom oka és a szemeimet is ez gyöngítette talán meg.

Laufenauer megnyugtatta, hogy hisz így még szelídebb, szerencsésebb az eset.

Az idegrendszert illetőleg pedig, a nyugtalanságot, lehangoltságot, főfájásokat, emésztési zavarokat majd legyúrjuk!...

— A fő a pihenés, kedves Mester. Kifárasztotta az *Ecce Homo*-n végzett túlfeszített munka.

— Az igaz. Éreztem. Hét hónap kevés volt arra. De most pihenek majd. Magam is érzem, hogy nem tudnék semmit se csinálni. Talán ez a millenniumi ünneplés se nekem való?

— Bizony, bizony, nem a legszerencsésebb vállalkozás lesz ez!

És abban állapodtak meg, hogy — majd meglássuk! Talán a megnyitásra, ha addig pihenvén, csendesednek a szédülések és főfájások, itt maradhat, — de azután rögtön jó lesz menni, Kolpachra, falura vagy egyebüvé, valami csöndes helyre és ott pikturára gondolni se szabad egy jó ideig.

— Majd írok orvosságot is. Reggelenkint pedig meglátogatom. De a borogató sipkát azonnal megkezdjük s azt, ha otthon van, állandóan használni kell.

Mint egy engedelmes, megszeppent gyerek, úgy ígért a jó Mester mindent. A borogató sipkákat a mint lejöttünk, megrendeltük a szénatéri patikában.

Laufenauer a búcsuzásnál megsúgta, hogy jöjjek majd vissza egyedül.

Hazakisértem a Mestert a Pannoniába s én visszasiettem Laufenauerhez.

Laufenauer ismét összehúzta a dolgozószoba ajtaján a függönyöket.

— Úgy-e professzor úr? . . .

Szomorúan intett, hogy: — igen! S röviden, a következőkben foglalta össze a konstatáltakat:

A Mester tábesze megállt. De nagyon ki van merülve. A paralízis veszélye fennáll, de esetleg, tekintve hatalmas konstrukcióját, egyidőre elodázható, ha bármily egyszerű és primitív módon, de egyenletesen kezelik. Ellenben a kapkodás és

experimentálás végzetessé válhatik reá nézve. Reménylem, ha most nyugodni fog, tisztulni fog a helyzet is. Isten adná! . . . Nem hangsúlyozhatom eléggé, hogy a nyugalom, a feltétlen nyugalom mennyire szükséges a Mester állapotában.

Laufenauer minden kegyelettel, egész lélekkel a Mesteré is volt aztán Budapesten. Az *Ecce Homo*-nak egy fénymetszetét abban a reményben írta alá s adta át neki emlékül a Mester, hogy egyszer, ha megint ecsethez nyúlhat majd, azzal köszöni meg az odaadó gondviseletét. Laufenauer naponkint többször feljött hozzá a Pannoniába, hogy jó szót hozzon és hogy maga is jó hírt kapjon. A mint úgy, mosolyogva, bizalmas tréfálkozás közben dédelgette az ő nagy betegjét, alig ismertem rá arra a könnyekig meghatott tudósra, ki elfüggönyözött dolgozó szobájában oly határozottan kimondta, hogy Munkácsynak már. . . .

Míg az ő kezelése alatt állott, bíztunk is a katasztrófa késleltethetésében, bár éppen azt az oly sürgősen és szüntelenül ajánlott feltétlen nyugalmat halasztotta a jó Mester. Bízott magában, hogy kibírja a millenniumi ünnepségeket s csak akkor menekült, mikor már talán erre is késő volt.

A mi a gyógyszereket illeti, Munkácsy, míg Laufenauer kezelése alatt állott, naponkint 25—40 centigram jódnatriumot kapott, a mely szer váltakozott 15—15 csepp ergotint tartalmazó tinctura haemostiptika Dentzel készítménynyel; az elsőnek célja az lett volna, hogy a felszivódást elősegítse, a másodiknak pedig, hogy az agykörötti lobosodást megszüntesse a vérerek összehúzódása által. Hideg fejborogatások, időnkint bromoldat és rövid ideig igen enyhe massage egészítették ki az alapkezelést. Diétát nem tartott, szeszes italok tiltva voltak.

XLVIII.

Mire visszatértem aznap délután Laufenauertől a Pannoniába, Munkácsyt már hálóköntösben, fekve találtam, fején a fehér vászon borogató-sipkával. Titkára, Rózsa Miklós olvasott neki a Bibliából, jól emlékszem, a Ruth történetét.

Már vártam. Ugy-e Laufenauernél volt?

Óh, megérezett ő már minden veszedelmet, hasztalan mesterkedtünk.

— Igen. A receptekért mentem vissza, hogy ezt is azonnal megkezdhessük.

Mit mondott? Ne titkolják előttem, jobb ha tudom.

Nézze, édes Mester, magam is azt hittem, hogy Laufenauer nem nyilatkozott talán egészen leplezetlenül a Mester előtt, a mi különben nagyon természetes volna. Visszamentem hozzá, hogy valljon meg hát nekem mindent. Most már nincs miért titkolnom, mert bizony nekem se tudott többet mondani, mint a mennyit együtt hallottunk tőle. Pihenni kell egy nagyot s aztán minden jó lesz!

Isten bizony?

— Isten bizony.

Kezet rá!

— Örömmel!

Akkor talán föl is kelhetnék most.

— Hát ki mondta, hogy a paplan alá bújjék? Jöjjön, menjünk át a szabóhoz, mert nem lesz magyar ruha a millenniumra, pedig szép szövetet hoztunk a mentére!

Engedett, fölkelt s mialatt öltözött, már azon tanakodott, hogy milyen szín találna atillára a zöldes mentéhez?

Ez a sipka ez jót tesz. Milyen jó volna, ha majd a kalpag alá is fölvehetném . . . No azt se hittem volna, hogy ilyen turbánt hordok valaha.

Reggelenkint alig várta a Laufenauer látogatásait, ki rendesen tudott is konstatálni valami vígasztaló javulást, a min fölvidult. Annál búsabbak lettek az esték és az éjszakák. Alkonyat felé, hanyatt dőlve a szalonba állított kereveten, fején a borogatással, szomorúbbnál szomorúbb ötletei támadtak.

Egy este Feszty Árpád vendége volt.

Leverten távoztak akkor éjjel Feszty Árpád műteréből azok, kik együtt töltötték ott a Mesterrel az estét. És szomorúság maradt utána abban a kedves művész-házban is, hol Jókai szerenus mosolygása se bírt akkor este azzal a baljóslatu hangulattal, mely súlyos ködként borult Munkácsy körül a kedélyekre.

Vacsora után a borongósan világított műterembe vonult le a társaság. Munkácsy egy artisztikusan rendezett szögletben, a kereveten foglalt helyet. Egy piros lámpa világossága rezgett le fehér fejére. . . Bársony István hegedűt vett a kezébe és játszott neki, sorra sok szép régi magyar nótát és beszélt így neki mindnyájunk helyett és hegedűjének a kesergésében úgy benne volt mindnyájunknak a síró kedve. Munkácsy fel-feléledt, egy-egy nótához maga is segített, de csakhamar elmélázott megint. Hazaérve a Pannoniába, ő azonnal lefeküdt. Én még olvastam. Körülbelől egy óra multán, bejött hozzám, csak úgy, a hogy az ágyból kikelt.

— Hát még nem alszik?

Aludtam, de fölébredtem.

Leült az ágyam szélére, az ágyterítővel betakarta a térdeit s mint a gyerek, ki fél egyedül a sötétben és az anyja ágyába húzódik, azt mondta: Nem szeretek egyedül lenni. Meg azt szeretném tudni, meddig volt beteg az a Maupassant?

Nem mertem az igazat felelni s azt beszéltem, hogy mit vesződik Maupassantnal, hisz az úgyszólva mesterségesen tette tönkre magát, a szertelenségei pusztították el.

Mit csinált?

Elmondtam, hogy mit csinált s főként, hogy mennyire visszaélt az étherrel. Figyelmesen hallgatott s lassankint egyébről kezdtünk beszélgetni. Egyszer csak a Kádár üres ágyára pillantva, azt mondja: Vajjon hol marad ennyi ideig Kádár? Haza jön? Mit gondol?

— Hogyne. Nem sokára itt lesz.

Ha tudnám, hogy nem veszi majd rossz néven, hát én inkább ide feküdném az ő ágyába. Jobb szeretek itt. Mi?

Biztattam, hogy csak feküdjék oda.

Azt hiszi? . . . Jó, hát oda fekszem. De még nem vagyok álmos. Nem álmos? . . . Nem akar aludni? . . .

És láttam, hogy valamit kivánna mondani még. Igazgatta a takarómat s úgy habozott.

— No csak ki vele, Mester! Látom, hogy akar valamit. Bizonyosan tilleult szeretne és restel ugy-e arra kérni, hogy csináltassak? Felcsengethetjük a portást, a kávéházban még ébren vannak. . . .

«Óh nem . . . Hanem azt szeretném tudni, hogy tulajdonképen mi az az őrültség?»

Megrémültem. Ezúttal mondta ki először ilyen leplezetlenül ezt a szót. Alig

Munkácsy utolsó rajza.

tudtam uralkodni magamon. Gyanakodva nézett a szemem közé s volt a magatartásában valami kihívás, hogy — no, most ámíts hát tovább! . . . Szinte durván feleltem, hogy menekülhessek a válasz elől: — Az az őrültség, ha a fáradt ember éjfél után fölkel az ágyból, hogy ilyen veszett ideákat sétáltasson a fejében. Mit akar, Mester?! Lássa, Jókai milyen bölcs ember! Az már jóízűen aludt, mikor mi még csak jöttünk haza felé. Vacsora után ott hagyott bennünket s ment aludni. Nem is fáj ám a feje!

Pedig idősebb mint én. . . . De én nem tudok aludni. . . .

— Próbálja meg. Feküdjék le szépen.

«Mindjárt. . . . Tudja miről álmodtam? Arról a Brodyról, a ki ma este velünk volt. Délelőtt is itt volt. . . . Annak olyan jó feje van — s mutatta a fej rajzát hüvelykújjával a levegőben. Jó színes. . . . Ah! — és egy mélyet sóhajtott.

Hasztalan tereltem más irányba a gondolatait, irgalmatlanul visszatértek azok oda, az örvény szélére. Szeliden, mintegy attól tartva, hogy ismét rátámadok miatta, de csak azt hozta elő ismét:

»Pedig valami olyan lehet az, mint mikor álmodik az ember. Mi? .. Az ember úgy összekeveredik, nem tudja mi igaz, mi nem. . . . Úgy-e? Mit gondol?«

— Azt gondolom, édes Mester, hogy ha így folytatja, hát csakugyan baj lesz belőle. Tudja azt, hogy mi az autosuggestio? Maga is addig gyötri magát, míg végre csakugyan leveri a lábairól valami komolyabb baj. Ilyen fáradt idegekkel, tiszta betegség lesz ez a millenniumi parádézás is.

»Bizony, talán jobb is volna elmenni előle. De akkor meg majd mit beszélnek? . . . Látom én már most is, hogy nem úgy bánnak velem, mint máskor. . . . De hát csak nem látszik még rajtam annyira?«

Szerencsére hazaérkezett Kádár is. Ketten aztán addig beszéltünk, míg végre sajátmagát is kezdte biztatni, hogy sokat, sokat fog pihenni, festésre nem is gondol és úgy majd minden jobbra fordul.

»Hiszen anyagilag biztosítva leszek, úgy-e? Wlassics se fog elhagyni . . . Bár ha nem tudnék talán többé dolgozni, hogy fogadok el akkor itthon állást?...

Bekisértük a hálószobájába, lefeküdt s mialatt a párnáit igazítottuk a feje alá, azt mondta: »Ha már az lesz a vége, legalább ne tartson soká. Hátha olyan tehetetlen leszek, a kit úgy kell még etetni is, mint a gyereket? . . . Úgy-e, nem csukják be az ajtót? . . .

XLIX.

Így küzködött. Szüntelen búcsuzott, az emlékeitől, művészi terveitől, önmagától.

Nagyobb társaságban azonnal elvesztette az önuralmát és szédülés fogta el, — az egyedülléttől pedig irtózott. A Földváryék családi körében, kikhez hosszú évek során át benső barátság fűzte, néhányszor valóban jól érezte magát és Benczur Gyulánál, kinek felesége végtelen gyöngédséggel találta el a világítástól kezdve a társalgás hangjáig, hogy mi eshetik jól az ő beteg kedélyének, egy igazán nyugodt, pihentető estét töltött.

»Hogy lehetne azt elérni, hogy az ember ne gondolkozzék akkor, mikor nem akar?« — kérdezte egy ízben s magam is szívesen feleltem volna meg erre.

Talán sikerült neki néha mégis, egy-egy délutánján... Egyszer-kétszer néhány szál ibolyát vásárolt s elment velök tavaszról álmodni. És valami olyan édes-bús kedvűen tért aztán haza, mint mikor az alkonyodó nap sugarai egy virágzó almafa lombjai közül aranytallérokat szórtak le az ölünkbe, de a midőn gyönyörűséggel nézve, számlálgatva, nyúltunk is volna már a kincs után, — hát beborult az ég és este lett. . . .

Tudom kegyelettel őrzik azokat az ibolyákat.

Egy reggel, nyolc óra felé, mikor fölébredtem, ott ült az ágyam előtt, papucsban, hálóköntösben, fején a nedves vászonsipkával. Ügyelte, hogy alszom s egy levélpapirosra rajzolta.

Nem akartam fölkelteni, olyan jóizűen aludt. Ha én úgy tudnék!

Mutatta a rajzot.

Talán ez az utolsó rajzom!

Aláírta, hogy tegyem el emlékül. Aznap vártuk Bécsből Munkácsynét. Szegény asszony!... Sok baja lesz neki velem még. Laufenauer ekkor is felvidította kissé, de alig távozott, hirtelen így szólt Munkácsy: Menjünk most Rákosi Jenőhöz!

— Miért?

Szeretném vele megbeszélni ezt.

— Mit?

Hogy az ördögbe is, hát meddig tarthat ez!? Nekem meg nem mondja az orvos... Azt mondják meg, hogy tudok-e majd festeni? Pihenek, pihenek, de hát aztán!?...

* * *

Édes jó Mester!

Az utolsó pillanatait is úgy képzelem, hogy zokogva kérte ott Godesbergben, még egyszer, utoljára az ecsetjeit, melyektől eltiltotta az orvosa, — a komornyikja nem merte odaadni neki, mire ő kétségbeesetten követelte, menni akart hát utánuk maga, az atelierbe, de megfogták, nem eresztették s erre a torkuknak esett.

Hogy ő már többé nem fog festeni!...

Ez a tudat gyilkolta, ez elől járta a keserves kálváriát Badenből Kolpachra, onnan Godesbergbe, míg végre 1897. február negyedikén összeesett és a lelke elszállt haza, az álmai közé, a hol még annyi meg nem festett remeke maradt.

Ahhoz a még vergődő valakihez pedig, a ki itt maradt Munkácsyból, hogy lekötözött kezekkel bevigyék az endenichi siralomházba, ha haza többé út számára nincsen, ne legyen a könyörülő Isten lassan irgalmas.

Kedves kötelességem e könyv végén köszönetet mondani: — az Országos Magyar Képzőművészeti Társulatnak, a készségért, melylyel a kiadás nehézségein könnyített, — Zsilinszky Mihály úrnak, a Munkácsy ifjúságára vonatkozó becses jegyzeteiért, melyeket kéziratban volt szíves rendelkezésemre bocsátani, — a Társulat kiküldött művészi bizottságának: Mannheimer Gusztáv, dr. Szmrecsányi Miklós és Újvári Ignác uraknak, kik műértő tanácsaikkal járultak Budapesten ahoz, hogy e kötet a nagy magyar Mesterhez méltó formában kerül a közönség elé, — a múzeumoknak, kiadóknak és amatőröknek, kik a képek közlési jogait átengedték.

És köszönet az én kedves kiadóimnak, Singer és Wolfner uraknak. Páratlan áldozatkészséggel vállalkoztak ők e könyv pazar kiállítására, hogy a halhatatlan művész alkotásait s művészetének szellemét ilyen egészben mutassuk be hazánk közönségének, — hogy váljék Munkácsy zseníjéből mindaz, a mi abban oly hatalmasan magyar volt, áldásos hatással, nemzeti művészetünk érdekében, a magyar ízlés javára. És vállalkoztak rögtön, első felszólításomra, mikor még szóba se került az a hazafias közreműködés, melylyel utóbb az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat a kiadás támogatásához járult; vállalkoztak, mert Munkácsyról szól ez a könyv és mert bíznak a magyar kiadó egyetlen erősségében, a magyar közönség méltányló elismerésében.

Páris, 1897. október.

Malonyay Dezső.

MŰMELLÉKLETEK.

A kép lapszáma		A szöveg lapszáma
1	MUNKÁCSY MIHÁLY arcképe; M. D. gyűjteményéből. (Fénymetszet.)	116
8	SIRALOMHÁZ; olajfestmény; a Park Muzeum tulajdona Philadelphiában. (Autotypia.)	103
16	A FALU HŐSE; olajfestmény; a kölni múzeum tulajdona. (Autotypia.)	144
20	ZÁLOGHÁZBAN; olajfestmény; a Metropolitan Museum of Art tulajdona, New-Yorkban. (Fénymetszet.)	142
28	A KÁLVÁRIÁN; olajfestmény; John Wanamaker tulajdona, Philadelphiában. (Fénymetszet.)	175
52	A MEGVÁLTÓ; részlet a Krisztus Pilátus előtt -ből. (Autotypia.)	167
60	MUNKÁCSY EGYETLEN RÉZKARCA. (Befejezetlen). Az eredeti rézkarc-lap M. D. gyűjteményéből.	83
68	ÉJJELI CSAVARGÓK; olajfestmény. (Fénymetszet.)	138
76	JUDITH; a Milton álló alakja olajfestmény; M. D. gyűjteményéből. (Autotypia.)	151
84	UJONCOZÁS; olajfestmény; a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona. (Fénymetszet.)	144
100	ECCE HOMO; olajfestmény; az Ecce-Homo-Társaság tulajdona, Budapesten. (Fénymetszet.)	204
108	FLIRT; olajfestmény; Sedelmeyer gyűjteményéből, Párisban. (Autotypia.)	162
124	TÉPÉSCSINÁLÓK; olajfestmény; Károlyi Sándor gróf tulajdona, Fóthon. (Fénymetszet.)	130
140	A MŰTEREMBEN; olajfestmény; Mr. Walter tulajdona, Baltimoreban. (Fénynyomat.)	145
148	APA NÉVNAPJA; olajfestmény; magántulajdon Amerikában. (Fénymetszet.)	146
156	MILTON; olajfestmény; a Lennox Library tulajdona, New-Yorkban. (Fénymetszet.)	148
172	KRISZTUS PILÁTUS ELŐTT; olajfestmény; John Wanamaker tulajdona, Philadelphiában. (Fénymetszet.)	163
180	HAZAFELÉ; olajfestmény; Sedelmeyer gyűjteményéből, Párisban. (Autotypia.)	181
188	HAYNALD; olajfestmény, a Magyar Tudományos Akadémia tulajdona. (Fénynyomat.)	133
196	SIRATÓ ASSZONYOK; részlet a Kálvárián -ból. (Pigment nyomat.)	177
204	DÉLUTÁNI TEA; olajfestmény; magántulajdon, Amerikában. (Autotypia.)	146
212	A KIK HALÁLRA KÍVÁNJÁK; részlet a Krisztus Pilátus előtt -ből. (Pigment nyomat.)	172
220	KÉT CSALÁD; olajfestmény; Wanderbilt tulajdona, New-Yorkban. (Fénynyomat.)	146
228	ÁRPÁD; részlet a Honfoglalás -ból. (Autotypia.)	190

A KÉPEK JEGYZÉKE.

A kép lapszáma		A szöveg lapszáma
3	*Munkácsy édes anyja.* Munkácsy ifjúkori rajza. Eredetije elveszett	52
5	*Pillanatnyi fölhevülés.* Olajfestmény. Magántulajdon, Amerikában	162
7	*Juhászlegények.* Munkácsy gyermekkori rajza. Eredetije elveszett	52
11	*Aratók.* Munkácsy gyermekkori rajza. Eredetije elveszett	52
13	*A pálmaházban.* Olajfestmény. Magántulajdon, Párisban	161
17	*Magyar vezér.* Munkácsy ifjúkori rajza. Eredetije elveszett	52
21	*A réten.* Munkácsy gyermekkori rajza. Eredetije elveszett	52
25	*Vázlat „A kolpachi parkban“* című képhez. Munkácsy vázlatkönyvéből. M. D. gyűjteményéből	183
29	*A kolpachi parkban.* Olajfestmény. Magántulajdon. Párisban	183
33	*A baba látogatói.* Olajfestmény. Hilton tulajdona, New-Yorkban	161
37	*Kukoricatörés.* Olajfestmény. A Nemzeti Múzeum tulajdona	184
41	*Poros út.* Olajfestmény. Sedelmeyer gyűjteményéből, Párisban	184
44	*Mosónék.* Olajfestmény. Sedelmeyer gyűjteményéből, Párisban	119
45	*A tigris.* Olajfestmény. Magántulajdon, Amerikában	162
47	*Reök bácsi gunyhója.* Munkácsy ifjúkori rajza. Eredetije elveszett	52
49	*Az aradi diákszobából.* Munkácsy ifjúkori rajza. Eredetije elveszett	54
50	*Sebesült vándor.* Olajfestmény. Magántulajdon, Bécsben.	89
53	*Dülő szénásszekér.* Toll- és ceruzarajz. M. D. gyűjteményéből	89
56	*Zrinyi és társai.* Munkácsy ifjúkori rajza. Eredetije elveszett.	55
57	*Oláh család a ház előtt.* Munkácsy ifjúkori rajza. A Nemzeti Múzeum tulajdona	57
59	*Zivatar a pusztán.* Olajfestmény. A magyar Nemzeti Múzeum tulajdona . .	86
63	*Munkácsy Mihály.* 1863. Fénykép. M. D. gyűjteményéből	63
65	*Petőfi búcsúja a szülői háztól.* Olajfestmény. A Nemzeti Múzeum tulajdona .	79
67	*Kis macskák.* Olajfestmény. Magántulajdon, Amerikában	162
68	*Az ő nótája.* Olajfestmény	162
69	*Mégis mozog a föld . . .* Olajfestmény. A Nemzeti Múzeum tulajdona . . .	122
71	*A zongora előtt.* Olajfestmény. A rotterdami múzeum tulajdona	146
73	*Munkácsy Mihály.* 1867. Fénykép. M. D. gyűjteményéből	73
75	*Nászúton.* Olajfestmény. Magántulajdon, Amerikában	162
77	Munkácsy szegénységi bizonyítványa. M. D. gyűjteményéből	83
81	Munkácsy művészi tehetségéről szóló bizonyítvány. M. D. gyűjteményéből .	83
84	Munkácsy Lieb Mihály folyamodása ösztöndíjért. M. D. gyűjteményéből . .	83
85	Báró Eötvös József értesítése. M. D. gyűjteményéből	83
89	*Szénásszekér.* Toll- s ceruzarajz. M. D. gyűjteményéből	89, 99

A kép lapszáma		A szöveg lapszáma
92	*Lakodalmi látogatók.* Olajfestmény. Magántulajdon, Bécsben	94
93	*Lakodalmi látogatók.* Tanulmányrajz. M. D. gyűjteményéből	98
96	*Fasor.* Akvarel. M. D. gyűjteményéből	184
97	*A parc-Monceauban.* Olajfestmény. Sedelmeyer gyűjteményéből Párisban	185
100	*Színvázlat egy arcképhez.* J. Ch. úrasszony tulajdona, Párisban	116
101	*Szent asszonyok a keresztfánál.* Tanulmány a „Kálvárián"-hoz. Pasztel. M. D. gyűjteményéből	180
102	*Munkácsy Mihály.* 1870. Fénykép. M. D. gyűjteményéből	102
104	*Erdőtisztáson.* Olajfestmény. John Wanamaker tulajdona, Philadelphiában	162
105	*Nyár.* Olajfestmény. J. Ch. úrasszony tulajdona, Párisban	116
108	*A falu.* Olajfestmény. Részlet a Nemzeti Múzeumban lévő siralomházból	109
109	*A halálraítélt.* Olajfestmény. Mesdag tulajdona, Hágában	116
112	*Reményi.* Olajfestmény. W. J. tulajdona	116
113	*Hadi foglyok.* Munkácsy 1868-ból való rajza. Az Országos Magyar Képzőművészeti Társaság tulajdona	99
115	*Munkácsy* avenue de Villiersi műtermében, Párisban. Fénykép M. D. gyűjteményéből	131
121	*Munkácsy Mihály.* A művész rajza 1882-ből. Ernszt Lajos gyűjteményéből	—
123	„*A baba látogatói*" első ötlete. M. D. gyűjteményéből	146
124	*Munkácsy Mihályné.* Kaulbach festménye	124
125	*A konyhában.* Olajfestmény	146
128	„*A két család*" első ötlete. M. D. gyűjteményéből	146
128	*Liszt.* Munkácsy vázlatkönyvéből. M. D. gyűjteményéből	132
129	*Liszt Ferenc.* Olajfestmény. Munkácsy tulajdona, Kolpachon	132
132	*Tehénpásztor.* Olajfestmény. Palmer Potter tulajdona, Chicagóban	185
133	*Patak partján.* Olajfestmény. Sedelmeyer gyűjteményéből Párisban	185
135	„*A falu hőse*" első ötlete. M. D. gyűjteményéből	144
137	*Legelésző csorda.* Olajfestmény. Sedelmeyer gyűjteményéből Párisban	181
140	*Mély út.* Olajfestmény. Sedelmeyer gyűjteményéből Párisban	184
142	*Nagymosás.* Olajfestmény. J. Ch. úrasszony tulajdona Párisban	184
143	A „*Zálogházban*" szénvázlata. Ripl Rónai József tulajdona Neuillyben	142
145	Az „*Ujoncok*" szénvázlata. Ripl Rónai József tulajdona, Neuillyben	144
148	*Sedelmeyer Károly.* Olajfestmény. Sedelmeyer gyűjteményéből Párisban	158
149	A „*Milton*" kép első ötlete. M. D. gyűjteményéből	149
149	A „*Milton*" kép második terve. M. D. gyűjteményéből	149
152	A „*Milton*" kép vázlata. M. D. gyűjteményéből	149
153	*Éva*, a „Milton" írni készülő alakja. Olajfestmény. J. Ch. úrasszony tulajdona Párisban	151
156	*Munkácsy* a műtermében. Fénykép. M. D. gyűjteményéből	135
157	*Pilátus*, részlet a „Krisztus Pilátus előtt"-ből	172
159	*A tömegből*	172
161	*Kajafás*,	171
164	*Bírák*	172
165	*Farizeus*,	172
167	*Feszítsd meg!* részlet a „Krisztus Pilátus előtt"-ből	172
168	*Mi történt?*	172
169	*A ki gúnyolja*,	172

A kép lapszáma.		A szöveg lapszáma
173	*Egy asszony*, részlet a «Krisztus Pilátus ellőtt»-ből	172
175	*Megdöbbenve.* Olajfestmény. T. Kádár Gábor tulajdona. Párisban	175
181	*A normandiai tengerparton.* Olajfestmény. J. Ch. úrasszony tulajdona, Párisban	184
182	*A bécsi mennyezetkép első ötlete.* M. D. gyűjteményéből	185
183	*A Renaissance apotheozisa.* Olajfestmény. A bécsi császári műtörténelmi múzeum tulajdona	185
186	*Vázlatrajz* a bécsi mennyezetképhez. M. D. gyűjteményéből	185
187	*Vázlatrajz* Mozart fejéhez. M. D. gyűjteményéből	186
188	*Mozart halála.* Olajfestmény. General A. Alger tulajdona, Detroitban . . .	185
190	*A «Honfoglalás» első ötlete.* Ernszt Lajos gyűjteményéből, Budapesten . .	190
193	*A «Honfoglalás» második terve.* M. D. gyűjteményéből	190
197	*A «Honfoglalás» szinvázlata.* Olajfestmény. Rákosi Jenő tulajdona, Budapesten	190
197	*Honfoglalás.* Olajfestmény. A magyar Nemzet tulajdona	190
200	*Az Ecce Homo első ötlete.* M. D. gyűjteményéből	204
201	*Rajzvázlatok az Ecce Homohoz.* M. D. gyűjteményéből	204
204	*Vázlatrajz az Ecce Homohoz.* Zilahi Simon tulajdona, Budapesten	204
205	*Vázlatrajz az Ecce Homohoz.* Csajthay Ferenc tulajdona, Budapesten . . .	204
205	*Vázlatrajz az Ecce Homohoz.* M. D. gyűjteményéből	204
207	*Vázlatrajz az Ecce Homohoz.* M. D. gyűjteményéből	204
212	*Vázlatrajzok az Ecce Homohoz.* M. D. gyűjteményéből	204
213	*Az Ecce Homo szinvázlata.* Olajfestmény. M. D. gyűjteményéből	208
210	*A tömeg.* Részlet az Ecce Homoból	205
217	*Egy Jeanne d'Arc kép terve.* Munkácsy vázlatkönyvéből. M. D. gyűjteményéből .	208
220	*VII. Pius pápa és Napoleon Fontainebleauban.* Munkácsy vázlatkönyvéből. .	208
221	*Hét kövér esztendő.* Olajfestmény. J. Ch. úrasszony tulajdona, Párisban . . .	162
224	*Vázlatrajz az Ecce Homohoz.* Csajthay Ferenc tulajdona, Budapesten . . .	204
225	*Munkácsy vázlatkönyvéből.* Csajthay Ferenc tulajdona, Budapesten	—
229	*Munkácsy Mihály útban hazafelé.* M. D. gyűjteményéből	223
232	*Munkácsy torzrajza önmagáról.* M. D. gyűjteményéből	223
233	*Munkácsy utolsó rajza.* M. D. gyűjteményéből	233
235	*Munkácsy esetjéről*, (M. D. tulajdona) fénykép	220
243	*Munkácsy palettájáról*, (M. D. tulajdona) fénykép	220
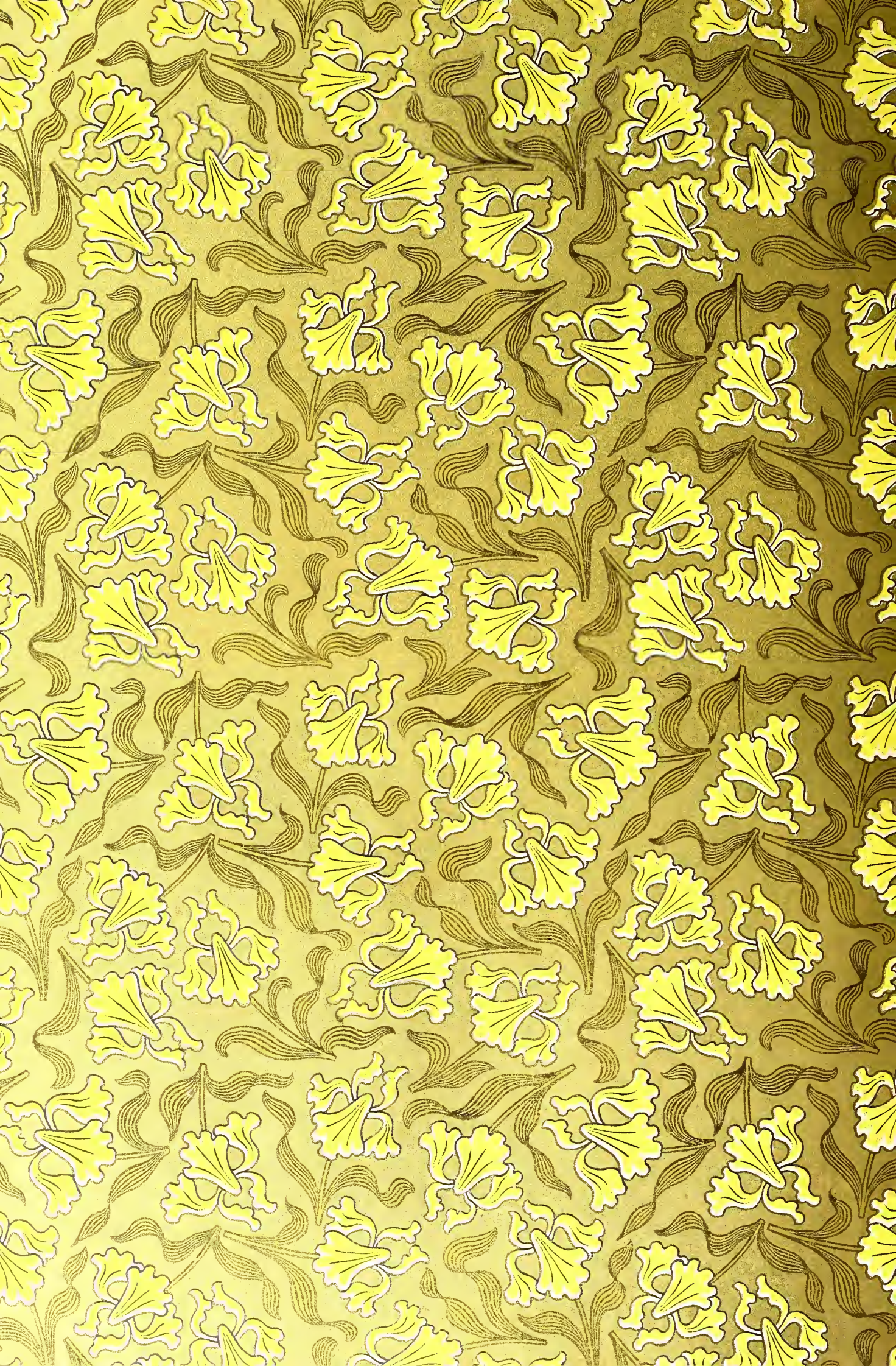
BUDAPEST
HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA
1897